

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และ
จังหวัดสมุทรสาคร

นางสาววาริกา มั่งกะลัง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CHULALONGKORN UNIVERSITY

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการวางแผนภาคและเมือง
มหาบัณฑิต

สาขาวิชาการวางแผนภาคและเมือง ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2556

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)

เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR) are the thesis authors' files submitted through the University Graduate School.

CULTURAL LANDSCAPE OF WATER-BASED COMMUNITY ALONG KLONG DAMNOEN
SADUAK BETWEEN LAK HA AND LAK HOK, RATCHABURI AND SAMUT SAKHON
PROVINCES

Miss Warika Mangkalang

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CHULALONGKORN UNIVERSITY

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Urban and Regional Planning Program in Urban and
Regional Planning

Department of Urban and Regional Planning

Faculty of Architecture

Chulalongkorn University

Academic Year 2013

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลัก
ที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร

โดย

นางสาววาริกา มั่งกะลัง

สาขาวิชา

การวางแผนภาคและเมือง

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

รองศาสตราจารย์ ดร. วรรณศิลป์ พีรพันธุ์

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโท

.....คณบดีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. พงศ์ศักดิ์ วัฒนสินธุ์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร. ศิริวรรณ ศิลาพัชรนันท์)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(รองศาสตราจารย์ ดร. วรรณศิลป์ พีรพันธุ์)

.....กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ดุชนฎี ทายตะคุ)

.....กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. นิรมล กุลศรีสมบัติ)

.....กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย

(รองศาสตราจารย์ ชูวิทย์ สุขฉายา)

วาริกา มั่งกะลัง : ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร. (CULTURAL LANDSCAPE OF WATER-BASED COMMUNITY ALONG KLONG DAMNOEN SADUAK BETWEEN LAK HA AND LAK HOK, RATCHABURI AND SAMUT SAKHON PROVINCES) อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: รศ. ดร. วรณศิลป์ พิรพันธุ์, 196 หน้า.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาพัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร 2) วิเคราะห์องค์ประกอบและประเมินคุณค่าของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร 3) วิเคราะห์ปัญหาและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร โดยมีระเบียบวิธีวิจัยหลักคือ การสำรวจภาคสนาม แบบสอบถาม และการสัมภาษณ์

ผลการศึกษาพบว่าชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 มีพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรม 3 ช่วง คือ ช่วงที่ 1 (พ.ศ. 2409-2449) ยุคเริ่มการขุดคลองดำเนินสะดวกและการตั้งถิ่นฐาน โดยกลุ่มคนจีนและไทยตั้งถิ่นฐานเป็นกลุ่มแรกภายหลังจากเป็นแรงงานขุดคลองดำเนินสะดวก ต่อมากลุ่มไทยทรงดำจึงได้อพยพเข้ามา ช่วงนี้ภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีลักษณะที่สภาพแวดล้อมมีอิทธิพลสูงต่อมนุษย์ รูปแบบการตั้งถิ่นฐานปรากฏเฉพาะแนวริมคลองดำเนินสะดวก โดยกลุ่มคนจีนนำภูมิปัญญาทางการเกษตร “ระบบสวนยกร่อง” มาใช้ ช่วงนี้จึงจัดเป็น “ภูมิทัศน์นำวัฒนธรรม” ในช่วงที่ 2 (พ.ศ. 2450-2489) ยุคการขยายตัวของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ชาวดำเนินสะดวกเดิมต้องการขยายพื้นที่ทำนา ประกอบกับการอพยพเข้ามาหาที่ดินทำกินเพิ่มขึ้นของคนจีนจากนครไชยศรีและคนไทยที่พ้นจากการเป็นทาส เริ่มมีการขุดคลองย่อยเข้าสู่พื้นที่ชั้นใน แต่ยังคงอิงกับระบบธรรมชาติและฤดูกาล ช่วงนี้จึงจัดเป็น “ภูมิทัศน์และวัฒนธรรมมีลักษณะเด่นร่วมกัน” และช่วงที่ 3 (พ.ศ. 2490-ปัจจุบัน) ยุคการเปลี่ยนแปลงชุมชน การเกษตร และการคมนาคม มนุษย์เริ่มมีอิทธิพลเหนือสภาพแวดล้อม โดยมนุษย์สามารถควบคุมระบบน้ำได้จากการสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ์ จังหวัดกาญจนบุรี อีกทั้งการพัฒนาโครงข่ายถนนซึ่งทำให้รูปแบบการตั้งถิ่นฐานและการสัญจรรูปแบบริมน้ำเริ่มเปลี่ยนมาเกาะตามเส้นถนนแทน ในอนาคตอาจสูญเสียคุณค่าและเอกลักษณ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนได้ ช่วงนี้จึงจัดเป็น “วัฒนธรรมนำภูมิทัศน์” พัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมตั้งแต่อดีตของพื้นที่ศึกษานี้ ทำให้ปรากฏองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สำคัญคือ องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมทางด้านกายภาพ ด้านประวัติศาสตร์ และด้านสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ โดยองค์ประกอบเหล่านี้ก่อให้เกิดคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชน หากไม่มีการอนุรักษ์มีแนวโน้มที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลงได้

ข้อเสนอแนะในการดำรงภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 เช่น การใช้มาตรการทางผังเมืองควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดิน และควบคุมรูปแบบสถาปัตยกรรมให้คงลักษณะเดิมหรือมีลักษณะใกล้เคียง รวมถึงมาตรการจูงใจต่างๆ

ภาควิชา การวางแผนภาคและเมือง .....ลายมือชื่อนิสิต .....

สาขาวิชา การวางแผนภาคและเมือง .....ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก .....

ปีการศึกษา 2556

5374131425 : MAJOR URBAN AND REGIONAL PLANNING

KEYWORDS: CULTURAL LANDSCAPE / KLONG DAMNOEN SADUAK

WARIKA MANGKALANG: CULTURAL LANDSCAPE OF WATER-BASED COMMUNITY ALONG KLONG DAMNOEN SADUAK BETWEEN LAK HA AND LAK HOK, RATCHABURI AND SAMUT SAKHON PROVINCES. ADVISOR: ASSOC. PROF. WANNASILPA PEERAPUN, Ph.D., 196 pp.

The Thesis aimed to 1) study the development of cultural landscape of water-based communities along Klong Damoen Saduak between Lak Ha and Lak Hok, Ratchaburi and Samut Sakhon Provinces, 2) analyze the elements of that cultural landscape and appraise the values of that cultural landscape and 3) analyze its problems and possible changes. The methodologies involved field survey, questionnaire and interview.

It was found that the development of the cultural landscape of those communities could be divided into 3 phases. Phases 1 (1866-1906) was the period when Klong Damneon Saduak was dug, followed by the settlement of the Chinese and the Thai laborers that were hired to dig the canal. Later, a Thai ethnic known as Thai Song Dam came to settle there. The natural environment highly influenced the human settlement, which was found only along the canal. The Chinese laborers introduced their agricultural practiced, ridge tillage system (In Thai “Suan Yok rhong”). This phase is called “the landscapes (The natural environment) are more influential than the cultural (Human)”. Phases 2 (1907-1946) was the period when the settlers wants to expand their agricultural area and Chinese people from Nakorn Chaisi District and Thai people who were free from slavery came to settle there. Klong Damnoen Saduak was spanned into inner area by small canals. Although the settlers changed the areas, but they still depended on natural environment. So This phase is called “the landscapes are as influential as the cultural”. Phases 3 (1908-present) was the period when there were changes in the communities, the agriculture practice and the transportation. Human have controlled the water system by constructing Vajiralonkorn Dam in Kanchanaburi Province and the construction of road network has changed the pattern of settlement. In the past, the communities were found along the canal; on the contrary, at present, they are found along the road. In the future, the cultural landscape of water-based communities might lose its identity. This phase is called “the cultural are more influential than the landscapes”. The important elements of this cultural landscape included its physical, historical, social and economic elements. Such elements created the values of this cultural landscape. Without preservation, this landscape may disappear.

It is suggested that to preserve this cultural landscapes, urban planning measures should be impose so that the land use activities control and the original architectural characteristic of the buildings can be maintained.

Department: Urban and Regional Planning Student's Signature .....

Field of Study: Urban and Regional Planning Advisor's Signature .....

Academic Year: 2013

กิตติกรรมประกาศ

ในการศึกษาและจัดทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี เนื่องจากได้รับความกรุณาและความช่วยเหลือจากหน่วยงานต่างๆ รวมไปถึงบุคคลหลายๆท่าน โดยตัวผู้วิจัยต้องขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.วรรณศิลป์ พิรพันธุ์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ที่ได้กรุณาเสียสละเวลา เพื่อให้คำปรึกษาและให้ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อการจัดทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้ ตลอดจนกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริวรรณ ศิลพัชรนันท์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ดุชนิ ทายตะคุ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นิมล กุลศรีสมบัติ และรองศาสตราจารย์ ชูวิทย์ สุจฉายา ที่ได้ให้คำแนะนำและข้อเสนอแนะเพิ่มเติม อันเป็นประโยชน์ต่อผู้วิจัยในการจัดทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้เป็นอย่างมาก รวมถึงอาจารย์ทุกท่านในภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ได้อบรมสั่งสอนและแนะนำแนวทางในการศึกษา และเจ้าหน้าที่ในภาควิชาที่ให้ความช่วยเหลือและอำนวยความสะดวกในทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ตลอดจนระยะเวลาที่ได้ทำการศึกษาอยู่ในสถาบันการศึกษาแห่งนี้

ขอกราบขอบพระคุณบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ให้ทุนอุดหนุนวิทยานิพนธ์ ทำให้การทำวิทยานิพนธ์สำเร็จลงได้

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่เทศบาลตำบลหลักห้า เจ้าหน้าที่เทศบาลศรีดอนไผ่ เจ้าหน้าที่กรมโยธาธิการและผังเมืองสมุทรสาคร พระครูสมุห์สุชาติ อภิชาโต พระครูสอนพระปริยัติธรรม วัดปราสาทสิทธิ์ คุณสมศักดิ์ อภิวันทนกุลและคุณธนายุทธ ยิ้มแย้ม เจ้าหน้าที่วิสาหกิจชุมชนพื้นฟูตลาดน้ำดำเนินสะดวก ปากคลองลัดพลี (ตลาดน้ำเหล่าตั๊กลัก) คุณฐาปนพงศ์ จิตรสาคร ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 4 ตำบลโรงเข้ อำเภอบ้านแพ้ว คุณยุทธนา ชโยพงษ์ เจ้าของกิจการและเจ้าหน้าที่วิฑูรย์ชุมชนคนดำเนินสะดวก คุณดุสิต เจริญศิลป์ ผู้ใหญ่บ้านตำบลประสาทสิทธิ์ อ.ดำเนินสะดวก รวมทั้งชาวบ้านในชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ที่ให้ความช่วยเหลือและอนุเคราะห์ข้อมูล ตลอดระยะเวลาในการศึกษาและเก็บข้อมูลภาคสนาม

สุดท้ายนี้ขอกราบขอบคุณครอบครัวมังกะลังและครอบครัวพันธุ์โชติ ที่คอยห่วงใยและให้ความช่วยเหลือในทุกๆ ด้านตลอดระยะเวลาในการศึกษา ส่งผลให้ผู้วิจัยประสบความสำเร็จในการศึกษาและจัดทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จนสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฎ
สารบัญแผนที่.....	ฏ
สารบัญแผนภูมิ.....	ฑ
สารบัญภาพ.....	ฒ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความสำคัญและความเป็นมาของปัญหา.....	1
1.2 คำถามงานวิจัย.....	3
1.3 สมมติฐานการวิจัย.....	3
1.4 วัตถุประสงค์ในการศึกษา.....	3
1.5 ขอบเขตของการศึกษา.....	3
1.5.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา.....	3
1.5.2 ขอบเขตด้านพื้นที่.....	4
1.6 วิธีดำเนินการศึกษา.....	8
1.6.1 ขั้นตอนการกำหนดปัญหา.....	8
1.6.2 ขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล.....	8
1.6.3 ขั้นตอนการวิเคราะห์และสรุปผลการศึกษา.....	9
1.7 แหล่งที่มาของข้อมูล.....	11
1.8 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	11
1.9 คำจำกัดความ.....	12
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	13
2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	13
2.1.1 ความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	14
2.1.2 ประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	20

2.1.3 องค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	23
2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม	31
2.3 เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	34
2.4 สรุปแนวความคิด และเอกสารงานวิจัยที่นำไปใช้.....	36
บทที่ 3 ระเบียบวิธีการวิจัย	40
3.1 กรอบแนวความคิดในการวิจัย.....	40
3.1.1 การวิเคราะห์พัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรม	41
3.1.2 การวิเคราะห์องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม	41
3.1.3 การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม	41
3.2 ข้อมูลและวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล	42
3.2.1 ข้อมูลปฐมภูมิ.....	42
3.2.2 ข้อมูลทุติยภูมิ.....	44
3.3 การประมวลผล วิเคราะห์ข้อมูล.....	45
บทที่ 4 สภาพทั่วไปของพื้นที่	51
4.1 ประวัติของคลองดำเนินสะดวกและชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก.....	51
4.2 สภาพทั่วไปของชุมชน.....	53
4.2.1 ที่ตั้งและอาณาเขต	53
4.2.2 ลักษณะทางสังคม	54
4.2.3 ลักษณะทางกายภาพ	58
บทที่ 5 พัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรีและจังหวัดสมุทรสาคร	74
5.1 ยุคก่อนการขุดคลองดำเนินสะดวก (สมัยอยุธยาถึงปลายรัชกาลที่ 4 : พ.ศ. 2000-2408) ..	75
5.1.1 ลักษณะทางกายภาพ	75
5.1.2 ลักษณะทางเศรษฐกิจ	81
5.1.3 ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม	83
5.2 ช่วงที่ 1 ยุคเริ่มการขุดคลองดำเนินสะดวกและการตั้งถิ่นฐาน (สมัยปลายรัชกาลที่ 4 ถึงปลายรัชกาลที่ 5 : พ.ศ. 2409-2449).....	84
5.2.1 ลักษณะทางกายภาพ	86

5.2.2	ลักษณะทางเศรษฐกิจ	92
5.2.3	ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม	92
5.2.4	การเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์วัฒนธรรมช่วงที่ 1.....	93
5.3	ช่วงที่ 2 ยุคการขยายตัวของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก (สมัยปลายรัชกาลที่ 5 ถึงปลายรัชกาลที่ 8 : พ.ศ. 2450-2489).....	95
5.3.1	ลักษณะทางกายภาพ	97
5.3.2	ลักษณะทางเศรษฐกิจ	105
5.3.3	ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม	107
5.3.4	การเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์วัฒนธรรมช่วงที่ 2.....	108
5.4	ช่วงที่ 3 ยุคการเปลี่ยนแปลงชุมชน การเกษตร และการคมนาคม (ช่วงปลายรัชกาลที่ 8-ปัจจุบัน : พ.ศ. 2490-ปัจจุบัน).....	110
5.4.1	ลักษณะทางกายภาพ	112
5.4.2	ลักษณะทางเศรษฐกิจ	118
5.4.3	ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม	119
5.4.4	การเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์วัฒนธรรมช่วงที่ 3.....	120
5.4.5	การเปรียบเทียบถ่ายทางภาคของกรมแผนที่ทหารพ.ศ. 2510 พ.ศ.2538 และ พ.ศ. 2555.....	120
บทที่ 6	การวิเคราะห์องค์ประกอบและการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรีและจังหวัดสมุทรสาคร	128
6.1	องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6... จังหวัดราชบุรีและจังหวัดสมุทรสาคร	129
6.1.1	องค์ประกอบที่ 1 องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านกายภาพ.....	129
6.1.2	องค์ประกอบที่ 2 องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านประวัติศาสตร์.....	150
6.1.3	องค์ประกอบที่ 3 องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ.....	153
6.2	การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร.....	162
6.2.1	พื้นที่มีคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านกายภาพ	162
6.2.2	พื้นที่มีคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านประวัติศาสตร์	163

6.2.3	พื้นที่มีคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านสังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจ	163
6.2.4	พื้นที่มีคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมโดยรวม.....	164
6.3	สภาพปัญหาและแนวโน้มของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่ศึกษา	169
6.3.1	ลักษณะปัญหาที่เกี่ยวกับคุณค่าภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม.....	169
6.3.2	แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรม	172
บทที่ 7	สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ	175
7.1	สรุปผลการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรม	175
7.1.1	สรุปพัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในชุมชน	175
7.1.2	สรุปองค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน	179
7.1.3	สรุปคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน.....	180
7.2	ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย.....	181
รายการอ้างอิง	.....	183
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์	.....	196

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่ 2.1 แสดงองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมแนวความคิดของคณะกรรมการมรดกประเทศออสเตรเลีย (The Australian Heritage Commission)	26
ตารางที่ 2.2 แสดงองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมแนวความคิดของอุทยานแห่งชาติของสหรัฐอเมริกา(The United States National Park Service)	27
ตารางที่ 2.3 แสดงองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ประยุกต์ขึ้นในการนำไปวิเคราะห์องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร.....	30
ตารางที่ 2.4 แสดงเกณฑ์การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึง หลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร.....	39
ตารางที่ 3.1 แสดงจำนวนประชากรและครัวเรือนในเทศบาลตำบลหลักห้า เทศบาลตำบลศรีดอนไผ่ และจำนวนครัวเรือนในพื้นที่ศึกษา พ.ศ. 2555.....	43
ตารางที่ 3.2 แสดงเกณฑ์การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร.....	46
ตารางที่ 3.3 แสดงเกณฑ์การให้ค่าคะแนนในการประเมินภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึง หลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร	47
ตารางที่ 4.1 แสดงขอบเขตพื้นที่ศึกษา	53
ตารางที่ 4.2 แสดงจำนวนประชากรและครัวเรือนในเทศบาลตำบลหลักห้า เทศบาลตำบลศรีดอนไผ่ และจำนวนครัวเรือนในพื้นที่ศึกษา พ.ศ. 2555.....	56
ตารางที่ 4.3 แสดงข้อมูลที่ตั้งและความจุของน้ำประปาพื้นที่เทศบาลศรีดอนไผ่	65
ตารางที่ 5.1 สรุปพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรีและจังหวัดสมุทรสาคร	125
ตารางที่ 6.1 สรุปช่วงเวลาและพื้นที่ในการจัดประเพณีและวัฒนธรรม ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6	156

สารบัญแนที่

หน้า

แผนที่ 1.1 แสดงอาณาเขตและที่ตั้งของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรีและจังหวัดสมุทรสาคร.....	6
แผนที่ 1.2 แสดงขอบเขตของพื้นที่ศึกษา	7
แผนที่ 4.1 แสดงโครงข่ายน้ำของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6	61
แผนที่ 4.2 แสดงระบบบริการพื้นฐานของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรีและจังหวัดสมุทรสาคร.....	63
แผนที่ 4.3 แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดินชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรีและจังหวัดสมุทรสาคร พ.ศ.2555.....	72
แผนที่ 5.1 แสดงการตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของชุมชนช่วงที่ 1 ยุคเริ่มการขุด คลองดำเนินสะดวกและการตั้งถิ่นฐาน(พ.ศ.2409-2449)	89
แผนที่ 5.2 แสดงพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนช่วงที่ 1 ยุคเริ่มการขุด คลองดำเนินสะดวก และการตั้งถิ่นฐาน(พ.ศ.2409-2449).....	94
แผนที่ 5.3 แสดงการวิเคราะห์ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนช่วงที่ 2 ยุคการขยายตัวของ ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก (พ.ศ. 2450-2489).....	98
แผนที่ 5.4 แสดงการตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของชุมชนช่วงที่ 2 ยุคการขยายตัวของ ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก(พ.ศ. 2450-2489).....	101
แผนที่ 5.5 แสดงพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนช่วงที่ 2 ยุคการขยายตัวของ ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก (พ.ศ. 2450-2489).....	109
แผนที่ 5.6 แสดงการตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของชุมชนช่วงที่ 3 ยุคการเปลี่ยนแปลงชุมชน การเกษตร และการคมนาคม (พ.ศ. 2490-ปัจจุบัน)	114
แผนที่ 6.1 แสดงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6	134
แผนที่ 6.2 แสดงโครงข่ายน้ำที่สำคัญระดับมหภาคของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6	147
แผนที่ 6.3 แสดงองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านกายภาพของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6	159
แผนที่ 6.4 แสดงองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านกายภาพของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6	160
แผนที่ 6.5 แสดงองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านสังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจของ ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6.....	161
แผนที่ 6.6 แสดงพื้นที่ที่มีคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านกายภาพ	165
แผนที่ 6.7 แสดงพื้นที่ที่มีคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านประวัติศาสตร์.....	166
แผนที่ 6.8 แสดงพื้นที่ที่มีคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ	167

แผนที่ 6.9 แสดงพื้นที่ที่มีคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมโดยรวม	168
แผนที่ 6.10 แสดงสภาพปัญหาและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัฒนธรรมของ ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6	174

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

สารบัญแผนภูมิ

หน้า

แผนภูมิที่ 1.1	แสดงวิธีดำเนินการศึกษา.....	10
แผนภูมิที่ 2.1	แสดงความสัมพันธ์ระหว่างมรดกทางวัฒนธรรม มรดกทางชาติภูมิวัฒนธรรม.....	15
แผนภูมิที่ 2.2	แสดงความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อ พฤติกรรมมนุษย์ และภูมิทัศน์วัฒนธรรม.....	17
แผนภูมิที่ 2.3	แสดงความสัมพันธ์ระหว่าง วัฒนธรรม และ ภูมิทัศน์.....	18
แผนภูมิที่ 2.4	แสดงความสัมพันธ์ระหว่างภูมิทัศน์วัฒนธรรมทั้ง 3 แบบ.....	21
แผนภูมิที่ 2.5	แสดงองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมของ Despoina Amanatidou.....	25
แผนภูมิที่ 3.1	แสดงกรอบแนวความคิดการวิจัย.....	40
แผนภูมิที่ 3.2	แสดงการตรวจสอบข้อมูลจากการสัมภาษณ์.....	44
แผนภูมิที่ 4.1	แสดงจำนวนประชากรแต่ละตำบลในเทศบาลตำบลหลักห้า จ. สมุทรสาคร และเทศบาลตำบลศรีดอนไผ่ จ.ราชบุรี ตั้งแต่ พ.ศ.2545-2555.....	55
แผนภูมิที่ 5.1	แสดงเหตุการณ์สำคัญของชุมชนยุคก่อนการขุดคลองดำเนินสะดวก.....	77
แผนภูมิที่ 5.2	แสดงเหตุการณ์สำคัญของชุมชนช่วงที่ 1.....	85
แผนภูมิที่ 5.3	แสดงเหตุการณ์สำคัญของชุมชนช่วงที่ 2.....	96
แผนภูมิที่ 5.4	แสดงเหตุการณ์สำคัญของพื้นที่ศึกษาช่วงที่ 3.....	111
แผนภูมิที่ 7.1	แสดงการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์วัฒนธรรมยุคก่อนการขุดคลองดำเนินสะดวก....	176
แผนภูมิที่ 7.2	แสดงการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์วัฒนธรรมช่วงที่ 1.....	177
แผนภูมิที่ 7.3	แสดงการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์วัฒนธรรมช่วงที่ 2.....	178
แผนภูมิที่ 7.4	แสดงการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์วัฒนธรรมช่วงที่ 3.....	179

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 3.1 แสดงการเก็บข้อมูล.....	43
ภาพที่ 4.1 แสดงระบบสาธารณูปการของพื้นที่	69
ภาพที่ 5.1 แสดงศาสนสถานที่ตั้งขึ้นในสมัยก่อนมีการขุดคลองดำเนินสะดวก	78
ภาพที่ 5.2 แสดงการตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของชุมชนยุคก่อนการขุดคลองดำเนินสะดวก.....	79
ภาพที่ 5.3 แสดงเส้นทางการเดินเรือจากพระนครไปเมืองราชบุรี เพชรบุรี และเมืองทางใต้ ในยุคก่อนการขุดคลองดำเนินสะดวก (ช่วงธนบุรีถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น).....	81
ภาพที่ 5.4 แสดงตัวอย่างการเบิกสวนทำสวนยกร่องในช่วงที่ 1.....	88
ภาพที่ 5.5 แสดงเรือนแถวริมคลองดำเนินสะดวก พ.ศ. 2479 (ชาย).....	99
ภาพที่ 5.6 แสดงบ้านคลองย่อยและสวนพริกไทย พ.ศ. 2479 (ขวา).....	99
ภาพที่ 5.7 แสดงลักษณะบ้านเรือนในชุมชน พ.ศ.2479	103
ภาพที่ 5.8 แสดงการสัญจรของเรือประตุน้ำบางยาง พ.ศ.2479	105
ภาพที่ 5.9 แสดงลักษณะเศรษฐกิจ เมื่อพ.ศ. 2479	106
ภาพที่ 5.10 แสดงเครือข่ายความสัมพันธ์ของพื้นที่ศึกษากับชุมชนลุ่มน้ำเจ้าพระยา และลุ่มน้ำแม่กลองโดยรอบในช่วงที่ 2	108
ภาพที่ 5.11 แสดงการตั้งถิ่นฐานริมคลองดำเนินสะดวกในช่วงที่ 3 ตอนต้น (พ.ศ. 2510) บริเวณปากคลองลัดพลี ซึ่งบริเวณข้างพื้นที่ช่วงหลักที่ 6 ของพื้นที่ศึกษา.....	112
ภาพที่ 5.12 แสดงบ้านถูกทิ้งร้างและอาคารสมัยใหม่ริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 ในพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมช่วงที่ 3 ตอนปลาย-ปัจจุบัน	113
ภาพที่ 5.13 แสดงเทคโนโลยีการเกษตรและการเปลี่ยนรูปแบบเกษตรกรรมทำให้ ภูมิทัศน์วัฒนธรรมริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 เปลี่ยนแปลง.....	116
ภาพที่ 5.14 แสดงการสัญจร พ.ศ.2510.....	117
ภาพที่ 5.15 แสดงผลจากการเปลี่ยนมาสัญจรทางบกเพิ่มขึ้นในพื้นที่ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 ในช่วงที่ 3	117
ภาพที่ 5.16 แสดงลักษณะเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 ในช่วงที่ 3	119
ภาพที่ 5.17 แสดงภูมิปัญญาการจักสานเครื่องเกษตร “ขนาด” ที่หายไปจากคำบอกเล่าของ ผู้ใหญ่ฐานปนพงศ์ เปรียบเทียบกับภาพเก่าของสวนแถบธนบุรี พ.ศ.2478	120
ภาพที่ 5.18 แสดงภาพถ่ายทางอากาศของกรมแผนที่ทหารพ.ศ. 2510	122
ภาพที่ 5.19 แสดงภาพถ่ายทางอากาศของกรมแผนที่ทหารพ.ศ. 2538	122
ภาพที่ 6.1 การตั้งถิ่นฐานแบบริมคลองผสมพื้นที่เกษตรของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6	131
ภาพที่ 6.2 การตั้งถิ่นฐานแบบริมคลองที่วัดเป็นศูนย์กลางและแหล่งตลาดของ ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6.....	132

ภาพที่ 6.3 แสดงการตั้งถิ่นฐานริมถนนของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6	133
ภาพที่ 6.4 แสดงสถาปัตยกรรมประเภทศาสนา	135
ภาพที่ 6.5 แสดงเรือนแถวไม้ริมน้ำ.....	136
ภาพที่ 6.6 แสดงเรือนพื้นถิ่นริมน้ำและบนบก	137
ภาพที่ 6.7 แสดงเรือนไทยภาคกลาง	138
ภาพที่ 6.8 แสดงอาคารสมัยใหม่	138
ภาพที่ 6.9 แสดงโรงเก็บมะพร้าว.....	139
ภาพที่ 6.10 แสดงโรงเก็บเรือ	139
ภาพที่ 6.11 แสดงสะพานข้ามคลองและทางเดินริมคลอง	140
ภาพที่ 6.12 แสดงตัวอย่างรูปแบบสวนยกร่องระดับสวน	143
ภาพที่ 6.13 แสดงตัวอย่างรูปแบบสวนยกร่องระดับขั้นสวน	144
ภาพที่ 6.14 แสดงการเปรียบเทียบสวนอุ้งน้กับสวนอุ้งน้ในพื้นที่ศึกษา.....	145
ภาพที่ 6.15 แสดงการเปรียบเทียบร่องสวนสำหรับปลูกผักของสวนฝั่งธนบุรี(เขตตลิ่งชัน) กับสวนดำเนินสะดวก	145
ภาพที่ 6.16 แสดงการใช้เรือในระบบสวนยกร่องและที่จอดเรือ.....	146
ภาพที่ 6.17 แสดงลำดับศักยภาพโครงข่ายน้ำระดับพื้นที่ศึกษา.....	148
ภาพที่ 6.18 ตัวอย่างการสัญจรทางน้ำ	150
ภาพที่ 6.19 แสดงสภาพเสาหลักหินที่ 4 5 และ 6 ตามลำดับ ในพื้นที่ศึกษา.....	152
ภาพที่ 6.20 กลุ่มวัยเด็กและผู้สูงอายุ.....	153
ภาพที่ 6.21 แสดงประเพณีการแห่หลวงพ่อวัดปราสาทสิทธิ์	154
ภาพที่ 6.22 แสดงประเพณีการบวงสรวงอนุสาวรีย์สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค).....	155
ภาพที่ 6.23 แสดงงานประเพณีและพืชน้ำของคนไทยทรงดำบ้านโคกหลวง.....	155
ภาพที่ 6.24 แสดงลักษณะเศรษฐกิจชุมชนด้านการค้าขาย	157
ภาพที่ 6.25 แสดงอาคารริมน้ำที่ไม่กลมกลืนกับพื้นที่โดยรอบ	169
ภาพที่ 6.26 แสดงสภาพน้ำที่สกปรกในพื้นที่ศึกษา.....	170
ภาพที่ 6.27 แสดงกลุ่มร้านค้าที่ซบเซาและปิดตัวลง.....	173

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญและความเป็นมาของปัญหา

ความสัมพันธ์มนุษย์กับธรรมชาติมีมาตั้งแต่เมื่อครั้งโบราณกาล มนุษย์มีการเรียนรู้ในการปรับตัวให้สามารถอยู่ร่วมและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติได้ กล่าวคือมีการดัดแปลงทั้งส่วนของตัวมนุษย์เองหรือดัดแปลงธรรมชาติให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตหรือความต้องการของตนเอง หลักฐานหนึ่ง ที่แสดงถึงปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์และธรรมชาติในสมัยโบราณ เช่น ชุมชนโบราณวัดพู ประเทศลาว มีร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนทั้งกลุ่มปราสาทหินและที่อยู่อาศัยที่ปรับให้สอดคล้องกับสภาพธรรมชาติคือภูเขาภูเกล้า¹ ก่อเกิดเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมจนได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของภูมิภาคเอเชียจากยูเนสโกในพ.ศ. 2544 เป็นต้น การที่มนุษย์อยู่ร่วมกับธรรมชาติทำให้เกิดสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะกับพื้นที่นั้นๆ

ลักษณะของสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะอันเป็นผลลัพธ์จากการกระทำต่อกันระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ ผ่านกาลเวลาระยะหนึ่ง แล้วสืบออกมาให้รับรู้ถึงพัฒนาการของพื้นที่ ทั้งด้านประวัติศาสตร์ การตั้งถิ่นฐานของสังคมมนุษย์ที่มีการปรับตัวเพื่อให้เกิดความอยู่รอดจากข้อจำกัดจากทางธรรมชาติ รวมถึงอิทธิพลจากวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และสังคมเอกลักษณ์เฉพาะนี้ส่งผลให้พื้นที่มีคุณค่าและความโดดเด่นขึ้นมา เราเรียกว่า “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม”

คลองดำเนินสะดวก เป็นคลองที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ เนื่องจากเป็นคลองที่รัชกาลที่ 4 ทรงพระราชดำริให้ขุดเชื่อมระหว่างแม่น้ำท่าจีนกับแม่น้ำแม่กลอง เพื่อความสะดวกทางด้าน การคมนาคมขนส่งจากกรุงเทพมหานครไปจังหวัดราชบุรี เสร็จสิ้นการสร้างเมื่อ พ.ศ. 2411 โดยคลองดำเนินสะดวกไหลผ่าน 3 จังหวัด เริ่มจากจังหวัดสมุทรสาคร จังหวัดราชบุรี และสิ้นสุดที่จังหวัดสมุทรสงคราม ปัจจุบันคลองดำเนินสะดวกมีอายุราว 144 ปี เดิมพื้นที่นี้ก่อนขุดคลองดำเนินสะดวก เป็นพื้นที่รกร้างเตียน บางส่วนเป็นไร่นา การคมนาคมใช้เกวียนหรือสัตว์เป็นพาหนะ เช่น ม้า วัว เป็นต้น การสัญจรเรือมีน้อย² หลังจากการขุดคลองดำเนินสะดวก ทำให้เริ่มมีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนรอบบริเวณคลองนี้ โดยส่วนใหญ่เป็นแรงงานที่มาขุดคลอง เช่น คนจีน คนไทย และมอญ เป็นต้น และเจ้านายที่เข้ามาจับจองพื้นที่ ส่วนคนไทยทรงดาอพยพเข้ามาภายหลังมิได้เป็นแรงงานขุดคลอง แต่ละชนชาติตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกันจนกลายเป็นชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก

¹ ธิดา สาระยา, อาณาจักรเจนละ: ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ(กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2538).

² ชุตติกาญจน์ บุญจือ, "การดำรงอยู่ของวิถีการค้าทางน้ำภายใต้กระแสทุนนิยม :กรณีศึกษาชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี" (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการวิจัยและพัฒนาเมือง บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม, 2550).

ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกมีการตั้งบ้านเรือนที่สัมพันธ์กับระบบน้ำ โดยบ้านเรือนเรียงทอดยาวทั้งสองฝั่งคลอง มีคลองย่อยหลายสายแยกจากคลองหลักเพื่อวัตถุประสงค์ในการเข้าถึงบ้านเรือนและเกษตรกรรม ตัวบ้านเรือนมีการออกแบบที่มีลักษณะเฉพาะและสอดคล้องกับวิถีชีวิต โดยมีทำนน้ำหน้าบ้าน และสร้างที่เก็บเรือไว้ใกล้กัน พื้นที่บริเวณด้านหลังบ้านเป็นพื้นที่ทำเกษตรกรรมระบบสวนยกร่องที่มีเอกลักษณ์โดดเด่น อันเป็นภูมิปัญญาทางการเกษตรคนจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐาน พืชพรรณที่มีชื่อเสียง เช่น พริก หอม และกระเทียมบางซ่าง กล้วย ส้มโอ ชมพู มะพร้าว มะม่วง ฝรั่ง เป็นต้น โดยมีการทำเป็นร่องเพื่อผันน้ำเข้าสวนของตนเอง แล้วยกร่องสวนสำหรับปลูกพืช ความอุดมสมบูรณ์ทางการเกษตรจนถูกเรียกว่า “สวนนอก” แสดงให้เห็นถึงลักษณะวิถีชีวิตของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกยังคงพึ่งพาธรรมชาติ

นอกจากนี้ ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกยังเป็นชุมชนการค้าทางน้ำมาตั้งแต่สมัยอดีต ชาวบ้านจะนำพืชผักและสินค้าที่มีอยู่มาแลกเปลี่ยนสินค้าทางเรือ โดยนิตทางน้ำที่สำคัญในอดีตคือ น้ดปากคลองโพหัก บริเวณวัดปราสาทสิทธิ์ ช่วงหลักที่ 6 ของคลองดำเนินสะดวก บางส่วนตั้งร้านถาวรริมคลองเป็นเรือนแถวไม้ริมน้ำ ปัจจุบันปรากฏเพียงชาวบ้านพายเรือนำสินค้าและอาหารมาขายตามคลอง

แม้ว่าคลองดำเนินสะดวกจะไม่ใช่คลองที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติอย่างแท้จริง แต่จากที่กล่าวข้างต้นชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกมีวิถีชีวิตที่พึ่งพาธรรมชาติ และการปรับตัวทั้งตัวชุมชนเอง และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติผ่านระยะเวลา จนกลายเป็นชุมชนริมน้ำที่มีเอกลักษณ์ จึงกล่าวได้ว่าชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกมีภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่น่าสนใจและมีคุณค่า

อย่างไรก็ตามกระแสการพัฒนาปัจจุบันส่งผลให้โครงข่ายถนนเขามามีบทบาทแทนการสัญจรทางน้ำมากขึ้น ประชาชนบางส่วนหันไปสร้างบ้านเรือนและย้ายออกไปอาศัยใกล้กับถนนเพื่อการคมนาคมที่สะดวก อีกทั้งการสร้างเขื่อนชลประทาน(เขื่อนแม่กลอง) การขุดคลองชลประทาน การเปลี่ยนพืชเพาะปลูกเป็นพืชเศรษฐกิจ และเทคโนโลยีการเกษตรสมัยใหม่ ทำให้มีผลต่อรูปแบบเกษตรกรรมแบบสวนยกร่องอันเป็นเอกลักษณ์ ด้วยปัจจัยเหล่านี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ทั้งรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน สถาปัตยกรรม ภูมิทัศน์ ระบบเกษตรกรรม วิถีชีวิต และวัฒนธรรมของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ภูมิทัศน์วัฒนธรรมจึงเสี่ยงต่อการหายไปในอนาคตได้ ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องทำการศึกษาพัฒนาการ ตลอดจนจำแนกองค์ประกอบ และประเมินคุณค่าเพื่อชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรม และวิเคราะห์แนวโน้ม หรือการเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้นได้ในพื้นที่ เพื่อให้เอกลักษณ์ของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกสามารถที่จะดำรงอยู่ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงโดยรอบได้

1.2 คำถามงานวิจัย

พัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมตั้งแต่อดีตมาถึงปัจจุบันของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 เป็นอย่างไร ภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่มีองค์ประกอบใดบ้าง และมีคุณค่าอย่างไร

1.3 สมมติฐานการวิจัย

พัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 มีลักษณะค่อยเป็นค่อยไปผ่านกาลเวลายาวนาน ช่วงเริ่มการตั้งถิ่นฐานนั้น ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นลักษณะธรรมชาติมีอิทธิพลมากกว่ามนุษย์ ช่วงเวลาต่อมามนุษย์มีบทบาทในการปรับสภาพแวดล้อมมากขึ้น ภูมิทัศน์วัฒนธรรมจึงเป็นลักษณะมนุษย์มีอิทธิพลมากกว่าธรรมชาติ โดยควรปรากฏออกมาเป็นองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมในรูปแบบทั้งทางกายภาพ ทางสังคมและเศรษฐกิจ และทางประวัติศาสตร์ ซึ่งมีคุณค่าระดับสูงที่จะต้องอนุรักษ์ไว้ต่อไปด้วยแนวทางด้านการผังเมือง

1.4 วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1. ศึกษาพัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร
2. วิเคราะห์องค์ประกอบและประเมินคุณค่าของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร
3. วิเคราะห์ปัญหาและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร

1.5 ขอบเขตของการศึกษา

1.5.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา

ศึกษาพัฒนาการชุมชนและภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ศึกษา รวมถึงทฤษฎีของภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อเป็นข้อมูลในการระบุงค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีในพื้นที่ อีกทั้งประเมินบริเวณที่มีคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรม พร้อมกับศึกษาแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงที่มีอยู่ในพื้นที่ เพื่อแสดงให้เห็นทราบว่าพื้นที่ที่มีคุณค่าทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมบริเวณใดเสี่ยงต่อการเปลี่ยนแปลงหรือมีปัญหา อันนำไปสู่การเสนอแนะแนวทางการดำรงรักษาพื้นที่ที่มีคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรม

1.5.2 ขอบเขตด้านพื้นที่

การกำหนดขอบเขตด้านพื้นที่ของการวิจัยเรื่อง “ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร” พิจารณาโดย

1. พื้นที่เมืองประกอบและคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่น่าสนใจ (โครงข่าย ลำน้ำ ตำแหน่งที่ตั้ง ลักษณะชุมชน และประวัติศาสตร์)

2. พื้นที่อยู่ใกล้หรืออยู่ระหว่างเมืองใหญ่ที่มีความเจริญ ซึ่งมีแนวโน้มเสี่ยงต่อการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ไปจากเดิม

จากเงื่อนไขการพิจารณาข้างต้น พื้นที่ริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 ซึ่งเป็นรอยต่อระหว่างจังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร เป็นพื้นที่เหมาะสมในการดำเนินการศึกษา เนื่องจากมีความเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมอยู่ในพื้นที่ แต่มีภาวะเสี่ยงที่เกิดการเปลี่ยนแปลงจากเมืองที่เจริญข้างเคียง คือ เทศบาลตำบลดำเนินสะดวกที่มีชื่อเสียงเรื่องการท่องเที่ยว และเทศบาลตำบลบ้านแพ้วที่มีความเป็นเมืองสูง โดยมีระยะความยาวประมาณ 10 กิโลเมตร รวมพื้นที่ศึกษาทั้งสิ้นประมาณ 22 ตารางกิโลเมตร

พื้นที่ศึกษารอบคลุมพื้นที่บางส่วนของ 7 ตำบล 2 อำเภอ (ตำบลศรีสุราษฎร์ ตำบลดอนไผ่ ตำบลประสาทสิทธิ์ อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี และตำบลหนองสองห้อง ตำบลหนองบัว ตำบลยกกระบัตร ตำบลโรงเข้ จังหวัดสมุทรสาคร) โดยอยู่ภายใต้การปกครองดังต่อไปนี้^{3,4}

อำเภอดำเนินสะดวก	ทต.ศรีดอนไผ่	หมู่ที่ 4, 5 ในต.ศรีสุราษฎร์ บางส่วนของหมู่ที่ 1, 2, 4, 5, 6, 7 ในต.ดอนไผ่ หมู่ที่ 5 และบางส่วนของหมู่ที่ 3, 4 ในต.ประสาทสิทธิ์
	ทต.ประสาทสิทธิ์	บางส่วนของหมู่ที่ 1 ในต.ประสาทสิทธิ์
อำเภอบ้านแพ้ว	ทต.หลักห้า	บางส่วนของ หมู่ที่ 2 ต.หนองสองห้อง, หมู่ที่ 2 ต.หนองบัว, หมู่ที่ 4, 9 ต.โรงเข้ และหมู่ที่ 2 ต.ยกกระบัตร

พื้นที่ศึกษามีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ข้างเคียง ดังนี้ (แผนที่ 1.1)

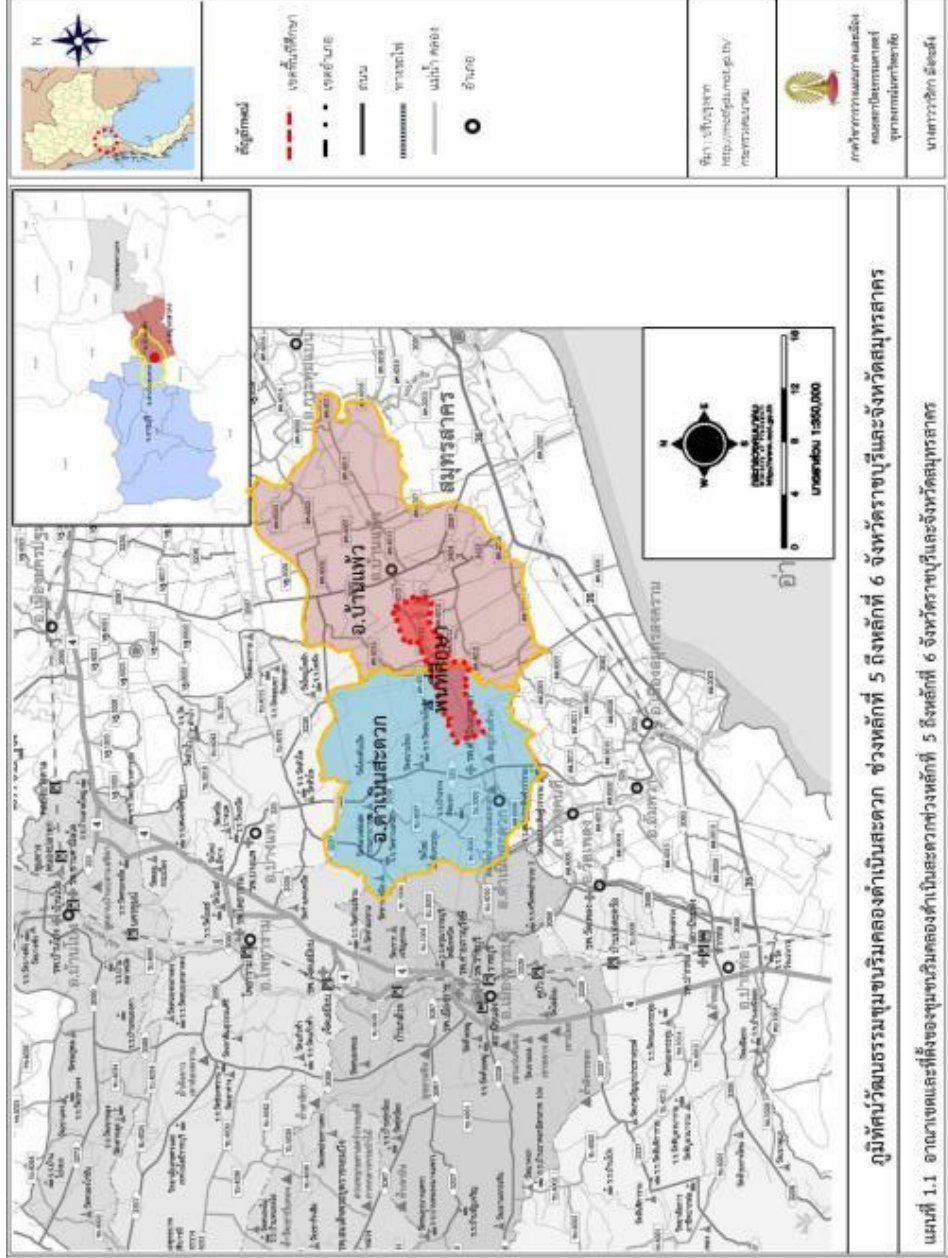
³ เทศบาลตำบลศรีดอนไผ่ อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี, "การเมืองการปกครอง," <http://www.sridonpai.com/about/about104.php>.

⁴ สำนักโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดสมุทรสาคร, "ร่างผังเมืองรวมชุมชนบ้านแพ้ว-หลักห้า-เกษตรพัฒนา อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร,"(2555). (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่).

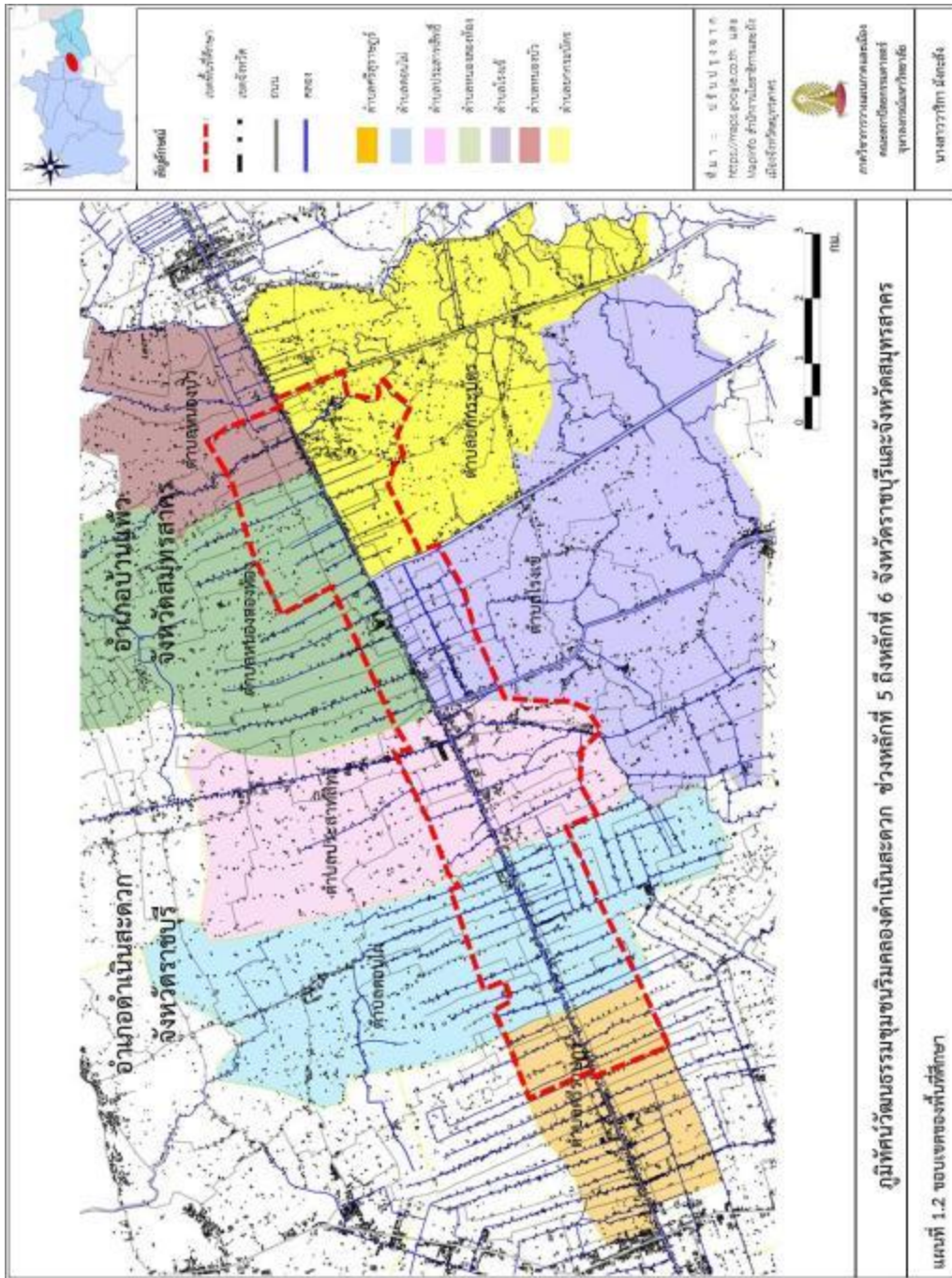
ทิศเหนือ	ติดกับ	ตำบลท่าหนด ตำบลดอนกรวย ตำบลดอนคลัง และตำบลบัวงาม อำเภอดำเนินสะดวก และตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี
ทิศใต้	ติดกับ	ตำบลขุนพิทักษ์ อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี และตำบลนาโคก ตำบลกาหลง และตำบลบางไทรไร่ อำเภอเมืองสมุทรสาคร จังหวัดสมุทรสาคร
ทิศตะวันออก	ติดกับ	ตำบลบ้านแพ้ว และตำบลหลักสาม อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร
ทิศตะวันตก	ติดกับ	ตำบลดำเนินสะดวก อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

แผนที่ 1.1 แสดงอาณาเขตและที่ตั้งของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรีและจังหวัดสมุทรสาคร

แผนที่ 1.2 แสดงขอบเขตของพื้นที่ศึกษา

1.6 วิธีดำเนินการศึกษา

การศึกษาเรื่อง ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร มีวิธีการดำเนินการศึกษาเป็น 3 ขั้นตอนหลัก ดังต่อไปนี้

1.6.1 ขั้นการกำหนดปัญหา

ทบทวนทฤษฎี แนวความคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เช่น แนวความคิดเกี่ยวกับ ภูมิทัศน์วัฒนธรรม แนวความคิดเกี่ยวกับการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม แนวความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์และการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม เป็นต้น พร้อมทั้งศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของพื้นที่ศึกษา เช่น เอกสาร หนังสือ แผนที่ ภาพถ่าย เว็บไซต์ สำรวจพื้นที่และสัมภาษณ์ชุมชนเบื้องต้น เป็นต้น เพื่อนำไปสู่การตั้งคำถามการวิจัย และกำหนดกรอบแนวความคิดในการศึกษา

1.6.2 ขั้นการเก็บรวบรวมข้อมูล

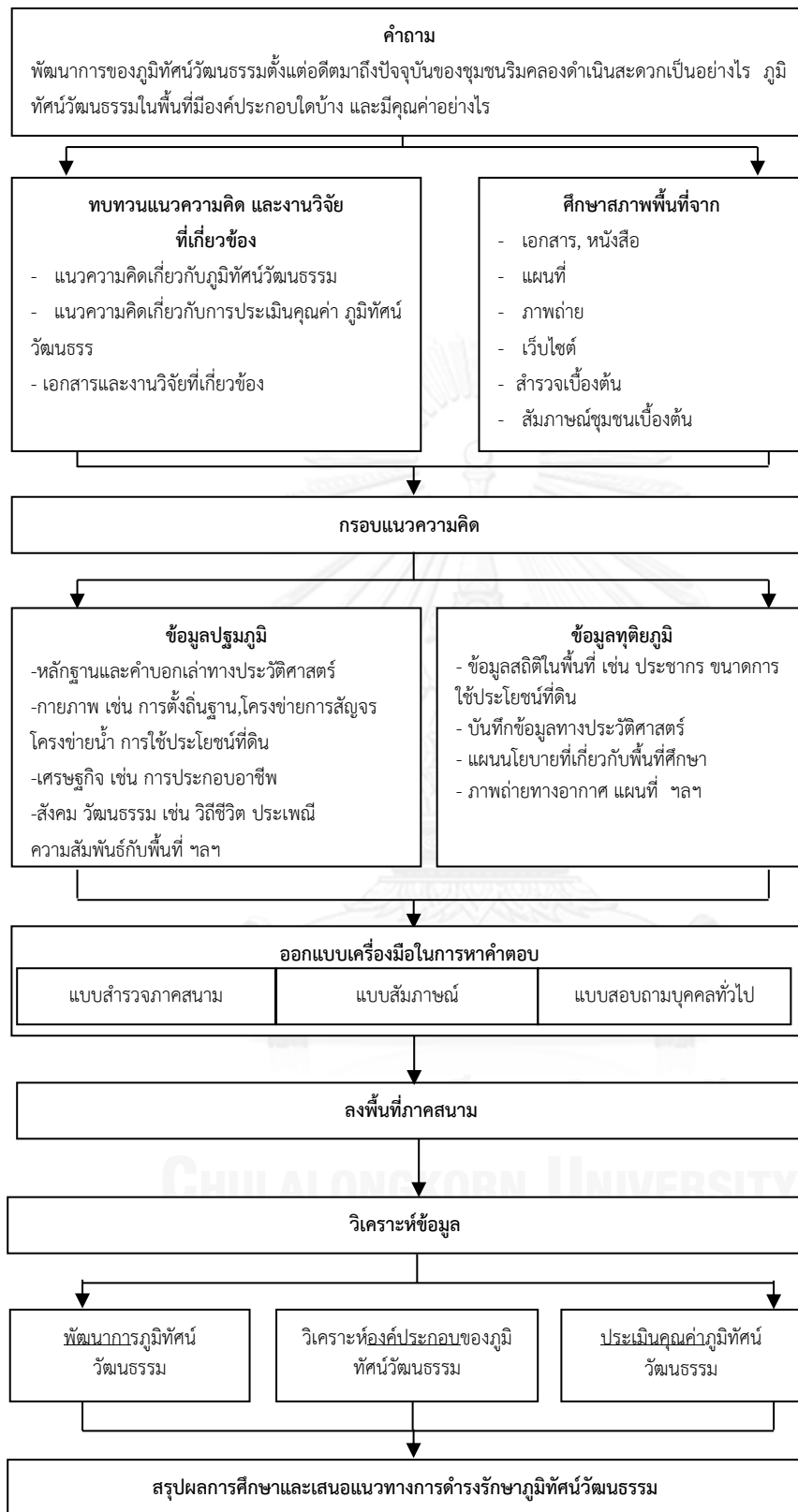
- 1) รวบรวมและศึกษาข้อมูลที่จำเป็นในการวิเคราะห์ ซึ่งได้แก่
  - ข้อมูลปฐมภูมิ ประเด็นต่างๆได้แก่ ด้านประวัติศาสตร์ เช่น หลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏ เป็นต้น ด้านกายภาพ เช่น ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน โครงข่ายการสัญจร โครงข่ายน้ำ การใช้ประโยชน์ที่ดิน เป็นต้น ด้านเศรษฐกิจ เช่น การประกอบอาชีพ ด้านสังคม วัฒนธรรม เช่น กลุ่มคน วิถีชีวิต ประเพณี ความสัมพันธ์กับพื้นที่ ฯลฯ
  - ข้อมูลทุติยภูมิ เกิดขึ้นจากการรวบรวมข้อมูลจากภาครัฐและเอกชน ได้แก่ ข้อมูลด้านกายภาพ ได้แก่ เอกสารข้อมูลด้านที่ตั้ง สภาพแวดล้อม สาธารณูปโภคและสาธารณูปการ สถาปัตยกรรม การใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคารในอดีตและปัจจุบัน แผนที่โครงข่ายการคมนาคม และโครงข่ายน้ำ และภาพถ่ายทางอากาศต่างๆ ฯลฯ ข้อมูลด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ สถิติประเภทอาชีพ ฯลฯ ข้อมูลด้านสังคมได้แก่ สถิติประชากร บันทึกข้อมูลประวัติศาสตร์ ลักษณะ วิถีชีวิต และวัฒนธรรมในอดีตและปัจจุบัน ฯลฯ ข้อมูลอื่นๆ ได้แก่ ข้อกำหนดและกฎหมายที่บังคับใช้ในพื้นที่ศึกษา
- 2) ออกแบบเครื่องมือในการหาคำตอบ ประกอบด้วย
  - แบบสำรวจภาคสนาม เพื่อศึกษาสภาพทั่วไป องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม ที่มีอยู่ และปัญหาที่พบในพื้นที่ศึกษา
  - แบบสัมภาษณ์ เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมา พัฒนาการชุมชนและ ภูมิทัศน์วัฒนธรรม รวมถึงปัญหาและการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ศึกษา
  - แบบสอบถามบุคคลทั่วไป เพื่อระบุสถานที่และวัฒนธรรมประเพณีที่เป็น ภูมิทัศน์วัฒนธรรม
- 3) ลงพื้นที่เก็บข้อมูล โดยแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ลงภาคสนามในพื้นที่ศึกษาด้วย เครื่องมือที่ออกแบบ และเก็บรวมข้อมูลจากพื้นที่อื่น เช่น หอสมุด กรมแผนที่ทหาร ฯลฯ

1.6.3 ขั้นการวิเคราะห์และสรุปผลการศึกษา

- 1) วิเคราะห์พัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 ว่ามีการเปลี่ยนแปลงแต่ละช่วงสมัยในส่วนใดบ้าง อย่างไร และเพราะอะไร
- 2) วิเคราะห์องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีในชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 ว่ามีอะไรบ้าง กระจายตัวอยู่บริเวณใด มีลักษณะความสำคัญอย่างไร และสัมพันธ์กับพื้นที่ศึกษาอย่างไร
- 3) ประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมในชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 ว่าบริเวณใดที่มีคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม และอย่างไร
- 4) ศึกษาและวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ เพื่อเปรียบเทียบแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงนั้นกับพื้นที่ที่มีคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมว่าบริเวณใดที่เสี่ยงต่อการสูญเสียภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้ในอนาคต
- 5) สรุปผลการศึกษาและเสนอแนะแนวทางการดำรงรักษาพื้นที่ที่มีคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก

จากวิธีการดำเนินการศึกษาข้างต้น จึงเป็นไปดั่งแผนภูมิที่ 1.1

ขั้นการกำหนดปัญหา
ขั้นการเก็บรวบรวมข้อมูล
ขั้นการวิเคราะห์และสรุปผล

แผนภูมิที่ 1.1 แสดงวิธีดำเนินการศึกษา

1.7 แหล่งที่มาของข้อมูล

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาและวิเคราะห์วิทยานิพนธ์สามารถรวบรวมได้จากหน่วยงานภาครัฐและเอกชนต่างๆดังนี้

- กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย
- กรมแผนที่ทหาร กระทรวงกลาโหม
- หอสมุดแห่งชาติ
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ
- สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดราชบุรี
- สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดสมุทรสาคร
- เทศบาลตำบลศรีดอนไผ่ อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี
- เทศบาลตำบลหลักห้า อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร
- สำนักงานวิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ห้องสมุดคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1.8 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1) ทราบถึงพัฒนาการ องค์ประกอบ และคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมน้ำคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรีและจังหวัดสมุทรสาคร ตลอดจนสภาพปัญหาภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่พบในพื้นที่

2) สามารถเป็นแนวทางให้กับผู้สนใจในพื้นที่อื่นที่มีลักษณะคล้ายเคียงกันนำไปใช้ประโยชน์ได้ รวมถึงนำไปต่อยอดในการพัฒนาการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นในอนาคต

3) เพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา อาทิ เจ้าหน้าที่ท้องถิ่น ตระหนักถึงประเด็นด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนที่มีอยู่ในการวางแผนพัฒนาเมืองและชุมชนในอนาคต

1.9 คำจำกัดความ

1) ภูมิทัศน์วัฒนธรรม คือ ลักษณะของสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะอันเป็นผลลัพธ์จากการกระทำต่อกันระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ ผ่านกาลเวลาระยะหนึ่งแล้ว สื่อก่อมาทำให้รับรู้ถึงพัฒนาการของพื้นที่ ทั้งด้านประวัติศาสตร์ การตั้งถิ่นฐานของสังคมมนุษย์ที่มีการปรับตัวเพื่อให้เกิดความอยู่รอดจากข้อจำกัดจากทางธรรมชาติ รวมถึงอิทธิพลจากวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และสังคม เอกลักษณ์เฉพาะนี้ส่งผลให้พื้นที่มีคุณค่าและความโดดเด่นขึ้นมา

2) ชุมชนริมน้ำ คือ ลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่เกาะตามเส้นทางน้ำเป็นหลัก โดยผู้อาศัยใช้ประโยชน์จากน้ำทั้งด้านการบริโภค อุปโภค การประกอบอาชีพ การสัญจร ปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ รวมไปถึงการสร้างสรรควัฒนธรรมอีกด้วย

บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษา “ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลัก 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร” จำเป็นต้องทราบเกี่ยวกับความหมาย ลักษณะ และองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อนำมาอธิบายพัฒนาการ และองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในพื้นที่ ตลอดจนแนวความคิดที่เกี่ยวกับการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม อันนำไปสู่การระบุพื้นที่ที่มีคุณค่า เพื่อเสนอแนวทางในการคงรักษาพื้นที่เหล่านั้นต่อไป ดังนั้นแนวความคิดที่มีดังต่อไปนี้

2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม

ในอดีตยังไม่มีคำศัพท์ที่ให้คำจำกัดความถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอย่างเฉพาะเจาะจง ทว่าความสัมพันธ์นี้ได้ถูกยกระดับความสำคัญมากขึ้น เมื่อ Otto Schlueter (1908)⁵ นักภูมิศาสตร์ได้เริ่มมีแนวความคิดที่เกี่ยวข้องกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม ซึ่งเป็นการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติในปี 1908 โดยได้แบ่งประเภทของภูมิทัศน์ออกเป็น 2 รูปแบบ ซึ่งยึดเกณฑ์จากการกระทำของมนุษย์ ได้แก่ ภูมิทัศน์ธรรมชาติ (natural landscape) คือ ภูมิทัศน์ดั้งเดิมก่อนที่มนุษย์จะเข้าไปเปลี่ยนแปลง และภูมิทัศน์วัฒนธรรม (cultural landscape) คือ ภูมิทัศน์ที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมมนุษย์ การแบ่งประเภทในลักษณะนี้เพื่อให้เข้าใจง่าย และสามารถเชื่อมโยงกับศาสตร์อื่นที่เกี่ยวข้องได้ เช่น ประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม เป็นต้น

อย่างไรก็ตามผู้ทำให้คำว่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมเริ่มเป็นที่รู้จักและมีการต่อยอดพัฒนาแนวความคิด คือ Carl Ortwin Sauer (1925) นักภูมิศาสตร์ชาวเยอรมันได้ให้นิยามคำว่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมไว้ว่า “ภูมิทัศน์วัฒนธรรมนั้นเป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นจากกลุ่มวัฒนธรรมหนึ่งปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์ทางธรรมชาติ โดยได้ถือว่าวัฒนธรรมเป็นผู้กระทำ พื้นที่ธรรมชาติคือสื่อกลางและภูมิทัศน์วัฒนธรรมคือผลลัพธ์⁶” โดยเน้นย้ำว่าวัฒนธรรมกำหนดรูปร่างของธรรมชาติและธรรมชาติก็กำหนดรูปแบบของวัฒนธรรมเช่นกัน

ต่อมาในปี 1992 คณะกรรมการมรดกโลก (The world Heritage committee) ได้เรียกประชุมผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านเพื่อแนะนำและร่างแนวทางการดำเนินการใหม่ขึ้น (The Operational Guidelines) ซึ่งรวมถึงเรื่องภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้วย เพื่อเป็นทางเลือกในการขึ้นบัญชีมรดกโลกใน

⁵อ้างถึงใน อัญญา โปราณานนท์, การพัฒนากระบวนการการถ่ายภาพภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย [ออนไลน์], 2554. แหล่งที่มา <http://thailandscapes.wordpress.com/> [สืบค้นเมื่อ 2 มีนาคม พ.ศ.2556]

⁶Alice E. Ingerson, Changing Approaches to Cultural Landscapes[Online], Available from: <http://www.home.comcast.net/~jay.pau/landscapes.doc> [2013, March 2] page 2

ลักษณะมรดกผสม (Mixed Heritage) ที่ไม่ใช่ธรรมชาติหรือวัฒนธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ถือเป็น การให้ความรับรองแนวความคิดเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม⁷

จากความเป็นมาที่กล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าคำว่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีต้นกำเนิดมา เป็น เวลานานและค่อนข้างแพร่หลาย จึงมีผู้ให้คำจำกัดความไว้จำนวนมาก ซึ่งสามารถรวบรวมและสรุปได้ ดังต่อไปนี้

2.1.1 ความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรม

Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention 2012 ของ UNESCO World Heritage Centre โดยมีคณะที่ปรึกษาแก่คณะกรรมการ มรดกโลก(World Heritage Committee) คือ ICCROM* ICOMOS* และIUCN* ในอนุสัญญาครั้งนี้ ได้จำแนกมรดกโลกไว้ 3 ประเภท ได้แก่ มรดกโลกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ(Cultural and natural Heritage) มีการแบ่งแยกเกณฑ์ทางด้านวัฒนธรรมและธรรมชาติออกจากกันอย่างชัดเจน มรดกโลกแบบผสม(Mixed Cultural and Natural Heritage) จะต้องผ่านการพิจารณาเกณฑ์ ร่วมกันทั้งทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ ส่วนภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape)นั้น สามารถ ถูกระบุอยู่ภายใต้เกณฑ์ทางด้านวัฒนธรรม หรือภูมิทัศน์วัฒนธรรมจะถูกระบุอยู่ใต้มรดกโลก แบบผสมได้ด้วยในกรณีที่มีมรดกบางแห่งมีคุณค่าทางธรรมชาติแต่มีระดับไม่เพียงพอที่จะสามารถอยู่ ในเกณฑ์ทางธรรมชาติได้ทั้งหมด อย่างไรก็ตามคุณค่าที่โดดเด่นออกมาของภูมิทัศน์วัฒนธรรมไม่ได้ ถูกประเมินค่าจากคุณภาพทางวัฒนธรรมหรือคุณภาพทางธรรมชาติ ทว่ามาจากความสัมพันธ์ร่วม ระหว่างวัฒนธรรมและธรรมชาติ(แผนภูมิที่ 2.1)

ดังนั้นในอนุสัญญานี้จึงให้ความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรมว่า เป็นทรัพย์สิน ทางวัฒนธรรมที่เป็นตัวแทนของการผลงานงานของมนุษย์และธรรมชาติ แสดงให้เห็นชัดเจน ด้านวิวัฒนาการของสังคมมนุษย์ และการตั้งถิ่นฐานมาเป็นเวลานานภายใต้อิทธิพลของข้อจำกัด

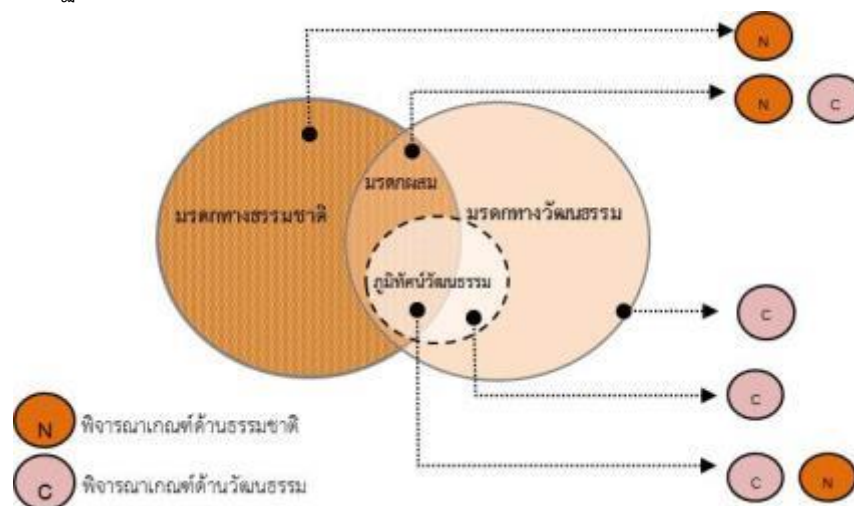
⁷ Peter Flower, 2002. อ้างถึงใน วรณช จำปานิล, "ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำบ้านหนองบัว บ้านวังหลุมพอง และบ้านปทุมทอง จังหวัดสุพรรณบุรี" (วิทยานิพนธ์การวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต สาขาการวางผังชุมชน คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552). หน้า 10.

* ICCROM : The International Center for the study of the preservation and Restoration of Cultural Property หรือ "ศูนย์ระหว่างชาติว่าด้วยการศึกษา การอนุรักษ์ และปฏิสังขรณ์สมบัติทางวัฒนธรรม" จะพิจารณาด้านมรดกทางวัฒนธรรม

* ICOMOS : The International Council on Monument and Sites หรือ "สภาการโบราณสถานระหว่างประเทศ มีเป้าหมายเพื่อการอนุรักษ์ และปกป้องคุ้มครองโบราณสถาน" จะพิจารณาด้านมรดกทางวัฒนธรรม

* IUCN : The World Conservation Union หรือ "สหภาพการอนุรักษ์โลก" จะพิจารณาด้านมรดกทางธรรมชาติ

และ/หรือโอกาสทางกายภาพที่ปรากฏให้เห็นด้วยสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และแรงผลักดันทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ สังคมที่ต่อเนื่องทั้งภายในและภายนอก⁸

ที่มา : ปรับปรุงจาก UNESCO World Heritage Centre, Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention[Online], Nov 2011. Available from:<http://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-643-1.pdf> [2013, July 5] p.33-34

แผนภูมิที่ 2.1 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างมรดกทางวัฒนธรรม มรดกทางธรรมชาติมรดกผสม และภูมิทัศน์วัฒนธรรม

สภายุโรป (Council of Europe)⁹ ระบุความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรมไว้ใน European Landscape Convention 2000 ว่าเป็นพื้นที่ซึ่งมนุษย์รับรู้ได้ โดยที่อัตลักษณ์ของพื้นที่เป็นผลมาจากการกระทำปฏิกริยาระหว่างปัจจัยธรรมชาติและปัจจัยที่เกิดจากมนุษย์ ซึ่งเป็นการกระทำตั้งแต่ในอดีตเรื่อยมาของมนุษย์ แสดงถึงการเน้นย้ำเรื่อง “วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และการเปลี่ยนแปลง” ที่ต้องอาศัยระยะเวลาสะท้อนผลลัพธ์ที่ปรากฏโดดเด่นออกมา

The Cultural Landscape Foundation¹⁰ ได้ให้ความหมายว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นการแสดงอัตลักษณ์เฉพาะของพื้นที่ และแสดงปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์กับพื้นที่มาเป็นระยะเวลานาน โดยภูมิทัศน์วัฒนธรรมจะเป็นพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับเหตุการณ์สำคัญ กิจกรรม บุคคล หรือกลุ่มบุคคล ภูมิทัศน์วัฒนธรรมนั้นสามารถเป็นสิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่ พื้นที่เกษตรกรรม สวนสาธารณะ หรือทางสัญจรที่มีทัศนียภาพสวยงามได้

⁸UNESCO World Heritage Centre, "Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention," (2012), <http://whc.unesco.org/archive/opguide12-en.pdf>. [2013, July 5] p.13-14.

⁹อ้างอิงใน ฐานานา นุญยประวีตร และ ปัทม์ ญาติมาก, "ความหมายและแนวความคิดของภูมิทัศน์วัฒนธรรม," <http://asiamuseum.co.th/paper/6> .

¹⁰The Cultural Landscape Foundation, "What Are Cultural Landscapes?," <http://www.tclf.org/landscapes/what-are-cultural-landscapes>. [2013, July 4]

J. Edward Hood (1996)¹¹ นักโบราณคดีทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม กล่าวว่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีความเกี่ยวข้องกับรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน การใช้ประโยชน์ที่ดิน และการถือครองทรัพย์สินธรรมชาติจึงไม่สามารถแยกออกได้จากวัฒนธรรม นอกจากนี้ภูมิทัศน์วัฒนธรรม เป็นพื้นที่ทางกายภาพและพื้นที่สัญลักษณ์สำหรับผลผลิตของกระบวนการทางสังคม การรวมตัวของคุณค่าและแรงต่อต้านต่อการรวมตัวที่ไม่เป็นธรรม ภูมิทัศน์วัฒนธรรมจึงเป็นทั้งเครื่องมือและบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

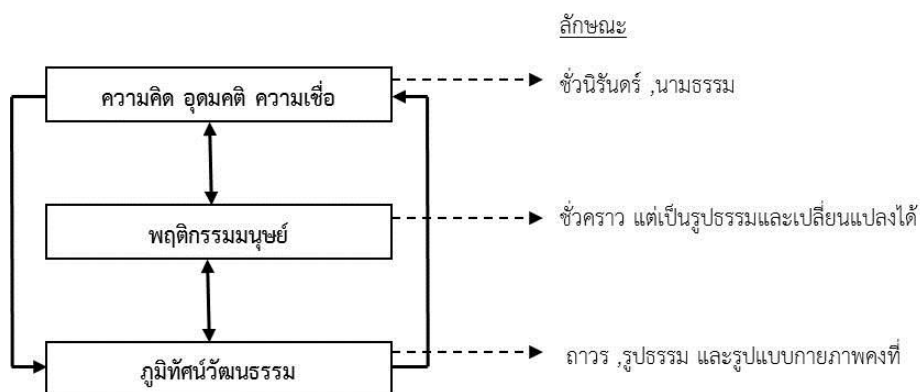
Ingolf Vogeler¹² กล่าวว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นการแสดงออกทางความคิด (Ideas) และพฤติกรรม (Behavior) ของมนุษย์ต่อวัตถุที่มีอยู่จริง (Material reality) หรือกล่าวโดยง่ายคือการแสดงออกผ่านสภาพแวดล้อม และสิ่งที่สามารถจับต้องได้ ซึ่ง Ingolf ได้อธิบายถึงการแสดงออกทางวัฒนธรรมต่อภูมิทัศน์ด้วยการยกตัวอย่าง เช่น วัฒนธรรมทางด้านศาสนาได้แสดงออกในเชิงภูมิทัศน์ผ่านศาสนสถาน อาทิ วัด โบสถ์ ศาลเจ้า หรือวัฒนธรรมทางด้านอาหารได้แสดงออกในเชิงภูมิทัศน์ผ่านการใช้ประโยชน์ที่ดินทางด้านเกษตรกรรม อาทิ การทำนาขั้นบันได การทำสวนยกร่อง เป็นต้น

นอกจากนี้ Ingolf ได้แสดงความสัมพันธ์ของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในเชิงสาเหตุและผลกระทบ (Cause & Effect) ว่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมนั้นสามารถเป็นได้ทั้งสาเหตุและผลกระทบของคุณค่าทางวัฒนธรรม (Cultural Values) สถาบันทางวัฒนธรรม (Cultural Institutions) และพฤติกรรมมนุษย์ (Human Behavior) ซึ่งจะมีปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยพิจารณาใน 3 มุมมอง คือ มุมมองด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural landscape Perspective) มุมมองด้านพฤติกรรมมนุษย์ (Human behavior Perspective) และมุมมองทางด้านอุดมคติ ความเชื่อ (Ideas Perspective) กล่าวคือ เมื่อภูมิทัศน์วัฒนธรรมแสดงออกถึงพฤติกรรมของมนุษย์จากนั้นย้อนกลับมาปรากฏให้เห็นเป็นอุดมคติ ความเชื่อของมนุษย์ แต่ละส่วนมีผลกระทบต่อกันเป็นวงจรหมุนเวียนไป(แผนภูมิที่ 2.2)

¹¹As cited in: Alice E. Ingerson, "The Invisible Politics of Visible Landscapes," <http://www.home.comcast.net/~jay.paul/landscapes.doc.>, page 5

¹²Ingolf Vogeler, "Critical Cultural Landscapes of North America," (2010), <http://www.uwec.edu/geography/ivogeler/CCL-bookchapters-pdf/index.htm>.Ingolf.[2012, August 13]

ที่มา: ปรับปรุงจาก Ingolf Vogeler, Critical Cultural Landscapes of North America[online], 2010. Available from: <http://www.uwec.edu/geography/ivogeler/CCL-bookchapters-pdf/index.htm>. [2012, August 13]

แผนภูมิที่ 2.2 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อ พฤติกรรมมนุษย์ และภูมิทัศน์วัฒนธรรม

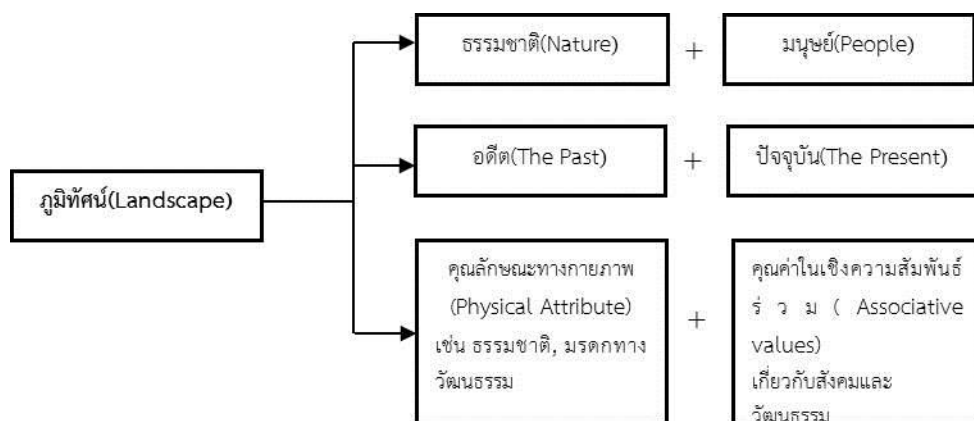
Cronin¹³ มีแนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรมคล้ายกับ Ingolf ในลักษณะความสัมพันธ์ของความคิดความเชื่อและสภาพแวดล้อม Cronin อธิบายว่าวัฒนธรรมและภูมิทัศน์มีการเชื่อมผสานอย่างแนบแน่น โดยเราใช้ความเชื่อและคุณค่าของเรากำหนดรูปร่างของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติโดยรอบเพื่อสนับสนุนเราให้มีชีวิตรอด

De Blij, Harm (1977)¹⁴ นักภูมิศาสตร์ได้ให้ความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรมไว้ว่าเป็นร่องรอยและหลักฐานการเปลี่ยนแปลงผืนแผ่นดิน ภูมิประเทศและสภาพแวดล้อมโดยมนุษย์จากกิจกรรมตามวิถีชีวิตของชุมชนหรือชาติพันธุ์นั้น ซึ่งแสดงออกในลักษณะรูปธรรมและนามธรรมที่ได้เรียนรู้และถ่ายทอดสั่งสมเป็นเวลานานตั้งแต่บรรพบุรุษสู่รุ่นลูกหลาน สิ่งที่ต้องได้ อาทิ การสร้างบ้านเรือนที่พักอาศัย สถาปัตยกรรมต่างๆ ถนน พื้นที่เกษตรกรรม และชุมชน เป็นต้น ส่วนสิ่งที่ไม่ได้ คือ บรรยากาศที่รับรู้ได้เป็นจินตภาพจากชุมชนเฉพาะแห่งนั้น เรียกว่าเอกลักษณ์ของพื้นที่ อันรับรู้ได้จากภาพ เสียง กลิ่น และวิถีชีวิตของผู้คนแห่งนั้น

จากความหมายของ Harm เมื่อเทียบกับ IUCN ซึ่งเคยแสดงความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมและภูมิทัศน์เมื่อปี 2003 ว่าเป็นการผนวกกันระหว่าง ธรรมชาติที่แสดงออกในคุณลักษณะทางกายภาพกับมนุษย์ที่แสดงในเชิงคุณค่าความสัมพันธ์ร่วมผ่านระยะเวลาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน (แผนภูมิที่ 2.3) จะเห็นได้ว่าสอดคล้องกันคือ เป็นการปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์และธรรมชาติที่มีเวลาเกี่ยวข้องกับ อีกทั้งคุณลักษณะทางกายภาพและคุณลักษณะเชิงคุณค่าความสัมพันธ์ร่วมของ IUCN คือ ลักษณะทางรูปธรรมและนามธรรมของ Harm

¹³As cited in: New South Wales Heritage office, "Cultural Landscapes Charette Background Paper," (2003), www.heritage.nsw.gov.au/docs/CLBackground9-03.pdf [2012, May 5] page 8

¹⁴อ้างอิงใน สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, แนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม(กรุงเทพมหานคร: อัมรินทร์พรินต์ติ้งแลนด์ปบลิชซิง, 2549). หน้า 15-17.

ที่มา : ปรับปรุงจาก The World Conservation Union :IUCN (As cited in : NSW Heritage office. Cultural Landscapes Charette[Online], 2003. Available from: www.heritage.nsw.gov.au/docs/CLBackground9-03.pdf. [2012, May 5] page5

แผนภูมิที่ 2.3 แสดงความสัมพันธ์ระหว่าง วัฒนธรรม และ ภูมิทัศน์

สำหรับประเทศไทยเริ่มสนใจภูมิทัศน์วัฒนธรรมคาดว่าเมื่อประมาณปี 2549 โดยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ(สวช.) ได้ดำเนินโครงการศึกษาสำรวจภูมิทัศน์วัฒนธรรม และการประชุมเชิงปฏิบัติการแนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่นำร่อง 12 จังหวัด¹⁵ อย่างไรก็ตามยังไม่มีทำให้คำจำกัดความที่ชัดเจนในประเทศไทย

เมื่อปี 2550 อีโคมอสไทย (ICOMOS Thailand) กล่าวถึงภูมิทัศน์วัฒนธรรมใน “กฎบัตรอีโคมอสไทยว่าด้วยการอนุรักษ์และบริหารจัดการโบราณสถานและมรดกทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง” ซึ่งเป็นร่างขั้นต้นว่า ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม หมายถึง มรดกทางวัฒนธรรมที่เกิดจากการผสมผสานของสิ่งที่เกิดขึ้นจากธรรมชาติและมนุษย์ร่วมกัน แสดงถึงพัฒนาการของสังคมมนุษย์ และการตั้งถิ่นฐานที่ผ่านทางช่วงเวลา ภายใต้อิทธิพลของคุณลักษณะ ข้อจำกัดทางด้านกายภาพและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ รวมถึงแรงผลักดันทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ทั้งภายนอกและภายใน ความหลากหลายของกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ ที่หล่อหลอมเป็นมรดกภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม มักจะสะท้อนถึงเทคนิคเฉพาะของการใช้ที่ดินอย่างยั่งยืนตามคุณลักษณะและข้อจำกัดของสภาพแวดล้อมที่มนุษย์ตั้งถิ่นฐานอยู่ และความสัมพันธ์ของจิตวิญญาณกับธรรมชาติ¹⁶ ต่อมาเมื่อปี 2554 มีการปรับปรุงแก้ไขความหมายใหม่ใน “ร่างกฎบัตรประเทศไทยว่าด้วยการบริหารจัดการแหล่งมรดกวัฒนธรรม(Thailand Charter on Culture Heritage Management)” ให้กระชับและเข้าใจง่ายขึ้นว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรม หมายถึง

¹⁵ หทัยา สิริพัฒนากุล, "ภูมิทัศน์วัฒนธรรม?", จุลสารอีโคมอสไทย 10.(เมษายน-กรกฎาคม 2550): 1.

¹⁶ อีโคมอสไทย, "ร่างกฎบัตรอีโคมอสไทยว่าด้วยการอนุรักษ์และบริหารจัดการโบราณสถานและมรดกทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง," (2550), http://www.icomosthai.org/charters/icomosthai%20charter_Draft09-2007.pdf. [สืบค้นเมื่อ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2556] หน้า 3

สภาพภูมิประเทศโดยมนุษย์ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นกับสภาพ ภูมิประเทศที่เป็นธรรมชาติ แสดงความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติ สะท้อนให้เห็นถึงการดำรงชีวิต คติความเชื่อ ความศรัทธา ในศาสนา จนเกิดความเป็นอัตลักษณ์ที่ข้ามกาลเวลา¹⁷

เกรียงไกร เกิดศิริ¹⁸ อธิบายถึงภูมิทัศน์วัฒนธรรมว่า พื้นที่แต่ละแห่งมีภูมิประเทศ ที่เป็นอัตลักษณ์เฉพาะตัว เมื่อมนุษย์เข้ามาตั้งถิ่นฐานและเริ่มเรียนรู้สภาพแวดล้อม จึงมีการจัดการ ทรัพยากรในพื้นที่ให้ตอบสนองต่อการอยู่อาศัย โดยแสวงหาวิธีที่เหมาะสม ในการปรับ สภาพพื้นที่นั้นๆ ด้วยวิธีการที่เฉพาะเจาะจงผ่านช่วงเวลาหนึ่ง อย่างไรก็ตามมนุษย์มีข้อจำกัด ในด้านต่างๆ ทั้งในแง่ของเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิต ความเชื่อทางศาสนา ฯลฯ ทำให้ มนุษย์สร้างความเปลี่ยนแปลงต่อสภาพแวดล้อมได้เพียงระดับหนึ่งเท่านั้น และรวมไปถึงขีดจำกัด ของธรรมชาติที่จะรองรับการเปลี่ยนแปลงได้ก็มียกจำกัดเช่นกัน แต่ท้ายที่สุดเมื่อได้วิธีที่ดีที่สุด จะเกิดกระบวนการผลิตซ้ำจนเป็นรูปแบบและมีการสืบทอดส่งต่อไปยังคนรุ่นต่อไป

หทัยา สิริพัฒนากุล¹⁹ กล่าวว่าภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมจะพิจารณาจาก

- 1.) มีธรรมชาติเป็นรากฐานของมรดกทางวัฒนธรรม
- 2.) สิ่งแวดล้อมเป็นบริบทของการกระทำหรือกิจกรรมของมนุษย์
- 3.) การรับรู้เชิงพื้นที่ (Sense of place) เกิดจากการรับรู้อัตลักษณ์ของท้องถิ่นและ วัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งแบบรูปธรรมและนามธรรม

นอกจากนี้ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า ประเด็นที่หนึ่งภูมิทัศน์วัฒนธรรมไม่สามารถ คิดแยกส่วนระหว่างธรรมชาติและวัฒนธรรม เพราะภูมิทัศน์เป็นผลมาจากวัฒนธรรมหรือสิ่งที่เกิดจาก มนุษย์ ประเด็นที่สอง ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลง(Change) กล่าวคือ ภูมิทัศน์ วัฒนธรรมเป็นพื้นที่ที่ถูกเปลี่ยนแปลงโดยมนุษย์ทั้งที่ตั้งใจและเหตุบังเอิญ ทำให้พื้นที่นั้นเกิดคุณค่า ขึ้นมา โดยความเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดขึ้นตลอดเวลาแต่ปริมาณและความเร็วอาจไม่เท่ากัน ทำให้ บางครั้งอาจจะสังเกตเห็นได้ยาก ผลจากการเปลี่ยนแปลงนั้นก่อให้เกิดชั้นของประวัติศาสตร์ (Layers of History) ของภูมิทัศน์

คำจำกัดความภูมิทัศน์วัฒนธรรมของผู้เชี่ยวชาญหรือองค์กรทั้งในประเทศ และต่างประเทศให้มีความแตกต่างกันตามวัตถุประสงค์ที่จะนำไปใช้ อย่างไรก็ตามมีประเด็น ที่เป็นจุดร่วมของความหมายภูมิทัศน์วัฒนธรรมดังนี้

- 1.) เกิดจากปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ (หรือวัฒนธรรม) และธรรมชาติ

¹⁷ "ร่างกฎบัตรประเทศไทยว่าด้วยการบริหารจัดการแหล่งมรดกวัฒนธรรม(Thailand Charter on Culture Heritage Management)," (2554), http://www.icomosthai.org/THcharter/THcharter_main.htm [สืบค้นเมื่อ 2 มีนาคม พ.ศ.2556] หน้า 4

¹⁸ เกรียงไกร เกิดศิริ, ชุมชนกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม(กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อุษาคเนย์, 2551). หน้า 17-20,47.

¹⁹ หทัยา สิริพัฒนากุล, "ภูมิทัศน์วัฒนธรรม?", จุลสารอีคอมอสไทย 10 (เมษายน-กรกฎาคม 2550): 1.

- 2.) ประเด็นเรื่อง ความเปลี่ยนแปลง
- 3.) มีระยะเวลาเข้าเกี่ยวข้อง
- 4.) เกิดขึ้นภายใต้ข้อจำกัดบางประการ เช่น ข้อจำกัดทางธรรมชาติ ความเชื่อ
- 5.) ปรากฏให้เห็นออกมาในรูปแบบนามธรรมและรูปธรรม (กายภาพ ประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ และสังคม)

ดังนั้นผู้วิจัยจึงสรุปว่า “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม” คือ สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะอันเป็นผลลัพธ์จากการกระทำต่อกันระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ ผ่านกาลเวลา ระยะเวลาหนึ่ง แล้วสื่อออกมาให้รับรู้ทั้งแบบรูปธรรมและนามธรรม รูปธรรมแสดงออกถึงพัฒนาการของพื้นที่ ทั้งด้านประวัติศาสตร์ การใช้ประโยชน์ที่ดิน เช่น การทำสวนยกร่อง การตั้งถิ่นฐานของสังคมมนุษย์ที่มีการปรับตัวเพื่อให้เกิดความอยู่รอดจากข้อจำกัดจากทางธรรมชาติ เช่น การตั้งบ้านเรือนริมน้ำ รวมถึงอิทธิพลจากวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และสังคม หรือแสดงออกเชิงนามธรรม เช่น วิถีชีวิต เป็นต้น อัตลักษณ์เฉพาะเหล่านี้ส่งผลให้พื้นที่ที่มีคุณค่าและความโดดเด่นขึ้นมา อีกทั้งท้ายที่สุดจะเกิดกระบวนการผลิตซ้ำจนเป็นรูปแบบและมีการสืบทอดไปยังคนรุ่นหลัง”

2.1.2 ประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรม

การจัดแบ่งประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีขึ้นเพื่อให้ง่ายต่อความเข้าใจในการจำแนกภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีลักษณะคล้ายกันให้อยู่กลุ่มเดียวกัน การแบ่งประเภทภูมิทัศน์วัฒนธรรมของแต่ละแห่งแตกต่างกันวัตถุประสงค์ ดังนี้

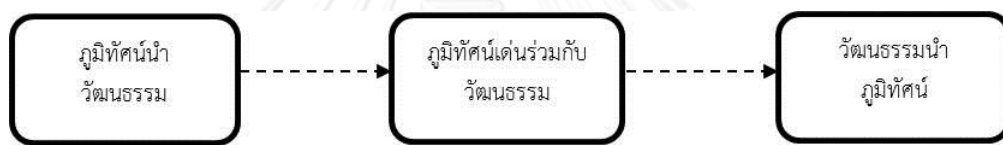
จันทวัน เบ็ญจวรรณ ได้แบ่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติออกเป็นวิวัฒนาการ 4 ระดับ ได้แก่ ระดับที่ 1 มนุษย์ถูกควบคุมโดยธรรมชาติ ระดับที่ 2 มนุษย์ปรับตัวเข้าหาธรรมชาติ ระดับที่ 3 มนุษย์ทำลายธรรมชาติ และระดับที่ 4 มนุษย์ถูกทำลายโดยธรรมชาติ²⁰ การแบ่งรูปแบบนี้คล้ายกับการจำแนกภูมิทัศน์วัฒนธรรมของ “สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร”²¹ ซึ่งใช้เกณฑ์พิจารณาจากระดับในการเข้าไปจัดการสภาพแวดล้อมธรรมชาติของมนุษย์เพื่อการดำเนินชีวิต โดยแบ่งภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็น 3 ประเภท

- 1.) แบบภูมิทัศน์นำวัฒนธรรม หรือภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบชนบท
- 2.) แบบภูมิทัศน์ที่มีความโดดเด่นเท่ากับวัฒนธรรม หรือภูมิทัศน์วัฒนธรรมกิ่งเมืองกิ่งชนบท
- 3.) แบบวัฒนธรรมนำภูมิทัศน์ หรือภูมิทัศน์วัฒนธรรมเมือง

²⁰ อ่างถึงใน อัญญา โปราณานนท์, "การพัฒนากระบวนการการถ่ายภาพภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย," (2554), <http://thailandscapes.wordpress.com/>

²¹ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, แนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม, หน้า 32-35.

ในแต่ละประเภทนั้นสัมพันธ์กันในลักษณะวิวัฒนาการ กล่าวคือ เริ่มแรกมนุษย์ตั้งถิ่นฐานพื้นที่หนึ่ง จำเป็นต้องมีการปรับสภาพแวดล้อมในการอยู่รอดแต่ข้อจำกัดทางด้านเทคโนโลยี ความรู้ หรือแรงงาน ส่งผลให้มนุษย์ถูกควบคุมโดยธรรมชาติเป็นหลัก มนุษย์จะเกรงกลัวและเคารพธรรมชาติ อีกทั้งมีความเป็นอยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติสูง รูปแบบนี้เรียกว่า “ภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบภูมิทัศน์นำวัฒนธรรม หรือภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบชนบท” ระยะเวลาต่อมามนุษย์เรียนรู้สร้างสรรค์เทคโนโลยีได้มากขึ้น มีแรงงานมากขึ้น จึงสามารถใช้ต้นทุนเหล่านี้ในการพัฒนาพื้นที่เพื่อสนองความต้องการได้มากขึ้นกว่าเดิม อย่างไรก็ตามยังคงตระหนักถึงคุณค่าและพึงพิงธรรมชาติ เรียกรูปแบบนี้ว่า “ภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบภูมิทัศน์ที่มีความโดดเด่นเท่าเทียมวัฒนธรรม หรือภูมิทัศน์วัฒนธรรมกึ่งเมืองกึ่งชนบท” หลังจากการตั้งถิ่นฐานมาเป็นเวลานาน ชุมชนมีการพัฒนาขึ้นอย่างสูง สร้างเทคโนโลยีเพิ่มขีดความสามารถในการเอาชนะธรรมชาติ มีการปรับสภาพแวดล้อมอย่างมาก จนกลายเป็น “ภูมิทัศน์วัฒนธรรมแบบวัฒนธรรมนำภูมิทัศน์ หรือภูมิทัศน์วัฒนธรรมเมือง” (แผนภูมิที่ 2.4)

ที่มา : ผู้วิจัย, 2556

แผนภูมิที่ 2.4 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างภูมิทัศน์วัฒนธรรมทั้ง 3 แบบ

UNESCO²² ได้แบ่งประเภทภูมิทัศน์วัฒนธรรมดังนี้

1.) ภูมิทัศน์ที่แสดงแบบแผนให้เห็นอย่างชัดเจน (clearly defined landscape) ออกแบบและสร้างสรรค์อย่างตั้งใจโดยมนุษย์ ถูกสร้างเพื่อเหตุผลทางด้านสุนทรียภาพ ด้านสังคม หรือนันทนาการซึ่งมักจะเกี่ยวข้องกับศาสนา หรือสิ่งก่อสร้างที่เป็นอนุสรณ์สถาน

2.) ภูมิทัศน์ที่ถูกพัฒนาค่อยเป็นค่อยไปโดยสัมพันธ์กับธรรมชาติ (organically evolved landscape) ซึ่งเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และ/หรือศาสนา รูปแบบภูมิทัศน์ที่ปรากฏจะแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของการตอบสนองต่อธรรมชาติ ภูมิทัศน์ที่สะท้อนกระบวนการของวิวัฒนาการในรูปแบบและองค์ประกอบเช่นนี้ จำแนกเป็นองค์ประกอบย่อยอีก 2 ประเภท ดังนี้

- ภูมิทัศน์หยุดนิ่ง (Relict landscape) เป็นกระบวนการวิวัฒนาการพื้นที่ที่ดำเนินมาในอดีต และหยุดการพัฒนา ทั้งแบบทันทีหรือใช้เวลา แต่ยังคงปรากฏร่องรอยสถาปัตยกรรม การใช้ประโยชน์ที่ดิน หรือรูปแบบการตั้งถิ่นฐานในอดีตให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน

²² As cited in: New South Wales Heritage office, Cultural Landscapes Charette Background Paper, page 6.

- ภูมิทัศน์ต่อเนื่อง(Continuing landscape) เป็นภูมิทัศน์ที่ยังคงมีบทบาทของสังคมที่เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตดั้งเดิมดำเนินอยู่ในปัจจุบัน และปรากฏหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่

3.) ภูมิทัศน์ที่เชื่อมโยงทางวัฒนธรรม(Associative cultural landscape) เป็นภูมิทัศน์ที่มนุษย์เชื่อมโยงคติความเชื่อทางศาสนา ศิลปะ หรือวัฒนธรรม กับองค์ประกอบทางด้านธรรมชาติ

National Park service (NPS)²³ ประเทศสหรัฐอเมริกา เป็นหน่วยงานที่ทำหน้าที่อนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ปรากฏออกมาจากการเปลี่ยนแปลงพื้นที่โดยมนุษย์ รวมถึงดูแลมรดกทางธรรมชาติ และมรดกทางวัฒนธรรมด้วย โดยได้แบ่งประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรมออกเป็น 4 ประเภท ดังต่อไปนี้

1.) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ประวัติศาสตร์ (Historic Site) เป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ รวมไปถึงกิจกรรมและผู้คน พื้นที่นั้นสามารถทำให้ระลึกถึงเหตุการณ์สำคัญในอดีต ตัวอย่างเช่น บ้านพักบุคคลสำคัญทางประวัติศาสตร์ เป็นต้น

2.) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ที่ได้รับการออกแบบ (Historic Designed Landscape) เป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ผ่านการออกแบบและสร้างสรรค์โดยคำนึงถึงเรื่องความสวยงาม และหลักการออกแบบเป็นสำคัญ มีความสัมพันธ์เชิงประวัติศาสตร์กับบุคคล ความสำคัญ หรือการเป็นตัวแทนของการออกแบบของยุคสมัย

3.) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ทางประวัติศาสตร์แบบพื้นถิ่น (Historic Vernacular Landscape) เป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมซึ่งการใช้ประโยชน์ การก่อสร้าง หรือปรับปรุงพื้นที่นั้นสะท้อนประเพณี ขนบธรรมเนียม ความเชื่อ หรือคุณค่าเฉพาะถิ่น อันแสดงออกถึงคุณค่าวัฒนธรรม พฤติกรรมสังคม และการกระทำของบุคคลผ่านกาลเวลา ภูมิทัศน์วัฒนธรรมนี้ปรากฏออกมาในคุณลักษณะกายภาพซึ่งแสดงวิถีชีวิตประจำวันของคนในชุมชน ประกอบด้วย รูปแบบการจัดการเชิงพื้นที่ การใช้ประโยชน์ที่ดิน โครงข่ายการสัญจร พืชพรรณ โครงสร้าง และวัตถุ ภูมิทัศน์วัฒนธรรมประเภทนี้สามารถพบได้ทั้งในพื้นที่ชนบท พื้นที่ชานเมือง หรือพื้นที่เมือง

4.) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่แสดงลักษณะของกลุ่มชน/ชาติพันธุ์ (Ethnographic Landscape) เป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ประกอบด้วยความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมซึ่งสัมพันธ์กับกลุ่มคนแล้วแสดงออกมาเป็นทรัพยากรมรดก (Heritage resources) เช่น งานประเพณี รวมถึงพื้นที่ที่มีคุณค่าทางจิตวิญญาณ หรือพื้นที่ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อการใช้ชีวิตของกลุ่มคนมาเป็นเวลานาน

²³ อ้างถึงใน เกรียงไกร เกิดศิริ, ชุมชนกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม, หน้า 23-29.

การทบทวนวรรณกรรมประเด็นประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรมนั้น แนวความคิดของ National Park service อธิบายเพียงประเภทของภูมิทัศน์วัฒนธรรมเท่านั้น แต่แนวความคิดของจันทวัน เบ็ญจวรรณ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร และยูเนสโกนั้น นอกจากจะพิจารณาเพื่อจำแนกภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เป็นอยู่ในปัจจุบันแล้ว ยังกล่าวถึงในประเด็นของพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้วย ซึ่งมีประโยชน์ในการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 คือ การศึกษาพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมอย่างไรก็ตามแนวความคิดของจันทวัน เบ็ญจวรรณ อธิบายภาพกว้างเกินไป ส่วนแนวความคิดของยูเนสโกอธิบายพัฒนาการแบบแยกส่วน แต่แนวความคิดของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมในเชิงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติที่แต่ละช่วงเวลามีระดับการจัดการของมนุษย์แตกต่างกัน ซึ่งเหมาะกับบริบทของพื้นที่ศึกษาที่ชุมชนมีการเข้าไปจัดการสภาพแวดล้อมมาโดยตลอด จึงเลือกใช้แนวคิดนี้ในการอธิบายพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลัก 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร

2.1.3 องค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรม

André Scheinman²⁴ ซึ่งเป็นที่ปรึกษาการอนุรักษ์มรดก(Heritage Preservation Consultant)ของเมือง Caledon ประเทศแคนาดา กล่าวว่า องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมประกอบด้วย การใช้ประโยชน์ที่ดินและกิจกรรม (Land uses and activities), รูปแบบของการจัดการเชิงพื้นที่ (Patterns of spatial organization), การตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ (Response to the natural environment) และวัฒนธรรมที่สืบเนื่องกันมา (Cultural traditions) แม้ว่าองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมของ Scheinman จะกล่าวถึงองค์ประกอบเชิงวัฒนธรรม แต่แสดงการเน้นย้ำทางด้านกายภาพมากกว่า ทั้งนี้ได้แสดงเพิ่มเติมในรายละเอียดขององค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมเชิงกายภาพว่ามีองค์ประกอบย่อย คือ

- 1.) โครงข่ายการสัญจร (Circulation Networks)
- 2.) เส้นแบ่งเขต (Boundary Demarcations)
- 3.) พืชพรรณที่สัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์ (Vegetation Related to Land Use)
- 4.) อาคาร, โครงสร้าง และวัตถุที่มนุษย์สร้างขึ้น หรือผลของการปรับเปลี่ยนพื้นที่ (Buildings, Structures and Other man-made objects or land alterations)
- 5.) กลุ่มการตั้งถิ่นฐาน (Settlement clusters)

²⁴ André Scheinman, "Criteria for the Identification of Cultural Heritage Landscapes : Town of Caledon," (2003), http://www.caledon.ca/en/live/resources/Criteria_for_the_ID-of_Cultural_Heritage_Landscapes.pdf. [2012, August 3]page 18-19.

6.) พื้นที่โบราณคดี (Archaeological sites)

Heritage Resources Center and The Region of Waterloo²⁵ ของเมือง London ประเทศอังกฤษ มีการจำแนกองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกับ Scheinman ดังนี้

1.) ภูมิทัศน์ทางด้านธรรมชาติ อาทิ แม่น้ำ คลอง หรือพื้นที่โล่งที่อาจมีอิทธิพลต่อที่ตั้งและการจัดการของกลุ่มวัฒนธรรม หรืออิทธิพลของธรรมชาติที่มีต่อที่ตั้งกลุ่มอาคารและโครงสร้าง

2.) การแสดงออกทางด้านวัฒนธรรมดั้งเดิม

3.) โครงข่ายการสัญจร (Circulation Networks)

4.) ขอบเขต (Boundary Demarcations)

5.) พืชพรรณ (Vegetation) เป็นองค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับรูปแบบการก่อตัวของการใช้ประโยชน์ที่ดิน กล่าวคือ รูปแบบพืชพรรณอาจกำหนดขอบเขตพื้นที่การใช้ประโยชน์และพื้นที่ธรรมชาติได้

6.) อาคาร และโครงสร้าง ที่มีความเกี่ยวพันในเชิงพื้นที่และการจัดการ

Ingolf Vogeler²⁶ อธิบายว่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นการแสดงออกทางความคิดผ่านสภาพแวดล้อม และสิ่งที่สามารถจับต้องได้ โดยองค์ประกอบเด่นของภูมิทัศน์วัฒนธรรมนั้นสามารถจำแนกได้เป็น 4 องค์ประกอบคือ

1.) ภูมิประเทศ (Topography) เป็นการแสดงคุณลักษณะพื้นผิวของสถานที่หนึ่งๆ ซึ่งมนุษย์ได้ปรับเปลี่ยนเพื่อสร้างสภาวะที่เหมาะสมในการอยู่รอด เช่น หากขาดแคลนพื้นที่ราบในการพัฒนาเป็นพื้นที่ที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ ยอดเขาจะถูกปรับให้แบนราบแทน หรือเขื่อนถูกสร้างเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า ใช้ในการอุปโภค-บริโภค และการเกษตร เป็นต้น

2.) พืชพรรณ (Vegetation) เป็นตัวแทนของพืชที่ปกคลุมอยู่บนโลก กลุ่มวัฒนธรรมจะประเมินคุณค่าพืชในเชิงมีประโยชน์หรือไร้ประโยชน์ แล้วกำหนดว่าพืชชนิดใดที่สามารถปลูกได้ในพื้นที่ตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการ จนกลายเป็นรูปแบบพิเศษในพื้นที่ขึ้นมา เช่น ปลูกต้นไม้สูงรอบพื้นที่ทุ่งนาเพื่อกันลม

3.) โครงสร้าง (Structure) เป็นสิ่งก่อสร้างทั้งหมดของมนุษย์ สัตว์ และพืชซึ่งแสดงออกถึงคุณค่าทางวัฒนธรรมของพวกเขา ขนบการสร้างสิ่งก่อสร้างนั้นแปรผันตามเวลาและ

²⁵ Heritage Resources Center and The Region of Waterloo, "Cultural Heritage Resource Document," (2004), https://uwaterloo.ca/heritage-resources-centre/sites/ca.heritage-resources-centre/files/uploads/files/12%20Region%20CHL%20-%20with%20title%20page_0.pdf [2012, August 22] page 14

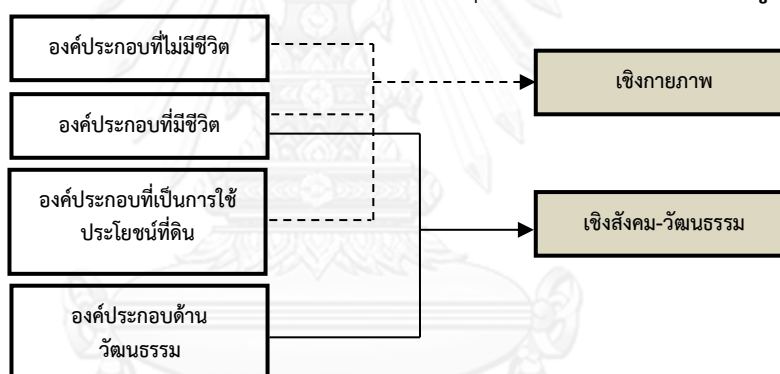
²⁶ Ingolf Vogeler, Critical Cultural Landscapes of North America, page 10-14.

สถานที่ กลุ่มวัฒนธรรมที่แตกต่างกันจะสร้างประเภทของโครงสร้างที่แตกต่างกันออกไป โดยมีการจัดการเชิงพื้นที่ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะอันแสดงถึงความต้องการและวิสัยทัศน์ของกลุ่ม

4.) รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน (Settlement Pattern) เป็นผลรวมคุณลักษณะที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมด สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นทั้งบ้าน ยุ้งฉาง ถนน ลำคลอง ทางรถไฟจะสัมพันธ์กับภูมิประเทศและพืชพรรณ เป็นกระบวนการปรับตัวอย่างพลวัต (Dynamic) ตัวอย่างรูปแบบการตั้งถิ่นฐานในชนบทของแคนาดา มีองค์ประกอบเฉพาะที่โดดเด่นคือ โครงสร้าง (บ้าน ยุ้งฉาง และอาคารอื่นๆ) ภูมิประเทศ (กระแสน้ำ เขิงเขาที่ปกคลุมด้วยต้นไม้) เส้นทางการสัญจร(ถนน ทางเดินเท้า) และพืชพรรณ (ทุ่งข้าวโพดและป่าในพื้นที่)

Despoina Amanatidou²⁷ กล่าวว่าองค์ประกอบขั้นพื้นฐานของภูมิทัศน์วัฒนธรรมประกอบด้วย องค์ประกอบที่ไม่มีชีวิต ได้แก่ ธรณีวิทยา ,ธรณีสีณฐาน ,ดิน และสภาพอากาศ องค์ประกอบที่มีชีวิต เช่น พืชพรรณ องค์ประกอบที่เป็นการใช้ประโยชน์ที่ดินของมนุษย์ และการเปลี่ยนแปลงของพวกเขา เช่น พื้นที่เกษตรกรรม,การตั้งถิ่นฐาน,โครงสร้างพื้นฐาน และองค์ประกอบด้านวัฒนธรรม เช่น โบราณคดี,ประวัติศาสตร์,คุณลักษณะประเพณี(แผนภูมิที่ 2.5)

ที่มา : ผู้วิจัย, 2556

แผนภูมิที่ 2.5 แสดงองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมของ Despoina Amanatidou

คณะกรรมการมรดกโลกประเทศออสเตรเลีย (The Australian Heritage Commission)²⁸ ประยุกต์หลักการในกฎบัตรเบอร์รา(The Burra Charter)เพื่อจำแนกองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม ซึ่งยึดหลักการแบ่งองค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมตามรูปแบบที่แตกต่างกันของสถานที่ด้วยคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ (ตารางที่ 2.1)

²⁷ Despoina Amanatidou, "Analysis and Evaluation of a Traditional Cultural Landscape as a Basis for Its Conservation Management a Case Study in Vikos-Aoos National Park – Greece," (Dissertation, Faculty of Forestry and Environment Sciences ALBERT-LUDWIGS University, 2005).page 6

²⁸As cited in: Jane Lennon and Steve Mathews, "Cultural Landscape Management Guidelines for Identifying, Assessing and Managing Cultural Landscapes in the Australian Alps National Parks," (1996), <http://www.australialps.environment.gov.au/publications/research-reports/pubs/cultural-landscape-management-guidelines.pdf> [2011, May 1] page 5

ตารางที่ 2.1 แสดงองค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมแนวความคิดของคณะกรรมการมรดกโลกออสเตรเลีย (The Australian Heritage Commission)

องค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรม	รายละเอียด
1. โครงสร้าง (Structure)	ลักษณะทางกายภาพที่ยังปรากฏอยู่ มีโครงสร้างโดดเด่นสัมพันธ์กับกิจกรรมของมนุษย์ เช่น อาคาร, กระโจม, เขื่อน, ร่องทางน้ำ หรือคอกปศุสัตว์
2. กลุ่มอาคาร (Complex)	โครงสร้างหรือสิ่งพิเศษที่สัมพันธ์กับสิ่งอื่นๆ อาจเป็นในเชิงการใช้ประโยชน์ เช่น กลุ่มโครงสร้างหลากหลายที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรม
3. ที่ตั้ง (Site)	ที่ตั้งของเหตุการณ์, โครงสร้าง หรือกลุ่มอาคาร โดยหลักฐานทางกายภาพยังคงปรากฏบนพื้นที่
4. คุณลักษณะที่โดดเด่น (Feature)	องค์ประกอบของภูมิทัศน์ ประกอบด้วย สิ่งก่อสร้าง ที่ตั้ง หรือกลุ่มอาคารของมนุษย์ รวมถึงคุณลักษณะทางธรรมชาติด้วย เช่น ถนนที่เรียงด้วยต้นไม้หายากหรือเฉพาะสองข้างทาง
5. โครงข่าย (Linear)	มักเป็นภูมิทัศน์ลักษณะยาว หรือแคบ เช่น ถนน เส้นทางขนส่ง และส่วนประกอบที่เกี่ยวข้องอื่นๆ อาทิ ที่พักชั่วคราว ทางน้ำ

อุทยานแห่งชาติของสหรัฐอเมริกา(The United States National Park Service)²⁹ มีแนวคิดที่ว่าแรงผลักดันทางวัฒนธรรมและธรรมชาติเป็นสิ่งกำหนดรูปร่างของภูมิทัศน์วัฒนธรรม จึงจำแนกองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมดังนี้ (ตารางที่ 2.2)

²⁹ เรืองเดียวกัน, หน้า 6.

ตารางที่ 2.2 แสดงองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมแนวความคิดของอุทยานแห่งชาติของสหรัฐอเมริกา(The United States National Park Service)

	องค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรม	รายละเอียด
กระบวนการปรับรูปร่างของพื้นที่ (Land shaping Process)	1. การใช้ที่ดินและกิจกรรม (Land uses and activities)	รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน
	2. รูปแบบของการจัดการพื้นที่ (Pattern of spatial organization)	ขนาดของพื้นที่เกษตรกรรม, การตั้งถิ่นฐานหรือที่ตั้งสิ่งก่อสร้าง และการเข้าถึงแหล่งน้ำ อาจได้รับอิทธิพลจากปัจจัยต่างๆรวมถึงทางการเมือง
	3. การตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ(Response to natural environment)	วิถีชีวิต โดยประเพณี และการปฏิบัติมีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมท้องถิ่น และระบบนิเวศวิทยา
	4. วัฒนธรรมประเพณี(Cultural Traditions)	มีอิทธิพลต่อที่ดินในเชิงการใช้ประโยชน์, การครอบครอง และปรับรูปร่าง
องค์ประกอบทางด้านกายภาพ (Physical Components)	5. โครงข่ายสัญจร(Circulation networks)	ระบบสำหรับการขนส่งคน สินค้า และวัตถุ
	6. เส้นเขตขอบ(Boundary demarcation)	อาทิ กรรมสิทธิ์ที่ดิน, คอกปุศุสัตว์ที่มีรั้วกัน
	7. พืชพรรณ(Vegetation)	พืชพรรณที่มีความสัมพันธ์กับการใช้ที่ดิน เช่น ไร่ต้นไม้
	8. อาคาร, โครงสร้าง, วัตถุที่มนุษย์สร้าง(Building, Structure and objects)	อาคารเพื่อกิจกรรมของมนุษย์ เป็นโครงสร้างที่ใช้ในหน้าที่อื่นมากกว่าพักอาศัย ส่วนวัตถุที่มนุษย์สร้างขึ้น แม้มีขนาดเล็กเมื่อเทียบกับสิ่งอื่นแต่มีความสำคัญต่อโครงสร้างที่หยุดนิ่งและโครงสร้างที่เคลื่อนไหวได้ เช่น ป้าย หรืออนุสาวรีย์
	9. การรวมกลุ่ม(Cluster)	กลุ่มของอาคาร, โครงสร้างหรือลักษณะพิเศษอื่นๆ ในพื้นที่เกษตรกรรม หรือกลุ่มการตั้งถิ่นฐาน
	10. พื้นที่โบราณคดี(Archaeological sites)	ที่ตั้งของกิจกรรมทางประวัติศาสตร์ หรือร่องรอยการครอบครองโดยกลุ่มคนในอดีตซึ่งยังปรากฏให้เห็นบนพื้นที่อยู่
	11. องค์ประกอบที่มีขนาดเล็ก (Small-scale elements)	องค์ประกอบระดับบุคคล เช่น ป้ายริมถนน, ประตู, สะพานคนเดิน เป็นต้น โดยอาจมีรูปแบบที่สัมพันธ์กับเส้นแบ่งเขต, โครงข่ายการสัญจร ฯลฯ

ที่มา: เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

เมื่อเปรียบเทียบการจำแนกองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมระหว่างคณะกรรมการออสเตรเลียกับอุทยานแห่งชาติของสหรัฐอเมริกานั้น อุทยานแห่งชาติของสหรัฐอเมริกามีความครอบคลุมมากกว่า ทั้งด้านกายภาพและสังคมวัฒนธรรม

Amos Rapoport³⁰ อธิบาย องค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมจะพิจารณาในเชิงระบบที่ตั้ง (System of setting) ประกอบด้วย สิ่งแวดล้อมที่หลากหลาย ซึ่งเป็นองค์ประกอบอยู่กับที่ (Fixed-feature elements) และองค์ประกอบของวัตถุวัฒนธรรม ซึ่งเป็นองค์ประกอบกึ่งอยู่กับที่ (Semi-fixed feature elements) Rapoport ใช้แนวคิดนี้ในการรับรู้สภาพแวดล้อมทางสังคมเชิงกายภาพ (Sense of physical milieu) ซึ่งการรวมกลุ่มได้สื่อสารผ่านบทบาทของผู้คนที่ยังคงเกี่ยวข้องกับตำแหน่งที่ตั้ง แสดงผลลัพธ์ในรูปแบบของพฤติกรรมที่สร้างการกระทำร่วมกัน เขาเน้นย้ำความสำคัญของที่ตั้ง (setting) เพราะภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นมากกว่าองค์ประกอบที่มนุษย์สร้างหรือพื้นที่ที่มนุษย์ปรับปรุงขึ้น

ในประเทศไทยมีการแบ่งองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมไว้หลายแนวคิด แต่ละแนวคิดกล่าวถึงในเชิงโดยตรงและอ้อม แนวคิดที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้มีดังนี้

หญิง ฝิโลปกรณ์³¹ ได้ให้คำอธิบายโครงสร้างของภูมิทัศน์ (Landscape Structure) ในลักษณะชุมชนริมน้ำที่เป็นเกษตรกรรม ซึ่งองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมตามแนวคิดนี้เน้นย้ำการพิจารณาเชิงพื้นที่เป็นหลัก คือ โครงข่ายของลำประโดง และร่องสวน ซึ่งลำประโดง (Irrigation Ditches) คือ ลำน้ำขนาดเล็กขุดจากลำน้ำขนาดใหญ่เพื่อชักน้ำเข้านาและสวน ด้านร่องสวน (Orchard Ditches/Garden Plot) คือ ลักษณะโครงสร้างของพื้นที่เกษตรกรรมรูปแบบหนึ่งที่ใช้การพูนดินขึ้นเป็นคันคูไปกับทางน้ำในลักษณะเป็นคูย่อยๆ ที่น้ำสามารถไหลทั่วถึงกัน

เจษฎ์ศิริ เกื้อนมูลละ³² ได้วิเคราะห์องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อนำไปวางแนวทางในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนภูไทบ้านโคกโก่ง จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยจำแนกได้เป็น 6 องค์ประกอบ ดังนี้

- 1.) องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านการตั้งถิ่นฐาน แบ่งตามลักษณะรูปทรงของพื้นที่
- 2.) องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านสถาปัตยกรรม แบ่งออกย่อยออกเป็น 3 ประเภท คือ สถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับความศรัทธา ความเชื่อ วัฒนธรรม สถาปัตยกรรมที่รองรับความต้องการพื้นที่ในการดำรงชีวิตเฉพาะถิ่น และสถาปัตยกรรมที่เกิดจากเกษตรกรรม
- 3.) องค์ประกอบทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านการประกอบอาชีพ
- 4.) องค์ประกอบทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านสังคมและวัฒนธรรม

³⁰ Amos Rapoport, "On Cultural Landscapes," (1992), <http://iaste.berkeley.edu/pdfs/03.2e-Spr92rapoport-sml.pdf> [2013, July 4] page 37-40

³¹ หญิง ฝิโลปกรณ์, "โครงสร้างของระบบนิเวศภูมิทัศน์ และการบริการเชิงนิเวศของภูมิทัศน์ กรณีศึกษา คูน้ำ ลำประโดง ในโครงข่ายเส้นทางน้ำ คลองอ้อมนนท์/บางใหญ่, นนทบุรี," in การประชุมวิชาการ สาธารณศาสตร์ : การประชุมวิชาการประจำปี สถาปัตยกรรมและศาสตร์เกี่ยวเนื่อง ครั้งที่ 14 (คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร 2552). หน้า 170-171

³² เจษฎ์ศิริ เกื้อนมูลละ, "การศึกษาองค์ประกอบทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม: กรณีศึกษา : ชุมชนภูไทบ้านโคกโก่ง จังหวัดกาฬสินธุ์," (2553), <http://mis.graduate.su.ac.th/newgrad/admc/2553/philosophy/d02.pdf>. [สืบค้นเมื่อ 26 กรกฎาคม 2556] หน้า 6-7

5.) องค์ประกอบทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านสภาพแวดล้อม

6.) องค์ประกอบทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านที่ว่างและการสัญจร

นอกจากนี้ นวณัฐ โอศิริ³³ อธิบายองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมผ่านรูปแบบภูมิทัศน์พื้นที่ เนื่องจากมีการผสมผสานระหว่างภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมเหมือนกัน โดยมีองค์ประกอบดังนี้

1.) ผังบริเวณและระบบที่ว่าง

- รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน เกิดจากอิทธิพลของลักษณะทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรม สามารถจำแนกรูปแบบการตั้งถิ่นฐานเป็น 3 ประเภท คือ แบบแนวยาว (Linear settlement) แบบกลุ่ม (Clustered settlement) และแบบกระจาย (Scattered settlement)

- ระบบที่ว่างและทางสัญจร การวางผังบริเวณหมู่บ้านมีวัตถุประสงค์ในการปรับสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมกับการดำรงชีวิตซึ่งจะแตกต่างกันไปในแต่ละวัฒนธรรม ระบบที่ว่างและทางสัญจรเป็นผลลัพธ์หนึ่งจากการวางผังบริเวณ ตัวอย่างเช่น ชุมชนตั้งถิ่นฐานริมน้ำมีการวางผังบริเวณสำหรับบ้านเรือนโดยอยู่ติดเส้นทางน้ำและถัดเข้าไปในแผ่นดิน เกิดที่ว่างและทางสัญจรเชื่อมต่อกันทั้งทางบกและทางน้ำ

2.) สถานที่ประกอบพิธีกรรม

ระบบความเชื่อที่ปรากฏในการวางผังชุมชนพื้นถิ่นมี 2 ระบบคือพุทธศาสนาและอำนาจเหนือธรรมชาติ โดยแสดงออกผ่านสถานที่ประกอบพิธีกรรม ดังนี้

- ลานกลางบ้าน คือ ลานโล่งบริเวณศูนย์กลางหมู่บ้านเป็นสัญลักษณ์ทางจิตวิญญาณของชุมชน ประกอบด้วยศาลากลางบ้านและต้นไม้ใหญ่

- หอผี มีลักษณะคล้ายเรือนอาศัยย่อส่วน ตั้งอยู่บริเวณชายขอบของหมู่บ้านเป็นที่สถิตยของผีคุ้มครองอาณาเขต (Territorial spirit) มีหน้าที่ดูแลหมู่บ้านและผู้อาศัย

- ศาสนสถาน ชุมชนในประเทศไทยส่วนใหญ่มีวัดเป็นศาสนสถานหลัก ซึ่งแบ่งเป็นเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส อย่างไรก็ตามศาสนสถานของศาสนาอื่น เช่น มัสยิด โบสถ์คริสต์ ฝั เป็นต้น สามารถเป็นส่วนหนึ่งของภูมิทัศน์พื้นที่ได้เช่นกัน

3.) เรือนและอาณาบริเวณ

เรือนพื้นถิ่นไทยมีลักษณะเรียบง่าย สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและกิจกรรมมนุษย์ สะท้อนเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นได้อย่างชัดเจน โดยลักษณะเด่นร่วมของเรือนพื้นถิ่นแต่ละภูมิภาคคือ ใต้ถุนเรือน หลังคาจั่ว และชานเรือน

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นการผสมผสานกันระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ ดังนั้นองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมจำเป็นต้องคำนึงในเชิงกายภาพ ประวัติศาสตร์ สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม

³³ อ้างถึงใน พัชร อางสาลี, "ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองอ้อมมนต์ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาการวางผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552). หน้า 15-17.

ด้วย อย่างไรก็ตามไม่มีแนวคิดใดเพียงแนวคิดเดียวที่ครอบคลุมทั้งหมด จำเป็นต้องผสานแนวความคิดต่างๆเข้าด้วยกัน สำหรับแนวความคิดของ Scheinman ,Heritage Resources Center and The Region of Waterloo ,คณะกรรมการการมรดกประเทศออสเตรเลีย ,นวนัฐ โอศิริ , Amos Rapoport และIngolf Vogeler มีการอธิบายองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เน้นไปทางด้านกายภาพมากกว่า

แนวคิดองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมของหญิง ฝโลปกรณ แม่นันย่าเซิงพื้นที่มากไป แต่ประเด็นโครงข่ายของลำประโดงและร่องสวน ซึ่งเป็นลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของพื้นที่ศึกษาสามารถนำมาเป็นองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมย่อยได้ ในทำนองเดียวกับแนวคิดของ Mohammed Abdullah Eben Saleh ที่มีการแบ่งประเด็นองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมทางเกษตรกรรมด้วย แสดงถึงความสำคัญของพื้นที่เกษตรกรรมในการเป็นองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม ทั้งนี้แนวคิดของ Mohammed มีการกล่าวถึงองค์ประกอบด้านวัฒนธรรมด้วย

ส่วนแนวคิดของอุทยานแห่งชาติของสหรัฐอเมริกา ,Despoina Amanatidou และ เจษฎ์ศิริ เกื้อนมูลละ ครอบคลุมทั้งด้านกายภาพ สังคม-วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ดังนั้นแนวคิดที่นำมาประยุกต์ใช้คือ แนวคิดของอุทยานแห่งชาติของสหรัฐอเมริกา, Despoina Amanatidou, เจษฎ์ศิริ เกื้อนมูลละ ,หญิง ฝโลปกรณ และMohammed Abdullah Eben Saleh (อธิบายในหัวข้อเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง) สรุปได้ดังนี้ (ตารางที่ 2.3)

ตารางที่ 2.3 แสดงองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ประยุกต์ขึ้นในการนำไปวิเคราะห์ห้ององค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร

องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้าน กายภาพ	องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้าน ประวัติศาสตร์	องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้าน สังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ
<ul style="list-style-type: none"> - รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน - รูปแบบอาคารและสถาปัตยกรรม - พื้นที่เกษตรกรรมและโครงข่ายน้ำ - โครงข่ายการสัญจร 	<ul style="list-style-type: none"> - เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ - ความเชื่อ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศาสนสถานที่สำคัญ 	<ul style="list-style-type: none"> - กลุ่มคน กิจกรรมและการใช้พื้นที่ - ประเพณีและวัฒนธรรมชุมชน - เศรษฐกิจชุมชน

ที่มา : ผู้วิจัย, 2556

2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม

กฎบัตรเบอร์ร่า ค.ศ.1999 จัดทำโดย Australia ICOMOS ได้จำแนกคุณค่าความสำคัญทางวัฒนธรรมเป็น 4 ด้าน คือ ความงาม ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และสังคม ทั้งนี้ กฎบัตรเบอร์ร่าระบุว่า แม้สถานที่นั้นๆจะเป็นสิ่งที่เป็นธรรมชาติ หรืออาจผสมระหว่างธรรมชาติและวัฒนธรรม แต่หากแสดงถึงวิถีชีวิต สังคมของผู้คนในยุคสมัยต่างๆ หรือสามารถบอกเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ที่เคยเกิดขึ้นกับสถานที่เหล่านั้น รวมถึงแสดงความเชื่อมโยงหรือความสัมพันธ์ของชุมชนกับพื้นที่นั้นได้ถือว่ามีคุณค่าทางวัฒนธรรม (Cultural value) เช่นกัน ดังนั้นจึงสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการประเมินคุณค่าความสำคัญภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้³⁴ โดย Jane Lennon and Steve Mathews ใช้หลักกฎบัตรเบอร์ร่านี้ในการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมของอุทยานแห่งชาติแอลป์(Australian Alps national parks) เนื่องจากต้องการเน้นพิจารณาคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ แต่ก็จำเป็นต้องพิจารณาคูณค่าด้านกายภาพและสังคมวัฒนธรรม ซึ่งหลักการนี้ค่อนข้างครอบคลุมทุกด้าน รายละเอียดคุณค่าต่างๆมีดังนี้³⁵

1.) คุณค่าทางด้านความงาม (Aesthetic Values) ประกอบด้วย คุณลักษณะที่สามารถรับรู้ได้ วัดด้วยรูปร่าง ขนาด สี สัน พื้นผิวและวัสดุ เช่น หลักฐานทางกายภาพของภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ปรากฏ

2.) คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Local Historic Values) พื้นที่ที่มีความสัมพันธ์วัตถุเหตุการณ์ ช่วงเวลา บุคคลสำคัญ หรือกิจกรรมทางประวัติศาสตร์ โดยพื้นที่ที่มีคุณค่าความสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่ยอดเยี่ยมต้องมีหลักฐานที่เชื่อมโยงอดีตปรากฏอยู่ในสภาพที่ค่อนข้างสมบูรณ์

3.) คุณค่าทางด้านวิทยาศาสตร์ (Scientific Values) สะท้อนความสำคัญของการแสดงออกทางนวัตกรรม หรือความสัมฤทธิ์ผลในเชิงเทคนิคระดับสูง เช่น ภูมิปัญญาการปรับตัวของชุมชนในการสร้างบ้านยกใต้ถุนสูงรองรับน้ำท่วม

4.) คุณค่าทางด้านสังคม (Social Values) พื้นที่ที่สะท้อนการเป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณ ความเชื่อทางศาสนา ประเพณี การเมือง หรือทัศนคติทางวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่มของ ชนกลุ่มน้อย

แม้ว่าคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมหลักการนี้ได้ถูกนำไปใช้ในการประเมินในบริบทต่างประเทศ แต่ในการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนชาวแพ กรณีศึกษาชุมชนชาวแพบริเวณสะพานรันตี หมู่ 2 ต.ไล่โว่ อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี ซึ่งมีบริบทชุมชนคล้ายคลึงกับพื้นที่ศึกษา คือ สภาพภูมิประเทศ การอยู่ร่วมกับน้ำ ทำการเกษตร มีพัฒนาการพื้นที่ที่ยาวนาน ใช้หลักการนี้มาอ้างอิงการประเมินคุณค่าภูมิ

³⁴ Australian Heritage Commission, Protecting Local Heritage Places : A Guide for Communities[Online], 2000.

Available from: <http://pioneer.netserv.chula.ac.th/~pwannasi/part1.pdf> [2013, August 10] page 13

³⁵ As cited in: Jane Lennon and Steve Mathews, CULTURAL LANDSCAPE MANAGEMENT Guidelines for identifying, assessing and managing cultural landscapes in the Australian Alps national parks, page 31-32.

ทัศนวัฒนธรรม³⁶ ดังนั้นจึงสามารถพิสูจน์ได้ว่าหลักการประเมินคุณค่าภูมิทัศนวัฒนธรรมนี้สามารถ
ใช้ได้ในปีบริบทของพื้นที่ศึกษา

Saundra Neale³⁷ แสดงคุณค่าภูมิทัศนวัฒนธรรมในการประเมินภูมิทัศนวัฒนธรรมของเมือง
Thorold รัฐOntario ประเทศแคนาดา เหมือนกับคุณค่าภูมิทัศนวัฒนธรรมในกฎบัตรเบอร์ร่า แต่เพิ่ม
การพิจารณาคุณค่าด้านธรรมชาติ (Natural Values) ขึ้นมา คุณค่าทางธรรมชาติ เช่น ภูมิประเทศ
ภูมิสีนฐาน ดิน แหล่งน้ำหรือเส้นทางน้ำ บรรยากาศ รูปร่างพื้นที่ เป็นต้น ชุมชนริมคลองดำเนิน
สะดวกเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่ยังคงเกี่ยวข้องกับธรรมชาติ การพิจารณาคุณค่าทางด้านธรรมชาติจะ
ทำให้ประเมินคุณค่าภูมิทัศนวัฒนธรรมได้ครอบคลุมมากขึ้น

ทั้งนี้ Saundra Neale สร้างเกณฑ์การประเมินภูมิทัศนวัฒนธรรม ซึ่งประยุกต์จากเกณฑ์การ
จำแนกคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมและความแท้มรดกวัฒนธรรมของUNESCO มีรายละเอียดดังนี้

1.) ความสำคัญ (Significance) โดยระดับความสำคัญสูง-ต่ำขึ้นอยู่กับระดับ การมีอยู่ของ
องค์ประกอบต่อไปนี้

- ประวัติศาสตร์ (Historic) เรื่องราวและความหมายที่เชื่อมติดกับสถานที่ องค์ประกอบ
ทางประวัติศาสตร์ (เช่น อนุสาวรีย์) หรือเชื่อมโยงกับวัตถุหรือเหตุการณ์

- วัฒนธรรม (Cultural) การรับรู้เชิงพื้นที่ การรับรู้ของชุมชน การตั้งถิ่นฐาน หรือ
รูปแบบและกิจกรรมการใช้ประโยชน์ที่ดินซึ่งแสดงการเชื่อมกับอดีต

- กายภาพ (Physical) สุนทรียภาพ(ทิวทัศน์ พื้นผิว ฯลฯ) ลักษณะทางธรรมชาติ การ
ออกแบบในการจัดการพื้นที่ หรือรูปร่างพื้นที่ที่ซ่อนอยู่

2.) ความแท้ดั้งเดิม (Integrity) จะถูกประเมินคุณค่าสูง-ต่ำจากระดับการคงสภาพดั้งเดิมที่
ปรากฏเหลืออยู่ขององค์ประกอบดังต่อไปนี้

- รูปแบบที่ได้รับการออกแบบมาแล้ว (Design) มีการจัดการองค์ประกอบเชิงพื้นที่ของ
ธรรมชาติและวัฒนธรรม

- สภาพแวดล้อมหรือบริบทโดยรอบ (Setting)

- อารมณ์ความรู้สึก (Feeling) เป็นสิ่งที่จับต้องไม่ได้ โดยถูกทำให้รู้สึกจากคุณลักษณะ
ทางด้านกายภาพและประวัติศาสตร์

- การเชื่อมโยงพื้นที่กับเหตุการณ์หรือบุคคลทางประวัติศาสตร์ (Association)

³⁶ ณัชชา สกุลงาม, "ภูมิทัศนวัฒนธรรมชุมชนชาวแพ กรณีศึกษาชุมชนชาวแพบริเวณสะพานรัตนดี หมู่ 2 ต.ไผ่โง้ว อ.สังขละบุรี จ.

กาญจนบุรี," in การประชุมวิชาการ บัณฑิตศึกษาศิลปการระดับชาติ ครั้งที่ 1 เรื่องการศึกษาเชิงสร้างสรรค์(คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร2554). หน้า 212-214.

³⁷ Saundra Neale "Guidelines for Identifying, Researching, and Evaluating Cultural Heritage Landscapes in Thorold,
Ontario ", (2011),

<http://www.heritagethorold.com/Guidelines%20for%20Identifying%20Nov%20Jan%2013.pdf>. [2013, August 9] p 5.

3.) ศักยภาพและความต่อเนื่อง (Potential and Continuity) โดยระดับศักยภาพสูง-ต่ำขึ้นอยู่กับ การแสดงออก และความต่อเนื่องขึ้นอยู่กับระดับการคงสภาพดั้งเดิม

- ศักยภาพ (Potential) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีศักยภาพต้องสามารถเห็นและรู้สึกได้ สามารถถ่ายทอดสู่ชุมชนได้ง่าย อาจแสดงออกผ่านเทศกาล กิจกรรมเกี่ยวกับประเพณี

- ความต่อเนื่อง (Continuity) คือ ความสามารถของภูมิทัศน์วัฒนธรรม ในการต้านการเปลี่ยนแปลง บางภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีคุณค่าเชื่อมโยงอย่างมากกับโครงสร้างหรือสิ่งต่างๆที่ออกแบบไว้ หากเพิ่มหรือทำลายอาคารและสภาพแวดล้อมต่างๆไปจะทำให้สูญเสีย ภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้ เช่น การพัฒนาพื้นที่เกษตรกรรมเป็นอุตสาหกรรม โดยรื้ออาคารพื้นถิ่นที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ และเปลี่ยนแปลงพื้นที่ธรรมชาติ ส่งผลให้ความต่อเนื่องของภูมิทัศน์วัฒนธรรมหายไป

ในบริบทประเทศไทยยังไม่มีวิธีการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมโดยตรง แต่มีระบบที่สามารถประยุกต์ใช้เพื่อการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้ คือ ระบบเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม (Cultural Environment Conservation System : CECS) เป็นผลมาจากการดำเนินงานของโครงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม (Thailand Cultural Environment Project : TCEP) ภายใต้ความร่วมมือระหว่างรัฐบาลไทยกับเดนมาร์ก (DANIDA) ระบบ CECS เกิดจากการนำระบบเพื่อการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของเดนมาร์ก ได้แก่ SAVE (Survey of Architecture Value in Environment) และระบบการบูรณาการแหล่งมรดกวัฒนธรรมเข้าสู่กระบวนการวางแผน CHIP (Cultural Heritage in Planning) มาปรับปรุงให้เหมาะสมกับบริบทประเทศไทย ขั้นตอนในการดำเนินการของระบบ CECS แบ่งเป็น 2 ระยะ คือ การศึกษาระดับกว้าง และระดับละเอียด โดยการศึกษาระดับกว้างนั้นสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้ การศึกษาระดับกว้างมีรายละเอียดดังนี้

1.) การสรุปคุณลักษณะสำคัญของพื้นที่ศึกษา (Characterisation) เป็นการศึกษา รวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ แล้วสรุปมาในหัวข้อ ประวัติศาสตร์พัฒนาการของพื้นที่ สภาพทางธรรมชาติ และภูมิทัศน์ และสถาปัตยกรรมและชุมชน จากนั้นจะระบุว่าข้อมูลเหล่านั้นอยู่ในกลุ่มสาระสำคัญ ด้านใดระหว่างด้านสิ่งแวดล้อมมนุษย์ ด้านสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ หรือด้านมรดกวัฒนธรรมทางนามธรรม

2.) การระบุแหล่งพื้นที่ที่มีความสำคัญเบื้องต้น (Identified) โดยการนำสาระสำคัญข้างต้นแต่ละด้านมาระบุลงแผนที่กายภาพแล้วทำการซ้อนทับกัน (Overlay mapping) เช่น สาระสำคัญด้านพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ พื้นที่กลุ่มสถาปัตยกรรมโดดเด่น พื้นที่ทางธรรมชาติ เป็นต้น เพื่อระบุหาพื้นที่ที่มีความสำคัญ

3.) การสำรวจภาคสนามเพื่อเก็บข้อมูล โดยเก็บในข้อมูลระดับพื้นที่และข้อมูลระดับองค์ประกอบ การสำรวจขั้นแรกจะสำรวจเพื่อให้เห็นตำแหน่งองค์ประกอบสำคัญและสภาพ

กายภาพโดยรวมของพื้นที่ ใช้วิธีการสำรวจแบบรายการตรวจสอบ(Check list) เมื่อได้ตำแหน่งองค์ประกอบเบื้องต้นจะสำรวจเพิ่มเติมโดยใช้แบบสำรวจและแบบสอบถาม

4.) การประเมินคุณค่าและการวิเคราะห์ ประกอบด้วย 3 หลัก คือ การประเมินคุณค่า ความสำคัญ การวิเคราะห์แนวโน้มการเปลี่ยนแปลง และแนวทางการอนุรักษ์ ซึ่งการประเมินคุณค่าความสำคัญนั้นเป็นขั้นตอนที่ต้องใช้ความรู้เฉพาะด้าน ดังนั้นต้องมีการร่วมมือกันแนวโน้มการเปลี่ยนแปลง

ระบบเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม เป็นระบบที่มีกระบวนการเป็นขั้นตอน อีกทั้งมีการปรับปรุงให้เข้ากับบริบทประเทศไทยตั้งแต่ต้น ดังนั้นระบบนี้จึงเหมาะสมในการนำมาประยุกต์ใช้วิเคราะห์คุณค่าความสำคัญภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร

เกณฑ์การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมทั้ง 2 แห่ง คือ การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมของอุทยานแห่งชาติแอลป์(Australian Alps national parks)ด้วยกฎบัตรเบอร์ร่า โดย Jane Lennon and Steve Mathews และการประเมินภูมิทัศน์วัฒนธรรมของเมืองThorold รัฐOntario ประเทศแคนาดา ด้วยเกณฑ์การจำแนกคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมและความแท้มรดกวัฒนธรรมของUNESCOโดย Saundra Neale สามารถนำมาปรับใช้เป็นเกณฑ์การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึง หลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร (ตารางที่ 2.4) โดยผลสืบขั้นตอนการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมตามวิธีของระบบเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม

2.3 เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.3.1 การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมใน Alckas ด้านตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศซาอุดีอาระเบีย (Value Assessment of Cultural Landscape in Alckas Settlement, Southwestern Saudi Arabia) โดย Professor. Mohammed Abdullah Eben Saleh, the Department of Architecture and Building Sciences and Dean of College of Architecture and Planning, King Saud University. 1999

การศึกษานี้กำหนดกรอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม 2 บริบท คือ ภูมิทัศน์วัฒนธรรมในเชิงพื้นที่ (Land) อาทิ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สิ่งที่อยู่ตามธรรมชาติ ป่าไม้ เป็นต้น และภูมิทัศน์วัฒนธรรมในเชิงสิ่งที่ปรากฏบนพื้นที่(Appearance of land) ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะและมีคุณค่า อาทิ ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน การเติบโตและเสื่อมโทรมของวัฒนธรรม เป็นต้น

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของ Alckas ได้ถูกจำแนกเป็น 3 องค์ประกอบ คือ ภูมิทัศน์วัฒนธรรมทางธรรมชาติ(Natural Landscape), ภูมิทัศน์วัฒนธรรมทางเกษตรกรรม (Agricultural Landscape) และภูมิทัศน์วัฒนธรรมทางสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น (Built Landscape)

1.) องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมทางธรรมชาติ (Natural Landscape Elements) เช่น เหมืองแร่ (Quarries) ทุ่งเลี้ยงสัตว์ (Pastureland) ป่า (Forests)

2.) องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมทางเกษตรกรรม (Agricultural Landscape Elements) เช่น พื้นที่ฟาร์มรับน้ำฝน (Rainfed) ระบบชลประทาน (Irrigated) ระบบเกษตรกรรมแบบAl-Jazih (ซึ่งเป็นระบบเกษตรกรรมรูปแบบเฉพาะ โดยมันจะเป็นที่ดินที่ถูกแบ่งเป็นกลุ่มย่อย เรียกว่า rakib โดยระบบเกษตรกรรมนี้จะพึ่งพิงน้ำจากระบบเขื่อนแบบดั้งเดิมตั้งบริเวณปากแม่น้ำที่เรียกว่า Kudhamih)

3.) องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมทางสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น (Built Landscape Elements) เช่น อาคารพื้นถิ่นดั้งเดิม (Traditional Building) ซึ่งเป็นของผู้นำ สร้างจากหินมีความสวยงามกลมกลืนกับสภาพแวดล้อม เป็นต้น

การจำแนกองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมนี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในพื้นที่ศึกษาได้ เนื่องจากมีการคำนึงถึงองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านเกษตรกรรมนอกเหนือจากภูมิทัศน์วัฒนธรรมทางธรรมชาติ และภูมิทัศน์วัฒนธรรมทางสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น ซึ่งภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านเกษตรกรรมเป็นลักษณะสำคัญหนึ่งชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก อย่างไรก็ตามบริบทด้านที่ตั้งของเมือง Alckas และพื้นที่ศึกษาแตกต่างกัน การนำประยุกต์ต้องมีการพิจารณาอย่างถี่ถ้วน

2.3.2 ณิชชา สุกุลงาม. ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนชาวแพ: กรณีศึกษาชุมชนชาวแพบริเวณสะพานรัตนี หมู่ 2 ต.ไลโว่ อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี . 2551³⁸

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาเรื่องลักษณะภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชน ปัจจัยที่ส่งผลต่อการก่อตัวของภูมิทัศน์วัฒนธรรม พลวัตของภูมิทัศน์วัฒนธรรม และคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรม เนื่องจากชุมชนแห่งนี้มีลักษณะภูมิทัศน์ที่มีความเฉพาะตัวสูง คือ เป็นชุมชนที่มีประชากรหลากหลายชาติพันธุ์ หลากหลายวัฒนธรรมอาศัยอยู่ร่วมกัน ภายใต้สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเฉพาะตัว เพราะชุมชนตั้งอยู่บนอ่างเก็บน้ำเขื่อนวชิราลงกรณ์ที่ระดับน้ำมีการเปลี่ยนแปลงขึ้นลงตลอด แต่ยังคงวิถีชีวิตแบบยังชีพ

จากการศึกษาปัจจัยการก่อตัวภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนชาวแพนี้มี 3 ประการ ได้แก่ ประการแรก สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและอิทธิพลของการสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ์ ประการต่อมา คือ ข้อจำกัดในการใช้ทรัพยากรทางธรรมชาติเนื่องจากอยู่ในเขตพื้นที่ป่าของเขตอุทยานแห่งชาติเขาแหลม ประการสุดท้าย คือ ความหลากหลายทางชาติพันธุ์และความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่

³⁸ ณิชชา สุกุลงาม, “ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนชาวแพ กรณีศึกษาชุมชนชาวแพบริเวณสะพานรัตนี หมู่ 2 ต.ไลโว่ อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี”, หน้า 198-217.

ด้านคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนชาวแพ สามารถจำแนกออกได้เป็น 4 ส่วน อ้างอิงเกณฑ์ในการประเมินคุณค่าจากกฎบัตรเบอร์ร่า และหลักการอนุรักษ์แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในประเทศจีน (Principles for the Conservation of Heritage Sites in China) คือ คุณค่าด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Local Historic Value) คุณค่าด้านสุนทรียภาพ (Aesthetic Value) คุณค่าด้านวิทยาศาสตร์ (Scientific Value) และคุณค่าด้านสังคม (Social Value)

จากงานวิจัยนี้ถือเป็นหลักฐานพิสูจน์ชิ้นหนึ่งในประเด็นการนำเกณฑ์การประเมินคุณค่าจากกฎบัตรเบอร์ร่าซึ่งกำหนดขึ้นภายใต้บริบทที่แตกต่างจากประเทศไทยมาใช้อ้างอิงได้ ดังนั้น เกณฑ์การประเมินจากกฎบัตรเบอร์ร่าที่ใช้ประเมินคุณค่าชุมชนชาวแพ อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรีนี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกได้ เนื่องจากมีบริบทบางส่วนคล้ายคลึงกัน

2.4 สรุปแนวความคิด และเอกสารงานวิจัยที่นำไปใช้

แนวความคิดเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีหลากหลายทั้งในและต่างประเทศ แตกต่างกันตามวัตถุประสงค์ที่สนใจและต้องการนำไปใช้ รายละเอียดของภูมิทัศน์วัฒนธรรม แต่ละประเด็นมีระดับความสมบูรณ์ของหลักการไม่เท่ากัน รวมทั้งพื้นที่ศึกษามีลักษณะโดดเด่นเฉพาะ ดังนั้นการเลือกนำแนวความคิดมาใช้ในวิทยานิพนธ์นี้บางประเด็นของภูมิทัศน์วัฒนธรรมสามารถนำแนวคิดมาใช้ได้ทันที แต่บางครั้งจำเป็นต้องมีการประยุกต์จากหลายแนวคิดมาเป็นรูปแบบเฉพาะที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ศึกษา โดยแนวความคิดและเอกสารงานวิจัยที่นำมาใช้ในแต่ละประเด็นมีรายละเอียดดังนี้

2.4.1 ความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรม

คำจำกัดความภูมิทัศน์วัฒนธรรมถูกให้ไว้หลากหลาย ผู้วิจัยจึงได้สรุปความหมายที่ค่อนข้างสอดคล้องกับพื้นที่ศึกษาโดยอยู่บนพื้นฐานของ Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention 2012 ของ UNESCO และ The World Conservation Union (IUCN) ซึ่งมีความเป็นสากล รวมทั้ง De Blij Harm และเกรียงไกร เกิดศิริ ซึ่งมีจุดร่วมของความหมายภูมิทัศน์วัฒนธรรมดังนี้

- 1.) เกิดจากปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ (หรือวัฒนธรรม) และธรรมชาติ
- 2.) ประเด็นเรื่อง ความเปลี่ยนแปลง
- 3.) มีระยะเวลาเข้าเกี่ยวข้อง
- 4.) เกิดขึ้นภายใต้ข้อจำกัดบางประการ เช่น ข้อจำกัดทางธรรมชาติ ความเชื่อ
- 5.) ปรากฏให้เห็นออกมาในรูปแบบนามธรรมและรูปธรรม (กายภาพ ประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ และสังคม)

ฉะนั้น “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม” คือ สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะอันเป็นผลลัพธ์จากการกระทำต่อกันระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ ผ่านกาลเวลาระยะหนึ่งแล้วสี้อออกมา

ให้รับรู้ทั้งแบบรูปธรรมและนามธรรม รูปธรรมอาจแสดงออกถึงพัฒนาการของพื้นที่ ทั้งด้านประวัติศาสตร์ การใช้ประโยชน์ที่ดิน การตั้งถิ่นฐานของสังคมมนุษย์ที่มีการปรับตัวเพื่อให้เกิดความอยู่รอดจากข้อจำกัดจากทางธรรมชาติ รวมถึงอิทธิพลจากวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และสังคม หรือแสดงออกเชิงนามธรรม เช่น วิถีชีวิต เป็นต้น เอกลักษณ์เฉพาะเหล่านี้ส่งผลให้พื้นที่ มีคุณค่าและความโดดเด่นขึ้นมา อีกทั้งท้ายที่สุดจะเกิดกระบวนการผลิตซ้ำจนเป็นรูปแบบและมีการสืบทอดไปยังคนรุ่นหลัง”

2.4.2 พัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรม

การพิจารณาเพื่ออธิบายลักษณะพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลัก ที่ 5 ถึง 6 จังหวัดราชบุรีและจังหวัดสมุทรสาครด้วยเกณฑ์การอธิบายลักษณะพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมทั้งในประเทศและต่างประเทศ เกณฑ์การอธิบายลักษณะพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมตามแนวความคิดของ“สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร”เป็นเกณฑ์ที่มีความเหมาะสมกับบริบทพื้นที่ศึกษา เนื่องจากพื้นที่ศึกษามีความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติอย่างยาวนาน ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันพื้นที่ศึกษาชุมชนมีการเข้าไปจัดการสภาพแวดล้อมมาโดยตลอด แต่ละช่วงเวลามีระดับการจัดการแตกต่างกัน ซึ่งมีทั้งช่วงที่ภูมิทัศน์นำวัฒนธรรม ช่วงเด่นร่วมกัน และช่วงวัฒนธรรมนำภูมิทัศน์ จึงสามารถนำไปใช้เพื่ออธิบายพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ศึกษาได้ อีกทั้งไม่มีเกณฑ์การจำแนกตามแนวความคิดของUNESCOและ National Park service ที่สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ศึกษาโดยตรง

2.4.3. องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นการผสมกันระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ ดังนั้นองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมจำเป็นต้องคำนึงในเชิงกายภาพ ประวัติศาสตร์ สังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมด้วย รวมถึงความสอดคล้องกับพื้นที่ศึกษา อย่างไรก็ตามไม่มีแนวคิดใดเพียงแนวคิดเดียวที่ครอบคลุมทั้งหมด จำเป็นต้องผสมแนวความคิดต่างๆเข้าด้วยกัน โดยแนวคิดที่นำมาประยุกต์ใช้คือ แนวคิดของอุทยานแห่งชาติของสหรัฐอเมริกา(The United States National Park Service), Despoina Amanatidou, เจษฎ์ศิริ เกื้อนมูลละ, หลุยส์ ฝโลปกรณ์ และ Mohammed Abdullah Eben Saleh มากำหนดองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมซึ่งประกอบด้วย องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านกายภาพ องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านประวัติศาสตร์ และองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ

2.4.4 การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม

เกณฑ์การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมทั้ง 2 แห่ง คือ การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมของอุทยานแห่งชาติแอลป์(Australian Alps national parks)ด้วยกฎบัตรเบอร์ร่าโดย

Jane Lennon and Steve Mathews และการประเมินภูมิทัศน์วัฒนธรรมของเมืองThorold รัฐ Ontario ประเทศแคนาดา ด้วยเกณฑ์การจำแนกคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมและความแท้มรดก วัฒนธรรมของUNESCOโดย Sandra Neale สามารถนำมาปรับใช้เป็นเกณฑ์การประเมินคุณค่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึง หลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัด สมุทรสาคร (ตารางที่ 2.4) โดยผสานขั้นตอนการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมตามวิธีของระบบ เพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม อันจะทำให้สามารถระบุบริเวณของพื้นที่ที่มีคุณค่าภูมิ ทัศน์วัฒนธรรมมากที่สุดในพื้นที่ศึกษาได้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ตารางที่ 2.4 แสดงเกณฑ์การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึง หลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร

องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม		คุณค่า ความสำคัญ	ระดับ	คำอธิบายเกณฑ์การประเมิน
องค์ประกอบหลัก	องค์ประกอบย่อย			
องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านกายภาพ	รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน	คุณค่าทางด้านความงาม	สูง ↓ ต่ำ	การตั้งถิ่นฐานที่แสดงการออกแบบโดดเด่นเฉพาะตัว มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมโดยเฉพาะธรรมชาติ สัมผัสได้ถึงความงาม คงสภาพลักษณะรูปแบบการตั้งถิ่นฐานดั้งเดิมในอดีตเอาไว้ มีความต่อเนื่องของพื้นที่
	รูปแบบอาคารและสถาปัตยกรรม		สูง ↓ ต่ำ	สถาปัตยกรรมที่แสดงการออกแบบโดดเด่นเฉพาะตัว มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมโดยเฉพาะธรรมชาติ สัมผัสได้ถึงความงาม คงสภาพรูปแบบสถาปัตยกรรมดั้งเดิมในอดีตเอาไว้ ความกลมกลืนต่อเนื่องกันของสถาปัตยกรรม
	พื้นที่เกษตรกรรมและโครงข่ายน้ำ		สูง ↓ ต่ำ	แสดงภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์ที่ดินที่มีรูปแบบเฉพาะตัว ตั้งแต่สมัยอดีต คือสวนยกร่องยังคงสภาพสมบูรณ์ มีใช้พื้นที่รกร้าง และความสมบูรณ์ของโครงข่ายน้ำทั้งเชื่อมต่อเนื่องกันเองและเชื่อมต่อกับพื้นที่เกษตรกรรม
	โครงข่ายการสัญจร		สูง ↓ ต่ำ	มีการออกแบบโครงข่ายการสัญจรรูปแบบเฉพาะถิ่นในการเข้าถึงพื้นที่และยังคงรูปแบบการสัญจรดั้งเดิมคือโครงข่ายการสัญจรทางน้ำ รวมถึงสามารถเชื่อมต่อกับโครงข่ายการสัญจรรูปแบบใหม่ได้อย่างต่อเนื่อง
องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านประวัติศาสตร์	เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์	คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์	สูง ↓ ต่ำ	ปรากฏหลักฐาน เรื่องราว หรือร่องรอยความสัมพันธ์กับเหตุการณ์ สถานที่ และ/หรือบุคคลสำคัญในอดีตที่สมบูรณ์
	ความเชื่อ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศาสนสถานที่สำคัญ		สูง ↓ ต่ำ	ปรากฏหลักฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อ ศาสนสถานที่สำคัญที่สมบูรณ์
องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านสังคมวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ	กลุ่มคน กิจกรรม และ การใช้พื้นที่	คุณค่าทางด้านสังคม	สูง ↓ ต่ำ	พื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตคนในชุมชนแต่ละกลุ่มวัย เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและคนกับคน หากมีการใช้พื้นที่รวมทุกกลุ่มวัยสื่อถึงมีความสำคัญ
	ประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน		สูง ↓ ต่ำ	วัฒนธรรมประเพณีที่เป็นลักษณะเฉพาะของพื้นที่ เป็นวัฒนธรรมประเพณีที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ หรือเกิดจากความเชื่อพิเศษของชุมชน
	เศรษฐกิจของชุมชน		สูง ↓ ต่ำ	เศรษฐกิจระดับชุมชนที่ปรากฏอยู่บนพื้นที่ มีเอกลักษณ์ ใช้ทรัพยากรในชุมชน และสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน

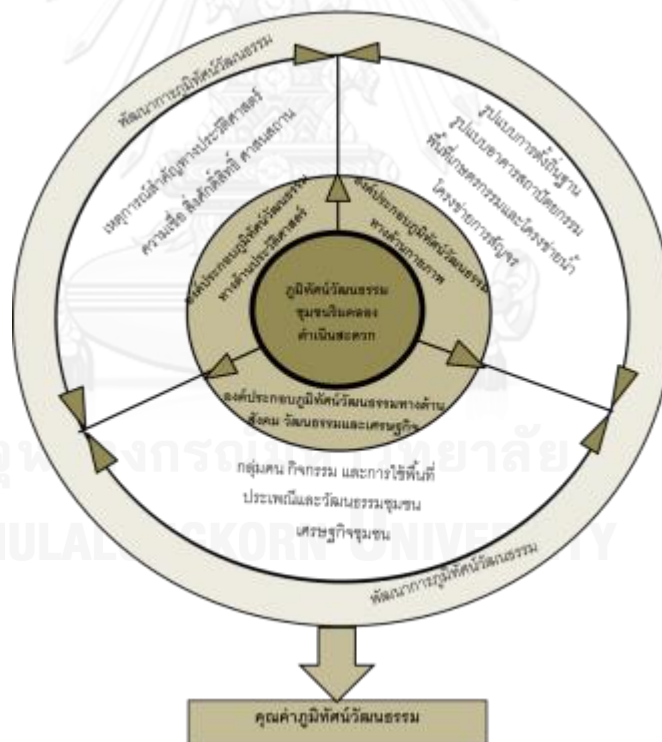
ที่มา : ผู้วิจัย, 2556

บทที่ 3 ระเบียบวิธีการวิจัย

ระเบียบวิธีการวิจัยในการศึกษาเรื่อง ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร ประกอบด้วย กรอบแนวความคิดในการวิจัย ข้อมูลและวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยมีระเบียบวิธีการวิจัย การประมวลผล วิเคราะห์ และสรุปผลข้อมูล โดยมีรายละเอียด ดังนี้

3.1 กรอบแนวความคิดในการวิจัย

จากการทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในบทที่ 2 สามารถสร้างกรอบแนวความคิด (Framework) เพื่อเป็นแก่นหลักในการวิจัย โดยกรอบแนวความคิดนี้สามารถตอบรับกับวัตถุประสงค์การวิจัยที่กำหนดไว้ได้ กรอบแนวความคิดของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร มีรายละเอียดดังนี้

แผนภูมิที่ 3.1 แสดงกรอบแนวความคิดการวิจัย

กรอบแนวความคิดข้างต้นแสดงถึงความสัมพันธ์องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม 3 ส่วน ด้านประวัติศาสตร์ ด้านกายภาพ และด้านสังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจ แต่ละด้านผ่านระยะเวลาเกิด เป็นพัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรม ส่งผลให้เกิดคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมขึ้นมา

การศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร แบ่งการศึกษาเป็น 3 ส่วนหลัก ดังนี้

3.1.1 การวิเคราะห์พัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรม

พื้นที่ศึกษามีความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติอย่างยาวนาน ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันในพื้นที่ศึกษาชุมชนมีการเข้าไปจัดการสภาพแวดล้อมมาโดยตลอด แต่ละช่วงเวลามีระดับการจัดการแตกต่างกัน ดังนั้นการอธิบายพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ศึกษา จึงใช้แนวความคิดของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม และคณะกรรมการสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ซึ่งกล่าวว่าพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีทั้งช่วงที่ภูมิทัศน์นำวัฒนธรรม ช่วงที่ภูมิทัศน์กับวัฒนธรรมเด่นร่วมกัน และช่วงที่วัฒนธรรมนำภูมิทัศน์

3.1.2 การวิเคราะห์องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม

การวิเคราะห์องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่ศึกษา ได้จากการทบทวนวรรณกรรม ในบทที่ 2 โดยผู้วิจัยได้กำหนดองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้วยแนวคิดที่นำมาประยุกต์ใช้คือ แนวคิดของอุทยานแห่งชาติของสหรัฐอเมริกา(The United States National Park Service), Despoina Amanatidou, เจษฎ์ศิริ เกื้อนมูลละ , หลุยง ฝโลปกรณ และ Mohammed Abdullah Eben Saleh เป็น 3 องค์ประกอบหลักดังนี้

1.) องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านกายภาพ ประกอบด้วย 4 องค์ประกอบย่อย คือ รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบอาคารและสถาปัตยกรรม พื้นที่เกษตรกรรมและโครงข่ายน้ำและโครงข่ายการสัญจร

2.) องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านประวัติศาสตร์ประกอบด้วย 2 องค์ประกอบย่อย คือ เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ และความเชื่อ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศาสนสถานที่สำคัญ

3.) องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบย่อย คือ กลุ่มคน กิจกรรมและการใช้พื้นที่ ประเพณีและวัฒนธรรมชุมชน และเศรษฐกิจชุมชน

องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมแต่ละองค์ประกอบจะถูกระบุลงในแผนที่กายภาพของพื้นที่ศึกษา และนำมาซ้อนทับกัน เพื่อแสดงภาพกลุ่มขององค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมแต่ละประเภทในพื้นที่ศึกษา จากนั้นแต่ละองค์ประกอบจะถูกประเมินคุณค่าต่อไป

3.1.3 การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม

การสร้างเกณฑ์การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ศึกษา ผู้วิจัยได้ประยุกต์จากเกณฑ์การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม 2 แห่ง คือ การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมของ

อุทยานแห่งชาติแอลป์(Australian Alps national parks)ด้วยกฎบัตรเบอร์ร่าโดย Jane Lennon and Steve Mathews และการประเมินภูมิทัศน์วัฒนธรรมของเมืองThorold รัฐOntario ประเทศแคนาดา ด้วยเกณฑ์การจำแนกคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมและความแท้มรดกวัฒนธรรมของUNESCO โดย Saundra Neale ซึ่งการประเมินผู้วิจัยจะเป็นผู้ประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้วยตนเองโดยมีผู้รู้เป็นที่ปรึกษา เกณฑ์การประเมินคุณค่าในหัวข้อวิเคราะห์ข้อมูลและการประมวลผล

3.2 ข้อมูลและวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

3.2.1 ข้อมูลปฐมภูมิ

1.) การลงสำรวจภาคสนาม คือการสำรวจลักษณะทางด้านกายภาพที่เป็นจริงของพื้นที่ศึกษา โดยบันทึกข้อมูลลงแบบสำรวจภาคสนาม(ภาคผนวก ก.) ระบุลงแผนที่ และถ่ายรูปไว้เป็นหลักฐาน การสำรวจภาคสนามแบ่งเป็นสองช่วง คือ การลงสำรวจเบื้องต้นเพื่อดูภาพรวมของพื้นที่ศึกษา และการลงสำรวจพื้นที่อย่างละเอียดหลังจากสอบถามคนในชุมชนเพื่อการระบุสถานที่และวัฒนธรรมประเพณีสำคัญที่เป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรม สิ่งที่สำรวจภาคสนามครอบคลุมคือ ข้อมูลเบื้องต้นทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคมที่ปรากฏให้เห็น และข้อมูลระดับองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมทั้ง 3 องค์ประกอบ ทั้งนี้พื้นที่ศึกษาเป็นชุมชนริมน้ำจึงต้องมีการสำรวจภาคสนามทั้งทางบกและทางเรือเพื่อให้ครอบคลุมทุกมิติ

2.) การสังเกตการณ์ เพื่อเก็บข้อมูลทางด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ โดยสังเกตความสัมพันธ์คนกับพื้นที่ คนกับคน หรือคนกับความเชื่อในแต่ละช่วงเวลา คือ ช่วงเวลาธรรมดา ช่วงวันหยุดเทศกาล เช่น วิถีชีวิต กลุ่มคน กิจกรรม และการใช้พื้นที่ ประเพณีและวัฒนธรรมชุมชน

3.) การทำแบบสอบถาม

- แบบสอบถามบุคคลทั่วไปมีวัตถุประสงค์เพื่อระบุสถานที่และวัฒนธรรมประเพณีสำคัญที่เป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ศึกษา มีรูปแบบปลายปิด มี 2 ส่วน คือ ข้อมูลคุณลักษณะของผู้ตอบแบบสอบถามและข้อมูลการระบุสถานที่และวัฒนธรรมประเพณีสำคัญที่เป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรม ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบง่าย (Simple random sampling) โดยในการคำนวณขนาดกลุ่มตัวอย่างในกรณีที่ทราบจำนวนประชากร(Finite Population)ให้ใช้สูตร Taro Yamane พื้นที่ศึกษามีจำนวนประชากรและครัวเรือนล่าสุด พ.ศ. 2555 ข้อมูลทะเบียนราษฎร์ จากเทศบาลตำบลศรีดอนไผ่และร่างผังเมืองรวมชุมชนบ้านแพ้ว-หลักห้า-เกษตรพัฒนา อ.บ้านแพ้ว จ.สมุทรสาครระบุว่าพื้นที่ศึกษามีครัวเรือนทั้งหมด 3,139 ครัวเรือน เป็น 26.75% ของครัวเรือนในพื้นที่เทศบาลตำบลศรีดอนไผ่และเทศบาลตำบลหลักห้ารวมกัน เนื่องจากพื้นที่ศึกษาอยู่ในบางส่วนของเทศบาลทั้งสอง จำนวนครัวเรือนจึงมีน้อยกว่าที่ปรากฏในข้อมูลของกรมการปกครอง (ตารางที่ 3.1) ได้กลุ่มตัวอย่างทั้งหมด 97 ครัวเรือน จากวิธีการคำนวณดังนี้

$$\text{สูตร} \quad n = N / (1 + Ne^2)$$

เมื่อ n คือ ขนาดของกลุ่มตัวอย่าง

N คือ ขนาดของประชากร

e คือ ความคลาดเคลื่อนของการสุ่มตัวอย่าง

(โดยกำหนดให้ค่าความคลาดเคลื่อนเท่ากับ 10% หรือ 0.1)

ซึ่งได้ขนาดกลุ่มตัวอย่าง $n = 3,139 / (1 + (3,139 \times 0.1^2)) = 96.9$ หรือ 97 ครั้วเรือน

ตารางที่ 3.1 แสดงจำนวนประชากรและครั้วเรือนในเทศบาลตำบลหลักห้า เทศบาลตำบลศรีดอนไผ่ และจำนวนครั้วเรือนในพื้นที่ศึกษา พ.ศ. 2555

เขตการปกครอง	ประชากร(คน)	ครั้วเรือน	ครั้วเรือน (เฉพาะพื้นที่ศึกษา)*
เทศบาลตำบลหลักห้า	39,885	8,762	1,847
เทศบาลตำบลศรีดอนไผ่	11,670	2,972	1,292
รวม	51,555	11,734	3,139

*หมายเหตุ เนื่องจากพื้นที่ศึกษาอยู่ในบางส่วนของเทศบาลตำบลหลักห้าและเทศบาลตำบลศรีดอนไผ่

ที่มา: กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย, เทศบาลตำบลศรีดอนไผ่ อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี และสำนักโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดสมุทรสาคร,

CHULALONGKORN UNIVERSITY

ที่มา: ผู้วิจัย, 2556

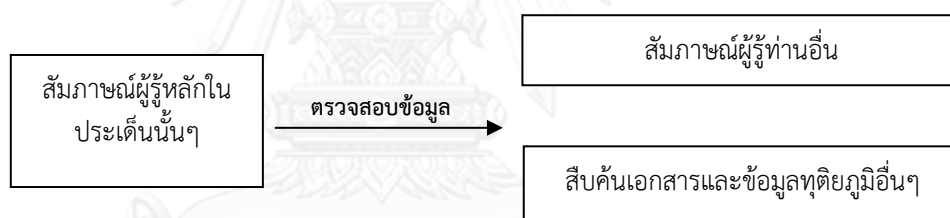
ภาพที่ 3.1 แสดงการเก็บข้อมูล

4.) **การสัมภาษณ์** เพื่อรวบรวมข้อมูลเชิงลึกตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แบ่งเป็น สัมภาษณ์บุคคลทั่วไป ได้แก่ พ่อค้าแม่ค้า ชาวสวน และผู้อาวุโส และบุคคลพิเศษ ซึ่งเป็นการ สัมภาษณ์เชิงลึก(In-depth interview) ได้แก่

- ผู้ใหญ่บ้าน ต.โรงเข้ อ.บ้านแพ้ว 1 ท่าน เป็นผู้ที่ทราบถึงระบบการทำเกษตรสวนยางร่องแถบคลองดำเนินสะดวก ประวัติไทยทรงดำบ้านโคกหลวงและประวัติความเป็นมาของพื้นที่ศึกษา

- ผู้ใหญ่บ้าน ต.ประสาทสิทธิ์ อ.ดำเนินสะดวก 1 ท่าน เป็นผู้รู้ที่ทราบถึงการเปลี่ยนแปลงชุมชน การคมนาคม และทางเศรษฐกิจ
- พระสมุห์สุชาติ อภิชาตโต ครูสอนพระปริยัติธรรม วัดปราสาทสิทธิ์ 1 รูป เป็นผู้รู้ที่ทราบถึงประวัติ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงชุมชน การคมนาคม และทางเศรษฐกิจ
- กลุ่มวิสาหกิจชุมชนตลาดน้ำปากคลองลัดพลี 2 ท่าน เป็นผู้รู้ที่ทราบถึงประวัติเกี่ยวกับคลองดำเนินสะดวก การตั้งถิ่นฐานของชาวชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกและชุมชนใกล้เคียง
- เจ้าหน้าที่เทศบาลตำบลศรีดอนไผ่ 2 ท่าน สภาพทั่วไปของพื้นที่ช่วงหลักที่ 6 อ.ดำเนินสะดวก การเปลี่ยนแปลงของพื้นที่อดีต ปัจจุบัน และอนาคต
- เจ้าหน้าที่เทศบาลตำบลหลักห้า 2 ท่าน สภาพทั่วไปของพื้นที่ช่วงหลักที่ 5 อ.บ้านแพ้ว การเปลี่ยนแปลงของพื้นที่อดีต ปัจจุบัน และอนาคต
- เจ้าของกิจการ และเจ้าหน้าที่วิสาหกิจชุมชนคนดำเนินสะดวก ต.ประสาทสิทธิ์ 1 ท่าน เป็นผู้รู้เรื่องประเพณีและวัฒนธรรมต่างๆในชุมชน

การตรวจสอบข้อมูลความถูกต้องของข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์นั้น ผู้วิจัยจะทำการสอบถามผู้รู้ท่านอื่น และสืบค้นเอกสารหรือข้อมูลทุติยภูมิต่างๆ เพื่อยืนยันความถูกต้องของข้อมูล

แผนภูมิที่ 3.2 แสดงการตรวจสอบข้อมูลจากการสัมภาษณ์

3.2.2 ข้อมูลทุติยภูมิ

การรวบรวมข้อมูลจากภาครัฐและเอกชน ได้แก่ ข้อมูลด้านกายภาพ เช่น เอกสารข้อมูลด้านที่ตั้ง สภาพแวดล้อม สาธารณูปโภคและสาธารณูปการ สถาปัตยกรรม การใช้ประโยชน์ที่ดินในอดีตและปัจจุบัน แผนที่โครงข่ายการคมนาคมและโครงข่ายน้ำ แผนที่โบราณ ภาพถ่ายทางอากาศ และภาพถ่ายในอดีต ฯลฯ ข้อมูลด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ อาชีพ ฯลฯ ข้อมูลด้านสังคมได้แก่ สถิติประชากร บันทึกข้อมูลประวัติศาสตร์ ลักษณะวิถีชีวิต และวัฒนธรรมในอดีตและปัจจุบัน ฯลฯ ข้อมูลอื่นๆ ได้แก่ ข้อกำหนดและกฎหมายที่บังคับใช้ในพื้นที่ศึกษา โดยแหล่งที่มาของข้อมูล ได้แก่ เทศบาลตำบลหลักห้า อ.บ้านแพ้ว เทศบาลตำบลศรีดอนไผ่ อ.ดำเนินสะดวก สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดสมุทรสาคร กรมแผนที่ทหาร หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ห้องสมุดสถาบันวิทยุทรัพยากร และหอสมุดคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

3.3 การประมวลผล วิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจภาคสนาม การสังเกตการณ์ การสัมภาษณ์ เอกสาร แผนที่อดีตและปัจจุบัน ภาพถ่าย ภาพถ่ายทางอากาศ มีดังนี้

- พัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรม วิเคราะห์จากเอกสาร บันทึก คำสัมภาษณ์ แผนที่และภาพถ่ายเก่า ภายใต้แนวคิดการอธิบายพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของแนวความคิดของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

- องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม จากแบบสอบถามบุคคลทั่วไปในสถานที่และวัฒนธรรม ประเพณีสำคัญที่เป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรม แล้วนำมาจำแนกเป็นองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ประยุกต์จากแนวคิดของอุทยานแห่งชาติของสหรัฐอเมริกา(The United States National Park Service), Despoina Amanatidou, เจษฎ์ศิริ เดือนมุลละ , หึง ฝิโลปกรณ์ และ Mohammed Abdullah Eben Saleh เป็น 3 องค์ประกอบที่กล่าวมาแล้ว จากนั้นระบุแต่ละองค์ประกอบลงในแผนที่แล้วทำการซ้อนทับ(Overlay Mapping) องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมเหล่านั้นจะสามารถเห็นถึงการกระจุกตัวของกลุ่มองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมแต่ละพื้นที่ จากนั้นจะประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมต่อไป

- การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม ประยุกต์จากเกณฑ์การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม 2 แห่ง คือ การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมของอุทยานแห่งชาติแอลป์(Australian Alps national parks)ด้วยกัญบัตร์เบอร์ร่าโดย Jane Lennon and Steve Mathews และการประเมินภูมิทัศน์วัฒนธรรมของเมืองThorold รัฐOntario ประเทศแคนาดา ด้วยเกณฑ์การจำแนกคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมและความแท้มรดกวัฒนธรรมของUNESCOโดย Sandra Neale ได้เกณฑ์การประเมินดังตารางที่ 3.2 และตารางที่ 3.3 มาประเมินคุณค่าในพื้นที่ว่าที่ได้ระดับคุณค่าเท่าใดโดยผู้วิจัย การประเมินนั้นจะแบ่งเป็นค่าคะแนนของแต่ละคุณค่าเป็น 3 ระดับคือ คุณค่าสูง คุณค่าปานกลาง และคุณค่าน้อย นำแต่ละองค์ประกอบที่ประเมินคุณค่าแล้วมาซ้อนทับกัน สุดท้ายจะได้ระดับคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6

- การวิเคราะห์สภาพปัญหาและแนวโน้มภูมิทัศน์วัฒนธรรมในชุมชน จากการประเมินภูมิทัศน์วัฒนธรรมข้างต้นทำให้ทราบพื้นที่ที่มีคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม นำมาวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลสภาพปัญหาเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมจากการสำรวจภาคสนาม การสอบถาม และสัมภาษณ์ สุดท้ายจะสามารถการวิเคราะห์สภาพปัญหาและแนวโน้มภูมิทัศน์วัฒนธรรมและเสนอแนะแนวทางการแก้ไขทางผังเมืองได้ต่อไป

ตารางที่ 3.2 แสดงเกณฑ์การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร

องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม		คุณค่า ความสำคัญ	ระดับ	คำอธิบายเกณฑ์การประเมิน
องค์ประกอบหลัก	องค์ประกอบย่อย			
องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านกายภาพ	รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน	คุณค่าทางด้านความงาม	สูง ⋮ ▼ ต่ำ	การตั้งถิ่นฐานที่แสดงการออกแบบโดดเด่นเฉพาะตัว มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมโดยเฉพาะธรรมชาติ สัมผัสได้ถึงความงาม คงสภาพลักษณะรูปแบบการตั้งถิ่นฐานดั้งเดิมในอดีตเอาไว้ มีความต่อเนื่องของพื้นที่
	รูปแบบอาคารและสถาปัตยกรรม		สูง ⋮ ▼ ต่ำ	สถาปัตยกรรมที่แสดงการออกแบบโดดเด่นเฉพาะตัว มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมโดยเฉพาะธรรมชาติ สัมผัสได้ถึงความงาม คงสภาพรูปแบบสถาปัตยกรรมดั้งเดิมในอดีตเอาไว้ ความกลมกลืนต่อเนื่องกันของสถาปัตยกรรม
	พื้นที่เกษตรกรรมและโครงข่ายน้ำ		สูง ⋮ ▼ ต่ำ	แสดงภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์ที่ดินที่มีรูปแบบเฉพาะตัว ตั้งแต่สมัยอดีต คือสวนยกร่องยังคงสภาพสมบูรณ์ มีใช้พื้นที่รกร้าง และความสมบูรณ์ของโครงข่ายน้ำทั้งเชื่อมต่อเนื่องกันเองและเชื่อมต่อกับพื้นที่เกษตรกรรม
	โครงข่ายการสัญจร		สูง ⋮ ▼ ต่ำ	มีการออกแบบโครงข่ายการสัญจรรูปแบบเฉพาะถิ่นในการเข้าถึงพื้นที่และยังคงรูปแบบการสัญจรดั้งเดิมคือโครงข่ายการสัญจรทางน้ำ ซึ่งเป็นโครงข่ายการสัญจรที่มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมของชุมชน
องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านประวัติศาสตร์	เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์	คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์	สูง ⋮ ▼ ต่ำ	ปรากฏหลักฐาน เรื่องราว หรือร่องรอยความสัมพันธ์กับเหตุการณ์ สถานที่ และ/หรือบุคคลสำคัญในอดีตที่สมบูรณ์
	ความเชื่อ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศาสนสถานที่สำคัญ		สูง ⋮ ▼ ต่ำ	ปรากฏหลักฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อ ศาสนสถานที่สำคัญที่สมบูรณ์
องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านสังคมวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ	กลุ่มคน กิจกรรม และ การใช้พื้นที่	คุณค่าทางด้านสังคม	สูง ▼ ต่ำ	พื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตคนในชุมชนแต่ละกลุ่มวัย เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและคนกับคน หากมีการใช้พื้นที่รวมทุกกลุ่มวัยสื่อถึงความสำคัญ
	ประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน		สูง ▼ ต่ำ	วัฒนธรรมประเพณีที่เป็นลักษณะเฉพาะของพื้นที่ เป็นวัฒนธรรมประเพณีที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ หรือเกิดจากความเชื่อพิเศษของชุมชน
	เศรษฐกิจของชุมชน		สูง ▼ ต่ำ	เศรษฐกิจระดับชุมชนที่ปรากฏอยู่บนพื้นที่ มีเอกลักษณ์ ใช้ทรัพยากรในชุมชน และสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน

ที่มา : ผู้วิจัย, 2556

จากตารางที่ 3.2 แสดงเกณฑ์การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึง หลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งผู้วิจัยอธิบายในเชิงภาพรวม เพราะฉะนั้นผู้วิจัยจึงได้อธิบายรายละเอียดของการให้ค่าคะแนนสูง ปานกลาง น้อยเพิ่มเติมดังตารางต่อไปนี้(ตารางที่ 3.3)

ตารางที่ 3.3 แสดงเกณฑ์การให้ค่าคะแนนในการประเมินภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลอง
ดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึง หลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร

คุณค่าความสำคัญ	ระดับ	คำอธิบายเกณฑ์การให้ค่าคะแนนในการประเมิน	
คุณค่าทางด้านความงาม	รูปแบบการตั้ง ถิ่นฐาน	สูง	กลุ่มการตั้งถิ่นฐานหรือชุมชนที่ยังมีการตั้งถิ่นฐานสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมที่เป็นพื้นที่ริมน้ำและพื้นที่เกษตรกรรม คล้ายลักษณะการตั้งถิ่นฐานดั้งเดิมในอดีต ปรากฏความโดดเด่นและสวยงามที่สะท้อนถึงความเป็นชุมชนริมน้ำและเกษตรกรรม
		ปานกลาง	กลุ่มการตั้งถิ่นฐานหรือชุมชนที่ยังมีการตั้งถิ่นฐานสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมที่เป็นพื้นที่ริมน้ำและพื้นที่เกษตรกรรม แต่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเล็กน้อย หรือรูปแบบอื่นเพิ่มเข้ามา เช่น การตั้งถิ่นฐานริมน้ำและพื้นที่เกษตรกรรมที่มีถนนผ่านด้านข้างหรือด้านหลัง แต่ยังคงสะท้อนถึงความเป็นชุมชนริมน้ำและเกษตรกรรม
		น้อย	กลุ่มการตั้งถิ่นฐานหรือชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานไม่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมที่เป็นพื้นที่ริมน้ำและพื้นที่เกษตรกรรม เช่น การตั้งถิ่นฐานริมถนน
	รูปแบบอาคาร และ สถาปัตยกรรม	สูง	สถาปัตยกรรมหรือกลุ่มสถาปัตยกรรมที่แสดงถึงการออกแบบโดดเด่นเฉพาะตัว โดยมีความกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมและภูมิอากาศ รวมถึงสะท้อนการปรับตัวระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ ในลักษณะเรือนพื้นถิ่นริมน้ำ เรือนพื้นถิ่นบนบก เรือนแถวไม้ริมน้ำ เรือนทรงไทย ที่ยกเรือนขึ้นสูงจากผืนน้ำหรือผืนดิน สัมผัสได้ถึงความงาม คงลักษณะรูปแบบสถาปัตยกรรมดั้งเดิมในอดีตเอาไว้ เช่น ประตู-หน้าต่างบานเฟี้ยม เป็นต้น
		ปานกลาง	สถาปัตยกรรมหรือกลุ่มสถาปัตยกรรมที่มีการผสมระหว่างเรือนพื้นถิ่นริมน้ำ เรือนพื้นถิ่นบนบก เรือนแถวไม้ริมน้ำ เรือนทรงไทย กับอาคารรูปแบบสมัยใหม่ แต่ยังคงบริบทภาพรวมของความเป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอยู่
		น้อย	สถาปัตยกรรมหรือกลุ่มสถาปัตยกรรมที่เป็นอาคารสมัยใหม่ ไม่ได้สะท้อนถึงความกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมและภูมิอากาศ หรือการปรับตัวระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ เช่น อาคารพาณิชย์

ตารางที่ 3.3 (ต่อ) แสดงเกณฑ์การให้ค่าคะแนนในการประเมินภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลอง
ดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึง หลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร

คุณค่าความสำคัญ		ระดับ	คำอธิบายเกณฑ์การให้ค่าคะแนนในการประเมิน
คุณค่าทางด้านความงาม(ต่อ)	พื้นที่ เกษตรกรรม และโครงข่าย น้ำ	สูง	พื้นที่อันสะท้อนภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมที่มีรูปแบบเฉพาะตัวตั้งแต่สมัยอดีตในลักษณะระบบสวนยกร่อง โดยยังคงสภาพสมบูรณ์ มิใช่พื้นที่รกร้าง อีกทั้งมีความสมบูรณ์ของโครงข่ายน้ำที่เชื่อมต่อเนื่องกันเองและเชื่อมต่อกับพื้นที่เกษตรกรรม
		ปานกลาง	พื้นที่เกษตรกรรมที่ยังคงมีลักษณะระบบสวนยกร่อง โดยยังคงสภาพสมบูรณ์ แต่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลง เช่น มีถนนผ่านโดยรอบ สวน อีกทั้งมีความสมบูรณ์ของโครงข่ายน้ำเชื่อมต่อกับพื้นที่เกษตรกรรมปานกลางเพราะบางส่วนถูกถมพื้นที่ทำถนน ที่อยู่อาศัย หรือเพิ่มพื้นที่เกษตรกรรม
		น้อย	พื้นที่ที่เป็นพื้นที่รกร้างหรือเคยเป็นพื้นที่เกษตรกรรมแต่ถูกปล่อยร้าง และมีความเชื่อมโยงน้อยหรือไม่มีเชื่อมโยงกับโครงข่ายน้ำโดยรอบ
	โครงข่ายการ สัญจร	สูง	พื้นที่ที่มีการออกแบบโครงข่ายการสัญจรรูปแบบเฉพาะถิ่นในการเข้าถึงพื้นที่ ที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม โดยเป็นรูปแบบการสัญจรดั้งเดิมคือโครงข่ายการสัญจรทางน้ำ
		ปานกลาง	พื้นที่ที่ยังปรากฏรูปแบบการสัญจรดั้งเดิมคือโครงข่ายการสัญจรทางน้ำ รวมถึงมีโครงข่ายการสัญจรรูปแบบใหม่อย่างอื่นเข้ามาผสม เช่น โครงข่ายทางเดินริมคลอง โครงข่ายถนน
		น้อย	พื้นที่มีโครงข่ายการสัญจรรูปแบบใหม่อย่างอื่นเป็นโครงข่ายการสัญจรหลักเพียงอย่างเดียว เช่น โครงข่ายถนน ไม่ปรากฏโครงข่ายการสัญจรทางน้ำ
คุณค่าทางด้าน ประวัติศาสตร์	เหตุการณ์ สำคัญทาง ประวัติศาสตร์	สูง	ปรากฏหลักฐาน เรื่องราว หรือร่องรอยความสัมพันธ์กับเหตุการณ์ สถานที่ และ/หรือบุคคลสำคัญในอดีตที่สมบูรณ์
		ปานกลาง	ปรากฏหลักฐาน เรื่องราว หรือร่องรอยความสัมพันธ์กับเหตุการณ์ สถานที่ และ/หรือบุคคลสำคัญในอดีตเพียงบางส่วน
		น้อย	ไม่ปรากฏหลักฐาน เรื่องราว หรือร่องรอยความสัมพันธ์กับเหตุการณ์ สถานที่ และ/หรือบุคคลสำคัญในอดีต

ตารางที่ 3.3 (ต่อ) แสดงเกณฑ์การให้ค่าคะแนนในการประเมินภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลอง
ดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึง หลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร

คุณค่าความสำคัญ		ระดับ	คำอธิบายเกณฑ์การให้ค่าคะแนนในการประเมิน
คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์(ต่อ)	ความเชื่อ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศาสนสถานที่สำคัญ	สูง	ปรากฏหลักฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อ ศาสนสถานที่สำคัญที่สมบูรณ์
		ปานกลาง	ปรากฏหลักฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อ ศาสนสถานที่สำคัญเพียงบางส่วน
		น้อย	ไม่ปรากฏหลักฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อ ศาสนสถานที่สำคัญ
คุณค่าทางด้านสังคม	กลุ่มคน กิจกรรม และ การใช้พื้นที่	สูง	พื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตคนในชุมชนแต่ละกลุ่มวัย เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและคนกับคน โดยมีการใช้พื้นที่รวมทุกกลุ่มวัย
		ปานกลาง	พื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตคนในชุมชนแต่ละกลุ่มวัย เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและคนกับคน โดยมีการใช้พื้นที่เพียงสองกลุ่มวัย
		น้อย	พื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตคนในชุมชนแต่ละกลุ่มวัย เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและคนกับคน มีการใช้พื้นที่เพียงกลุ่มวัยเดียว
	ประเพณีและ วัฒนธรรมของ ชุมชน	สูง	พื้นที่ที่มีวัฒนธรรมประเพณีอันเป็นลักษณะเฉพาะของพื้นที่ เป็นวัฒนธรรมประเพณีที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ หรือเกิดจากความเชื่อ พิเศษของชุมชนที่สืบทอดกันมานาน โดยปรากฏ 4-5 ประเพณี จากทั้งหมด 5 ประเพณีที่มีในพื้นที่ศึกษา
		ปานกลาง	พื้นที่ที่มีวัฒนธรรมประเพณีอันเป็นลักษณะเฉพาะของพื้นที่ เป็นวัฒนธรรมประเพณีที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ หรือเกิดจากความเชื่อ พิเศษของชุมชนที่สืบทอดกันมานาน โดยปรากฏ 2-3 ประเพณี จากทั้งหมด 5 ประเพณีที่มีในพื้นที่ศึกษา
		น้อย	พื้นที่ที่มีวัฒนธรรมประเพณีอันเป็นลักษณะเฉพาะของพื้นที่ เป็นวัฒนธรรมประเพณีที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ หรือเกิดจากความเชื่อ พิเศษของชุมชนที่สืบทอดกันมานาน โดยปรากฏ 0-1 ประเพณี จากทั้งหมด 5 ประเพณีที่มีในพื้นที่ศึกษา

ตารางที่ 3.3(ต่อ) แสดงเกณฑ์การให้ค่าคะแนนในการประเมินภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลอง
ดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึง หลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร

คุณค่าความสำคัญ		ระดับ	คำอธิบายเกณฑ์การให้ค่าคะแนนในการประเมิน
คุณค่าทางด้านสังคม(ต่อ)	เศรษฐกิจของชุมชน	สูง	พื้นที่ที่มีเศรษฐกิจระดับชุมชนอันมีเอกลักษณ์ ใช้ทรัพยากรในชุมชน และสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนปรากฏอยู่ ทั้งการค้าขายในตลาดเก่าแก่ และการเกษตรกรรมแบบสวนยกร่อง อยู่ใกล้เคียงกัน
		ปานกลาง	พื้นที่ที่มีเศรษฐกิจระดับชุมชนอันมีเอกลักษณ์ ใช้ทรัพยากรในชุมชน และสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนปรากฏอยู่อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ การค้าขายในตลาดเก่าแก่ หรือ การเกษตรกรรมแบบสวนยกร่อง
		น้อย	พื้นที่ที่ไม่มีเศรษฐกิจระดับชุมชนอันมีเอกลักษณ์ หรือใช้ทรัพยากรในชุมชน

ที่มา : ผู้วิจัย, 2556

บทที่ 4 สภาพทั่วไปของพื้นที่

ในการศึกษาเรื่อง ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลัก 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาครนั้น การอธิบายบริบทของพื้นที่ศึกษาถือเป็นสิ่งจำเป็นที่จะทำให้เข้าใจและสามารถนำไปสู่การวิเคราะห์ด้านพัฒนาการ องค์ประกอบ และคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่ศึกษาสำหรับบทต่อไปได้ ดังนั้นในบทนี้จะกล่าวถึงประวัติศาสตร์ สภาพทางสังคม สภาพทางกายภาพ สภาพทางเศรษฐกิจ สุดท้ายจะเป็นการสรุปบทบาทของพื้นที่ศึกษา

4.1 ประวัติของคลองดำเนินสะดวกและชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก

พื้นที่ภาคกลางในบริเวณตั้งแต่ที่ราบลุ่มบริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเจ้าพระยาตลอดถึงริมอ่าวไทยเป็นที่ราบกว้างใหญ่อันอุดมสมบูรณ์เชื่อมต่อที่ราบแม่น้ำบางปะกงด้านตะวันออกที่ราบแม่น้ำท่าจีน และแม่กลองทางด้านตะวันออก ในอดีตนั้นเป็นเขตทะเลตม หลักฐานคือการขุดพบเปลือกหอยและสัตว์ทะเลต่างๆในพื้นที่³⁹ สมัยกรุงศรีอยุธยาระยะแรกมีการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลองคือ เมืองราชบุรีและเมืองกาญจนบุรี ทั้งสองเป็นเมืองหน้าด่านของกรุงศรีอยุธยาเพื่อการป้องกันอาณาจักรและติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ⁴⁰ ภายหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 และตั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานี เส้นทางเดินทางไปหัวเมืองทางตะวันตกและเมืองใต้เปลี่ยนมาทางด้านเจ้าพระยาไปคลองสนามชัยสู่แม่น้ำท่าจีนแล้วเข้าคลองสุนัขหอนออกสู่แม่น้ำแม่กลอง⁴¹ จึงเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลองเพิ่มมากขึ้น รวมถึงพื้นที่โดยรอบพื้นที่ศึกษา

พ.ศ. 2398 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยต้องสนธิสัญญาเบาว์ริงกับประเทศอังกฤษ ทำให้ไทยต้องส่งออกข้าวและน้ำตาลจำนวนมากแก่อังกฤษ ส่งผลให้ต้องมีความรวดเร็วในการลำเลียงวัตถุดิบและสินค้า โดยเฉพาะการผลิตน้ำตาลที่ต้องมีการลำเลียงอ้อยจากหัวเมืองทางตะวันตก รัชกาลที่ 4 จึงวางแผนการขุดคลองเชื่อมระหว่างพระนครกับหัวเมืองตะวันตกเส้นใหม่ โดยขุดคลองภาษีเจริญเพื่อเชื่อมแม่น้ำท่าจีนกับแม่น้ำเจ้าพระยา และขุดคลองเชื่อมแม่น้ำท่าจีนกับแม่น้ำแม่กลองแทนเส้นทางเดินทางเดิมที่ใช้คลองสุนัขหอน นั่นคือ คลองดำเนินสะดวก

³⁹ ศิริวรรณ ศิลพัชรินทร์, "อัตลักษณ์ชุมชนน้ำ: แม่น้ำแม่กลอง," in การสัมมนาวิชาการเรื่อง "การวิจัยทางวัฒนธรรมเพื่อเข้าสู่ประชาคมอาเซียน : การพัฒนาการอุตสาหกรรมวัฒนธรรมสองฝั่งโขง"(โรงแรมนครพนมริเวอร์วิว อ.เมือง จ.นครพนม 2557). จัดโดยคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ, หน้า 3.

⁴⁰ ศรีศักร วัลลิโภดม, ลุ่มน้ำแม่กลอง : ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ "เครือข่ายติ" มอญ. ลุ่มแม่น้ำแม่กลองมีคนยุคหินเป็นบรรพชนคนยุคปัจจุบัน(กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2547). หน้า 27-80.

⁴¹ ส.พลายน้อย, "ชื่อเสียงเรียงนาม ความรู้เรื่อง แม่น้ำลำคลอง"(นนทบุรี: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด, 2555). หน้า 70-71.

พ.ศ. 2409 คลองดำเนินสะดวกได้ถูกขุดขึ้นจากโปรดเกล้าฯของรัชกาลที่ 4 โดยทรงมอบหมายให้สมเด็จพระยามหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เมื่อครั้งยังพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น พระปราสาทสิทธิ์ เป็นแม่กองขุดคลองที่เชื่อมจากแม่น้ำท่าจีน เริ่มจากปากคลองบางยาง ตำบลสวนส้ม อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร ไปบรรจบแม่น้ำแม่กลอง ตำบลบางนกแขวก อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม หลังจากนั้น 1 ปี จึงขุดคลองภาษีเจริญ (พ.ศ. 2410-2415) เชื่อมระหว่างแม่น้ำท่าจีนสู่แม่น้ำเจ้าพระยา ส่งผลให้การเดินทางระหว่างเมืองราชบุรี สมุทรสงคราม สมุทรสาคร นครชัยศรีกับกรุงเทพมหานครสะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้น คลองดำเนินสะดวกใช้เวลาขุด 2 ปี โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทำพิธีเปิดคลองดำเนินสะดวกเมื่อพ.ศ.2411⁴² ต่อมาในพ.ศ.2451 รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯให้สร้างประตูระบายน้ำ 2 แห่ง คือ ประตูบางยาง และประตูน้ำบางนกแขวก เพื่อระบายน้ำเค็มออกและเปิดให้น้ำจืดเข้ามาหล่อเลี้ยงพืชผลของเกษตรกร รวมถึงเพื่อการจัดเก็บภาษีอากรเรือสินค้าที่ผ่านไปมาระหว่างหัวเมืองตะวันตกกับหัวเมืองตะวันออก และเพื่อใช้เป็นด่านป้องกันการปล้นสะดมเรือสินค้าที่ผ่านไปมา⁴³ คลองยาวรวม 32 กิโลเมตร แบ่งเป็น 8 หลักเขต

หลังการขุดคลองดำเนินสะดวกเสร็จ พื้นที่สองฝั่งคลองถูกบุกเบิกและจับจองโดยเจ้านายและแรงงานที่ทำการขุดคลองทั้งคนไทย จีน และมอญ รวมถึงไทยทรงดำที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในภายหลัง กลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลายแต่สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างกลมกลืน จนกลายเป็นชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก คนจีนที่เข้ามาบางส่วนยึดอาชีพค้าขาย แต่จากลักษณะพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก ชาวมุขมจีนจึงยึดอาชีพการทำเกษตรกรรมประเภทสวน โดยบรรพบุรุษคนจีนมีบทบาทสำคัญต่อรูปแบบการทำสวนในพื้นที่ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกเป็นอย่างมาก เนื่องจากคนจีนมีภูมิปัญญาการทำสวนลักษณะพิเศษ จึงปรากฏรูปแบบสวน “ระบบสวนยกทรง” ในพื้นที่ขึ้นมา แล้วมีการถ่ายทอดส่งต่อให้แก่กลุ่มชาติพันธุ์อื่นในชุมชน แรกเริ่มทำเป็น “สวนเตียน” ปลูกพืชผัก โดยเฉพาะพริก หอม กระเทียมบางช่วงที่มีชื่อเสียง ต่อมาจึงเปลี่ยนมาทำ “สวนใหม่” ปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้นอื่นๆ เมื่อชุมชนขยายตัวและเพิ่มพื้นที่การเพาะปลูกทำให้เกิดโครงข่ายคลองเชื่อมโยงกันเพื่อการเกษตรกรรมและการสัญจรทางน้ำของชุมชน พื้นที่ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกมีความอุดมสมบูรณ์มากจนได้รับขนานนามว่า “สวนนอก” คู่กับ “สวนใน” ทางฝั่งธนบุรี

ชาวมุขมจีนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 มีพัฒนาการมาตั้งแต่อดีต จากพื้นที่ที่เคยเป็นทะเลตม เมื่อเกิดการขุดคลองดำเนินสะดวกเพื่อลำเลียงอ้อยและน้ำตาลจากผลของการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับประเทศอังกฤษ ทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่มีความโดดเด่นจากการ

⁴² พระครูสิริวรรณวิวัฒน์, ประวัติดำเนินสะดวก : ที่ระลึก งานทำบุญอายุครบ 5 รอบ 60 ปีบริบูรณ์ พระครูสิริวรรณวิวัฒน์ (วรรณะ วนโณ) วัดหลักท้าวตันราม ต.ศรีสุราษฎร์ อ.ดำเนินสะดวก จ.ราชบุรี(ราชบุรี: เลียงเชียงจงเจริญ และรุ่งเรืองศาสน์การพิมพ์, 2544). หน้า 22-30.

⁴³ สราวุฒิ ศรีชนานันท์, "บางนกแขวกตลาดน้ำแห่งแรกของแม่กลอง," ไทยโพสต์, 6 มิถุนายน 2554. หน้า 20.

ปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทั้งทางด้านรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน สถาปัตยกรรม ระบบสวนยกร่อง
โครงข่ายน้ำ การสัญจรทางน้ำ และวัฒนธรรมประเพณีจนมาถึงปัจจุบัน

4.2 สภาพทั่วไปของชุมชน

4.2.1 ที่ตั้งและอาณาเขต

ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 ตั้งอยู่ระหว่างรอยต่อของ
2 จังหวัดคือ อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร และอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี
ครอบคลุมพื้นที่บางส่วนของ 7 ตำบล มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 22 ตารางกิโลเมตร ห่างจากตัวเมือง
อำเภอบ้านแพ้วประมาณ 2.5 กิโลเมตรในทางทิศตะวันตก และห่างจากที่ว่าการอำเภอดำเนินสะดวก
ประมาณ 4.5 กิโลเมตรในทางทิศตะวันออก ขอบเขตพื้นที่ศึกษามีดังนี้

ตารางที่ 4.1 แสดงขอบเขตพื้นที่ศึกษา

ขอบเขตการปกครอง		
อำเภอดำเนิน สะดวก	ทต.ศรีดอนไผ่	ต.ศรีสุราษฎร์ ประกอบด้วยหมู่ที่ 4 (บ้านวัดหลักหก), หมู่ที่ 5 (บ้านศาลปู่เขี้ยว)
		ต.ดอนไผ่ ประกอบด้วยบางส่วนของหมู่ที่ 1 (บ้านดอน ไผ่), 2 (บ้านตลาดแคระ), 4 (บ้านคลองต้นตาล), 5 (ประชาสะดวกดี), 6 (บ้านคลองราง), 7 (บ้านศาลเจ้ากิม เซียงกง)
		ต.ประสาทสิทธิ์ ประกอบด้วยหมู่ที่ 5 (บ้านประสาท สิทธิ์) และบางส่วนของหมู่ที่ 3 (บ้านหนองงูเห่า), 4 (บ้านเจริญสุข)
	ทต.ประสาท- สิทธิ์	ต.ประสาทสิทธิ์ ประกอบด้วยบางส่วนของหมู่ที่ 1 (บ้านรางเกสร)
อำเภอบ้านแพ้ว	ทต.หลักห้า	ต.หนองสองห้อง ประกอบด้วยบางส่วนของหมู่ที่ 2 ต.หนองบัว ประกอบด้วยหมู่ที่ 2 ต.โรงเข้ ประกอบด้วยหมู่ที่ 4, 9 ต.ยกกระบัตร์ ประกอบด้วยหมู่ที่ 2 (บ้านหมูทอด)

โดยมีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดกับ	ตำบลท่านัด ตำบลดอนกรวย ตำบลดอนคลัง และตำบลบัวงาม อำเภอดำเนินสะดวก และตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี
ทิศใต้	ติดกับ	ตำบลขุนพิทักษ์ อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี และตำบลนาโคก ตำบลกาหลง และตำบลบางโทรัด อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร
ทิศตะวันออก	ติดกับ	ตำบลบ้านแพ้ว และตำบลหลักสาม อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร
ทิศตะวันตก	ติดกับ	ตำบลดำเนินสะดวก อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี

4.2.2 ลักษณะทางสังคม

4.2.2.1 ชชาติพันธุ์และประชากร

1) ลักษณะทางชาติพันธุ์

ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 ทั้งช่วงก่อนและหลังขุดคลองดำเนินสะดวกนั้น ปรากฏกลุ่มชาติพันธุ์ไทย จีน และไทยทรงดำที่ร่วมก่อร่างภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนขึ้น ซึ่งกลุ่มคนไทยและจีนมีจำนวนมากที่สุด ส่วนกลุ่มคนไทยทรงดำรองลงมา⁴⁴ กลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้มีความเป็นมาและรายละเอียดดังนี้

- กลุ่มคนไทย ปรากฏตั้งแต่ก่อนการขุดคลองดำเนินสะดวก โดยตั้งถิ่นฐานที่บริเวณคลองแพงพวยและคลองสีหมื่นซึ่งเป็นคลองธรรมชาติที่แยกจากแม่น้ำแม่กลอง ปัจจุบันคือทางทิศตะวันตกของพื้นที่ศึกษา เมื่อขุดคลองดำเนินสะดวกสำเร็จ กลุ่มคนไทยได้เข้ามาจับจองพื้นที่เพื่ออยู่อาศัยและประกอบอาชีพตามริมคลองดำเนินสะดวก

- กลุ่มคนจีน เริ่มเข้าอพยพเข้ามาครั้งแรกในการเป็นแรงงานขุดคลองดำเนินสะดวก จนเริ่มตั้งถิ่นฐานเมื่อขุดคลองดำเนินสะดวกเสร็จ กลุ่มคนจีนแยกได้หลายกลุ่ม มีทั้งกลุ่มจีนแต้จิ๋ว จีนฮกเกี้ยน จีนแคะ และจีนไหหลำ แต่กลุ่มที่มีสัดส่วนมากที่สุดในชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกคือ จีนแต้จิ๋ว⁴⁵ นอกจากนี้ในช่วงพ.ศ. 2450 มีกลุ่มคนจีนจากนครชัยศรีอพยพเพิ่มเข้ามา กลุ่มชาติพันธุ์จีนได้นำวัฒนธรรม ความเชื่อ และภูมิปัญญาต่างๆเข้ามาในชุมชน ถือเป็นกลุ่มอิทธิพลหลักทางด้านสังคมของชุมชน อย่างไรก็ตามกลุ่มคนจีนสามารถผสมผสานเข้ากับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นได้ดี

- กลุ่มไทยทรงดำ กลุ่มชาติพันธุ์นี้อพยพเข้ามาในชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 ภายหลังจากกลุ่มคนไทยและจีน ต้นกำเนิดของไทยทรงดำในประเทศไทยนั้นเริ่ม

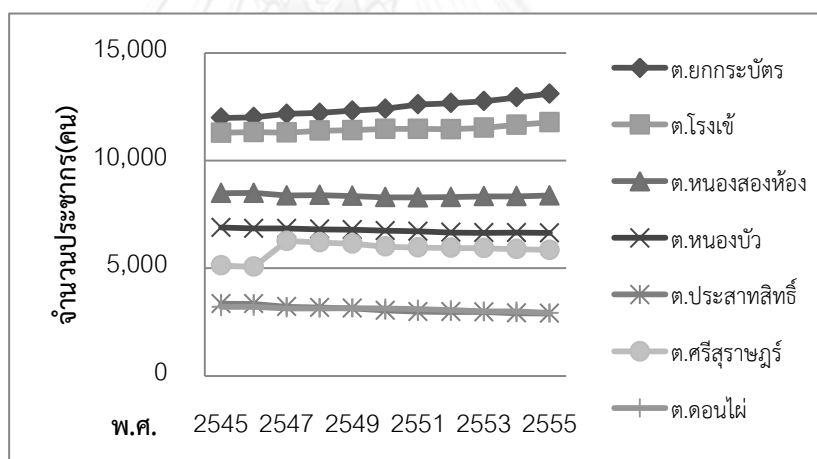
⁴⁴ สัมภาษณ์ สมนศักดิ์ อภิวันทนกุล ตัวแทนวิสาหกิจชุมชนฟื้นฟูตลาดน้ำดำเนินสะดวก ปากคลองลัดพลี, 14 กรกฎาคม 2555.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, 2555.

จากถิ่นฐานเดิมคือเมืองแฉก ดินแดนสิบสองจุไท ต่อมาถูกกวาดต้อนสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชคราวไปตีเวียงจันทร์พ.ศ. 2322 โปรตให้อาศัยอยู่ที่เมืองเพชรบุรี ชาวไทยทรงดำยังถูกกวาดต้อนมาอีกในสมัยรัชกาลที่ 1 พ.ศ. 2335 และรัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2381 เมื่อตั้งถิ่นฐานมานาน ไทยทรงดำส่วนหนึ่งต้องการอพยพกลับแผ่นดินแม่จึงมีการอพยพจากเมืองเพชรบุรีไปทางทิศเหนือระหว่างทางมีการตั้งถิ่นฐานรายทางเรื่อยมาจึงเกิดชุมชนไทยทรงดำกระจายอยู่ เช่น นครปฐม สุพรรณบุรี ราชบุรี (อาทิ ต.ดอนคลัง) สมุทรสาคร(ต.หนองสองห้อง ต.โรงเข้ และ ต.ยกระบัตร์) ฯลฯ⁴⁶ ในชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 มีชุมชนไทยทรงดำบ้านโคกหลวง ต.โรงเข้ อ.บ้านแพ้ว โดยได้รับพระราชทานพื้นที่จากรัชกาลที่ 5⁴⁷ แม้ว่าไทยทรงดำเข้ามาภายหลังและมีอิทธิพลในสังคมของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกไม่มากนัก แต่ความเชื่อและประเพณีบางอย่างอันเป็นเอกลักษณ์ที่มีคุณค่ายังคงหลงเหลือสืบทอดมา

2) ประชากร

ข้อมูลกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทยตั้งแต่พ.ศ.2545-2555 ในพื้นที่เทศบาลตำบลหลักห้าและเทศบาลตำบลศรีดอนไผ่มีแนวโน้มทางด้านประชากรดังนี้

ที่มา: ปรับปรุงจากสำนักบริหารทะเบียน กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย, รายงานสถิติจำนวนประชากรและบ้าน รายจังหวัด รายอำเภอ และรายตำบล[ออนไลน์], 2555. แหล่งที่มา <http://stat.bora.dopa.go.th/xstat/popyear.html>

แผนภูมิที่ 4.1 แสดงจำนวนประชากรแต่ละตำบลในเทศบาลตำบลหลักห้า จ. สมุทรสาครและเทศบาลตำบลศรีดอนไผ่ จ.ราชบุรี ตั้งแต่ พ.ศ.2545-2555

เมื่อพิจารณาจากแผนภูมิที่ 4.1 สังเกตได้ว่า ประชากรจาก ต.ประสาธสิทธิ์ ต.ดอนไผ่ และ ต.ศรีสุราษฎร์ ในเทศบาลตำบลศรีดอนไผ่นั้น ภาพรวมมีแนวโน้มจำนวนประชากรลดลงเล็กน้อย แม้ว่าช่วงพ.ศ.2547 ต.ประสาธสิทธิ์มีประชากรเพิ่มขึ้น แต่หลังจากนั้นลดลงอย่างคงที่

⁴⁶ มุลินีไทยทรงดำประเทศไทย, หนังสือมุลินีไทยทรงดำประเทศไทย(นครปฐม: มุลินีไทยทรงดำประเทศไทย, 2548).

⁴⁷ สมหมาย เรืองทิบ (แอนิหล), "ประวัติไทยตำบลโคกหลวง," in เอกสารบันทึกของชมรมไทยทรงดำบ้านโคกหลวง (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่).

แตกต่างกันประชากรจาก ต.หนองบัว ต.หนองสองห้อง ต.โรงเข้ และ ต.ยกกระบัตร ในเทศบาลตำบลหลักห้ามีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเล็กน้อย

สำหรับจำนวนประชากรและครัวเรือนล่าสุดพ.ศ. 2555 ข้อมูลทะเบียนราษฎร์จากเทศบาลตำบลศรีดอนไผ่และร่างผังเมืองรวมชุมชนบ้านแพ้ว-หลักห้า-เกษตรพัฒนา อ.บ้านแพ้ว จ.สมุทรสาคร ระบุว่าพื้นที่ศึกษามีครัวเรือนทั้งหมด 3,139 ครัวเรือน เป็น 26.75%ของครัวเรือนในพื้นที่เทศบาลตำบลศรีดอนไผ่และเทศบาลตำบลหลักห้ารวมกัน เนื่องจากพื้นที่ศึกษาอยู่ในบางส่วนของเทศบาลทั้งสอง จำนวนครัวเรือนจึงมีน้อยกว่าที่ปรากฏในข้อมูลของกรมการปกครอง (ตารางที่ 4.2)

ตารางที่ 4.2 แสดงจำนวนประชากรและครัวเรือนในเทศบาลตำบลหลักห้า เทศบาลตำบลศรีดอนไผ่ และจำนวนครัวเรือนในพื้นที่ศึกษา พ.ศ. 2555

เขตการปกครอง	ประชากร(คน)	ครัวเรือน	ครัวเรือน (เฉพาะพื้นที่ศึกษา)*
เทศบาลตำบลหลักห้า	39,885	8,762	1,847
ต.ยกกระบัตร	13,103	2,925	
ต.โรงเข้	11,769	2,729	
ต.หนองสองห้อง	8,376	1,727	
ต.หนองบัว	6,637	1,381	
เทศบาลตำบลศรีดอนไผ่	11,670	2,972	1,292
ต.ประสาธลสิทธิ์	2,899	839	
ต.ศรีสุราษฎร์	5,848	1,463	
ต.ดอนไผ่	2,923	670	
รวม	51,555	11,734	3,139

*หมายเหตุ เนื่องจากพื้นที่ศึกษาอยู่ในบางส่วนของเทศบาลตำบลหลักห้าและเทศบาลตำบลศรีดอนไผ่ ที่มา: กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย, เทศบาลตำบลศรีดอนไผ่ อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี และสำนักโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดสมุทรสาคร,

4.2.2.2 ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น

ชาวชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 มีประเพณีและวัฒนธรรมที่สำคัญที่ปรากฏในชุมชนมีดังนี้

- 1) การแห่หลวงพ่อโตวัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร เริ่มปรากฏเมื่อ พ.ศ.2520 ประเพณีนี้จัดขึ้นประมาณแรม 3 ค่ำ เดือน 4 (ช่วงเดือนมีนาคม-เมษายนของทุกปี)
- 2) การแห่หลวงพ่อวัดปราสาทสิทธิ์ (หลวงพ่อไตรรัตน์โรจน์ฤทธิ์) จัดขึ้นในช่วงเทศกาลตรุษจีน ประมาณวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 (เรียกว่าวันชีวา) เริ่มครั้งแรกเมื่อพ.ศ.2539⁴⁸
- 3) การบวงสรวงอนุสาวรีย์สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) จะจัดพิธีบวงสรวงดวงวิญญาณในวันคล้ายวันเกิดวันที่ 23 ธันวาคมทุกปี ที่อนุสาวรีย์สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)
- 4) การเสนเรือนบ้านโคกหลวง เป็นการเซ่นไหว้ผีเรือน(ผีบรรพบุรุษ) เนื่องจากมีความเชื่อว่าผีเรือนจะคุ้มครองครอบครัวให้แข็งแรงและทำมาหากินรุ่งเรือง
- 5) งานประเพณีและพ็อนแคน อื่นคอนชาวไทยทรงดำบ้านโคกหลวง ต.โรงเข้ อ.บ้านแพ้ว จัดขึ้นวันที่ 3 เมษายนทุกปี
- 6) ฉลองวัดแม่พระแห่งสายประคำศักดิ์สิทธิ์ สังกัดสังฆมณฑลราชบุรี จัดขึ้นประมาณเดือนตุลาคม ที่โบสถ์วัดวัดแม่พระแห่งสายประคำศักดิ์สิทธิ์ภายในโรงเรียนวันทามารีอา
- 7) ประเพณีทั่วไป เช่น ประเพณีไหว้บรรพบุรุษ(เทศกาลตรุษจีน-สารทจีน) ในตอนต้นปี ประเพณีสงกรานต์เดือนเมษายนของทุกปี ประเพณีแห่เทียนเข้าพรรษาประมาณเดือนกรกฎาคมของทุกปี ประเพณีตักบาตรวันออกพรรษาประมาณเดือนตุลาคมของทุกปี ประมาณเดือนพฤศจิกายนของทุกปีมีประเพณีกินเจและประเพณีลอยกระทง เป็นต้น

4.2.2.3 กลุ่มคน กิจกรรม และการใช้พื้นที่

สามารถอธิบายกลุ่มคน กิจกรรม และการใช้พื้นที่เบื้องต้นได้จากการสังเกตการณ์ในพื้นที่ศึกษา อย่างไรก็ตามจะอธิบายอย่างละเอียดในบทที่ 6 ต่อไป

- 1) กลุ่มวัยเด็กและวัยรุ่น อายุต่ำกว่า 20 ปี การใช้พื้นที่ทำกิจกรรมมุ่งเน้นที่การอยู่อาศัย การเรียน และนันทนาการ เดิมบ้าน โรงเรียน วัด และพื้นที่ริมคลองเป็นพื้นที่กิจกรรมหลักของกลุ่มนี้ แต่เมื่อเทคโนโลยีเข้ามา วิถีชีวิตกลุ่มวัยนี้จึงเริ่มไปร้านคอมพิวเตอร์มากขึ้น ปฏิสัมพันธ์กลุ่มวัยนี้ต่อพื้นที่คลองรวมถึงพื้นที่สวนลดน้อยลง แต่ยังสามารถพบเห็นได้บ้าง
- 2) กลุ่มวัยทำงาน ช่วงอายุ 20-60 ปี พื้นที่ทำกิจกรรมคือ บ้าน สวน ตลาด สถาบันราชการ พื้นที่ริมคลอง และวัด เนื่องจากกลุ่มวัยทำงานมีอาชีพที่หลากหลาย ทำให้กิจกรรมและการใช้พื้นที่จึงมีความหลากหลายตามไปด้วยเช่น ชาวสวน ช่างราชการ เป็นต้น

⁴⁸ สัมภาษณ์ ยุทธนา ชโยพงษ์ เจ้าของกิจการ และเจ้าหน้าที่วิทยุชุมชนคนดำเนินสะดวก, 15 เมษายน 2556.

3) กลุ่มผู้สูงอายุ เกิน 60 ปี พื้นที่ทำกิจกรรมคือ บ้าน วัด และริมคลอง เพราะไม่มีภาระในการประกอบอาชีพจึงมีกิจกรรมน้อย แต่กลุ่มนี้เคยเป็นกลุ่มที่เปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมเพื่อดำรงชีพจนกลายเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมในปัจจุบัน ถือได้ว่ามีปฏิสัมพันธ์สูงต่อพื้นที่เช่นกัน

4.2.3 ลักษณะทางกายภาพ

4.2.3.1 ลักษณะทางภูมิศาสตร์และทรัพยากรธรรมชาติ

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 เป็นที่ราบลุ่มต่ำ มีความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 3 ฟุต⁴⁹ คลองดำเนินสะดวกเป็นเส้นทางน้ำสายสำคัญของชุมชน โดยคลองจะเชื่อมระหว่างแม่น้ำท่าจีนบรรจบกับแม่น้ำแม่กลองระยะทางประมาณ 32 กิโลเมตร มีประตูน้ำบางนกแขวก จังหวัดสมุทรสงครามกั้นทางทิศตะวันตก และประตูน้ำบางยาง จังหวัดสมุทรสาครกั้นทางทิศตะวันออก คลองดำเนินสะดวกเป็นโครงข่ายที่สามารถเชื่อมต่อกับคลองภาษีเจริญไปสู่กรุงเทพมหานครได้ ชาวดำเนินสะดวกตั้งถิ่นฐานกระจายตามแนวคลองดำเนินสะดวกรวมถึงคลองสายรองและสายย่อยที่ขุดเข้าสู่พื้นที่ชั้นใน จากลักษณะภูมิศาสตร์ถือได้ว่าชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 เป็นชุมชนฐานน้ำ (Water-based community)

ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 เป็นภูมิอากาศแบบฝนเมืองร้อนเฉพาะฤดู โดยฤดูร้อนมีอุณหภูมิเฉลี่ยสูงสุดในเดือนเมษายนประมาณ 33 องศาเซลเซียส ฤดูหนาวอากาศจะแห้ง อุณหภูมิเฉลี่ยต่ำสุดในเดือนธันวาคมประมาณ 20 องศาเซลเซียส แต่ในฤดูฝนมีฝนตกชุกและความชื้นสัมพัทธ์สูง เริ่มตั้งแต่กลางเดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม ปริมาณน้ำฝนจะสูงสุดในเดือนตุลาคม ค่าปริมาณน้ำฝนที่อ่านได้สูงสุด 55 มิลลิเมตร ภาพรวมอุณหภูมิเฉลี่ยตลอดปี 29 องศาเซลเซียส สำหรับทิศทางลมแต่ละฤดูนั้น ในฤดูร้อนเมื่ออิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือสิ้นสุดลงและลมฝ่ายใต้พัดมาปกคลุมพื้นที่ศึกษาแทน ทำให้อากาศโดยทั่วไปของพื้นที่ศึกษาร้อนอบอ้าว ความร้อนมีระดับร้อนถึงร้อนจัดในเดือนเมษายน ในฤดูฝนได้รับอิทธิพลจากที่ลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้พัดปกคลุมพื้นที่ศึกษา ทำให้มีฝนตกในช่วงเวลานี้ ซึ่งจะตกชุกมากที่สุดในเดือนกันยายนถึงเดือนตุลาคม ส่วนในฤดูหนาวได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือและความกดอากาศสูงจากประเทศจีนที่แผ่มาปกคลุมพื้นที่ศึกษา ทำให้อากาศ มีความหนาวเย็นและแห้งแล้ง⁵⁰ จากที่กล่าวลักษณะภูมิอากาศทั้งร้อนและฝนชุกทำให้ชุมชนต้องมีการปรับตัวในการดำรงชีวิตให้เหมาะสมทั้งด้านที่อยู่อาศัยการประกอบอาชีพ ฯลฯ จนกลายเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชน

⁴⁹ พระครูสิริวรรณวิวัฒน์, ประวัติดำเนินสะดวก : ที่ระลึก งานทำบุญอายุครบ 5 รอบ 60 ปีบริบูรณ์ พระครูสิริวรรณวิวัฒน์ (วรรณะ วนโณ) วัดหลักทนต์นาราม ต.ศรีสุราษฎร์ อ.ดำเนินสะดวก จ.ราชบุรี , หน้า 21.

⁵⁰ เทศบาลตำบลศรีดอนไผ่ อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี, สภาพทั่วไป[ออนไลน์], 1 มีนาคม 2557. แหล่งที่มา <http://www.sridonpai.com/about/about104.php>

ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของพื้นที่ศึกษา ประกอบด้วยทรัพยากรดินและทรัพยากรน้ำ ในส่วนของทรัพยากรดินนั้น ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกมีกลุ่มชุดดินที่พบในพื้นที่ลุ่มคือ “กลุ่มชุดดินที่ 8” เนื้อดินเป็นพวกดินเหนียวแต่ไม่แข็งรากพืชสามารถชอนไชได้ ดินชั้นบนมีลักษณะทับถมกันเป็นชั้นๆอันเกิดจากคนปรับเปลี่ยนพื้นที่ลุ่มทำนาเป็นการปลูกพืชผักหรือไม้ผลแทน ดินจึงถูกไถยกขึ้นมาทับกันเพื่อยกร่องสวนและทำคันสวนล้อมรอบป้องกันการถูกน้ำท่วมในฤดูฝน รวมถึงการขุดลอกท้องร่องแล้วนำดินถมที่ร่องสวนด้วย ส่วนดินชั้นล่างเป็นสีเทา แร่ธาตุสำคัญที่พบในดินคือ ไนโตรเจน ฟอสฟอรัส โพแทสเซียม แคลเซียม เหล็ก และกำมะถัน ซึ่งเหมาะแก่การเพาะปลูกพืช⁵¹

ทรัพยากรน้ำของพื้นที่ศึกษา หากพิจารณาความกว้าง ความยาว และการใช้งานตามเกณฑ์ของเท็ดคักดี เตชะกิจขจร⁵² สามารถแบ่งลำดับศักยภาพของเส้นทางน้ำในพื้นที่ศึกษาได้ดังนี้ (แผนที่ 4.1)

1) คลองสายหลัก คือ คลองดำเนินสะดวก ซึ่งถูกขุดแตกแขนงออกมาจากแม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำแม่กลอง มีความกว้างประมาณ 20-40 เมตร ยาว 32 กิโลเมตร ลึกประมาณ 30 เมตร ถือเป็นเส้นทางน้ำที่กว้างและยาวที่สุดในพื้นที่ศึกษา ปริมาณการใช้งานสูงทั้งการสัญจรทางเรือ การอุปโภคบริโภค และการเกษตรกรรม

2) คลองสายรอง เป็นลำดับศักยภาพเส้นทางน้ำรองลงมา คลองจะเชื่อมต่อกับคลองสายหลัก ขนาดของคลองสายรองแต่ละสายในพื้นที่ศึกษามีขนาดแตกต่างกัน เนื่องจากบางคลองถูกขุดมานานจึงอาจแคบลง บางคลองมีชุมชนหนาแน่นจึงคงสภาพความกว้างเดิมไว้ หรือบางคลองขุดใหม่ในช่วงหลังจึงมีขนาดกว้าง อย่างไรก็ตามขนาดของคลองสายรองยังคงมี สัดส่วนเล็กกว่าคลองดำเนินสะดวก ปริมาณการใช้งานเฉลี่ยกันไปในแต่ละคลองสายรอง ส่วนใหญ่เป็นการใช้งานในระดับครัวเรือน ทั้งการสัญจร ดำรงชีวิต และการเกษตร ลักษณะที่น่าสนใจของคลองสายรองในพื้นที่ศึกษา คือ ปากคลองสายรองที่เป็นจุดตัดคลองกับคลองสายหลักมักเป็นพื้นที่ตลาด คลองสายรองในพื้นที่ศึกษา เช่น คลองเจริญสุข คลองโพหัก คลองวัดหลักหก คลองชลประทานD2 เป็นต้น

3) คลองสายย่อย หรือคลองสวน เป็นคลองปลายตันเชื่อมสู่พื้นที่ของชาวสวนชั้นใน ขนาดของคลองสายย่อยแคบแต่เรือสามารถเข้าออกได้ มักเป็นทางสัญจรเดียว(one-way) อีกทั้งมีบทบาทในการส่งน้ำเข้าสวนและอุปโภคบริโภค

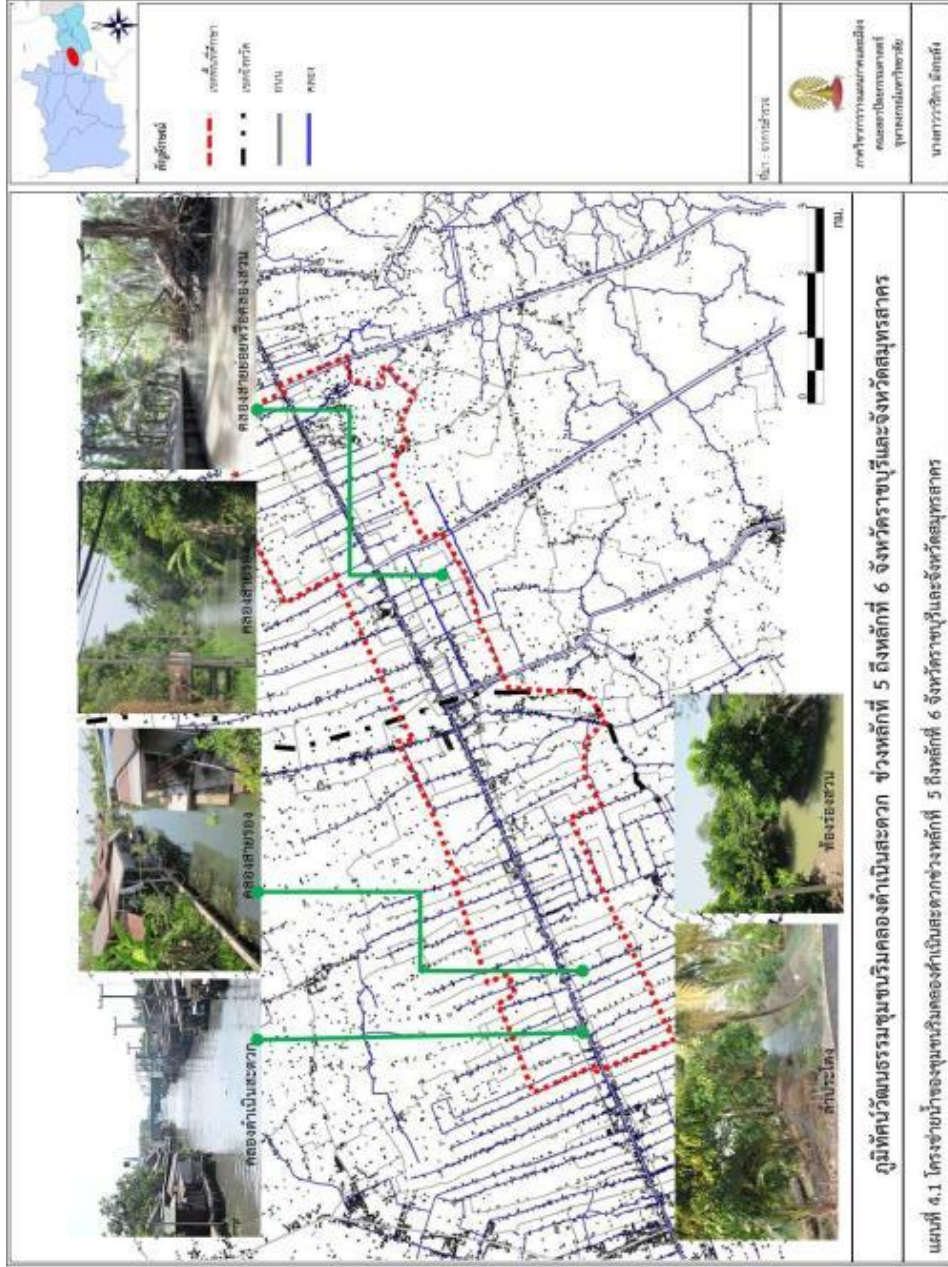
⁵¹ สำนักสำรวจดินและวางแผนการใช้ที่ดิน กรมพัฒนาที่ดิน, การจัดการดินในพื้นที่ลุ่ม[ออนไลน์], 1 มีนาคม 2557. แหล่งที่มา http://osl101.ddd.go.th/soilgr_man/man_class/mancl_07.htm

⁵² เท็ดคักดี เตชะกิจขจร, "งานศึกษาการเปลี่ยนแปลงและแนวโน้มของการพัฒนาสภาพสังคมชุมชนริมน้ำบริเวณเครือข่ายลำน้ำคลองบางกอกน้อย. สภาพแวดล้อมกลุ่มที่อยู่อาศัยริมน้ำในเครือข่ายลำน้ำคลองบางกอกน้อยตอนบน," in รายงานโครงการวิจัย(ภาคริชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย2542).

4) ลำประโดง เป็นลำดับศักระยะเส้นทางน้ำท้ายสุดก่อนเข้าสวน ใช้สำหรับชักน้ำเข้าสวนหรือระบายน้ำออกจากสวน ทำให้สามารถควบคุมปริมาณน้ำที่เหมาะสมแก่พืชได้ นอกจากนี้ลำประโดงยังสามารถบ่งบอกอาณาเขตสวนได้ด้วย

5) ท้องร่อง เป็นปลายทางของเส้นโครงข่ายน้ำ ท้องร่องช่วยเก็บน้ำไว้ให้พืช อีกทั้งช่วยให้การรดน้ำพืชบนร่องสวน ลักษณะพิเศษของท้องร่องในพื้นที่ศึกษา คือ เรือสามารถเข้าในท้องร่องได้ เนื่องจากชาวสวนดำเนินสะดวกนิยมใส่ปุ๋ย พ่นยา และเก็บผลผลิตด้วยการพายหรือเข็นเรือไปตามท้องร่อง ความกว้างของท้องร่องจึงถูกสร้างขึ้นให้สามารถใช้เรือได้ ท้องร่องจึงแสดงชัดถึงเอกลักษณ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเฉพาะถิ่นได้อย่างดี

แผนที่ 4.1 แสดงโครงข่ายน้ำของชุมชนริมคลองคำเป็นสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรีและจังหวัดสมุทรสาคร

4.2.3.2 ระบบการบริการพื้นฐาน (แผนที่ 4.2)

1) ระบบสาธารณูปโภค

- เส้นทางคมนาคม ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 สามารถเข้าถึงได้จากการสัญจรทางถนน ทางน้ำ และทางเท้า ดังนี้

ทางถนน^{53 54 55} ในระดับทางหลวงแผ่นดิน ทางทิศตะวันตกของพื้นที่ศึกษามีถนนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 325 (สายสมุทรสงคราม-บางแพ) ซึ่งแยกจากทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 4 ผ่านอำเภอบางแพเข้าสู่อำเภอดำเนินสะดวก ทางหลวงนี้ห่างออกไปจากวัดหลักหกรัตนาราม ประมาณ 3 กิโลเมตร ส่วนทางทิศตะวันออกของพื้นที่ศึกษามีทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 375 (สายพระประโทน-บ้านแพ้ว) เดิมชื่อทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3097 เริ่มจากแยกจาก ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 4 บริเวณสามแยกพระประโทน ตำบลพระประโทน อำเภอมือง จังหวัดนครปฐม ผ่านมหาวิทยาลัยคริสเตียน บ้านดอนยายหอม ผ่านเข้าไปในตัวอำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร ทางหลวงนี้ห่างจากวัดหลักสี่ราษฎร์สโมสรประมาณ 3 กิโลเมตร

ในระดับทางหลวงชนบท ทางหลวงชนบท สค.4010 (สมุทรสงคราม 4010) แยกจากถนน 3097 เลียบตามคลองดำเนินสะดวกทางด้านทิศเหนือแล้วตัดขึ้นไปตามคลองโพหักมีความยาวประมาณ 10.5 กิโลเมตร ผ่านบริเวณตำบลหนองบัวและหนองสองห้อง,ทางหลวงชนบท สค.4015 (สมุทรสงคราม 4015) แยกจากทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3236 มาบรรจบกับทางหลวงชนบท สค.4010 บริเวณใกล้โรงเรียนบ้านดอนไผ่(อุดม-สอางค์ อุ่นสุวรรณ) ,ทางหลวงชนบท รบ.5048 (ราชบุรี 5048) แยกจากทางหลวงชนบท สค.4010 บริเวณบ้านดอนคลัง ผ่านลงมาที่อบต.ดอนไผ่ และที่ทำการเทศบาลศรีดอนไผ่

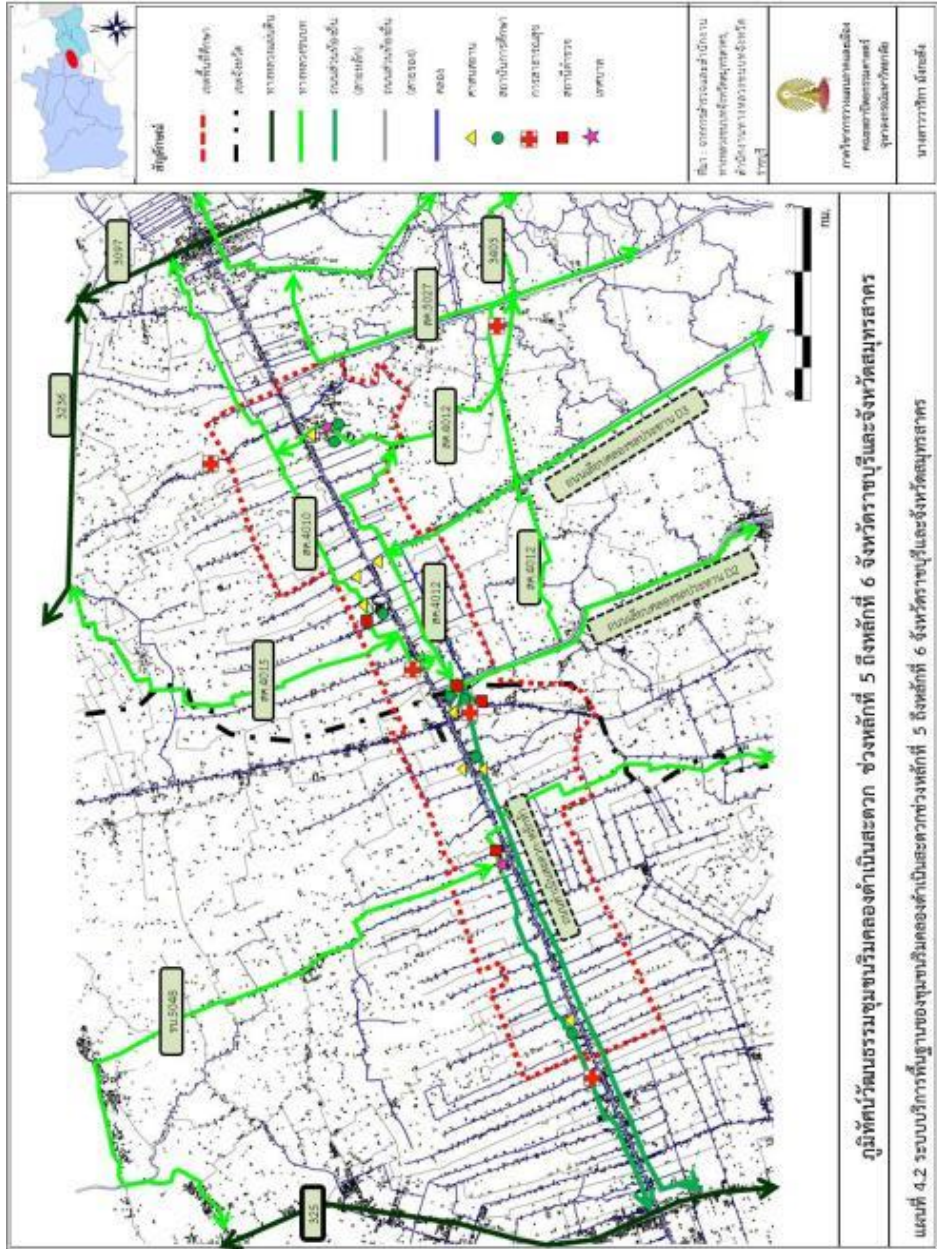
ในระดับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ถนนระดับนี้เชื่อมโยงทั่วทั้งพื้นที่ศึกษาส่วนใหญ่ อยู่ในความรับผิดชอบของเทศบาลศรีดอนไผ่ จ.ราชบุรี และเทศบาลตำบลหลักห้า จ.สมุทรสาคร มีถนนสายสำคัญคือ ถนนสายดำเนินสะดวก-หลักห้าตัดเชื่อมจากทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 325 เลียบคลองดำเนินสะดวกด้านทิศใต้จนถึงบริเวณถนนริมคลองชลประทาน D2 ความยาวประมาณ 9 กิโลเมตร

⁵³ เทศบาลตำบลศรีดอนไผ่ อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี, การบริการพื้นที่และทรัพยากร[ออนไลน์], 1 มีนาคม 2557.

แหล่งที่มา <http://www.sridonpai.com/about/about104.php>

⁵⁴ สำนักงานทางหลวงชนบทจังหวัดสมุทรสาคร, แผนที่โครงข่าย. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

⁵⁵ สำนักงานทางหลวงชนบทจังหวัดราชบุรี, แผนที่โครงข่ายทางหลวงชนบทจังหวัดราชบุรี, 2554. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

แผนที่ 4.2 แสดงระบบบริการพื้นฐานของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรีและจังหวัดสมุทรสาคร

ทางน้ำ คลองดำเนินสะดวกเป็นเส้นทางหลักในการสัญจรทางน้ำ มีโครงข่ายเชื่อมต่อสู่คลองสายรอง คลองย่อย ลำประโดง และท้องร่องสวนทั่วทั้งพื้นที่ วัตถุประสงค์ในการสัญจรตั้งแต่อดีตคือ เพื่อขนส่งผลผลิตทางการเกษตรและเพื่อติดต่อกันทั้งใน-นอกชุมชน ปัจจุบันการสัญจรเพื่อขนส่งผลผลิตเริ่มลดน้อยลง เพราะการขนส่งผลผลิตด้วยถนนมีความสะดวกและใช้เวลาสั้น ส่วนการสัญจรทางน้ำเพื่อการติดต่อกันยังปรากฏอยู่ทั้งประเภทเรือส่วนตัวและเรือโดยสารรับจ้างสายดำเนินสะดวก-บ้านแพ้ว⁵⁶

ทางเท้า เส้นทางสัญจรทางเท้ามีทั้งบริเวณริมคลองและถนน ทางเท้าริมคลองดำเนินสะดวกเป็นสะพานคอนกรีตเชื่อมยาวเกือบตลอดคลอง เมื่อถึงจุดตัดกับคลองสายรองจะมีสะพานข้ามคลองเชื่อมต่อกับทางเดินเท้าอีกฝั่ง ทำให้ชาวดำเนินสะดวกสามารถเดินเชื่อมต่อกันไปได้ สำหรับทางเดินริมถนนปรากฏเป็นระยะ เช่น หน้าโรงเรียนประสาทรัฐกิจ บริเวณช่วงหลักที่ 5 เป็นต้น

- การประปา

พื้นที่ศึกษาช่วงหลักที่ 5 ทางฝั่ง อ.บ้านแพ้ว จ.สมุทรสาคร เทศบาลตำบลหลักห้าเป็นผู้รับผิดชอบบริการน้ำประปา โดยใช้แหล่งน้ำดิบจากน้ำบาดาล แต่พื้นที่ที่ยังไม่มีน้ำประปาจากทางเทศบาลเข้าถึงนั้น จะใช้น้ำคลองหรือขุดน้ำใต้ดินมาใช้เองแต่ละครัวเรือน⁵⁷ ส่วนพื้นที่ศึกษาช่วงหลักที่ 6 ทางฝั่ง อ.ดำเนินสะดวก จ.ราชบุรี เทศบาลตำบลศรีดอนไผ่เป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการบริการน้ำประปา โดยใช้น้ำบาดาลผลิตน้ำประปาเช่นเดียวกัน มีบ่อน้ำประปาจำนวน 11 บ่อและระบบผลิตน้ำประปามีได้ 1 แห่ง ชุมชนได้รับบริการอย่างทั่วถึง⁵⁸ (ตารางที่ 4.3)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

⁵⁶ สัมภาษณ์ ธนายุทธ อิ่มแย้ม ตัวแทนวิสาหกิจชุมชนฟื้นฟูตลาดน้ำดำเนินสะดวก ปากคลองลัดพลี, 14 กรกฎาคม 2555.

⁵⁷ สำนักโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดสมุทรสาคร, ร่างผังเมืองรวมชุมชนบ้านแพ้ว-หลักห้า-เกษตรพัฒนา อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร. หน้า ภาคผนวก-2.

⁵⁸ เทศบาลตำบลศรีดอนไผ่ อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี, การบริการพื้นที่และทรัพยากร[ออนไลน์], 1 มีนาคม 2557. แหล่งที่มา <http://www.sridonpai.com/about/about104.php>

ตารางที่ 4.3 แสดงข้อมูลที่ตั้งและความจุของน้ำประปาพื้นที่เทศบาลศรีดอนไผ่.ดำเนินสะดวก จ.ราชบุรี

ลำดับ	ความจุ	สถานที่ตั้ง	ปีที่ก่อสร้าง
1	30 ลบ.ม.	หมู่ 2 ตำบลดอนไผ่ / สนง. ทต. ศรีดอนไผ่	2535
2	30 ลบ.ม.	หมู่ 4 ตำบลศรีสุราษฎร์ / วัดหลักหก	2536
3	30 ลบ.ม.	หมู่ 7 ตำบลศรีสุราษฎร์ / วิหารหลวงพ่อบ้านแหลม	2536
4	30 ลบ.ม.	หมู่ 7 ตำบลดอนไผ่ / ศาลเจ้ากิมเชียงกง	2538
5	30 ลบ.ม.	หมู่ 5 ตำบลประสาธสิทธิ์ / วัดปราสาทสิทธิ์	2538
6	30 ลบ.ม.	หมู่ 2 ตำบลศรีสุราษฎร์ / บ้านนายแกละ	2541
7	30 ลบ.ม.	หมู่ 5 ตำบลประสาธสิทธิ์ / คลองบัวงาม	2545
8	20 ลบ.ม.	หมู่ 6 ตำบลศรีสุราษฎร์ / บ้านผู้ใหญ่กวาง	2545
9	30 ลบ.ม.	หมู่ 7 ตำบลศรีสุราษฎร์ / ซอยศาลพ่อเสือ	2545
10	30 ลบ.ม.	หมู่ 7 ตำบลศรีสุราษฎร์ / บ้านนายบัณฑิต เสริยวราษฎร์	2545

ที่มา : เทศบาลตำบลศรีดอนไผ่ อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี, การบริการพื้นที่และทรัพยากร[ออนไลน์], 1 มีนาคม 2557. แหล่งที่มา <http://www.sridonpai.com/about/about104.php>

สามารถสรุปได้ว่าปัจจุบันส่วนใหญ่ชาวชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกที่มีน้ำประปาเข้าถึงจะใช้น้ำในคลองดำเนินสะดวกและคลองสาขาเพื่อการเกษตรเท่านั้น สำหรับการอุปโภคบริโภคนั้นชุมชนใช้น้ำประปาซึ่งสะอาดและสะดวกมากกว่า

- การไฟฟ้า

พื้นที่ศึกษาช่วงหลักที่ 5 ทางฝั่ง อ.บ้านแพ้ว จ.สมุทรสาคร ได้รับบริการจ่ายกระแสไฟฟ้าจากการไฟฟ้าส่วนภูมิภาค อ.บ้านแพ้ว สามารถจำหน่ายกระแสไฟฟ้าได้อย่างทั่วถึงด้วยกระแสไฟฟ้า 59.69 ล้านกิโลวัตต์ ต่อชั่วโมง ต่อปี⁵⁹ สำหรับพื้นที่ศึกษาช่วงหลักที่ 6 ทางฝั่ง อ.ดำเนินสะดวก จ.ราชบุรี ได้รับบริการจ่ายกระแสไฟฟ้าจาก 2 หน่วยงาน คือ หน่วยงานแรก การไฟฟ้าส่วนภูมิภาคต.ดอนไผ่ สาขาที่ 233 ให้บริการไฟฟ้าแก่ชุมชนในพื้นที่ ต.ประสาธสิทธิ์ ต.ดอนไผ่ และ ต.ศรีสุราษฎร์บางส่วน หน่วยงานที่สอง การไฟฟ้าส่วนภูมิภาค ต.ดำเนินสะดวก ให้บริการไฟฟ้าแก่ชุมชนในเขต ต.ศรีสุราษฎร์ โดยแบ่งเขตการให้บริการด้วยแนวคลองศาลเจ้าหลักเมือง (หมู่ 6 ต.ศรีสุราษฎร์) และคลองอภิบาลกุลบุตร (หมู่ 4 ต.ศรีสุราษฎร์)⁶⁰

⁵⁹ สำนักโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดสมุทรสาคร, ร่างผังเมืองรวมชุมชนบ้านแพ้ว-หลักห้า-เกษตรพัฒนา อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร. หน้า ภาคผนวก-2.

⁶⁰ เทศบาลตำบลศรีดอนไผ่ อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี, การบริการพื้นที่และทรัพยากร, 2557.

- การกำจัดขยะมูลฝอย

ขยะที่พบในพื้นที่ศึกษาเป็นขยะจากครัวเรือนและขยะจากการเกษตร ซึ่งสามารถกำจัดง่ายและไม่อันตรายต่อสิ่งแวดล้อม จึงปรากฏวิธีการกำจัดขยะแบบเผาและฝังกลบของชาวชุมชนอยู่ อย่างไรก็ตามพื้นที่ศึกษามีการจัดเก็บขยะโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นด้วยพื้นที่ศึกษาช่วงหลักที่ 6 ทางฝั่ง อ.ดำเนินสะดวก จ.ราชบุรี เทศบาลศรีดอนไผ่เป็นผู้รับผิดชอบ สำหรับพื้นที่ศึกษาช่วงหลักที่ 5 ทางฝั่ง อ.บ้านแพ้ว จ.สมุทรสาคร เทศบาลตำบลหลักห้า เป็นผู้รับผิดชอบ นอกจากนี้ทางองค์การบริหารส่วนจังหวัดสมุทรสาครได้เตรียมพื้นที่ตั้งศูนย์กำจัดขยะมูลฝอยรวมของจังหวัดเพื่อรองรับปริมาณขยะที่เพิ่มขึ้นจากการขยายตัวของเมืองในอนาคตไว้ที่ ต.นาโคก อ.เมือง จ.สมุทรสาคร พื้นที่ 375 ไร่⁶¹

2) ระบบสาธารณูปการ

- สถาบันการศึกษา

พื้นที่ศึกษาช่วงหลักที่ 5 ทางฝั่ง อ.บ้านแพ้ว จ.สมุทรสาคร มีสถาบันการศึกษาได้แก่โรงเรียนวัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร ระดับอนุบาลถึงประถมศึกษา สังกัดองค์การบริหารส่วนจังหวัดสมุทรสาคร และโรงเรียนวัดหลักสี่พัฒนาราษฎร์อุปถัมภ์ ระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน(สพฐ.) เขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาเขต 10 ทั้งสองโรงเรียนอยู่ในหมู่ที่ 2 ต.ยกกระบัตร อีกแห่งคือโรงเรียนบ้านดอนไผ่(อุดม-สอางค์อุ้นสุวรรณ) ระดับอนุบาลถึงประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน เขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาสมุทรสาครเขต 1 อยู่ในหมู่ที่ 2 ต.หนองสองห้อง⁶²

พื้นที่ศึกษาช่วงหลักที่ 6 ทางฝั่ง อ.ดำเนินสะดวก จ.ราชบุรี สถาบันการศึกษาได้แก่

โรงเรียนประสาทรัฐกิจ ตั้งอยู่หมู่ที่ 5 ต.ประสาธลสิทธิ์ ระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน เขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาเขต 8 มีห้องเรียนทั้งหมด 27 ห้อง จำนวนข้าราชการครู 49 คน อัตราจ้างครู 7 คน นักเรียนจำนวน 1,150 คน อัตราส่วนนักเรียน 20 คน ต่อครู 1 คน,

โรงเรียนชุมชนวัดประสาธลสิทธิ์(ศรีพรหมมินทร์) ตั้งอยู่หมู่ที่ 5 ต.ประสาธลสิทธิ์ ระดับอนุบาลถึงประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน เขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาราชบุรีเขต 2 มีห้องเรียนทั้งหมด 27 ห้อง จำนวนข้าราชการครู 39 คน อัตราจ้างครู 4 คน นักเรียนจำนวน 942 คน อัตราส่วนนักเรียน 22 คนต่อครู 1 คน,

⁶¹ สำนักโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดสมุทรสาคร, ร่างผังเมืองรวมชุมชนบ้านแพ้ว-หลักห้า-เกษตรพัฒนา อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร. หน้า ภาคผนวก-2.

⁶² สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน [ออนไลน์], 1 มีนาคม 2557. แหล่งที่มา <http://www.obec.go.th/>

โรงเรียนวันทามารีอา(ราชบุรี)ตั้งอยู่หมู่ที่ 4 ต.ประสาธลสิทธิ์ ระดับอนุบาลถึงประถมศึกษา สังกัดสำนักบริหารคณะกรรมการส่งเสริมการศึกษาเอกชน มีห้องเรียนทั้งหมด 45 ห้อง จำนวนครู 75 คน อัตราจ้างครู 2 คน นักเรียนจำนวน 1,792 คน อัตราส่วนนักเรียน 23 คนต่อครู 1 คน

โรงเรียนวัดหลักหกรัตนาราม ตั้งอยู่หมู่ที่ 4 ต.ศรีสุราษฎร์ ระดับอนุบาลถึงประถมศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน เขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา ราชบุรีเขต 2 มีห้องเรียนทั้งหมด 8 ห้อง จำนวนครู 9 คน อัตราจ้างครู 1 คน นักเรียนจำนวน 150 คน อัตราส่วนนักเรียนต่อครู 15 ต่อ 1 คน⁶³

- การสาธารณสุข

พื้นที่ศึกษามีโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลประสาธลสิทธิ์ เป็นสถานพยาบาลของรัฐ ตั้งอยู่ที่ ต.ประสาธลสิทธิ์ และโรงพยาบาลบ้านแพ้วสาขาหลักห้า ซึ่งเป็นสถานพยาบาลเอกชน ตั้งอยู่ที่ ต.หนองสองห้อง ให้บริการครอบคลุมทั่วถึงทางด้านสาธารณสุขทั้งพื้นที่ศึกษา อย่างไรก็ตาม ประชาชนบางส่วนในพื้นที่ศึกษาช่วงหลักที่ 6 เข้ารับบริการจากโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล ศรีสุราษฎร์ ตั้งอยู่ที่ ต.ศรีสุราษฎร์

- ระบบความปลอดภัย

สถานีตำรวจภูธรหลักห้าให้บริการด้านความปลอดภัยแก่พื้นที่ศึกษาช่วงหลักที่ 6 ทางฝั่ง อ.ดำเนินสะดวก จ.ราชบุรี ปัจจุบันย้ายมาตั้งชั่วคราวที่เทศบาลตำบลศรีดอนไผ่ขณะกำลังก่อสร้างสถานีตำรวจภูธรแห่งใหม่ นอกจากนี้มีหน่วยป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย ตั้งอยู่ที่สำนักงานเทศบาลเช่นกัน มีอัตรากำลังและอุปกรณ์เพียงพอบริการ รวมถึงดำเนินการติดตั้งถังเคมีดับเพลิงกระจายในชุมชนเป็นระยะรวมประมาณ 50 แห่ง⁶⁴ เพื่อป้องกันอัคคีภัยต่อชุมชนที่ส่วนใหญ่เป็นเรือนไม้

พื้นที่ศึกษาช่วงหลักที่ 5 ทางฝั่ง อ.บ้านแพ้ว จ.สมุทรสาคร อยู่ในเขตความรับผิดชอบของสถานีตำรวจภูธรบ้านแพ้วซึ่งตั้งอยู่ที่เทศบาลตำบลบ้านแพ้ว จึงต้องสร้างที่ทำการสายตรวจกระจายอยู่ตามจุดต่างๆในชุมชนที่สำคัญ ในพื้นที่ศึกษาเพื่อให้ความคุ้มครองอย่างทั่วถึง เช่น ที่ทำการสายตรวจหนองสองห้อง ที่ทำการสายตรวจโรงเข้ เป็นต้น ด้านหน่วยงานป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยตั้งอยู่ในพื้นที่เทศบาลตำบลหลักห้า

⁶³ เทศบาลตำบลศรีดอนไผ่ อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี, สภาพทางการศึกษาและศาสนา[ออนไลน์], 1 มีนาคม 2557.

แหล่งที่มา <http://www.sridonpai.com/about/about104.php>

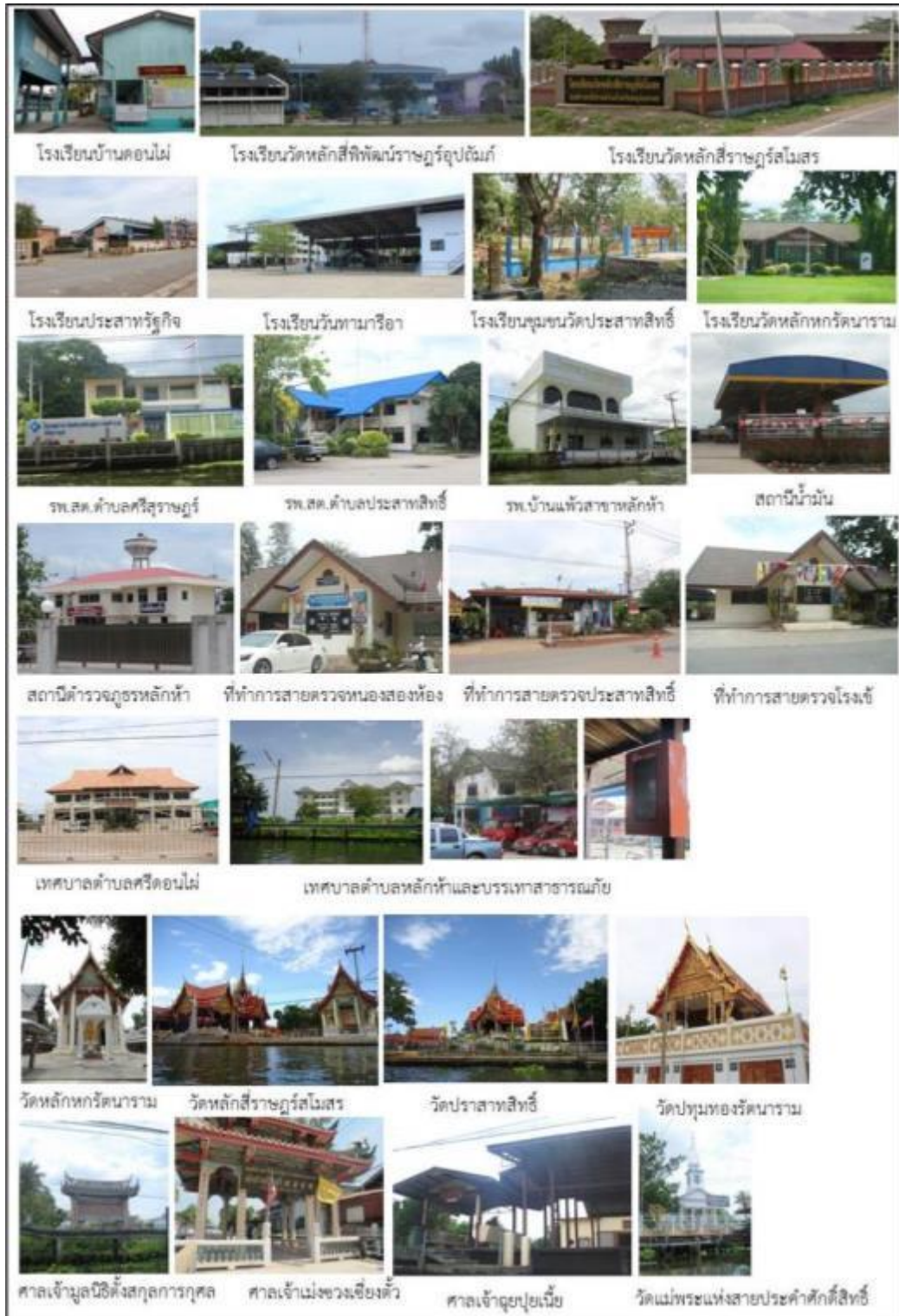
⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

- สถาบันศาสนา

พื้นที่ศึกษาประกอบด้วย 2 ศาสนาคือ พุทธนิกายมหายาน พุทธนิกายหินยาน และ คริสต์โรมันคาทอลิก โดยมีวัด 4 แห่ง คือ วัดหลักหกรัตนาราม วัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร วัดปทุมทองรัตนาราม และวัดปราสาทสิทธิ์ โบสถ์ 1 แห่ง คือ วัดแม่พระแห่งสายประคำศักดิ์สิทธิ์ ศาลเจ้า 3 แห่ง คือ ศาลเจ้ามูลนิธิตั้งสกุลการกุศล ศาลเจ้าเม่งซวงเซียงตั่ว และศาลเจ้าฉุยปุยเนี้ย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ภาพที่ 4.1 แสดงระบบสาธารณูปการของพื้นที่

4.2.3.3 การใช้ประโยชน์ที่ดิน

ข้อมูลจากเทศบาลศรีดอนไผ่ สำนักโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดสมุทรสาคร ภาพถ่ายทางอากาศ และการสำรวจภาคสนาม แบ่งการใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกได้ดังนี้ (แผนที่ 4.3)

1) การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัย มีลักษณะการตั้งกระจายตลอดตามแนวคลองดำเนินสะดวกซึ่งเป็นแกนหลักของเมือง รวมทั้งกระจายสู่พื้นที่ชั้นในตามคลองสายรอง/สายย่อย และริมถนน โดยมีการกระจุกหนาแน่นอยู่รอบพื้นที่ที่เป็นวัดและตลาด คือ บริเวณวัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร บริเวณวัดปราสาทสิทธิ์ บริเวณวัดหลักหกรัตนาราม การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 มักปรากฏรวมกับการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทเกษตรกรรม ลักษณะของอาคารเป็นอาคารเดี่ยวตั้งอยู่โดด และอาคารเดี่ยวที่เรียงใกล้กันหลายหลัง ปรากฏทั้งรูปแบบเรือนไทย เรือนไม้พื้นถิ่น และบ้านสมัยใหม่ รูปแบบเรือนไทยและเรือนไม้พื้นถิ่นจะมีการยกใต้ถุนขึ้นจากพื้นดินและน้ำ

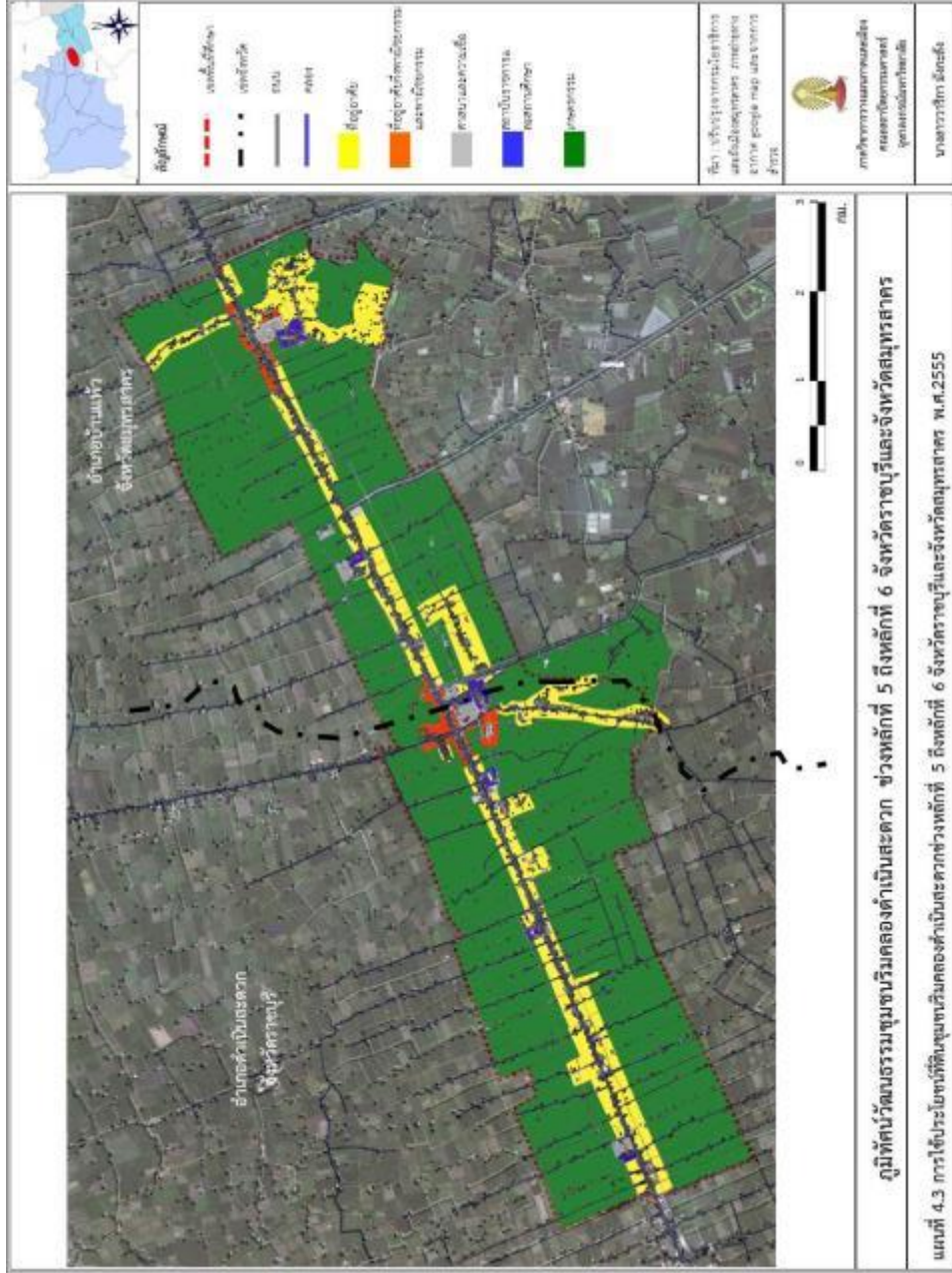
2) การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยกึ่งพาณิชย์กรรม มักปรากฏอยู่ในบริเวณตลาด ลักษณะอาคารมี 2 ลักษณะคือ เรือนแถวไม้ริมน้ำและอาคารพาณิชย์สมัยใหม่ โดยเรือนแถวไม้ริมน้ำนั้นจะเรียงทอดยาวตลอดแนวคลองดำเนินสะดวก รวมถึงปากคลองสายรองบางแห่ง เช่น คลองโพหัก การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทนี้ในรูปแบบเรือนแถวไม้ริมน้ำปรากฏตั้งแต่เริ่มก่อตั้งชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก เรือนแถวมีการแบ่งพื้นที่ส่วนค้าขายและที่อยู่อาศัยภายในอาคารเดียวกัน โดยแบ่งพื้นที่การใช้สอยเป็นด้านหน้าและด้านหลังหรือชั้นบนและชั้นล่าง ส่วนรูปแบบอาคารพาณิชย์เริ่มปรากฏขึ้นมาในระยะหลัง เช่น บริเวณด้านหลังวัดปราสาทสิทธิ์

3) การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทพาณิชย์กรรม ปรากฏน้อยในพื้นที่ศึกษาเนื่องจากส่วนใหญ่เป็นการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยกึ่งพาณิชย์กรรม อย่างไรก็ตามพบการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทนี้แทรกอยู่กับการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยกึ่งพาณิชย์กรรมบริเวณริมถนนดำเนินสะดวก-หลักห้า ด้านหลังวัดปราสาทสิทธิ์ โดยเป็นพาณิชย์กรรมขนาดเล็กในรูปแบบร้านสะดวกซื้อ

4) การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทศาสนาและความเชื่อ ศูนย์รวมทางด้านจิตใจ ของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 ทั้ง 2 ศาสนา 3 นิกาย คือ พุทธนิกายหินยาน พุทธมหายาน และคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก ตั้งกระจายตามแนวคลองดำเนินสะดวกเป็นหลัก โดยมักปรากฏอยู่ตามใกล้เสาหลักหินบอกระยะทางคลองดำเนินสะดวก เช่น ใกล้เสาหลักหินที่ 4 มีวัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร เสาหลักที่ 5 มีวัดปราสาทสิทธิ์และวัดแม่พระแห่งสายประจำศักดิ์สิทธิ์ และเสาหลักที่ 6 มีวัดหลักหกรัตนาราม นอกจากนี้ชาวจีนยังมีการสร้างศาลเจ้าเล็กๆกระจายห่างกันตามแนวคลองตามความเชื่อ รวมถึงยังให้ความเคารพเสาหลักหิน จนกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในปัจจุบัน

5) การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทสถาบันราชการ สถาบันราชการตั้งอยู่ในบริเวณที่สามารถเข้าถึงได้ง่าย โดยอยู่ริมถนน ส่วนสถาบันการศึกษาตั้งสัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทศาสนาและความเชื่อ เช่น โรงเรียนชุมชนวัดประสาธสิทธิ์โก้วัดปราสาทสิทธิ์ โรงเรียนวันทามาริอาในวัดแม่พระสายประคำศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น

6) การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทเกษตรกรรม มีสัดส่วนพื้นที่มากที่สุดในชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 โดยเป็นสวนผักและสวนผลไม้กระจายอยู่ทั้งพื้นที่ริมน้ำและถนน มีรูปแบบการทำเกษตรที่เกิดจากการปรับตัวของชาวสวนจนเป็นเอกลักษณ์ทางภูมิปัญญา คือ ระบบสวนยกร่อง ซึ่งมีความสัมพันธ์กับโครงข่ายน้ำ พืชที่ชาวสวนดำเนินสะดวกนิยมปลูกเช่น องุ่น ส้ม ละครุด ชมพู มะม่วง แก้วมังกร ฯลฯ

แผนที่ 4.3 แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดินชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรีและจังหวัดสมุทรสาคร พ.ศ.2555

4.2.4 ลักษณะทางเศรษฐกิจ

ตั้งแต่เริ่มตั้งถิ่นฐานชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 คนจีนและคนไทย เป็นกลุ่มที่มีจำนวนมากที่สุด ทั้งสองกลุ่มนี้มีทักษะสูงในการประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรม โดยเฉพาะคนจีนที่มีภูมิปัญญาในการทำสวนยกร่อง อีกทั้งสภาพภูมิประเทศและความอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การเพาะปลูก ส่งผลเกษตรกรรมกลายเป็นอาชีพหลักของชาวชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 พืชที่ชาวสวนดำเนินสะดวกนิยมปลูกเช่น องุ่น ส้ม ละมุด ชมพู่มะม่วง แก้ว มังกร มะนาว มะพร้าว โดยการขายผลผลิตนั้นมี 2 ประเภทคือพ่อค้าคนกลางมารับซื้อในสวน และเจ้าของสวนนำไปส่ง-ขายเอง ตลาดที่ทำการรับผลผลิตของชุมชน ได้แก่ ตลาดนครปฐม ตลาดศรีเมือง จ.ราชบุรี ตลาดไทและตลาดสี่มุมเมือง จ.ปทุมธานี⁶⁵

อาชีพด้านการค้าขายเป็นอันดับรองลงมา มีทั้งการค้าริมน้ำและบนบก การค้าริมน้ำเป็นเรือน แถวไม้ ขายสินค้าประเภทของชำ อาหาร เสื้อผ้า และร้านขายยา ร้านค้าทางบริเวณวัดปราสาทสิทธิ์ และวัดหลักหกรัตนารามรองรับเฉพาะคนในชุมชน เนื่องจากมีขนาดเล็กและเริ่มลดน้อยลง ส่วนร้านค้าริมน้ำวัดหลักสี่ราษฎร์สโมสรสามารถรองรับชุมชนและนักท่องเที่ยวที่มาทำบุญได้ประมาณ 100 คน สำหรับการพายเรือค้าขายในคลองดำเนินสะดวกนั้นยังเหลืออยู่ ผู้ค้ามักเป็นคนชราขายอาหารและขนม แต่มีจำนวนน้อยลงมากซึ่งมีสาเหตุมาจาก 2 เหตุผล คือผู้ค้าย้ายไปขาย ที่ตลาดน้ำดำเนินสะดวก และการเปลี่ยนจากการพายเรือขายไปเป็นการขายประจำที่ โดยใช้รถยกเรือขึ้นเทียบ ด้านการค้าขายบนบกนั้นปรากฏตามริมถนน มีลักษณะเป็นพาณิชย์กรรมขนาดเล็กประเภทร้านสะดวกซื้อ นอกจากนี้มีอาชีพรับจ้างทางการเกษตรและทั่วไป และข้าราชการตามลำดับ รายได้เฉลี่ยของชุมชนคือ 32,791 บาท ต่อคนต่อปี

จากข้อมูลสภาพทั่วไปของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 ที่กล่าวมาข้างต้นนั้นเห็นได้ว่า กลุ่มคน 3 ชาติพันธุ์คือ ไทย จีน ไทยทรงดำ ซึ่งมีวัฒนธรรมเฉพาะตัวเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ก่อให้เกิดลักษณะภูมิทัศน์วัฒนธรรมขึ้น กลุ่มคนมีการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม ธรรมชาติสอดคล้องระบบทรัพยากรธรรมชาติและสภาพอากาศ จนกลายเป็นการตั้งถิ่นฐานริมน้ำ รูปแบบสถาปัตยกรรม การประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรมระบบสวนยกร่อง การสัญจรทางน้ำ รวมถึงสร้างวัฒนธรรมอันเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนขึ้น เหล่านี้ล้วนเป็นผลมาจากการการสั่งสมตั้งแต่อดีตแล้วแสดงออกมาเป็นภูมิทัศน์ที่เราสัมผัสได้ในปัจจุบัน ดังนั้นจำเป็นต้องมีการศึกษาพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนเพื่อจะได้เข้าใจภูมิทัศน์วัฒนธรรมในชุมชนได้ชัดเจนขึ้น

⁶⁵ สัมภาษณ์ ฐานพวง จิตรสาคร ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 4 ตำบลโรงเข้ อ.บ้านแพ้ว และเจ้าของศูนย์เรียนรู้การพัฒนาที่ดินตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงปี 2554, 15 เมษายน 2556..

บทที่ 5

พัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรีและจังหวัดสมุทรสาคร

จากบทที่ผ่านมาได้อธิบายถึงบริบทภาพรวมของพื้นที่ศึกษา ทั้งประวัติศาสตร์ และสภาพทั่วไป ทั้งกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม ส่งผลให้ทราบถึงลักษณะทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมในเบื้องต้น ดังนั้นบทนี้ จึงนำข้อมูลดังกล่าว ประกอบกับการสืบค้นทางเอกสาร การสำรวจภาคสนาม การสัมภาษณ์ และ ภาพถ่ายทางอากาศในอดีต มาอธิบายพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมในเชิงลึกของชุมชน ที่มีการเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วง อันจะนำไปสู่การวิเคราะห์องค์ประกอบและคุณค่าภูมิทัศน์ วัฒนธรรมในบทต่อไปได้

ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลัก 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร มีพัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมมายาวนาน จากสมมติฐาน หลักฐาน เอกสารตำรา และการสัมภาษณ์ผู้รู้ในพื้นที่ ผู้วิจัยสามารถแบ่งพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็น 3 ช่วง โดยพิจารณา จากลักษณะและเหตุการณ์สำคัญที่ปรากฏในช่วงเวลานั้นๆ ผสานกับหลักแนวความคิดของสำนักงาน คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัย ศิลปากรที่แบ่งพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมตามระดับการเข้าไปจัดการพื้นที่โดยมนุษย์และธรรมชาติ อย่างไรก็ตามช่วงเวลาก่อนการเกิดชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกนั้นมีความเกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา ในเวลาต่อมาอย่างมาก จึงมีความจำเป็นต้องศึกษาช่วงเวลาดังกล่าวเพิ่มเติม ดังนั้นการอธิบาย พัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จึงมี 2 ส่วน คือ **ส่วนที่ 1** ยุคก่อนการขุดคลองดำเนินสะดวก (สมัยอยุธยาถึงปลายรัชกาลที่ 4 : พ.ศ. 2000-2408) **ส่วนที่ 2** ยุคหลังการขุดคลองดำเนินสะดวก(หลังรัชกาลที่ 4 : พ.ศ.2409 เป็นต้นไป) ซึ่งแบ่ง พัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมแต่ละช่วงในส่วนที่ 2 ดังนี้

ช่วงที่ 1 ยุคเริ่มการขุดคลองดำเนินสะดวกและการตั้งถิ่นฐาน (สมัยปลายรัชกาลที่ 4 ถึงปลาย รัชกาลที่ 5 : พ.ศ. 2409-2449)

ช่วงที่ 2 ยุคการขยายตัวของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก (สมัยปลายรัชกาลที่ 5 ถึงปลาย รัชกาลที่ 8 : พ.ศ. 2450-2489)

ช่วงที่ 3 ยุคการเปลี่ยนแปลงชุมชน การเกษตร และการคมนาคม (ช่วงปลายรัชกาลที่ 8 ถึง ปัจจุบัน : พ.ศ. 2490-ปัจจุบัน)

ทั้งนี้การศึกษาพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมจะศึกษาทั้งพื้นที่ชุมชนและบริเวณใกล้เคียงที่มีความเกี่ยวข้องกัน โดยการศึกษาพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมแต่ละยุคจะเน้นศึกษาการเปลี่ยนแปลง ในเรื่องต่างๆที่เกี่ยวข้องในเชิงความสัมพันธ์ระหว่างการกระทำของมนุษย์และธรรมชาติ มี 3 เรื่อง คือ

ลักษณะทางกายภาพ(การตั้งถิ่นฐานของชุมชน การขยายตัวของชุมชน โครงสร้างของชุมชน การใช้ประโยชน์ที่ดิน และโครงข่ายการสัญจร) ลักษณะทางเศรษฐกิจ และลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม(กลุ่มคนและวิถีชีวิต และความสัมพันธ์ของชุมชนต่อพื้นที่โดยรอบ) รายละเอียดดังนี้

5.1 ยุคก่อนการขุดคลองดำเนินสะดวก (สมัยอยุธยาถึงปลายรัชกาลที่ 4 : พ.ศ. 2000-2408)

แม้ว่ายังไม่มี การขุดคลองดำเนินสะดวก แต่ในพื้นที่ศึกษาและพื้นที่โดยรอบมีร่องรอย การอยู่อาศัยและการใช้ประโยชน์พื้นที่บ้างแล้ว ซึ่งมนุษย์มีการพึ่งระบบธรรมชาติค่อนข้างสูง มีการปรับเปลี่ยนสิ่งต่างๆรอบตัวน้อย ลักษณะภูมิทัศน์วัฒนธรรมในช่วงนี้มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

5.1.1 ลักษณะทางกายภาพ

5.1.1.1 การตั้งถิ่นฐาน

จากหลักฐานของเอกสารทางประวัติศาสตร์และพระครูสิริวรรณวิวัฒน์ระบุว่า สภาพทางภูมิศาสตร์บริเวณคลองดำเนินสะดวกดั้งเดิมก่อนการขุดขึ้นนั้นเป็นพื้นที่ลุ่มชุ่มน้ำ มีพืชจำพวกอ้อย ปรัง เสือหมอบ ถัดออกมาเป็นทุ่งนา ไร่ ที่มีไม้ยืนต้น เช่น ก้ามปู สะแก นุ่น เป็นต้น⁶⁶ ในพื้นที่มีลำน้ำธรรมชาติซึ่งแตกสาขาย่อยออกมาจากแม่น้ำแม่กลอง เช่น คลองบางนกแขวก คลองบางป่า คลองบางพัง คลองสีหมื่น คลองแพงพวย⁶⁷ เป็นต้น

การตั้งถิ่นฐานแรกเริ่มก่อนการขุดคลองดำเนินสะดวกจะอยู่ริมแม่น้ำแม่กลอง ซึ่งถัดจากพื้นที่ศึกษาไปทางตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ 8 กิโลเมตร คือ บริเวณคลองแพงพวยและ คลองสีหมื่น⁶⁸ กลุ่มคนที่อาศัยเป็นกลุ่มโดยยังไม่แน่ชัด แต่หากพิจารณาจากประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา ของลุ่มน้ำแม่กลอง สามารถสันนิษฐานได้ว่าอาจเป็นกลุ่มคนจากอิทธิพลในการเป็นเมืองท่าของเมือง ราชบุรีและเมืองกาญจนบุรีช่วงสมัยพระบรมไตรโลกนาถเรื่อยมา โดยต่างชาติล่องเรือขนสินค้าผ่านมา ทางแม่น้ำแม่กลองขึ้นไปถึงเมืองราชบุรีเพื่อตัดเข้าแม่น้ำท่าจีนผ่านแม่น้ำเจ้าพระยาสู่กรุงศรีอยุธยา⁶⁹ คลองแพงพวยและคลองสีหมื่นเป็นทางผ่านของเรือสินค้าเข้าออกในลำน้ำแม่กลอง จึงเกิดการ ตั้งชุมชนบริเวณนี้ รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชุมชนนี้จะตั้งกระจายตามแนวคลองแพงพวยและ คลองสีหมื่น แต่จะกระจุกตรงบริเวณปากคลองที่ติดแม่น้ำแม่กลองเป็นหลัก เนื่องจากจำเป็นต้อง อาศัยน้ำในการดำรงชีวิต การทำเกษตร และการคมนาคม อย่างไรก็ตามบริเวณปลายคลองและ

⁶⁶ พระครูสิริวรรณวิวัฒน์, ประวัติดำเนินสะดวก : ที่ระลึก งานทำบุญอายุครบ 5 รอบ 60 ปีบริบูรณ์ พระครูสิริวรรณวิวัฒน์ (วรณะ วณโณ) วัดหลักหกรัตนาราม ต.ศรีสุราษฎร์ อ.ดำเนินสะดวก จ.ราชบุรี, หน้า 21.

⁶⁷ กรมศิลปากร, ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรรมภาคกลาง(กรุงเทพฯ: ศิลปสถานพรวัว, 2543). หน้า 155.

⁶⁸ บริษัท SANFAH television, "คลองดำเนินสะดวก คลองใหญ่สายประวัติศาสตร์แห่งราชธานี ชลวิถีโบราณของชาวลำน้ำเมืองลำธาร "(รายการวิทยุโทรทัศน์ออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส, 13 เมษายน 2553).

⁶⁹ จดหมายเหตุผลอุลู่แบร์ และบันทึกนายฟรังซัวส์ อังรี ทรแปง อ้างถึงใน คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ใน คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดราชบุรี(กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภา, 2542). หน้า 61.

ถัดเข้าไปถึงพื้นที่ศึกษานั้น มีการตั้งถิ่นฐานเช่นกัน โดยมีลักษณะกระจายตัวห่างๆกันเนื่องจากเป็นพื้นที่ทำนากว้างผสมกับพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ธรรมชาติ

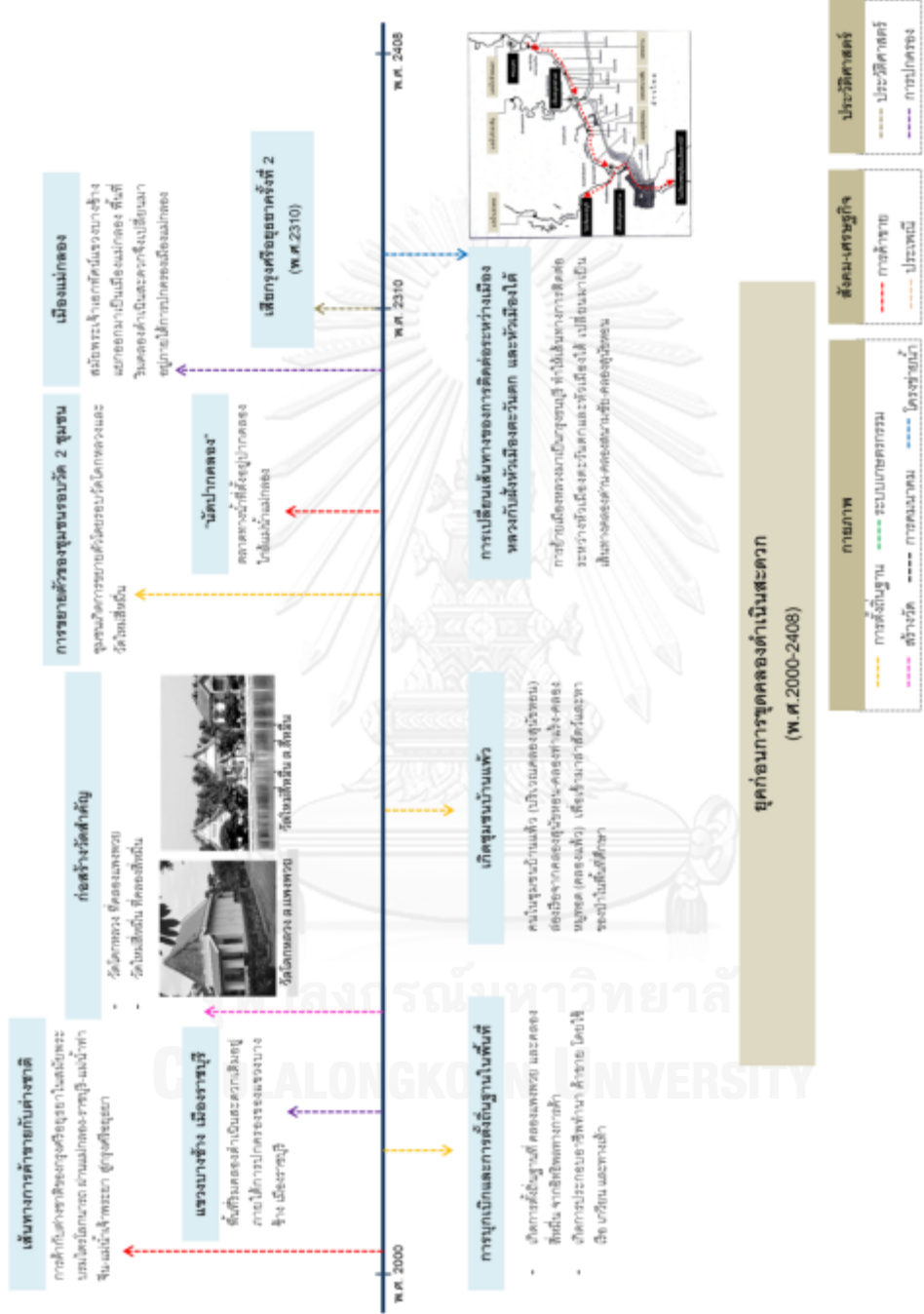
นอกจากนี้อีกบริเวณหนึ่งที่มีการตั้งถิ่นฐานก่อนการขุดคลองดำเนินสะดวกคือ คลองหมูทอดบริเวณด้านตะวันออกเฉียงใต้ของพื้นที่ศึกษา คลองหมูทอดหรือคลองแพ้ว จังหวัดสมุทรสาครในปัจจุบัน เป็นคลองที่แตกสาขาจากคลองสุนัขหอนผ่านคลองท่าแร่ เดิมบริเวณโดยรอบซึ่งรวมถึงบางส่วนของตะวันออกของพื้นที่ศึกษาเป็นป่า เช่น ป่าไม้เบญจพรรณ ป่าหนามแดง ป่าตาคุ่ม สันนิษฐานว่าชาวบ้านที่อาศัยริมคลองสุนัขหอนพายเรือผ่านคลองท่าแร่เข้าคลองหมูทอดและเดินเท้ามาบริเวณนี้เพื่อตัดฟัน หาของป่าและล่าสัตว์โดยเฉพาะหมูป่า แต่พื้นที่รกจึงมักหลงทางชาวบ้านจึงทำเครื่องหมายบอกทิศทางด้วยเสาธงสูงที่ปลายผูกผ้าสีแดงหรือสีขาว บริเวณที่ปักเสาธงสัญลักษณ์เป็นพื้นที่ที่มีหมูป่าชุกชุม มักจะมาทอดตัวลงนอนโดยรอบตำแหน่งนี้ จึงเรียกว่าหมูทอด คลองใกล้พื้นที่นั้นจึงถูกเรียกเป็นคลองหมูทอดด้วย ต่อมาเปลี่ยนเป็นคลองแพ้วเพราะเรียกจากลักษณะการทำเสาธงเป็นสัญลักษณ์ว่า “การแพ้วธง” ภายหลังมีการตั้งถิ่นฐานชุมชนเกิดขึ้นอยู่บริเวณคลองแพ้วจึงเรียกว่า “บ้านแพ้ว” ซึ่งชุมชนนี้มีขนาดใหญ่ขึ้นเมื่อมีการขุดคลองดำเนินสะดวกตัดผ่าน⁷⁰ รูปแบบการตั้งถิ่นฐานมีลักษณะคล้ายบริเวณคลองแพ้วและคลองสีหมื่นคือกระจายตามเส้น คลองแพ้ว สันนิษฐานว่าบ้านเรือนกลุ่มๆแรกที่ตั้งถิ่นฐานเป็นเพิงพักเพื่อล่าสัตว์ หาฟัน และของป่า⁷¹

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

⁷⁰ ส.พลายน้อย, ชื่อเสียงเรียงนาม ความรู้เรื่อง แม่น้ำลำคลอง, หน้า 146-148.

⁷¹ สัมภาษณ์ ทศพล นุชคอนไผ่, 15 เมษายน พ.ศ. 2556.

ที่มา : ผู้วิจัย, 2556

แผนภูมิที่ 5.1 แสดงเหตุการณ์สำคัญของชุมชนยุคก่อนการขุดคลองดำเป็นสะดวก

5.1.1.2 การขยายตัวของชุมชน

ช่วงแรกการขยายตัวของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกก่อนการขุดคลองดำเนินสะดวกมีลักษณะค่อยเป็นค่อยไป เนื่องจากการขยายตัวขึ้นอยู่กับชุมชนโดยรอบ ซึ่งศูนย์กลางการขยายตัวมาจากบริเวณฝั่งตะวันตกคือคลองแพงพวย คลองสีหมื่น และฝั่งตะวันออกคือคลองแพ้วแผ่เข้ามาสู่พื้นที่ศึกษา นอกจากนี้ข้อจำกัดทางด้านธรรมชาติ สภาพกายภาพ แรงงานประชากร และเทคโนโลยี เป็นอีกประการที่ทำให้การขยายตัวของชุมชนเข้ามาด้านในพื้นที่ศึกษาได้ช้าเพราะการบุกเบิกพื้นที่ใหม่นั้นจำเป็นต้องใช้เวลา แรงงาน เทคโนโลยี คนจึงเลือกกระจุกอยู่ในพื้นที่เส้นทางน้ำผ่านหรือถัดจากเส้นทางน้ำในรัศมีสั้นๆเท่านั้น

ต่อมาด้วยการที่ภูมิภาคนี้เป็นสังคมชาวพุทธจึงมีการสร้างศาสนสถานเพื่อเป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจทำให้การขยายตัวของชุมชนเริ่มเปลี่ยนมาเป็นการเกาะกลุ่มที่วัดเป็นศูนย์กลางจากหลักฐานที่ปรากฏพบว่ามีวัดที่เกิดขึ้นในช่วงก่อนการขุดคลองดำเนินสะดวกคือ วัดโคกหลวง และวัดใหม่สีหมื่น ซึ่งปัจจุบันอยู่ตำบลแพงพวยและตำบลสีหมื่น อำเภอดำเนินสะดวก ตามลำดับ พระครูสิริวรรณวิวัฒน์ระบุว่า วัดโคกหลวงเป็นวัดแห่งแรกของอำเภอดำเนินสะดวก เดิมวัดโคกหลวงมีบริเวณวัดกว้างขวางมาก ถือเป็นวัดใหญ่ที่มีความสำคัญของชุมชนในที่ราบลุ่มนี้ โดยกรมศิลปากรสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นช่วงสมัยอยุธยาตอนปลายเนื่องจากลักษณะสถาปัตยกรรมของโบสถ์ที่เป็นแบบเก่าสมัยอยุธยา⁷² ดังนั้นในช่วงหลังการขยายตัวของชุมชนจึงมีปัจจัยทางด้านศาสนสถานเข้ามาประกอบด้วย

วัดใหม่สีหมื่น ต.สีหมื่น

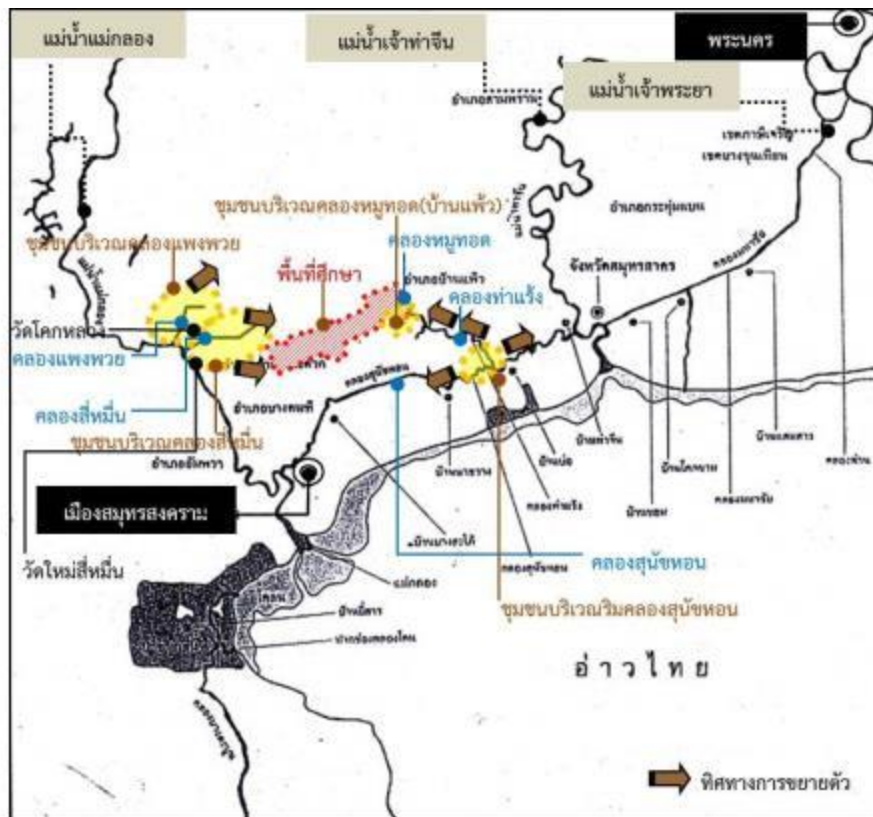

วัดโคกหลวง ต.แพงพวย

ที่มา : ศูนย์ข้อมูลกลางวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, วัดใหม่สีหมื่น[ออนไลน์], 24 กรกฎาคม 2555. แหล่งที่มา http://www.m-culture.in.th/moc_new/album/147502/

ภาพที่ 5.1 แสดงศาสนสถานที่ตั้งขึ้นในสมัยก่อนมีการขุดคลองดำเนินสะดวก

⁷² พระครูสิริวรรณวิวัฒน์, ประวัติดำเนินสะดวก : ที่ระลึก งานทำบุญอายุครบ 5 รอบ 60 ปีบริบูรณ์ พระครูสิริวรรณวิวัฒน์ (วรมณเฑียร) วัดหลักหกรัตนาราม ต.ศรีสุราษฎร์ อ.ดำเนินสะดวก จ.ราชบุรี , หน้า 132-133.

ที่มา: ผู้วิจัย, 2556 และแผนที่จาก ศรีศักดิ์ วัลลิโกดม, ศสนนอกริต: ภูมิศาสตร์-ภูมิลักษณะ ตั้งบ้านแปงเมือง(กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เมืองโบราณ, 2543), หน้า 45

ภาพที่ 5.2 แสดงการตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของชุมชนยุคก่อนการขุดคลองดำเนินสะดวก

5.1.1.3 โครงสร้างของชุมชน

ในยุคก่อนการขุดคลองดำเนินสะดวกนั้น ความซับซ้อนทางโครงสร้างชุมชนมีไม่มากนัก เนื่องจากชุมชนมีความเป็นสังคมชนบทสูง และมีความหนาแน่นประชากรน้อย โครงสร้างของชุมชนสมัยนั้นประกอบด้วย แหล่งน้ำ มีแม่น้ำแม่กลองพัดพาน้ำและแร่ธาตุสู่พื้นที่ชั้นในผ่านทางคลองพองพวย และคลองสีหมื่น ส่วนทางทิศตะวันออกมีคลองแพ้วเข้ามาหล่อเลี้ยง บ้านเรือน ซึ่งบางส่วนเลือกตั้งถิ่นฐานตามแนวลำน้ำเพื่อความสะดวกในการคมนาคมออกสู่แม่น้ำแม่กลองของกลุ่มฝั่งตะวันตกและคลองสุนัขหอนของกลุ่มฝั่งตะวันออก บางส่วนเลือกตั้งถัดเข้าไปยังพื้นที่ชั้นในเพื่อขยายพื้นที่ทำการเกษตรทำให้ต้องเดินเท้า ขี่สัตว์ หรือเทียมเกวียนแทนการใช้เรือ โดยรอบนอกยังเป็นพื้นที่ธรรมชาติรายล้อมอยู่ ส่วนศาสนสถาน que เริ่มเกิดขึ้นทำให้กลายเป็นศูนย์กลางของชุมชน

5.1.1.4 การใช้ประโยชน์ที่ดิน

การใช้ประโยชน์ที่ดินยังไม่มีหลากหลายเนื่องจากประชากรยังมีน้อย มีการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อที่อยู่อาศัยและการเกษตรกรรมเป็นหลัก โดยการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อที่อยู่อาศัยจะกระจายตัวตามคลองแพงพวย คลองสีหมื่น และคลองแพ้ว แต่ความหนาแน่นประชากรบริเวณปากคลองจะมีสัดส่วนมากกว่าปลายคลอง ส่วนการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมนั้นจะอยู่ใกล้กับที่อยู่อาศัย แต่มีบางกลุ่มอยู่ถัดจากปลายคลองเล็กน้อยเพื่อขยายพื้นที่ทำนา พื้นที่โดยรอบชุมชนซึ่งรวมถึงบางส่วนของพื้นที่ศึกษาเป็นพื้นที่ป่ามีการใช้ประโยชน์ได้เพื่อการล่าสัตว์ และหาของป่า โดยมีทางเกวียนและทางเดินเท้าเชื่อม พื้นที่สถานบันศาสนากลายเป็นศูนย์กลางชุมชนในเวลาต่อมา ด้านวัสดุบ้านเรือนสันนิษฐานว่าเป็นวัสดุธรรมชาติที่หาได้ในพื้นที่ ขนาดอาคารไม่ใหญ่เนื่องจากเพิ่งเริ่มตั้งถิ่นฐาน คติความเชื่อในการวางผังบ้านยังไม่ปรากฏ ชาวบ้านคำนึงสภาพภูมิศาสตร์และความสะดวกในการดำรงชีวิตเท่านั้น เช่น การยกพื้นบ้านสูงเพื่อรองรับช่วงน้ำหลาก แต่ช่วงปลายยุคเริ่มมีการเลือกตั้งถิ่นฐานใกล้วัด

5.1.1.5 โครงข่ายการสัญจร

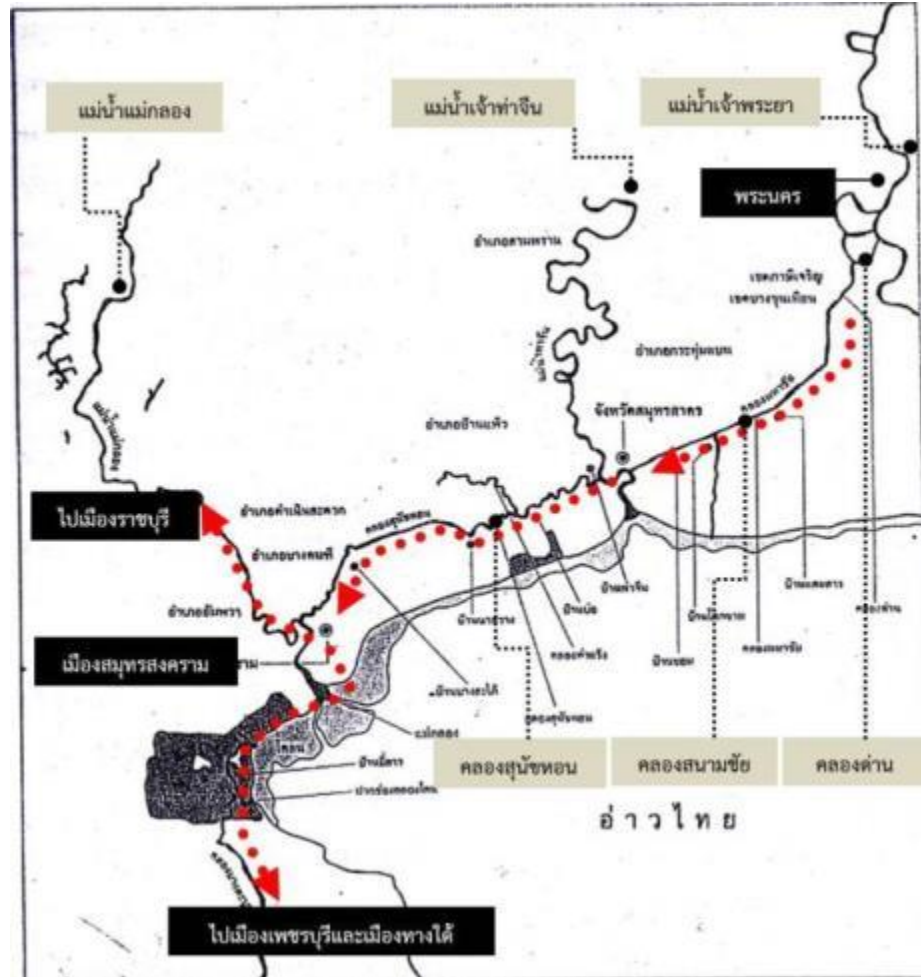
โครงข่ายการสัญจรในสมัยนั้นสามารถแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือโครงข่ายการสัญจรภายในพื้นที่ศึกษา และโครงข่ายการสัญจรภายนอกที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา สำหรับการสัญจรในพื้นที่ศึกษานั้นเนื่องจากคลองที่เชื่อมในพื้นที่ยังไม่มี แต่มีเพียงคลองแพงพวย คลองสีหมื่น และคลองแพ้วซึ่งเป็นคลองธรรมชาติจากภายนอกเข้ามา ชาวบ้านที่อาศัยในพื้นที่ชั้นในห่างจากคลองเหล่านั้น หรือกลุ่มคนที่เข้ามาเพื่อล่าสัตว์และหาของป่าจึงจำเป็นต้องใช้การสัญจรทางบก อาทิ การเดินเท้า เทียมเกวียนด้วยม้า ลา⁷³ โครงข่ายการสัญจรไม่ซับซ้อนและเป็นเส้นทางที่คนในพื้นที่หรือคนนอกที่เข้ามาใช้ประจำคุ้นเคย โดยจะมีรอยทางเกวียนหรือสัญลักษณ์ธงในการบอกตำแหน่ง

ส่วนโครงข่ายการสัญจรภายนอกที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษานั้นจะเป็นโครงข่ายการสัญจรทางเรือมี 2 โครงข่ายที่สำคัญคือ โครงข่ายการสัญจรทางด้านฝั่งตะวันตกของพื้นที่ศึกษา ได้แก่ คลองแพงพวย คลองสีหมื่นเชื่อมออกสู่น้ำแม่กลอง และโครงข่ายการสัญจรทางด้านใต้ของพื้นที่ศึกษาคือ โครงข่ายการสัญจรระหว่างพระนคร(กรุงเทพมหานครในปัจจุบัน)กับเมืองราชบุรี เมืองเพชรบุรี และหัวเมืองทางใต้ จากหลักฐานจากนิราศเมืองเพชรของสุนทรภู่อธิบายว่าในสมัยธนบุรีถึงต้นรัตนโกสินทร์การเดินทางจากพระนครไปเมืองราชบุรี หรือเมืองทางใต้นั้น จะเริ่มจากแม่น้ำเจ้าพระยา ผ่านคลองด่าน ไปยังคลองสุนัขหอน ล่องเข้าเมืองสมุทรสงคราม แล้วแยกเป็น 2 สาย หากขึ้นทิศเหนือจะผ่านแม่น้ำแม่กลองไปเมืองราชบุรี แต่หากลงทิศใต้จะผ่านแม่น้ำแม่กลองสู่คลองบางตะบูนไปเมืองเพชรบุรีและหัวเมืองทางใต้ ซึ่งโครงข่ายการสัญจรนี้ใช้เวลาการเดินทางนาน

⁷³ ชูติกาญจน์ บุญจือ, “การดำรงอยู่ของวิถีการค้าทางน้ำภายใต้กระแสนิยม :กรณีศึกษาชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี”, หน้า 49.

ต่อมาความไม่สะดวกในการใช้โครงข่ายนี้จึงกลายเป็นเหตุผลหนึ่งในการขุดคลองดำเนินสะดวกในเวลาต่อมา

ที่มา: ปรับปรุงจาก ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม, ทศนชนนกริต: ภูมิศาสตร์-ภูมิลักษณ์ ตั้งบ้านแปงเมือง, หน้า 45 และ ส.พลายน้อย, ชื่อเสียงเรียงนาม ความรู้เรื่อง แม่น้ำลำคลอง . หน้า 70-71

ภาพที่ 5.3 แสดงเส้นทางการเดินเรือจากพระนครไปเมืองราชบุรี เพชรบุรี และเมืองทางใต้ ในยุคก่อนการขุดคลองดำเนินสะดวก (ช่วงธนบุรีถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น)

5.1.2 ลักษณะทางเศรษฐกิจ

พื้นที่ศึกษาและบริเวณใกล้เคียงในช่วงก่อนการขุดคลองดำเนินสะดวกนั้นมีความอุดมสมบูรณ์สูงเนื่องจากเป็นพื้นที่ราบลุ่มตื้นน้ำท่วมถึง มีความสูงจากระดับน้ำทะเลเพียง 3 ฟุต แร่ธาตุต่างจึงตกตะกอนทับถมในช่วงน้ำหลากจนกลายเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมต่อการเพาะปลูก⁷⁴ การประกอบอาชีพหลักของคนในพื้นที่จึงเป็นด้านเกษตรกรรม ได้แก่ การทำนา ทำไร่ รูปแบบการผลิตเป็นแบบยังชีพเฉพาะภายในครอบครัวและชุมชนเท่านั้น ใช้แรงงานสมาชิกในครอบครัว

⁷⁴ พระครูสิริธรรมวิวัฒน์, ประวัติดำเนินสะดวก : ที่ระลึก งานทำบุญอายุครบ 5 รอบ 60 ปีบริบูรณ์ พระครูสิริธรรมวิวัฒน์ (วรรณะ วัฒน) วัดหลักทรีตาราม ต.ศรีสุราษฎร์ อ.ดำเนินสะดวก จ.ราชบุรี , หน้า 21

และสัตว์เป็นหลัก ข้อสำคัญคือ *ระดับการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ในการทำเกษตรกรรมมีระดับต่ำและมี การพึ่งพิงระบบธรรมชาติในการผลิตสูง* โดยชาวบ้านที่อยู่ห่างจากคลองแพงพวยและคลองสีหมื่น จะร่อนน้ำฝนเพียงอย่างเดียว ปริมาณน้ำที่ได้ไม่แน่นอน อีกทั้งน้ำจากแม่กลองไหลเอ่อท่วมนาในที่ลุ่ม เกือบทุกปี⁷⁵ ส่วนการทำสวนยกร่องในพื้นที่ศึกษานั้นยังไม่ปรากฏเอกสารหลักฐานว่ามีการทำสวน รูปแบบดังกล่าวในยุคนี้ แม้มีการสันนิษฐานว่าภูมิปัญญาการทำสวนยกร่องของคนจีนมีมาตั้งแต่ สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น⁷⁶ แล้วก็ตาม ผู้ใหญ่บ้านฐานปวงค์จึงสันนิษฐานว่าเพราะพื้นที่ศึกษา ก่อนการขุดคลองดำเนินสะดวกนั้นยังไม่มีคนจีนเข้ามาอาศัย ภูมิปัญญาทางการปลูกพืช แบบยกร่องจึงยังไม่มี อีกทั้งในพื้นที่เน้นการทำนาเพราะเป็นอาหารหลัก⁷⁷ ซึ่งสอดคล้องไปในทิศทาง เดียวกับพระครูสิริวัชรวิวัฒน์⁷⁸ และคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ⁷⁹ ที่อ้างว่า สวนดำเนินสะดวกเกิดจากการเปลี่ยนที่นาให้เป็นสวนโดยคนจีนที่มาขุดคลองดำเนินสะดวก เรียกว่า “การเบิกสวน” จึงสรุปได้ว่าในพื้นที่ศึกษาสมัยก่อนการขุดคลองดำเนินสะดวกยังไม่มีการทำสวน ยกร่อง

นอกจากนี้มีการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกันบ้าง จากบันทึกทางประวัติศาสตร์และ คำบอกเล่าระบุว่า ก่อนมีการขุดคลองดำเนินสะดวกมีตลาดน้ำปากคลองหรือเรียกโดยย่อว่าตลาด “น้ดปากคลอง” เป็นตลาดทางน้ำที่ตั้งอยู่ปากคลองใกล้แม่น้ำแม่กลอง ต่อมาเมื่อมีการขุดคลอง ดำเนินสะดวกมีตลาดน้ำที่เกิดใหม่พร้อมกับการขุดคลองคือ ตลาดน้ำปากคลองลัดราชบุรี⁸⁰ โดยน้ด ปากคลองจะกำหนดเอาวัน ขึ้น-แรม 1 ค่ำ 6 ค่ำ 11 ค่ำ รวม 6 วัน⁸¹ เป็นวันน้ด สินค้าเป็นข้าว ของ ป่า และสัตว์ที่ล่าได้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁷⁵ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดราชบุรี, หน้า 215.

⁷⁶ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, บทความมูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์เรื่อง สวนผลไม้: เศรษฐกิจของชาวบางกอก[ออนไลน์],ไม่ระบุปี. แหล่งที่มา <http://www.lek-prapai.org/watch.php?id=83> 5 [สืบค้นเมื่อ 10 มกราคม 2557] และ มติชนรายวัน, สวนยกร่องที่บางกอกยุค อยุธยา[ออนไลน์], 5 เมษายน 2556. แหล่งที่มา<http://www.sujitwongthes.com/2013/04/siam05042556/>[สืบค้นเมื่อ 10 มกราคม 2557]

⁷⁷ สัมภาษณ์ ฐานปวงค์ จิตรสาร, ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 4 ตำบลโรงเข้ อ.บ้านแพ้ว และเจ้าของศูนย์เรียนรู้การพัฒนาที่ดินตามแนว เศรษฐกิจพอเพียงปี 2554, 15 เมษายน 2556.

⁷⁸ กรมศิลปากร, ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรภาคกลาง, หน้า 159.

⁷⁹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดราชบุรี, หน้า 217.

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 132-133.

⁸¹ กรมศิลปากร, ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรภาคกลาง, หน้า 171.

5.1.3 ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม

5.1.3.1 กลุ่มคนและวิถีชีวิต

วิถีชีวิตในสมัยนี้ไม่สะดวกสบาย เมื่อถึงฤดูแล้งก็พื้นที่ปลายคลองขาดแคลนน้ำกิน น้ำใช้ เพาะปลูกได้ไม่ดีก็ปรับมาเป็นการล่าสัตว์ เช่น หมูป่า ครั้นฤดูน้ำหลากพื้นที่เกษตรกรรมถูกท่วมเสียหาย เข้าป่าล่าสัตว์ไม่ได้ จึงมีการปรับตัวโดยจับสัตว์น้ำแทน ยุคนี้นุชชยต้องอยู่ภายใต้ระบบธรรมชาติเกือบทุกด้านทั้งการเลือกที่ตั้งเพื่ออยู่อาศัย การทำเกษตรกรรม ปริมาณน้ำ ดินที่มีตะกอน แร่ธาตุจากการพัดพาของลำน้ำ อาหารและสมุนไพรรักษาโรค แม้ความเป็นอยู่จะมีความลำบากบ้าง ชาวบ้านยังมีศูนยรวมจิตใจคือวัด หลักธรรมทางศาสนาช่วยชำระจิตใจ และเคารพต่อธรรมชาติ หลอมกลายเป็นวิถีชีวิตตามวิถีสังคมพุทธในบริบทเกษตรกรรมที่มีความสงบสุข

5.1.3.2 ความสัมพันธ์ของชุมชนกับพื้นที่โดยรอบ

พื้นที่ศึกษาก่อนขุดคลองดำเนินสะดวกนั้นมีความสัมพันธ์กับพื้นที่โดยรอบอย่างมาก ทั้งในระดับละแวกชุมชนและระดับเมือง ดังนี้

ความสัมพันธ์ระดับละแวกชุมชน มีความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่คลองแพงพวย คลองสีหมื่น และคลองแพ้วในด้านอิทธิพลการขยายเข้ามาของชุมชนต่อพื้นที่ศึกษา ความสัมพันธ์ด้านการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจของนัดปากคลองต่อพื้นที่ศึกษา และความสัมพันธ์ด้านการทำเกษตรกรรม ล่าสัตว์ และหาของป่าต่อพื้นที่ศึกษา

ส่วนความสัมพันธ์ระดับเมือง มีความสัมพันธ์ด้านอิทธิพลการเป็นเมืองท่าของราชบุรี และกาญจนบุรีที่นำมาสู่การตั้งถิ่นฐาน และความสัมพันธ์ด้านการสัญจรระหว่างหัวเมืองใหญ่ที่นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ศึกษาอย่างมากในอนาคตคือการขุดคลองดำเนินสะดวก

5.2 ช่วงที่ 1 ยุคเริ่มการขุดคลองดำเนินสะดวกและการตั้งถิ่นฐาน (สมัยปลายรัชกาลที่ 4 ถึง ปลายรัชกาลที่ 5 : พ.ศ. 2409-2449)

จากการล่าอาณานิคมของอังกฤษเพื่อแสวงหาทรัพยากรในการสร้างความเป็นมหาอำนาจให้แก่ประเทศตนเอง ไทยจึงต้องทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษช่วง พ.ศ. 2398-2453 เพื่อปกป้องประเทศเพราะเห็นตัวอย่างความเสียหายของพม่าจากการขัดขึ้นต่ออังกฤษ สนธิสัญญานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเปิดเสรีการค้าระหว่างไทยกับอังกฤษ แต่เบื้องหลังคือเพื่อจัดหาสินค้าหลักของไทยซึ่งเป็นที่ต้องการของอังกฤษ คือ ข้าว และน้ำตาล ส่งกลับไปประเทศของตนและหล่อเลี้ยงประเทศอื่นที่อยู่ในอาณานิคม เช่น อินเดีย จีน แอฟริกา โดยเฉพาะน้ำตาลเป็นสินค้าที่มีความต้องการสูง การค้าน้ำตาลมีความรุ่งเรืองมากจากหลักฐานการมีโรงงานน้ำตาลริมแม่น้ำนครชัยศรี 23 แห่งในพ.ศ. 2408 ส่งผลให้ไทยมุ่งส่งเสริมการค้าน้ำตาลและสร้างเส้นทางคมนาคมที่สะดวกในการขนส่งน้ำตาลสู่ตลาดได้อย่างรวดเร็ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 จึงมีพระราชดำริวางแผนขุดคลองภาษีเจริญและคลองดำเนินสะดวกขึ้น⁸² ⁸³ ⁸⁴ เพราะเส้นทางเดิมที่ผ่านคลองสุนัขหอนมีระยะเวลาการเดินทางนาน สอดคล้องกับที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เมื่อเสด็จประพาสสมณชลราชบุรี พ.ศ. 2452 กล่าวว่า วัตถุประสงค์ของการขุดคลองดำเนินสะดวกนั้น นอกเหนือจากการคมนาคมสะดวกแล้ว ยังเพื่อการขนส่งน้ำตาล⁸⁵ อย่างไรก็ตามวัตถุประสงค์การขุดคลองดำเนินสะดวกอีกประการหนึ่งของรัชกาลที่ 4 คือ หากให้มีการขุดคลองขึ้น พื้นที่สองฝั่งคลองจะสามารถให้ราษฎรเข้ามาจับจองที่ดินอยู่อาศัยและทำการเกษตรได้⁸⁶

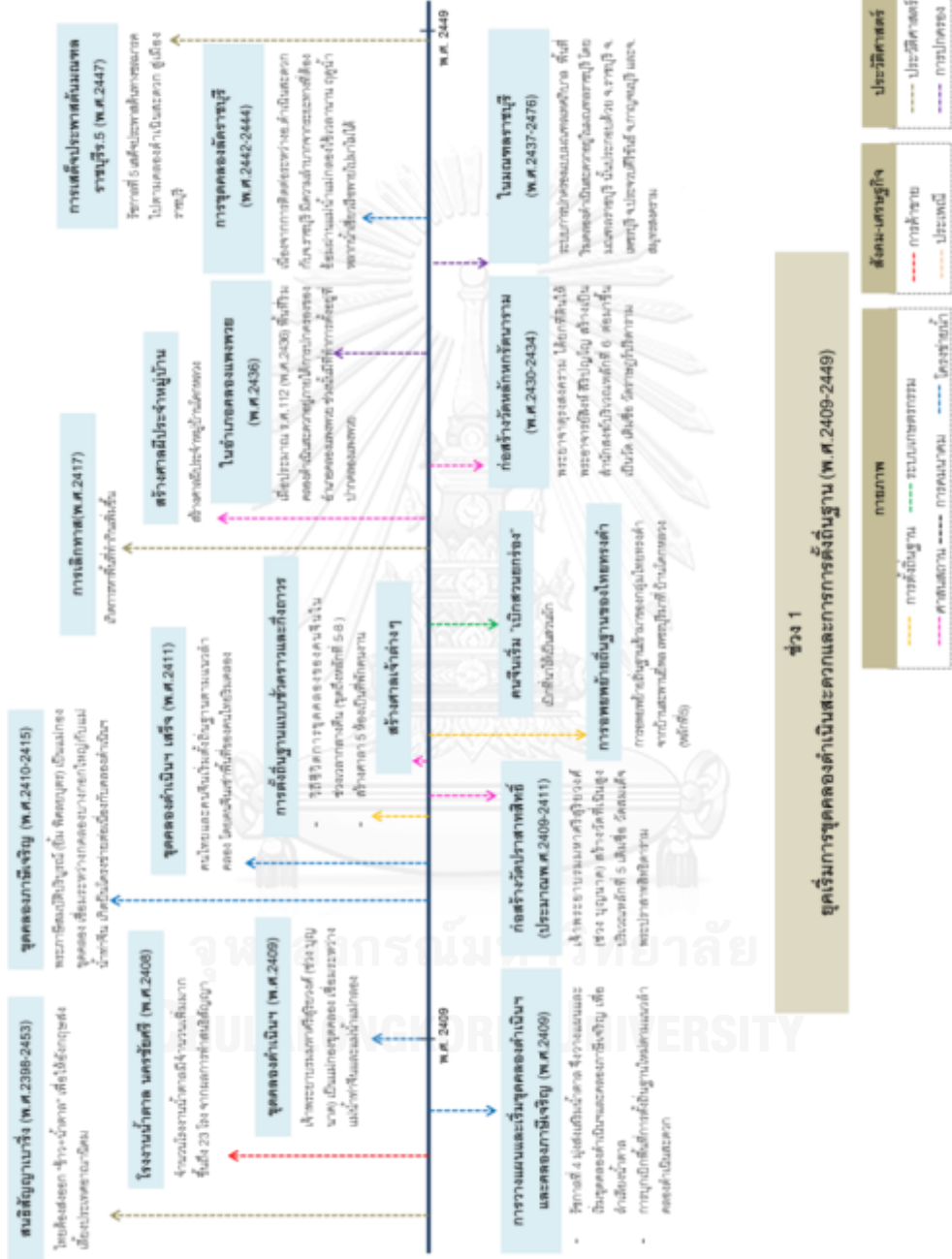
⁸² ไกรฤกษ์ นานา, "เบื้องหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง ความล้มเหลวเชิงนโยบายของอังกฤษ," ศิลปวัฒนธรรม 32, no. 5 หน้า 106-127.

⁸³ วิกีพีเดีย, สนธิสัญญาเบาว์ริง[ออนไลน์], 1 กันยายน 2556. แหล่งที่มา <http://th.wikipedia.org/wiki/สนธิสัญญาเบาว์ริง> [สืบค้นเมื่อ 13 มกราคม 2557]

⁸⁴ เรไร ไพรรรรถน์, คลองภาษีเจริญ[ออนไลน์], ไม่ระบุปี. แหล่งที่มา <http://www.justythai.com/article?id=89454&lang=en> [สืบค้นเมื่อ 13 มกราคม 2557]

⁸⁵ บริษัท SANFAH television. คลองดำเนินสะดวก คลองใหญ่สายประวัติศาสตร์แห่งราชธานี ชลวิถีโบราณของชาวน้ำเมืองลำธาร [รายการวิทยุโทรทัศน์ออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส]. 13 เมษายน 2553.

⁸⁶ ไม่ระบุชื่อ, ประวัติอำเภอต่างๆ ใน จ.ราชบุรี[ออนไลน์], 3 พฤศจิกายน 2552. แหล่งที่มา http://rb-history.blogspot.com/2009/11/blog-post_08.html [สืบค้นเมื่อ 14 มกราคม 2557]

แผนภูมิที่ 5.2 แสดงเหตุการณ์สำคัญของชุมชนช่วงที่ 1 ที่มา : ผู้วิจัย, 2556

คลองดำเนินสะดวกเริ่มขุดเมื่อพ.ศ. 2409 มีเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นแม่กองขุดคลอง โดยขุดเชื่อมระหว่างแม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำแม่กลอง ตั้งแต่ปากคลองบางยาง ตำบลสวนส้ม อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร ขุดเป็นเส้นตรงถึงปากคลองบางนกแขวก ตำบลบางนกแขวก อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม เพื่อลำเลียงอ้อยและน้ำตาลจากแหล่งปลูกทางหัวเมืองตะวันตกเข้าสู่ตลาดส่งออกในพระนคร ขุดเสร็จเมื่อพ.ศ. 2411 ระยะทางคลองยาวทั้งสิ้น 32 กิโลเมตร ตลอดลำคลองมีหลักหินบอกระยะทุก 4 กิโลเมตร รวมทั้งหมด 8 หลัก ต่อมาเนื่องจากเกิดปัญหาการรูก้ำของน้ำเค็มจากแม่น้ำแม่กลองไหลเข้าคลองดำเนินสะดวกซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการทำเกษตร และปัญหาการเก็บภาษีและปล้นสะดมเรือสินค้าที่ผ่านเข้าออกคลอง ในพ.ศ. 2451 รัชกาลที่ 5 โปรดให้สร้างประตูน้ำขึ้น 2 แห่ง คือประตูน้ำบางนกแขวก ที่บริเวณวัดเจริญสุขาราม อ.บางคนที จ.สมุทรสงคราม และประตูน้ำบางยาง ที่ อ.กระทุ่มแบน จ.สมุทรสาคร ทางด้านตะวันตกและทางตะวันออกของคลองดำเนินสะดวกตามลำดับ⁸⁷ การสร้างประตูระบายน้ำเป็นเหตุการณ์ที่ปรากฏในช่วงที่ 2 คือยุคการขยายตัวของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก

หลังการขุดคลองและเริ่มตั้งชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพื้นที่และภูมิทัศน์วัฒนธรรมดังนี้

5.2.1 ลักษณะทางกายภาพ

5.2.1.1 การตั้งถิ่นฐาน

จากเอกสารของพระครูสิริวรณวิวัฒน์และคำบอกเล่า สามารถสันนิษฐานลักษณะการตั้งถิ่นฐานยุคนี้แบ่งเป็น 2 ระยะ คือการตั้งถิ่นฐานระหว่างขุดคลองและการตั้งถิ่นฐานหลังการขุดคลอง ดังนี้

การตั้งถิ่นฐานระยะที่ 1 เมื่อเริ่มการขุดคลองดำเนินสะดวกนั้น แรงงานที่รับจ้างขุดคลองทั้งชาวจีน มอญ เขมร ไทย โดยส่วนมากคือชาวจีน จำเป็นต้องสร้างที่พักอย่างง่ายเพื่อพำนักอาศัยตามแนวทางขุดไปเรื่อยๆ เนื่องจากพื้นที่ขุดคลองเป็นพื้นที่ป่า นา อีกทั้งแรงงานขุดคลองโดยเฉพาะชาวจีนมีความทนอากาศร้อนของไทยได้ต่ำ จึงเลือกขุดคลองเวลากลางคืนในคืนเดือนหงายแล้วจะนอนตอนกลางวัน หากพำนักไกลจากแนวขุดคลองจะเสียเวลาในการเดินเท้าและเกิดอันตรายในการเดินทาง แต่เมื่อขุดคลองมาถึงใกล้บริเวณช่วงหลักที่ 5- 8 พระยาศรีสุริยวงศ์ได้สร้างศาลาที่พักสำหรับคนงานขุดคลองที่บริเวณปากคลองลัดราชบุรี*ในปัจจุบัน ชาวบ้านเรียก

⁸⁷ สรวุฒิ ศรีธนนันท์. บางนกแขวกตลาดน้ำแห่งแรกของแม่กลอง. ไทยโพสท์ (6 มิถุนายน 2554): 20.

* คลองลัดราชบุรี ขุดขึ้นเมื่อ ในปี พ.ศ. 2442 แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2444 เนื่องจากการติดต่อระหว่างอำเภอดำเนินสะดวกกับจังหวัดราชบุรี มีความยากลำบากจากระยะทางที่ต้องอ้อมผ่านแม่น้ำแม่กลองใช้เวลานาน ฤดูน้ำหลากน้ำเชี่ยวเรือพายไปมาไม่ได้

ตามลักษณะอาคารว่า ศาลาห้าห้อง หรือศาลาแดง⁸⁸ ซึ่งปัจจุบันเป็นอาคารทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญของคลองดำเนินสะดวก ดังนั้นการตั้งถิ่นฐานระหว่างชุดคลองดำเนินสะดวกถือได้ว่าเป็นการตั้งถิ่นฐานชั่วคราวและกึ่งถาวร

การตั้งถิ่นฐานระยะที่ 2 เมื่อการชุดคลองดำเนินสะดวกเสร็จสิ้น ราษฎรชาวไทยได้เข้าจับจองพื้นที่ โดยเลือกพื้นที่ริมน้ำเป็นที่ตั้งถิ่นฐานเพราะต้องใช้น้ำในการบริโภค คมนาคม และทำการเกษตร ส่วนชาวจีนที่เป็นแรงงานชุดคลองนั้นได้ตั้งถิ่นฐานเช่นกัน แต่ว่าชาวจีนโพ้นทะเลที่เข้ามาในประเทศไทยเหล่านี้ไม่มีสิทธิ์ในกรรมสิทธิ์ที่ดิน จึงต้องเช่าพื้นที่ชาวไทยเพื่ออยู่อาศัย และทำการเกษตร หรือบางกลุ่มเลือกเช่าที่ดินเพื่อการค้าขายและรับจ้างต่อเรือ เกิดเป็นชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกขึ้น

นอกเหนือจากการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวจีนและไทยแล้ว พื้นที่ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 เป็นแหล่งที่ตั้งถิ่นฐานของ “ชุมชนชาวไทยทรงดำบ้านโคกหลวง” จากเอกสารการบันทึกประวัติไทยดำบ้านโคกหลวง⁸⁹ โดยผู้บันทึกมีบรรพบุรุษเป็นมหาเล็กในพระองค์และผู้นำหมู่บ้านสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บันทึกบอกเล่าความเป็นมาตั้งแต่การตั้งถิ่นฐานของชุมชนโคกหลวงว่า ชาวลาวโซ่งหรือชาวไทยทรงดำในพื้นที่คลองดำเนินสะดวกอพยพมาจากบ้านสะพานยี่หล เมืองเพชรบุรีตามการนำของ “ผู้ตัวหรือผู้ท้าว” เลือกพื้นที่ของหมู่บ้านเป็นเนินสูงสำหรับตั้งถิ่นฐาน ชาวไทยทรงดำเรียกเนินสูงว่าโคก โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดสรรแบ่งปันให้อยู่อาศัย เรียกว่าแผ่นดินหลวง ชาวไทยทรงดำจึงเรียกพื้นที่นี้ว่า “โคกหลวง” ต่อมาผู้ตัวได้อพยพไปที่อื่นเหลือเพียง “ผู้เพี้ยะ” และ “ผู้ซำ” การอพยพย้ายไปจากบ้านโคกหลวงของผู้ตัวและผู้ซำบางส่วนนั้นมีหลักฐานจากเอกสารมูลนิธิไทยทรงดำแห่งประเทศไทย⁹⁰ว่า หลังจากที่ชาวไทยทรงดำนั้นถูกกวาดต้อนจากเมืองแกลงดินแดนสิบสองจุไทเมื่อสมัยพระเจ้าตากสินมหาราชตีเวียงจันทน์ พ.ศ.2322 และโปรดให้ตั้งบ้านเรือนในเขตเมืองเพชรบุรีเป็นแห่งแรก ต่อมาบรรดาชาวไทยทรงดำรุ่นเก่านำโดยผู้ตัวต้องการที่จะกลับยังภูมิลำเนาเดิมที่เมืองแกลง แคว้นสิบสองจุไท จึงเดินทางจากเพชรบุรีขึ้นเหนือไปเรื่อยๆ เมื่อถึงฤดูฝนจะพักเพื่อทำนาหาเสปียงจนสิ้นฤดูฝนจึงออกเดินทาง บางกลุ่มไม่สามารถเดินทางต่อได้จึงตั้งหลักแหล่งไปตามรายทางเป็นแห่งๆ หนึ่งในนั้นคือชุมชนไทยทรงดำบ้านโคกหลวงริมคลองดำเนินสะดวกบริเวณหลักที่ 5 กลายเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกจนถึงปัจจุบัน

⁸⁸ พระครูสิริธรรมวิวัฒน์, ประวัติดำเนินสะดวก : ที่ระลึก งานทำบุญอายุครบ 5 รอบ 60 ปีบริบูรณ์ พระครูสิริธรรมวิวัฒน์ (วรรณฉวี) วัดหลักทรีรัตนาราม ต.ศรีสุราษฎร์ อ.ดำเนินสะดวก จ.ราชบุรี , หน้า 29 และ 35-37.

⁸⁹ สมหมาย เรื่องทิบ (แอนิหล), “ประวัติไทยดำบ้านโคกหลวง,” เอกสารบันทึกของชมรมไทยทรงดำบ้านโคกหลวง.

* ผู้ตัวหรือผู้ท้าว หมายถึง พระมหากษัตริย์ เจ้าฟ้า พระองค์เจ้า, ผู้เพี้ยะ หมายถึง หม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ หม่อมหลวง, ผู้ซำ หมายถึง ประชาชน

⁹⁰ มูลนิธิไทยทรงดำประเทศไทย, มูลนิธิไทยทรงดำประเทศไทย(นครปฐม : มูลนิธิไทยทรงดำประเทศไทย, 2548).

5.2.1.2 การขยายตัวของชุมชน

จากการสัมภาษณ์สมศักดิ์ อภิวันทนกุล วิชาทกิจชุมชนฟื้นฟูตลาดน้ำดำเนินสะดวก ปากคลองลาดพลี ได้สันนิษฐานว่าชุมชนตลอดแนวคลองดำเนินสะดวกรวมถึงบริเวณพื้นที่ศึกษาด้วยนั้นมีการขยายตัวของชุมชนน้อยเพราะเป็นการบุกเบิกพื้นที่ใหม่ บ้านเรือนของชาวดำเนินสะดวกส่วนใหญ่เป็นคนจีนและไทยจะตั้งกระจายห่างกันริมคลองดำเนินสะดวกทั้งสองฝั่งแต่มีการเกาะกลุ่มใกล้วัด เช่น วัดปราสาทสิทธิ์บริเวณเสาหลักที่ 5 ซึ่งสร้างตั้งแต่เริ่มขุดคลองดำเนินสะดวก เป็นต้น พื้นที่บริเวณด้านข้างและด้านหลังบ้านมีการ“เบิกสวน” ของคนจีน การเบิกสวนเป็นสวนยกร่องนั้นถือเป็นลักษณะโดดเด่นหนึ่งของพื้นที่ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก⁹¹ อย่างไรก็ตามพื้นที่การเบิกสวนยังมีขนาดไม่กว้างมาก สอดคล้องกับข้อมูลประวัติบ้านแจ็กฮวดที่บรรยายถึงการเสด็จประพาสต้นมณฑลราชบุรีของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อพ.ศ.2447 ผ่านทางคลองดำเนินสะดวก สรุปใจความที่เกี่ยวข้องได้ว่า ครั้งนั้นเป็นช่วงน้ำหลาก พื้นที่สวนถูกน้ำท่วม บ้านเรือนราษฎรปรากฏจำนวนไม่มากตั้งกระจายอยู่ห่างกันตามแนวคลองดำเนินสะดวก เมื่อถึงบ้านแจ็กฮวดมีการตากหอม พริก และกระเทียมไว้ที่หลังคาบ้านเพื่อหนีน้ำหลาก จากข้อมูลทั้งสองข้างต้นผู้วิจัยสรุปลักษณะการขยายตัวของชุมชนได้ว่า เนื่องจากความหนาแน่นประชากรน้อย ส่งผลให้การขยายตัวของชุมชนต่ำ ในบริเวณที่มีการขยายตัวของชุมชนจะปรากฏเฉพาะแถบริมคลองทั้ง 2 ฝั่ง เพื่อการอยู่อาศัย การเกษตรด้วยการเบิกสวนยกร่องปลูก หอม พริก กระเทียมและผักต่างๆ และการค้าขายขนาดเล็ก

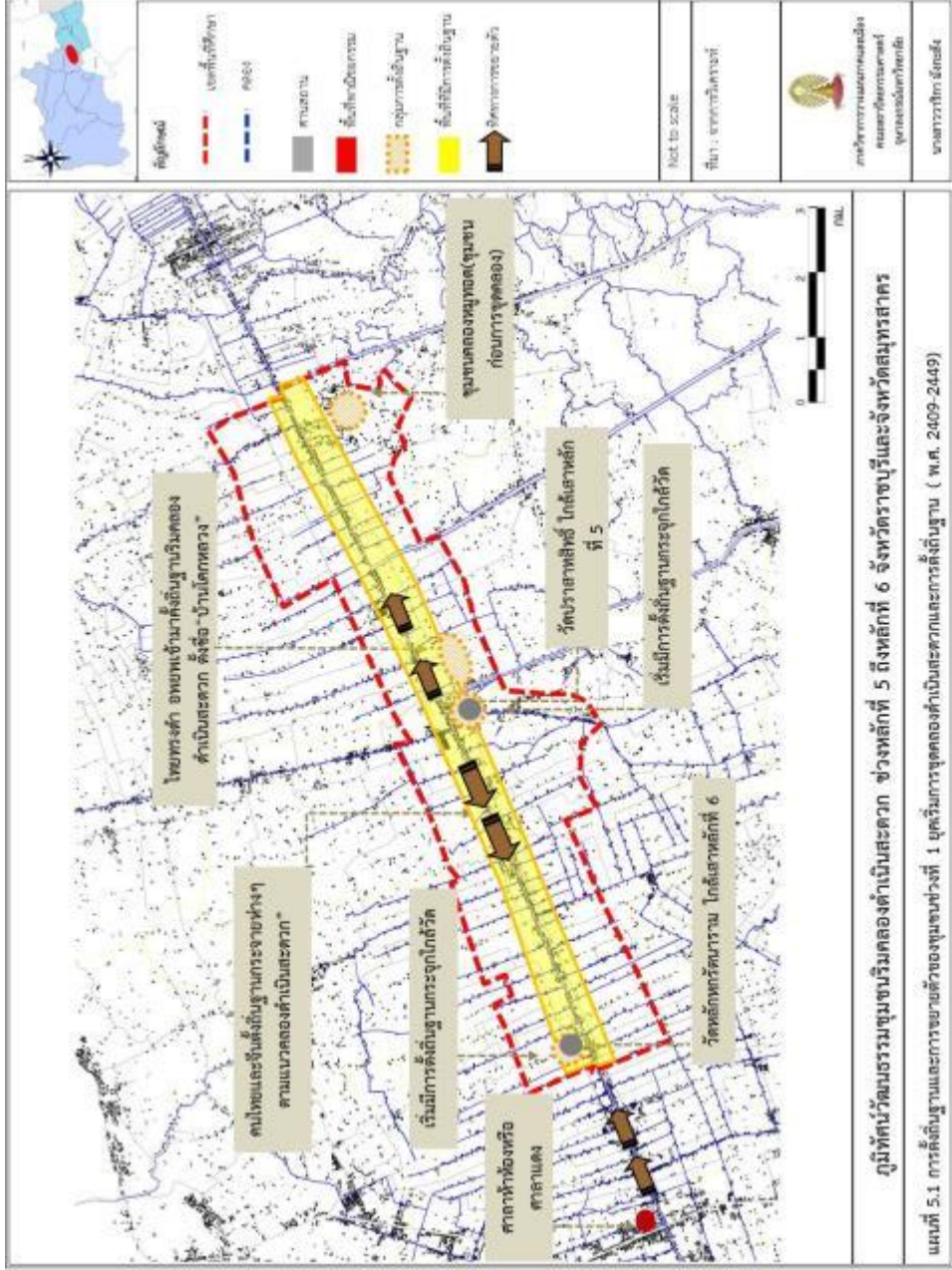

ที่มา : กรมศิลปากร, ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรภาคกลาง(กรุงเทพฯ: ศุภสภาลาดพร้าว, 2543), หน้า 162.และผู้วิจัย, 2556

ภาพที่ 5.4 แสดงตัวอย่างการเบิกสวนทำสวนยกร่องในช่วงที่ 1

⁹¹กรมศิลปากร, ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรภาคกลาง, หน้า 159.

แผนที่ 5.1 แสดงการตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของชุมชนช่วงที่ 1 ยุคเริ่มการขุดคลองดำเนินสะดวกและการตั้งถิ่นฐาน(พ.ศ.2409-2449)

5.2.1.3 โครงสร้างของชุมชน

ในช่วงเริ่มการขุดคลองดำเนินสะดวกและการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก โครงสร้างชุมชนไม่มีความหลากหลาย แต่มีความจำเพาะมากขึ้นจากภูมิปัญญาทางการเกษตรที่ติดตัวมาของคนจีน โดยเส้นแกนหลักของชุมชนคือคลองดำเนินสะดวก ซึ่งเป็นทั้งแหล่งอาหาร แหล่งทำการเกษตร และเส้นทางสัญจร ชาวดำเนินสะดวกจึงเลือกตั้งบ้านเรือนริมคลองดำเนินสะดวกทั้งสองฝั่งกระจายห่างๆกัน ด้านข้างและด้านหลังบ้านเป็นพื้นที่เกษตรกรรมแบบสวนยกร่องและเลี้ยงสัตว์ควบคู่ไปด้วยตามวิถีชาวสวนจีน คนจีนบางกลุ่มเช่าบ้านเพื่อเป็นร้านค้า ถัดไปรอบนอกยังมีพื้นที่ธรรมชาติเป็นป่าสลับเตียนอยู่ ศาสนสถานสำคัญอันเป็นศูนย์กลางของชุมชนคือ วัดปราสาทสิทธิ์ และศาลเจ้าแม่กวนอิมริมคลองดำเนินสะดวก

5.2.1.4 การใช้ประโยชน์ที่ดิน

การใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกมีประเภทการใช้ประโยชน์ใกล้เคียงในยุคก่อนการขุดคลอง คือ การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อที่อยู่อาศัย เพื่อการอยู่อาศัย กิจพาณิชย์กรรม เพื่อสถาบันศาสนา และเพื่อเกษตรกรรม แต่แตกต่างที่ยุคนี้มีระดับการเข้าไปจัดการพื้นที่ของมนุษย์สูงขึ้น และมีรูปแบบวิธีการใช้ประโยชน์พื้นที่ที่เป็นลักษณะพิเศษโดยเฉพาะการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม

พื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลองเป็นเรียกได้ว่าเป็นเมืองสามน้ำ คือ น้ำเค็ม น้ำกร่อย และน้ำจืด โดยทางตอนบนของแม่กลองรวมถึงพื้นที่บริเวณคลองดำเนินสะดวกเป็นพื้นที่น้ำจืด ดินมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกมากเนื่องจากการตกตะกอนแร่ธาตุไว้หลังจากฤดูน้ำหลากทุกปี ชาวจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานเห็นความสมบูรณ์ของดินและน้ำจึงบุกเบิกเปลี่ยนพื้นที่ทำนาและพื้นที่ธรรมชาติดั้งเดิมให้กลายเป็นพื้นที่สวน เนื่องจากสวนให้ผลตอบแทนคุ้มค่ากว่าการทำนา ทำให้เกิดการ “เบิกสวน” ขึ้น ต่างจากคนไทยที่มักจะทำการเกษตรบนพื้นที่ที่มีอยู่ดั้งเดิมไม่มีการบุกเบิกหรือเปลี่ยนแปลงพื้นที่ใหม่ นอกจากนี้ชาวจีนได้นำภูมิปัญญาการทำระบบสวนยกร่องเข้ามาใช้ในพื้นที่ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกเป็นครั้งแรก จากหลักฐานการบันทึกของ เฮอเบิร์ท แวริงตัน สมิท นักธรณีวิทยาที่เคยเป็นเจ้ากรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา กล่าวถึงการเดินทางไปกาญจนบุรี ในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งต้องผ่านคลองดำเนินสะดวกระบุว่า เมื่อต้องผ่านเรือสวนในช่วงเวลานั้นพื้นที่มีการปรับพื้นที่นาให้เป็นสวนยกร่องแบบจีน สาเหตุหนึ่งที่ชาวจีนทำสวนยกร่องเพราะคนจีนในสมัยก่อนเห็นความสำคัญของการมีน้ำไว้ใช้ในหน้าแล้ง เนื่องจากเดือนมีนาคมถึงพฤษภาคมของพื้นที่คลองดำเนินสะดวกเป็นฤดูแล้งขาดแคลนน้ำจึงขุดทำร่องในสวนของตนเพื่อการสำรองน้ำ

ไว้ใช้ อีกทั้งการมีห้องร่องจะทำให้สามารถรดน้ำพืชได้ง่ายขึ้น^{92 93 94 95 96} ถือเป็น การปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม การเบิกสวนในช่วงเริ่มแรกเป็นการทำ “สวนเตี้ย” คือ คั้นดินรอบสวนกับร่องสวน มีความสูงเสมอกัน ทำให้เมื่อถึงฤดูน้ำหลากประมาณเดือนกรกฎาคมน้ำจะท่วมสวนได้ แต่มีข้อดีคือ ทำให้กำจัดแมลงศัตรูพืช พืชที่ปลูกสมัยนั้นส่วนใหญ่เป็นพริกบางช้าง หอมบางช้าง กระเทียมบางช้าง หมาก พลุค่าง ถั่วคุด(ถั่วลิสง) ถั่วอิตาเย(ถั่วแดง) คะนาลู้ย(ผักกาดขาว) ติ้วไฉ่ ไข่เต๋า ฯลฯ^{97 98} นอกเหนือจากวิธีทำสวนด้วยระบบสวนยกร่องของชาวจีนที่ต่างจากไทยแล้ว ชาวจีนยังทำสวนพร้อมกับการเลี้ยงสัตว์ โดยใช้มูลสัตว์และปลาเน่าเป็นปุ๋ยอีกด้วย⁹⁹ ต่อมาลักษณะการใช้ประโยชน์ที่เพื่อการเกษตรด้วยระบบสวนยกร่องของชาวจีนได้แพร่หลายสู่ชาวไทยและไทยทรงดำ

ด้านการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยกระจายตัวอยู่ริมน้ำทั้งสองฝั่งคลองดำเนินสะดวก แต่จะมีการแทรกตัวของการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่ออยู่อาศัยกึ่งพาณิชย์กรรมขนาดเล็กจำนวนไม่มากใกล้บริเวณวัดปราสาทสิทธิ์ ส่วนพื้นที่ด้านในถัดจากที่อยู่อาศัยเล็กเข้าไปเล็กน้อยเป็นการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อเกษตรกรรมในลักษณะของสวนยกร่อง ด้านการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อสถาบันศาสนานั้น เนื่องจากชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกมีการตั้งถิ่นฐานร่วมกันของ 3 ชาติพันธุ์ คือ ไทย จีน และไทยทรงดำ ทำให้ความเชื่อมีลักษณะเฉพาะของชนชาติตนแต่ยังอยู่บนพื้นฐานของพุทธศาสนา โดยชาวจีนจะมีศาลเจ้า ชาวไทยทรงดำมีศาลผีประจำหมู่บ้าน ส่วนคนไทยคือ วัดปราสาทสิทธิ์ วัดหลักहरตารามซึ่งเกาะตามเส้นคลองดำเนินสะดวก ใกล้เสาหลักที่ 5 และ 6 ตามลำดับ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁹² มุลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์, บทความมุลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์เรื่อง สัมผัสลุ่มน้ำคูคลองและวิถีชีวิตคนสามน้ำ ณ ย่านสวนนอก จ.สมุทรสงคราม[ออนไลน์], 1 ธันวาคม 2550. แหล่งที่มา <http://www.lek-prapai.org/print.php?id=451> , [สืบค้นเมื่อ 8 มกราคม 2557]

⁹³ กรมศิลปากร, ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรรมภาคกลาง, หน้า 158.

⁹⁴ สัมภาษณ์ ฐานพวงค์ จิตรสาคร, 15 เมษายน 2556.

⁹⁵ สมพงษ์ วงศ์รัตน์, วิถีชีวิตของชาวจีนในอำเภอดำเนินสะดวก[ออนไลน์], 29 ธันวาคม 2554. แหล่งที่มา http://www.kehakaset.com/index.php?option=com_content&view=article&id=627:2011-12-29-02-08-17&catid=38 [สืบค้นเมื่อ 8 พฤษภาคม 2555]

⁹⁶ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, บทความมุลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์เรื่อง สวนผลไม้: เศรษฐกิจของชาวบางกอก[ออนไลน์],ไม่ระบุปี. แหล่งที่มา <http://www.lek-prapai.org/watch.php?id=835> [สืบค้นเมื่อ 10 มกราคม 2557]

⁹⁷ กรมศิลปากร, ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรรมภาคกลาง, หน้า 160-161.

⁹⁸ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดราชบุรี, หน้า 217.

⁹⁹ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, บทความมุลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์เรื่อง สวนผลไม้: เศรษฐกิจของชาวบางกอก[ออนไลน์],ไม่ระบุปี.

5.2.1.5 โครงการสัญจร

ที่ตั้งชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 สามารถเชื่อมต่อกับแม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำแม่กลอง เสมือนเป็นเส้นทางหลวงในการสัญจรทางน้ำระหว่างเมืองทางตะวันตกและพระนคร ทำให้โครงการสัญจรทางน้ำเป็นโครงข่ายหลักของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกในการติดต่อกันทั้งภายในและชุมชนภายนอก รวมถึงในการลำเลียงผลผลิตออกจากสวนและการค้าขายอีกด้วย ทุกบ้านจะมีเรือไว้เป็นของตนเอง เช่น เรือสำปั้น เรืออีแปะ เรือมาด เป็นต้น อย่างไรก็ตามหากจะติดต่อลวกไกลก็เคียง ชาวดำเนินสะดวกจะเดินเท้าไปตามคันสวนแต่ละแห่งสู่จุดหมายปลายทาง

5.2.2 ลักษณะทางเศรษฐกิจ

จากการทำสนธิสัญญาเบาริ่งทำให้เกิดการสร้างคลองดำเนินสะดวกขึ้น นำมาสู่การตั้งถิ่นฐานที่มีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่เป็นพื้นที่เกษตรกรรมแบบสวนยกร่องอันภูมิปัญญาจากคนจีนแต่ด้วยข้อจำกัดทางเทคโนโลยีและแรงงานที่มีน้อย รวมถึงสภาพอากาศและฤดูกาลที่มีน้ำท่วมหลากในเดือนกรกฎาคมทุกปี ชาวสวนคนจีนจึงปรับตัวด้วยการเลือกชนิดพืชพรรณที่เหมาะสมในการเพาะปลูกคือ สวนผัก เช่น หอม พริก กระเทียม ผักกาดขาว ฯลฯ เนื่องจากได้ผลผลิตเร็ว ปลูกได้หลายครั้ง และดูแลรักษาง่าย อย่างไรก็ตามผลผลิตที่ได้เพียงพอแก่การยังชีพและแลกเปลี่ยนซื้อขายในชุมชนเท่านั้น นอกจากนี้คนจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชนมีความถนัดทางด้านการค้าขายและการต่อเรือ จึงปรากฏรูปแบบเศรษฐกิจด้านพาณิชย์กรรมขนาดเล็ก แต่มีจำนวนไม่มากรองรับเฉพาะความต้องการคนในชุมชน สามารถสรุปได้ว่าระบบเศรษฐกิจของพื้นที่ศึกษาในช่วงนี้เป็นระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพที่ต้องอิงระบบธรรมชาติในการผลิต นี่คือการสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติที่กลายเป็นลักษณะภูมิทัศน์วัฒนธรรมเชิงเศรษฐกิจของชุมชนขึ้นมา

5.2.3 ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม

5.2.3.1 กลุ่มคนและวิถีชีวิต

กลุ่มคนจีนและไทยเป็นกลุ่มแรกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 ภายหลังจากเสร็จสิ้นการเป็นแรงงานขุดคลอง ต่อมาไทยทรงดำซึ่งอพยพมาจากเมืองเพชรบุรีเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่เนินสูงบริเวณช่วงหลักที่ 5 ทางฝั่งทิศใต้ของคลองดำเนินสะดวกตั้งชื่อหมู่บ้านว่าบ้านโคกหลวง คนจีนในชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกส่วนใหญ่เป็นจีนแต้จิ๋ว มีบางส่วนเป็นจีนไหหลำ จีนฮกเกี้ยน และจีนแคะ¹⁰⁰

เมื่อกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีวิถีชีวิตเชื่อเฉพาะของตนเองมาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ใหม่ จะมีการเกิดพื้นที่เพื่อการรวมกลุ่มชาติพันธุ์ของตนนั้นคือศาสนสถาน คนจีนมีการนับถือพุทธนิกาย

¹⁰⁰ สัมภาษณ์ สมศักดิ์ อภิวันทนกุล, 14 กรกฎาคม 2555.

มหายานและเทพเจ้า แต่ด้วยคนจีนยังมีเงินไม่เพียงพอที่จะสร้างศาลเจ้าขนาดใหญ่ จึงปรากฏเพียงศาลเจ้าขนาดเล็กตั้งกระจายห่างๆตามแนวคลองเพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจเท่านั้น ไทยทรงดำจากบันทึกประวัติไทยทรงดำบ้านโคกหลวงมีการสร้างศาลพ่อปู่โคกหลวงในหมู่บ้าน สำหรับคนไทยภายหลังขุดคลองและเริ่มตั้งถิ่นฐานมีการสร้างวัดใหญ่ขึ้นในเขตพื้นที่ศึกษา 2 วัด คือ วัดปราสาทสิทธิ์และวัดหลักหกรัตนาราม ตามลำดับ โดย 2 วัดนี้ยังเป็นศูนย์กลางชุมชนและที่ยึดเหนี่ยวจิตใจแก่กลุ่มชาติพันธุ์อื่นด้วย

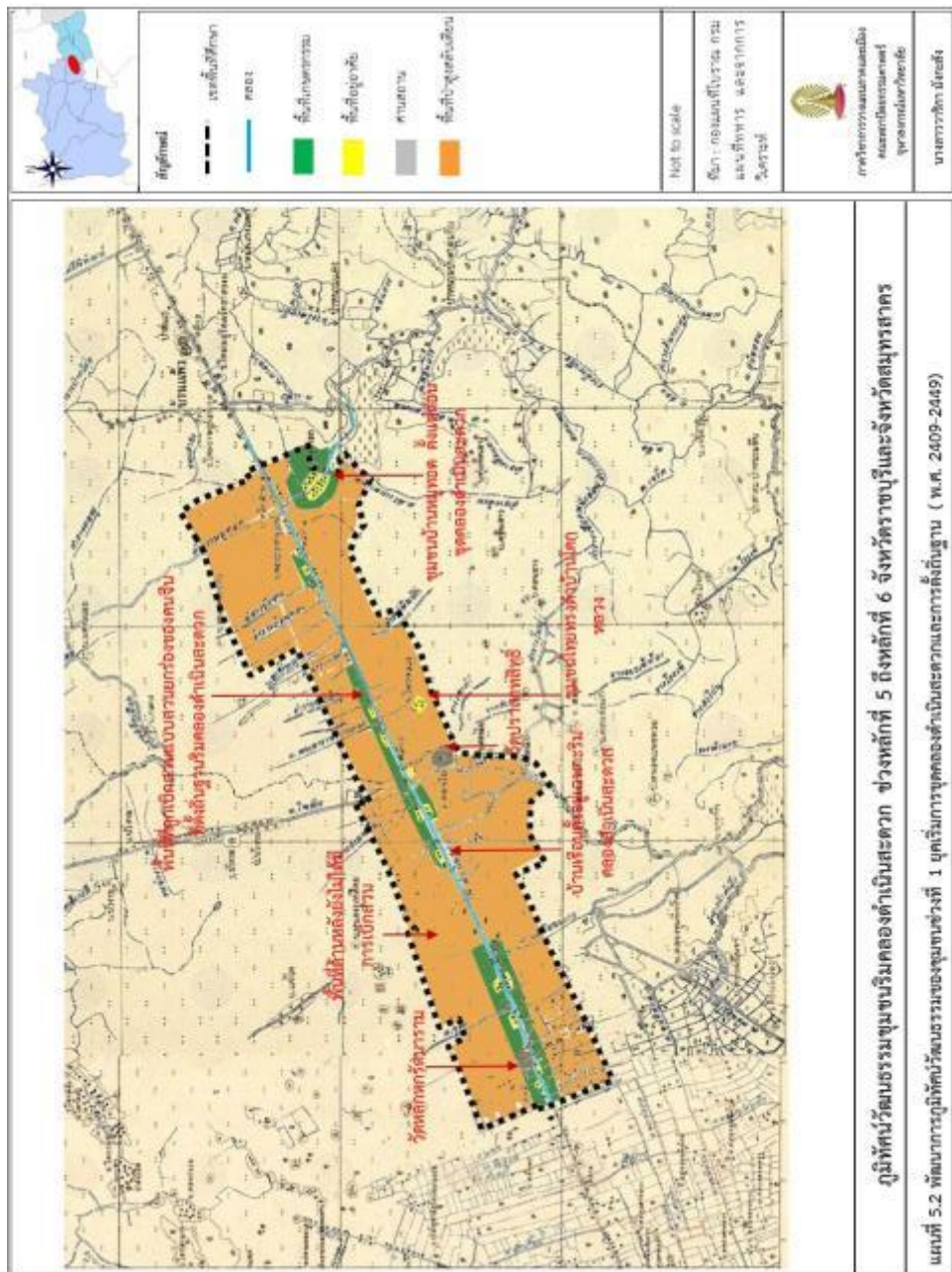
การตั้งถิ่นฐานของทั้ง 3 กลุ่มที่มีวิถีชีวิต ภูมิปัญญาและความเชื่อเฉพาะมาอยู่ร่วมกันในช่วงเริ่มแรกนั้น จะเป็นช่วงที่เกิดการแลกเปลี่ยนภูมิความรู้ เรียนรู้ที่จะปรับตัวต่อสภาพธรรมชาติร่วมกัน เกิดเป็นวิถีชาวสวนและชาวคลองดำเนินสะดวกเช่น การจัดสรรน้ำเพื่อทำการเกษตรด้วยระบบสวนยกร่อง การสัญจรทางน้ำ เป็นต้น ลักษณะความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย ผูกพันกันในระบบเครือญาติ ชาติพันธุ์ มีความเอื้อเฟื้อแก่กันทั้งคนภายในชุมชนเองและคนภายนอก เห็นได้จากการบันทึกการประพาสต้นของรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2447 ชาวบ้านมีการเชื้อเชิญคนต่างถิ่นให้ร่วมรับประทานอาหาร ส่งผลให้ชุมชนเริ่มมีความเหนียวแน่น

5.2.3.2 ความสัมพันธ์ของชุมชนกับพื้นที่โดยรอบ

การตั้งถิ่นฐานชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกในระยะแรกมีประชากรไม่มาก บทบาทของพื้นที่ศึกษาต่อพื้นที่โดยรอบจึงมีน้อย อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ในเชิงเศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ต่อพื้นที่โดยรอบจะเป็นในรูปแบบของการเข้าไปพึ่งพิงกับชุมชนอื่นมากกว่าการรองรับชุมชนเหล่านั้น กล่าวคือในช่วงนี้ตลาดน้ำน้ดปากคลองลัดพลีของพื้นที่ช่วงหลักที่ 7 และ 8 ถือเป็นนัดใหญ่ตลอดแนวคลองดำเนินสะดวก ชาวชุมชนจึงจำเป็นต้องติดต่อซื้อขายสินค้าบางชนิดที่ไม่สามารถหาได้ในพื้นที่ศึกษา ส่วนความสัมพันธ์ในเชิงสังคม ชุมชนมีการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนภายนอกกันค่อนข้างมากเนื่องจากกลุ่มคนจีน ไทย และไทยทรงดำแต่ละกลุ่มนั้นเข้ามาตั้งถิ่นฐานแถบคลองดำเนินสะดวกในช่วงใกล้เคียงกัน แต่กระจายกันออกไปจับจองแหล่งทำกิน ดังนั้นในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ของตนเองที่อยู่นอกเขตพื้นที่ศึกษาจึงยังมีความคุ้นเคยและสนิทสนมกันดี โดยเฉพาะคนจีน

5.2.4 การเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์วัฒนธรรมช่วงที่ 1

เกิดจากการขุดคลองดำเนินสะดวก ส่งผลให้มีการตั้งถิ่นฐานตามแนวคลองขึ้น แต่ด้วยเหตุที่แรกตั้งถิ่นฐานมีจำนวนประชาน้อย อีกทั้งชาวชุมชนยังคงอยู่อาศัยภายในบริบทดั้งเดิมใกล้ชีวิตธรรมชาติ ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในพื้นที่ แม้มีการปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมในการทำเกษตรกรรมเป็นระบบสวนยกร่องจากภูมิปัญญาชาวสวนจีน แต่ยังคงปรากฏในอาณาบริเวณแคบ เนื่องจากข้อจำกัดทางด้านแรงงานและเทคโนโลยี ระบบธรรมชาติเป็นตัวกำหนดวิถีชีวิต การเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์วัฒนธรรมช่วงที่ 1 จึงมีลักษณะเป็น “ภูมิทัศน์นำวัฒนธรรม”

แผนที่ 5.2 แสดงพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนช่วงที่ 1 ยุคเริ่มการขุดคลองดำเนินสะดวก และการตั้งถิ่นฐาน (พ.ศ.2409-2449)

5.3 ช่วงที่ 2 ยุคการขยายตัวของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก (สมัยปลายรัชกาลที่ 5 ถึง ปลายรัชกาลที่ 8 : พ.ศ. 2450-2489)

ภายหลังการประกาศเลิกทาสของรัชกาลที่ 5 ประมาณพ.ศ. 2448 ประชาชนต้องการที่ดินทำกินเพิ่มมากขึ้น ในระยะเวลาใกล้เคียงกันเริ่มมีการอพยพของคนจีนจากนครไชยศรีเข้ามาทำให้เกิดการเข้ามาจับจองพื้นที่ในชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกเพิ่มมากขึ้น ผนวกกับประชากรที่อยู่ดั้งเดิมขยายพื้นที่ทางการเกษตร ส่งผลให้ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 เริ่มขยายตัว หลักฐานยืนยันคือ พระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ในการเสด็จประพาสต้นมณฑลราชบุรีครั้งที่ 2 พ.ศ.2452 ที่แสดงถึงการเปลี่ยนแปลงพื้นที่อย่างมากของชุมชน จากพื้นที่ป่าธรรมชาติกลายเป็นบ้านเรือนชุมชนตั้งแต่หลักที่ 1 เป็นต้นมา ภูมิทัศน์วัฒนธรรมในช่วงที่ 2 มีดังนี้

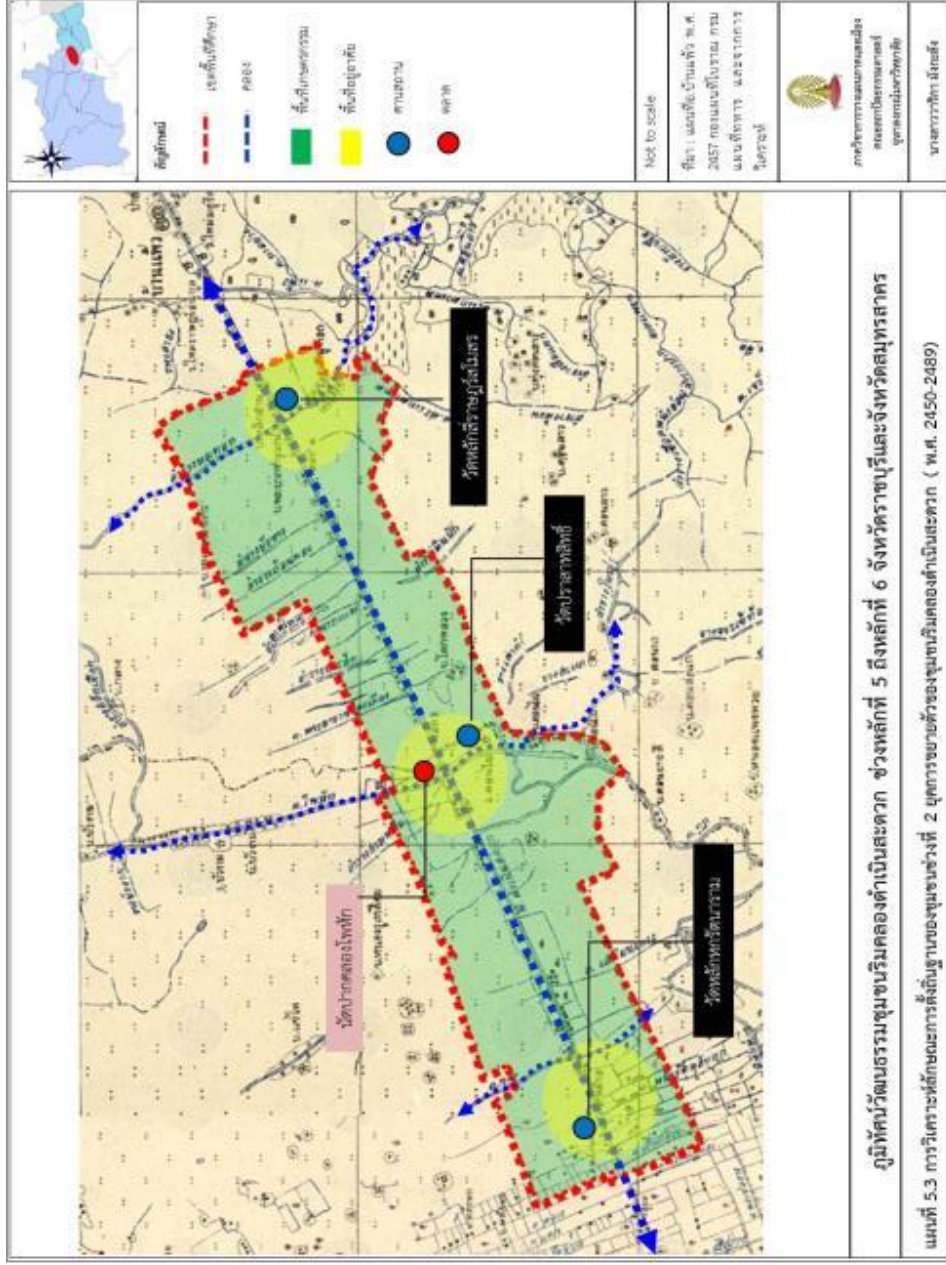
5.3.1 ลักษณะทางกายภาพ

5.3.1.1 การตั้งถิ่นฐาน

การวิเคราะห์การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในช่วงนี้เมื่อพิจารณาระดับกว้าง รูปแบบการตั้งถิ่นฐานหลังการขุดคลองเป็นการตั้งถิ่นฐานที่เริ่มมีขยายตัวมากขึ้น มีลักษณะกระจายไปตามแนวคลองดำเนินสะดวกทั้งสองฝั่งและมีการขุดคลองเชื่อมต่อเพื่อชักน้ำสู่พื้นที่ชั้นใน แม้มีการกระจายการตั้งถิ่นฐานตลอดแนวคลองแต่เริ่มมีการกระจุกตัวอยู่ 3 แห่ง คือ วัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร (บริเวณเสาหลักที่ 4) วัดปราสาทสิทธิ์(บริเวณเสาหลักที่ 5) และวัดหลักहरदनาราม(บริเวณเสาหลักที่ 6) ทั้งหมดเป็นวัดเก่าแก่สร้างขึ้นหลังขุดคลองเสร็จได้ไม่นาน ทั้งนี้ผู้วิจัยวิเคราะห์ลักษณะการกระจุกตัวของ การตั้งถิ่นฐานทั้ง 3 แห่งจากแผนที่อ.บ้านแพ้วปี 2457¹⁰¹ ทั้ง 3 กลุ่มการตั้งถิ่นฐานนั้นมีลักษณะคือ 1. วัดเป็นศูนย์กลางทั้งสองฝั่งคลองในรัศมีประมาณ 2 กิโลเมตร 2. อยู่ใกล้คลองสายรองคือ ปากคลองลำรางหมุทอด(บริเวณเสาหลักที่ 4) ปากคลองโพหัก(บริเวณเสาหลักที่ 5) และปากคลองขุดหรือคลองวัดหลักหกฯ(บริเวณเสาหลักที่ 6) 3. มีพื้นที่เกษตรโดยรอบ จากลักษณะดังกล่าวสามารถพิจารณาได้ว่าการกระจุกตัวประชากรในพื้นที่ศึกษาช่วงสมัยนี้จะอยู่ในพื้นที่ที่มีองค์ประกอบ 3 อย่างคือ *วัด คลองที่มีจุดตัดกัน และพื้นที่ทำเกษตร* เมื่อมีองค์ประกอบทั้งสามการรวมกลุ่มจะค่อยๆเพิ่มขึ้นจนเกิดตลาดขึ้นในเวลาต่อมา(แผนที่5.3)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

¹⁰¹ กรมแผนที่ทหาร, "แผนที่อ.บ้านแพ้ว จ.สมุทรสาคร พ.ศ.2457 "(กองแผนที่โบราณ: กรมแผนที่ทหาร, 2457).

แผนที่ 5.3 แสดงการวิเคราะห์ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนช่วงที่ 2 ยุคการขยายตัวของชุมชนริมคลองคำเงิน สะดวก (พ.ศ. 2450-2489)

เมื่อพิจารณาระดับเล็ก จากหลักฐานภาพถ่ายพื้นที่คลองดำเนินสะดวกในเดือน พฤษภาคม พ.ศ.2479 ของ Robert Larimore Pendleton นักปฐพีวิทยาชาวอเมริกาและอาจารย์ ด้านปฐพีวิทยาแห่งมหาวิทยาลัย John Hopkins ที่เข้ามาทำการวิจัยประเทศไทยช่วงก่อน สงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้สามารถอธิบายการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 ได้ว่าในช่วงนี้ชุมชนมีตั้งถิ่นฐานตามแนวริมคลองดำเนินสะดวก โดยเริ่มปรากฏการวาง อาคารที่ใกล้ชิดกันมากขึ้น ลักษณะคล้ายเรือนแถวทำจากวัสดุไม้ สันนิษฐานว่าอาจเป็นเรือนแถว ค้าขาย เนื่องจากด้านหน้ามีเรือจอดเทียบท่าหลายลำ(ภาพที่ 5.5) นอกจากนี้ยังปรากฏอีกรูปแบบ คือบ้านเดี่ยวริมคลอง ด้านหลังเป็นสวนพริกไทย ชาวสวนมีการขุดคลองย่อยเพื่อชักน้ำเข้าสู่สวน และสร้างสะพานเล็กข้ามคลองย่อย (ภาพที่ 5.6) การปรับพื้นที่ที่มีข้อจำกัดในเรื่องน้ำเข้าไม่ถึงเพื่อให้ สามารถทำการเกษตรได้แสดงถึงการเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้อย่างดี

ภาพที่ 5.5 แสดงเรือนแถวริมคลองดำเนินสะดวก พ.ศ. 2479 (ซ้าย)

ภาพที่ 5.6 แสดงบ้านคลองย่อยและสวนพริกไทย พ.ศ. 2479 (ขวา)

CHULALONGKORN UNIVERSITY

ที่มา: Robert Larimore Pendleton , 2479 ^{102 103}

¹⁰² Robert Larimore Pendleton, "Rat Buri Changwat (Thailand), Village Along Damnoen Saduak Canal "(Milwaukee, Wisconsin, United States: University of Wisconsin-Milwaukee Libraries, 1936).

¹⁰³ "Rat Buri Changwat (Thailand), Canal between Suphan Buri and Mae Nam Mae Klong Rivers,"(Milwaukee, Wisconsin, United States: University of Wisconsin-Milwaukee Libraries, 1936).

นอกจากนี้ หากพิจารณาการตั้งถิ่นฐานในเชิงความเชื่อของคนจีนนั้น แม้ว่าการเลือกพื้นที่ตั้งถิ่นฐานของคนจีนมีหลักคล้ายคนไทยคือการตั้งถิ่นฐานใกล้น้ำเพื่อความสะดวกในการคมนาคม การทำการเกษตร และบริโภคน้ำ แต่คนจีนมีรายละเอียดของเหตุผลที่แฝงคติความเชื่อลัทธิเต๋าและแบบพุทธมหายานเพิ่มเข้ามาคือ คนจีนมีความพยายามที่จะผสมผสานระหว่างพลังของธรรมชาติที่ตั้ง และบริบทแวดล้อม เพื่อก่อให้เกิดพลังดีแก่ผู้อยู่อาศัย¹⁰⁴ โดยเลือกพื้นที่ที่มีน้ำไหลผ่าน เพราะเชื่อว่าน้ำเป็นสัญลักษณ์แห่งทรัพย์สิน ความอุดมสมบูรณ์ หากพื้นที่มีน้ำไหลเข้ามาหาจะทำให้เจริญรุ่งเรือง ฉะนั้นคนจีนกลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานบริเวณพื้นที่ด้านในถัดจากคลองดำเนินสะดวกจึงมีการขุดคลองเชื่อมเพิ่มขึ้น ต่างจากคนไทยที่จะตั้งถิ่นฐานพื้นที่ดั้งเดิมไม่มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงพื้นที่มากนัก

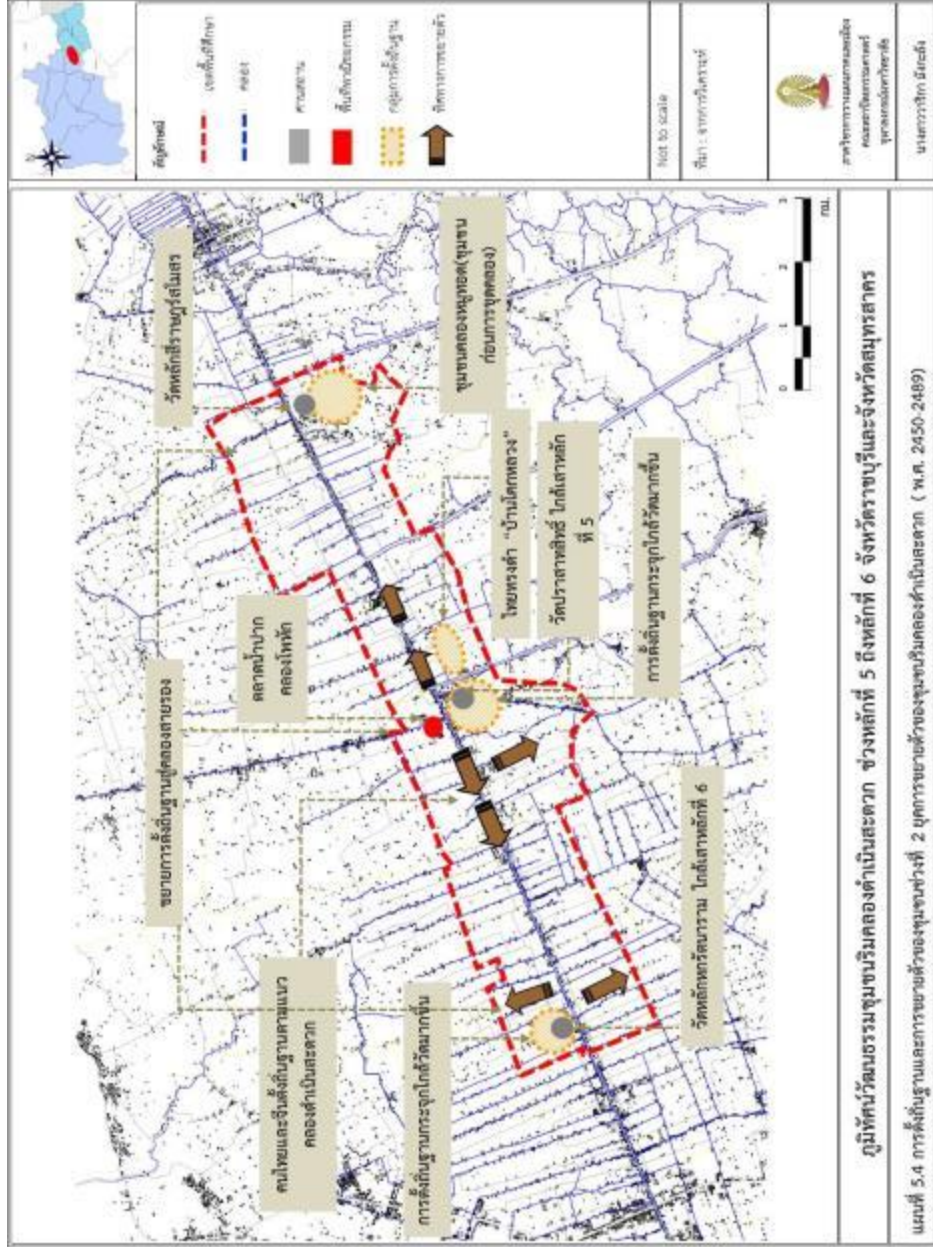
5.3.1.2 การขยายตัวของชุมชน

จากบันทึกพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อคราวเสด็จประพาสสมณชลราชบุรี พ.ศ.2452* กล่าวว่าริมคลองดำเนินสะดวกมีการขยายตัวของชุมชนที่ชัดเจนตั้งแต่หลักที่ 1 เป็นต้นไป โดยมีการเปลี่ยนพื้นที่เดิมที่เป็นป่าจาก ป่าปรัง ฯลฯ ให้เป็นพื้นที่การใช้ประโยชน์เพื่อเกษตรกรรม พาณิชยกรรม สถาบันศาสนา และที่อยู่อาศัย¹⁰⁵ ใจความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการขยายตัวอย่างมากของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก โดยการขยายตัวของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกหลังจากขุดคลองจะเริ่มขยายจากริมคลองดำเนินสะดวก แต่จะเริ่มกระจุกที่วัดเป็นศูนย์กลางคือ วัดปราสาทสิทธิ์ วัดหลักหกรัตนาราม และวัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร เมื่อต้องขุดคลองสายรอง คลองย่อย หรือลำประโดง เพื่อการคมนาคมและชักน้ำเข้าสู่พื้นที่ชั้นใน ช่วงแรกจะขุดคลองย่อยในรัศมีใกล้วัดเพื่อไปมาสะดวก เกิดจุดตัดคลองขึ้นซึ่งเป็นที่ดี เพราะมีผู้สัญจรผ่านมาก จึงเกิดการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นบริเวณนี้และเกิดตลาดขึ้น เช่น ตลาดปากคลองโพหัก บริเวณเสาหลักที่ 5 หน้าวัดปราสาทสิทธิ์ เป็นต้น ส่วนพื้นที่ชั้นในมีการขุดคลองสายรองทำให้เกิดการขยายพื้นที่ทางการเกษตรเพิ่มขึ้นโดยการเบิกสวน

¹⁰⁴ ฐิติวัฒน์ นงนุช, "สัญญาแห่งสถานที่ ภูมิศึกษา: ชุมชนชาวจีนย่านตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร," in การประชุมวิชาการ มหาวิทยาลัยศรีปทุม ปีการศึกษา 2550(มหาวิทยาลัยศรีปทุม 2550). หน้า 296-298.

*"...ในลำคลองระยะหลัก 1 หลัก 2 จนกระทั่งหลัก 3 เดิมเป็นจากและปรัง เดียวนี้มีจาก และปรังเข้าไปไม่ถึงหลัก 1 เป็นไร่นาไปหมด ได้ความว่าดีมาก ตามลำคลองมีตลาดเกิดขึ้นใหม่ถึงสามระยะ นับว่าไม่มีที่ว่าง ว่าคนราชบุรียกลงมาตั้งแถบคลองดำเนินสะดวกนี้มาก ..."

¹⁰⁵ บริษัท SANFAH television, "เมืองดำเนินสะดวก เครือข่ายสายน้ำร้อยล้าธาร ตลาดการค้า สวนผลผลิต ชุมชนจีน "(รายการวิทย์โทรทัศน์ออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส, 20 เมษายน 2553.).

แผนที่ 5.4 แสดงการตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของชุมชนช่วงที่ 2 ยุคการขยายตัวของชุมชนริมคลองดำเป็นสะดวก(พ.ศ. 2450-2489)

5.3.1.3 โครงสร้างของชุมชน

ในช่วงการขยายตัวของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกมีโครงสร้างชุมชนเพิ่มขึ้น คือ ตลาดน้ำและกลุ่มเรือนแถวไม้ที่อยู่อาศัยกึ่งพาณิชย์กรรม เดิมในช่วงที่ 1 แม้ว่ามีร้านค้าอยู่ แต่เป็นลักษณะพาณิชย์กรรมขนาดเล็กและมีจำนวนน้อย ชาวชุมชนในพื้นที่ศึกษาจำเป็นต้องไปนัดปากคลองลัดพลีที่มีขนาดใหญ่เพื่อแลกเปลี่ยนสินค้าที่ไม่มีขายในชุมชน แต่ในช่วงที่ 2 นี้ชุมชนมีประชากรมากขึ้น ทำให้มีสินค้าที่หลากหลายและเพียงพอกับความต้องการมาแลกเปลี่ยนซื้อขายกัน เกิดนัดปากคลองโพหักในชุมชน บริเวณใกล้วัดปราสาทสิทธิ์ นอกเหนือจากนี้โครงสร้างชุมชนยังคงเดิม แต่อาจมีการเพิ่มและลดระดับลง ได้แก่ คลองดำเนินสะดวก อันเป็นเส้นแกนหลักของชุมชน ได้ถูกเชื่อมต่อจากการขุดคลองสายรองและคลองย่อยของชาวสวนในพื้นที่ศึกษา เพื่อวัตถุประสงค์ทางการเกษตรและการสัญจร บ้านเรือนจึงเริ่มปรากฏที่บริเวณคลองสายรองบ้าง ส่วนพื้นที่ป่าสูงสลับเตียนรอบนอกของพื้นที่เริ่มลดลง เพราะถูกชาวสวนดำเนินสะดวกทำการเบิกสวนให้เป็นพื้นที่เกษตรกรรมระบบสวนยกร่อง ด้านศาสนสถานยังคงเป็นศูนย์รวมของชุมชน ได้แก่ วัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร วัดปราสาทสิทธิ์ วัดหลักहरัตนาราม และศาลเจ้าเล็กๆ ริมคลองดำเนินสะดวก

5.3.1.4 การใช้ประโยชน์ที่ดิน

ด้านการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยกระจายตัวอยู่ริมน้ำทั้งคลองดำเนินสะดวกและสายรอง แต่บริเวณจุดตัดคลองจะมีการแทรกตัวของกลุ่มการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่ออยู่อาศัยกึ่งพาณิชย์กรรมที่มีลักษณะเป็นเรือนแถวไม้ริมน้ำร่วมกับตลาดน้ำที่นัดกันมาขายตั้งอยู่ คือ นัดปากคลองโพหัก พื้นที่ด้านในพบการตั้งถิ่นฐานปลายคลองสายรองที่ถูกขุดขึ้นโดยชาวสวนในชุมชนเพื่อการเกษตรและสัญจรทางน้ำ โดยเป็นการตั้งถิ่นฐานประเภทที่อยู่อาศัยในพื้นที่เกษตรกรรม รูปแบบสถาปัตยกรรมในชุมชนและพื้นที่ข้างเคียงที่ปรากฏมีลักษณะสอดคล้องกับธรรมชาติ แต่เริ่มมีการพัฒนารูปแบบมากขึ้น เช่น สร้าง 2 ชั้น แต่อย่างไรก็ตามยังคงยกพื้นสูงจากระดับน้ำ

ที่มา: Robert Larimore Pendleton , 2479^{106 107 108 109}

ภาพที่ 5.7 แสดงลักษณะบ้านเรือนในชุมชน พ.ศ.2479

ในช่วงนี้ระบบสวนยกร่องได้ถูกชาวสวนดำเนินสะดวกพัฒนาให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของพื้นที่ศึกษาที่ปกติมักเกิดน้ำหลากในช่วงเดือนกรกฎาคม ชาวสวนพัฒนาเป็นการทำ“สวนสูง” คือสวนที่ยกคันดินรอบสวนให้สูงกว่าร่องสวนเพื่อป้องกันน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก โดยคันดินนี้จะต้องปลูกพืชที่มีรากสามารถยึดคันสวนได้ดี เช่น มะม่วง มะพร้าว กล้วยน้ำว่า ชมพู ฯลฯ ส่วนในร่องสวนสามารถปลูกได้ทั้งพืชล้มลุกและยืนต้น การทำสวนสูงเริ่มทำครั้งแรกในบริเวณ

¹⁰⁶ Robert Larimore Pendleton , “Rat Buri Changwat (Thailand), canal between Suphan Buri and Mae Nam Mae Klong rivers,”(Milwaukee, Wisconsin, United States: University of Wisconsin-Milwaukee Libraries,1936).

¹⁰⁷ Robert Larimore Pendleton, "Rat Buri Changwat (Thailand), Chinese House on the River Front,"(Milwaukee, Wisconsin, United States: University of Wisconsin-Milwaukee Libraries, 1936).

¹⁰⁸ "Rat Buri Changwat (Thailand), Village from Mae Nam Mae Klong River,"(Milwaukee, Wisconsin, United States: University of Wisconsin-Milwaukee Libraries, 1936).

¹⁰⁹ Robert Larimore Pendleton , “Rat Buri Changwat (Thailand), village along Damnoen Saduak canal,”(Milwaukee, Wisconsin, United States: University of Wisconsin-Milwaukee Libraries,1936)

หลักที่ 6¹¹⁰ อย่างไรก็ตามราคาในการทำและดูแลคັນสวนรูปแบบนี้มีราคาแพงจึงปรากฏอยู่น้อย ส่วนใหญ่ชาวสวนยังทำระบบสวนยกทรงแบบสวนเตี้ยปลูกผัก¹¹¹

5.3.1.5 โครงการการสัญจร

เมื่อชุมชนเริ่มขยายตัวคลองดำเนินสะดวกมีเรือสัญจรผ่านหนาแน่นมากทั้งจากคนในพื้นที่เองและเรือที่สัญจรผ่านระหว่างพระนครและเมืองฝั่งตะวันตกของไทย บางครั้งสามารถเดินข้ามคลองได้ด้วยไม่ต้องสัมผัสน้ำ ในช่วงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 (ระหว่างปี พ.ศ.2482 –พ.ศ. 2488) คลองดำเนินสะดวกเป็นเส้นทางในการเดินเรือของกองทัพญี่ปุ่นเพื่อลำเลียงอาหารและอาวุธต่างๆไปสร้างทางรถไฟสายมรณะที่จังหวัดกาญจนบุรี ในช่วงนี้เกิดเรือโยงบรรทุกของจำนวนมาก การที่คลองดำเนินสะดวกเป็นเส้นทางลำเลียงยุทธปัจจัยของกองทัพญี่ปุ่น ส่งผลให้เกิดการโจมตีจากฝ่ายพันธมิตรเพื่อป้องกันและทำลายเส้นทางลำเลียงยุทธปัจจัยของญี่ปุ่นที่คลองดำเนินสะดวกด้วยการ ทิ้งระเบิดและกราดยิงบ้านเรือนสองฝั่งตลอดแนวคลอง เมื่อ 18 เมษายน พ.ศ.2488 การระเบิด ในครั้งนั้นทำให้น้ำในลำคลองแห้ง เนื่องจากประตูกั้นน้ำได้รับความเสียหาย จึงไม่สามารถใช้สัญจรหรือทำการเกษตรได้ระยะหนึ่ง โดยหลักฐานการทิ้งระเบิดจากฝ่ายพันธมิตรคือ ลูกระเบิด 3 ลูกที่พบบริเวณประตูน้ำบางนกแขวก¹¹² คลองดำเนินสะดวกจึงถือเป็นโครงการสำคัญระหว่างเมืองหลวงและพื้นที่ฝั่งตะวันตกของประเทศในยุคนี้ ส่วนโครงการสัญจรทางบกเป็นการสัญจรระยะสั้นโดยใช้การเดินทางเท้าหรือเกวียน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

¹¹⁰ กรมศิลปากร, ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรภาคกลาง, หน้า 160-161. และคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดราชบุรี, หน้า 217.

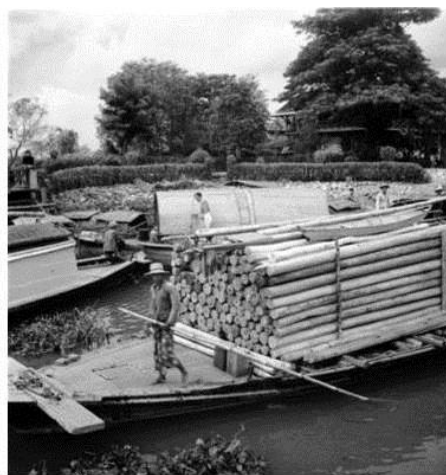
¹¹¹ สัมภาษณ์ ฐาปนวงศ์ จิตรสาคร, 15 เมษายน 2556.

¹¹² พระครูสิริวรรณวิวัฒน์, ประวัติดำเนินสะดวก : ที่ระลึก งานทำบุญอายุครบ 5 รอบ 60 ปีบริบูรณ์ พระครูสิริวรรณวิวัฒน์ (วรรณฉวนโณ) วัดหลักทนต์นาราม ต.ศรีสุราษฎร์ อ.ดำเนินสะดวก จ.ราชบุรี , หน้า 89.

ด้านหลังของภาพเป็นประตุน้ำบางยาง เรือผ่านเข้าออก

ประตุน้ำบางยาง เรือบรรทุกไม้จากคลองดำเนินสะดวกสู่คลองภาษีเจริญผ่านเข้าออก

ที่มา: Robert Larimore Pendleton , 2479 ^{113 114}

ภาพที่ 5.8 แสดงการสัญจรของเรือประตุน้ำบางยาง พ.ศ.2479

5.3.2 ลักษณะทางเศรษฐกิจ

การเกษตรกรรมระบบสวนยกร่องของภูมิปัญญาคนจีนทำให้มีผลผลิตเพิ่มมากขึ้น ด้านปริมาณแรงงานมีมากขึ้นจากการขยายตัวของชุมชน ประกอบกับในช่วงนี้ระบบเศรษฐกิจไทยเริ่มเข้าสู่เศรษฐกิจโลกแบบทุนนิยมมากขึ้น อีกทั้งคลองดำเนินสะดวกมีการสัญจรหนาแน่นเนื่องจากตำแหน่งคลองดำเนินสะดวกเป็นทางผ่านระหว่างเมืองฝั่งตะวันตกสู่พระนครเพื่อวัตถุประสงค์การคมนาคมและลำเลียงขนส่งน้ำตาล จำนวนผู้ที่ซื้อผลผลิตทางการเกษตรของชุมชนจะมีมากขึ้นด้วยเหตุผลเหล่านี้ ส่งผลให้จากเดิมที่มีการผลิตแบบยังชีพแก่ตนเองและชุมชนได้เริ่มเปลี่ยนเป็นการผลิตจำนวนมากเพื่อการค้า ผลผลิตที่ได้ของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกเป็นที่ขึ้นชื่อ เช่น พริก หอม กระเทียมบางช้าง พลุค่าง ผักต่างๆ และพืชผลอื่น เช่น มะม่วงพันธุ์สามร้อยไม่ถึงฝั้ว พันธุ์อกร่อง พันธุ์หนังกกลางวัน พันธุ์เขียวสวย ฯลฯ ที่มีรสชาติดีของคลองดำเนินสะดวก ¹¹⁵ ผลผลิตที่มี

¹¹³ Robert Larimore Pendleton, "Rat Buri Changwat (Thailand), Boats at Canal Locks," (Milwaukee, Wisconsin, United States: University of Wisconsin-Milwaukee Libraries, 1936).

¹¹⁴ "Rat Buri Changwat (Thailand), Wood Poles on Boats Headed for Bangkok," (Wisconsin, United States: University of Wisconsin-Milwaukee Libraries, 1936).

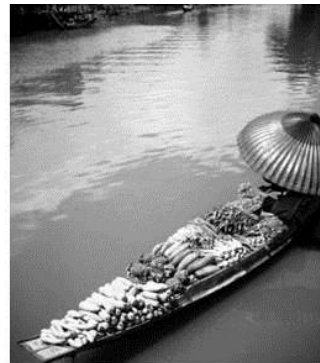
¹¹⁵ พระครูสิริธรรมวิวัฒน์, ประวัติดำเนินสะดวก : ที่ระลึก งานทำบุญอายุครบ 5 รอบ 60 ปีบริบูรณ์ พระครูสิริธรรมวิวัฒน์ (วราณะวณโณ) วัดหลักทนต์นาราม ต.ศรีสุราษฎร์ อ.ดำเนินสะดวก จ.ราชบุรี , หน้า 67และ122.

คุณภาพและหลากหลายจนกลายเป็นที่กล่าวขาน จึงถูกเรียกรวมกับสวนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลองว่า ”สวนนอกบางช้าง” ซึ่งคู่กับ”สวนในบางกอก”^{116*}

การที่ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกขยายตัว ประกอบกับมีการสัญจรระหว่างเมืองที่ต้องผ่านคลองดำเนินสะดวก รวมถึงการสร้างคลองสายรองที่ทำให้เกิดจุดตัดคลอง ทำให้เกิดแหล่งศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสินค้าของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ในช่วงแรกของยุคนี้การค้าขายเป็นการนัดกันมาแลกเปลี่ยนสินค้าโดยเรือเพียงอย่างเดียว โดยนัดสำคัญที่อยู่ในพื้นที่ศึกษาคือนัดปากคลองโพหัก บริเวณเสาหลักที่ 5 หน้าวัดปราสาทสิทธิ์ ถือเป็น 1 ใน 3 นัดใหญ่ตลอดลำคลองดำเนินสะดวกในยุคนี้ ส่วนอีก 2 นัดใหญ่ที่เหลือ คือนัดปากคลองลาดพลี บริเวณช่วงหลักที่ 8 และนัดปากคลองศรีสุราษฎร์ บริเวณช่วงหลักที่ 7¹¹⁷ ต่อมาเริ่มมีตลาดน้ำผสมกับอาคารที่อยู่อาศัยกึ่งพาณิชย์กรรมเพื่อค้าขายโดยชาวจีน เช่น เรือนแถวค้าขายบริเวณวัดปราสาทสิทธิ์

เรือบรรทุกหอมแดงของชาวนครสวรรค์

เรือเร่ขายผัก-ผลไม้ในคลองดำเนินสะดวก

ที่มา: Robert Larimore Pendleton , 2479 ^{118 119120}

ภาพที่ 5.9 แสดงลักษณะเศรษฐกิจ เมื่อพ.ศ. 2479

* สวนในบางกอก-สวนนอกบางช้าง สวนใน หมายถึง สวนตามลำน้ำเจ้าพระยาตั้งแต่ถนนทบุรี ธนบุรีหรือบางกอก ลงไปถึงพระประแดง สวนนอก หมายถึง สวนตามลำน้ำแม่กลอง เช่น บางช้าง จ.สมุทรสงคราม ซึ่งสมัยอดีตหมายถึงพื้นที่คลองดำเนินสะดวก จ.ราชบุรี ด้วย

¹¹⁷ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดราชบุรี, หน้า 133.

¹¹⁸ Robert Larimore Pendleton, "Rat Buri Changwat (Thailand), Boat with Load of Onions,"(Milwaukee, Wisconsin, United States: University of Wisconsin-Milwaukee Libraries, 1936).

¹¹⁹ "Rat Buri Changwat (Thailand), Boat with Load of Dried Red Peppers,"(Milwaukee, Wisconsin, United States: University of Wisconsin-Milwaukee Libraries, 1936).

¹²⁰ "Rat Buri Changwat (Thailand), Vegetable and Fruit Peddler's Boat,"(Milwaukee, Wisconsin, United States: University of Wisconsin-Milwaukee Libraries, 1936).

5.3.3 ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม

5.3.3.1 กลุ่มคนและวิถีชีวิต

กลุ่มคนจีน ไทย และไทยทรงดำเป็นกลุ่มคนดั้งเดิมในพื้นที่ ต่อมาเมื่อเกิดการเลิกทาส และการอพยพของคนจีนจากนครไชยศรีเข้ามาหาที่ประกอบอาชีพในชุมชน เกิดการรวมกลุ่มระหว่างชุมชนใหม่และเก่า เนื่องจากมีชาติพันธุ์เหมือนกัน

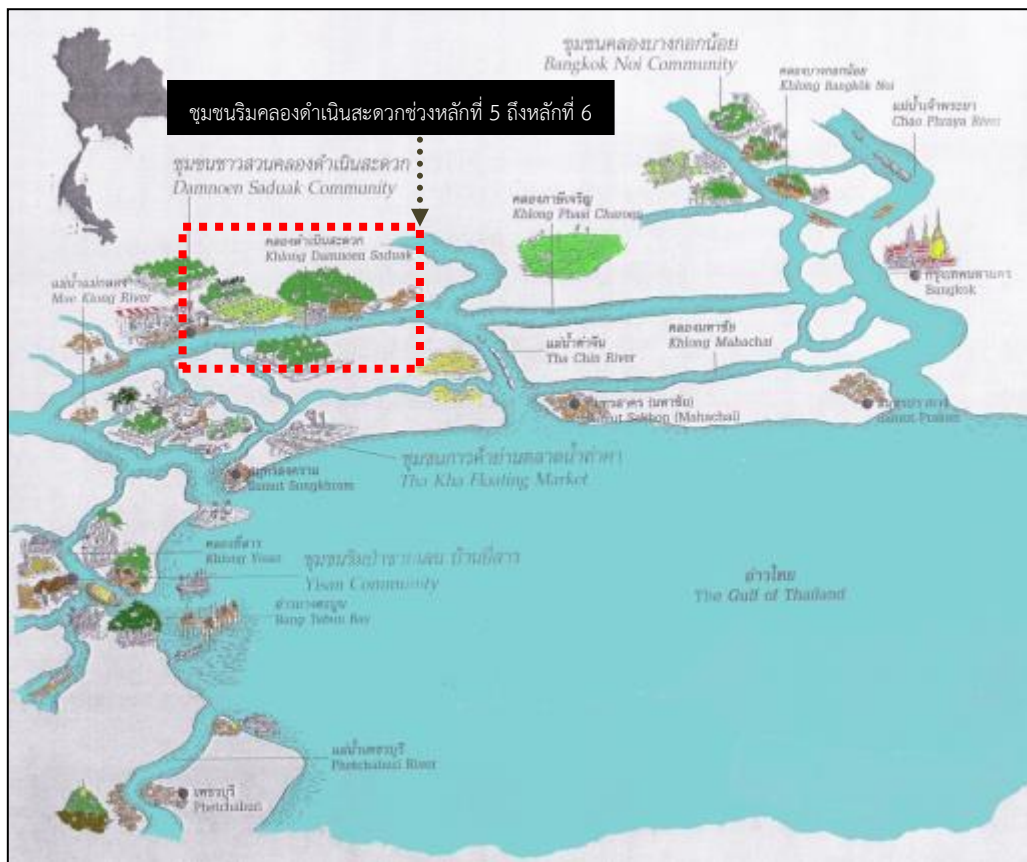
การตั้งถิ่นฐานมานานทำให้คนจีนมีความรักในพื้นที่ และต้องการสร้างศาสนาสถานที่เคารพ เมื่อมีรายได้มากพอจึงร่วมกันสร้างศาลเจ้าที่เคารพขึ้น เช่น ศาลเจ้าปอปุยเนี้ยะ ต.หนองสองห้อง อ. บ้านแพ้ว

ทางด้านวิถีชีวิต แม้คนไทย จีน และไทยทรงดำ มีความต่างในความเชื่อ แต่วิถีชีวิตชุมชนมีความคล้ายคลึงกัน เนื่องจากตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณแวดล้อมเดียวกัน การปรับตัวในดำรงชีวิตจึงเหมือนกัน อาทิ เมื่อถึงฤดูน้ำหลากประมาณเดือนกรกฎาคม-ตุลาคม น้ำท่วมสวนไม่สามารถทำการเพาะปลูกได้ บางคนไปรับจ้างในสวนสูงแทนแต่งงานมีน้อย จึงใช้เวลาว่างในการผลิตเครื่องมือไว้ใช้ในสวนและในบ้านเช่น กระบุง ขนาด แข่ง เป็นต้น หรือชาวไทยบางคนจะอุปสมบทในช่วงนี้ เพราะเป็นช่วงเข้าพรรษา¹²¹ เห็นได้ว่าวิถีชีวิตของชาวบ้านในยุคนี้แม้มีการปรับเปลี่ยนพื้นที่เพิ่มขึ้น แต่ยังคงพึ่งพิงและเคารพระบบธรรมชาติอยู่

5.3.3.2 ความสัมพันธ์ของชุมชนกับพื้นที่โดยรอบ

ภายหลังจากการขุดคลองดำเนินสะดวก ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกมีความสัมพันธ์กับพื้นที่โดยรอบมากขึ้นเพราะมีการสัญจรทางน้ำที่สะดวก ความสัมพันธ์เป็นเชิงเศรษฐกิจ มีการแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้า 2 ระดับ คือระหว่างพื้นที่ศึกษากับชุมชนอื่นตามลำคลองดำเนินสะดวก เช่น น้ดปากคลองลาดพลี เป็นต้น และระหว่างพื้นที่ศึกษากับผู้ที่สัญจรผ่านระหว่างเมืองหลวงและเมืองทางฝั่งตะวันตกของไทย บทบาทของพื้นที่ศึกษาจึงมีลักษณะเป็นผู้ผลิตและผู้ขายพืชผล

¹²¹ กรมศิลปากร, ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรภาคกลาง, หน้า 166-169.

ที่มา : ปรับปรุงจาก สุเนตร ชุตินทรานนท์ และคณะ¹²², เรือ : วัฒนธรรมชาวลุ่มน้ำเจ้าพระยา(กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2545), หน้า 78.
 ภาพที่ 5.10 แสดงเครือข่ายความสัมพันธ์ของพื้นที่ที่ศึกษากับชุมชนลุ่มน้ำเจ้าพระยาและลุ่มน้ำแม่กลอง โดยรอบในช่วงที่ 2

5.3.4 การเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์วัฒนธรรมช่วงที่ 2

ยุคนี้มีการเข้าไปจัดการพื้นที่เพื่อตอบสนองความต้องการเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะพื้นที่การเกษตรและที่อยู่อาศัย แต่อย่างไรก็ตามชุมชนริมน้ำคลองดำเนินสะดวกยังคงพึ่งพา เคารพ และรักษาคุณค่าของระบบธรรมชาติอยู่ การเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์วัฒนธรรมช่วงที่ 2 จึงมีลักษณะเป็น “ภูมิทัศน์และวัฒนธรรมมีลักษณะเด่นร่วมกัน”(แผนที่ 5.5)

¹²² สุเนตร ชุตินทรานนท์ และคณะ, เรือ : วัฒนธรรมชาวลุ่มน้ำเจ้าพระยา(กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2545).

5.4 ช่วงที่ 3 ยุคการเปลี่ยนแปลงชุมชน การเกษตร และการคมนาคม (ช่วงปลายรัชกาลที่ 8-ปัจจุบัน : พ.ศ. 2490-ปัจจุบัน)

ระบบการขนส่งด้วยเรือเมล์หรือเรือเมล์แดงของบริษัทสุพรรณการขนส่ง ซึ่งให้บริการตั้งแต่ประตูน้ำบางยางถึงประตูน้ำบางนกแขวก การเดินทางที่สะดวกขึ้นส่งผลให้วิถีชีวิตเริ่มเปลี่ยนแปลงเล็กน้อย แต่เมื่อมีการสร้างถนนสาย 325 ดำเนินสะดวก-บางแพ ประมาณพ.ศ.2493 ประกอบกับการท่องเที่ยวเริ่มเข้ามาในตลาดน้ำดำเนินสะดวกในช่วงพ.ศ. 2510 โดยเป็นนักท่องเที่ยวจากกรุงเทพฯ ที่นั่งเรือผ่านคลองภาษีเจริญมาตลาดน้ำดำเนินสะดวก ทำให้นักท่องเที่ยวต้องนั่งเรือผ่านบริเวณพื้นที่ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 เกิดการแวะเที่ยวชมที่ตลาดน้ำนัดปากคลองโพหัก ส่งผลให้ช่วงต้นยุคนี้เกิดการท่องเที่ยวในชุมชนเฟื่องฟู ต่อมาเมื่อมีการตัดถนนสายธนบุรี-ปากท่อ(พ.ศ.25131-2516)ทางด้านใต้ของคลองดำเนินสะดวก ส่งผลให้นักท่องเที่ยวเดินทางมาท่องเที่ยวตลาดดำเนินสะดวกผ่านทางถนนที่สะดวกกว่า อีกทั้งการเปิดตลาดบักวัดปราสาทสิทธิ์ จึงทำให้ตลาดปากคลองโพหักเริ่มหายไป นอกจากนี้การสร้างเขื่อนแม่กลองนอกจากนี้การสร้างเขื่อนแม่กลอง(เขื่อนวชิราลงกรณ์)ในปี 2508 ซึ่งสามารถควบคุมปริมาณน้ำในแม่กลองได้ ทำให้พื้นที่ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกน้ำไม่ท่วมเหมือนในอดีต ประกอบกับเทคโนโลยีการทำเกษตรที่พัฒนา ด้วยปัจจัยเหล่านี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพื้นที่และภูมิทัศน์วัฒนธรรม ดังต่อไปนี้

5.4.1 ลักษณะทางกายภาพ

5.4.1.1 การตั้งถิ่นฐาน

จากการสัมภาษณ์และเอกสาร สันนิษฐานได้ว่าในช่วงนี้เริ่มแรกการตั้งถิ่นฐานมีลักษณะคล้ายยุคที่ผ่านมาคือการตั้งถิ่นฐานตามแนวริมคลองทั้งสายหลักและสายรอง แต่มีความหนาแน่นมากขึ้นโดยเฉพาะบริเวณช่วงวัดปราสาทสิทธิ์ รองลงมาคือวัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร และบริเวณช่วงวัดหลักहरิตนาราม ตามลำดับ และมีการขยายพื้นที่ทำการเกษตรชั้นในเพิ่มขึ้น (ภาพที่ 5.11) จนกระทั่งมีการสร้างเขื่อนแม่กลองเมื่อปี 2508 ทำให้ควบคุมปริมาณน้ำไม่ท่วมพื้นที่ได้ ส่งผลให้ชาวบ้านไม่กลัวน้ำท่วม รูปแบบและตำแหน่งการตั้งถิ่นฐานจึงไม่คำนึงถึงการรองรับในฤดูน้ำหลาก อีกทั้งนโยบายพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ทำให้เริ่มมีการสร้างถนนเข้ามาสู่พื้นที่ในบริเวณช่วงหลักที่ 6 ประมาณช่วงราวๆปี 2500¹²³ ซึ่งเป็นระยะเวลาใกล้เคียงกับการสร้างเขื่อน ส่งผลให้ทั้ง 2 อย่างเป็นปัจจัยสนับสนุนให้เริ่มเปลี่ยนรูปแบบการตั้งถิ่นฐานมาเกาะตามเส้นทางที่มีความสะดวกโดยไม่ต้องกังวลเรื่องน้ำท่วม พื้นที่ริมคลองดำเนินสะดวกจึงถูกลดบทบาทลงอย่างเห็นได้ชัด บ้านเรือนริมน้ำถูกปล่อยร้าง ทрутโทรม บางแห่งมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบอาคารเป็นแบบสมัยใหม่ ด้านตลาดค้าขายในปัจจุบันนิยมย้ายมาตามริมถนนที่สัญจรสะดวก โดยจะเป็นห้องแถวพาณิชย์หลายคูหาต่างจากช่วงแรกของยุคประมาณปี 2510-2525 ที่กระจุกบริเวณปากคลองโพหักเพราะมีการท่องเที่ยวทางน้ำเฟื่องฟู ก่อนจะซบเซาเพราะภาวะเศรษฐกิจปี 2540 (ภาพที่ 5.12)

ที่มา สมศักดิ์ อภิวันทนกุล กลุ่มวิสาหกิจชุมชนตลาดน้ำปากคลองลัดพลี, 2555

ภาพที่ 5.11 แสดงการตั้งถิ่นฐานริมคลองดำเนินสะดวกในช่วงที่ 3 ตอนต้น (พ.ศ. 2510) บริเวณปากคลองลัดพลี ซึ่งบริเวณข้างพื้นที่ช่วงหลักที่ 6 ของพื้นที่ศึกษา

¹²³ สัมภาษณ์ ดุสิต เจริญศิลป์, 14 กรกฎาคม 2555.

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555

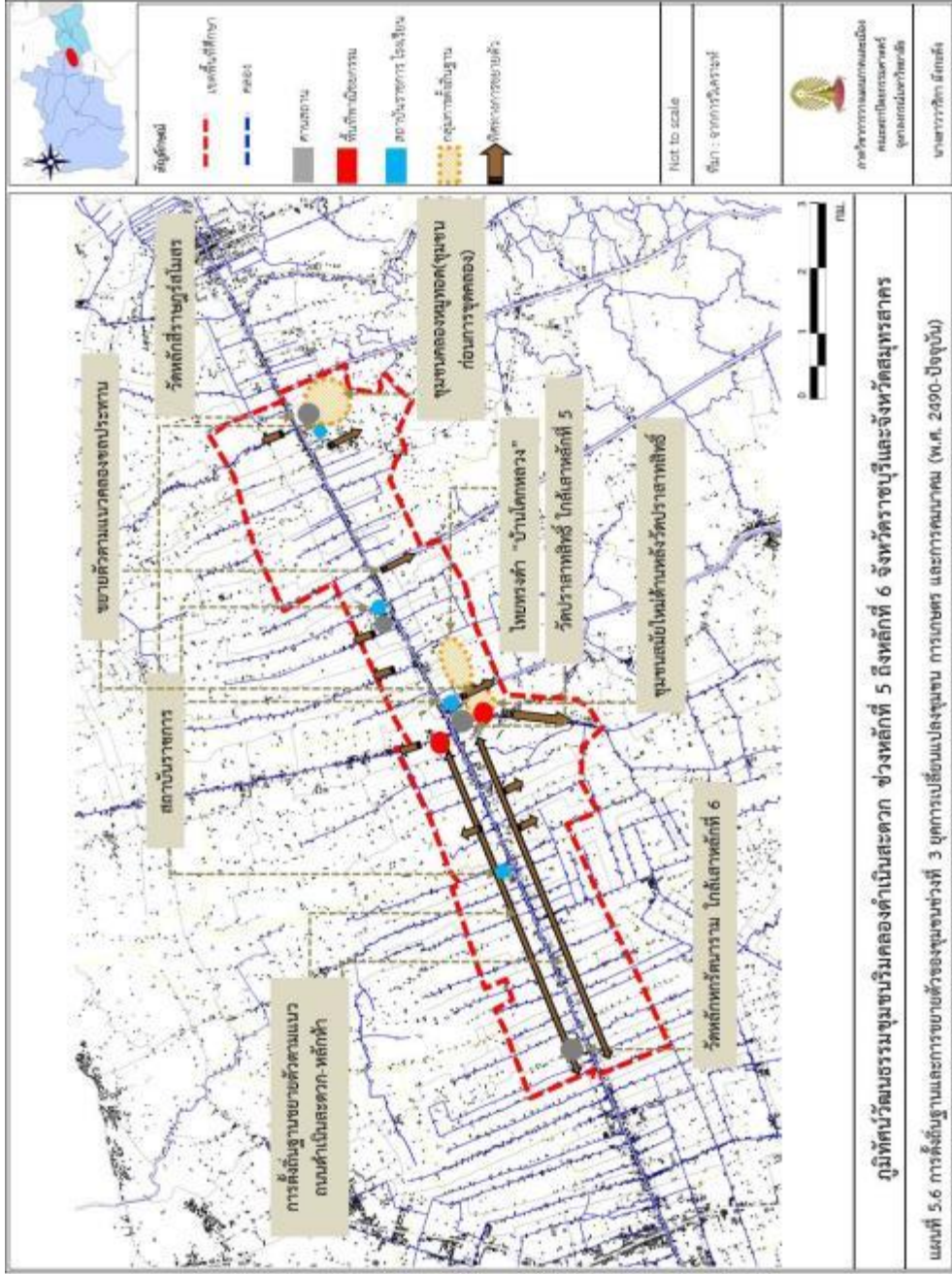
ภาพที่ 5.12 แสดงบ้านถูกทิ้งร้างและอาคารสมัยใหม่ริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 ในพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมช่วงที่ 3 ตอนปลาย-ปัจจุบัน

5.4.1.2 การขยายตัวของชุมชน

หลังจากชุมชนมีถนนตัดเข้ามา ชุมชนเริ่มขยายตัวตามแนวถนนเข้าสู่พื้นที่ชั้นใน วัดอุประสงค์เพื่อการขยายพื้นที่ทำการเกษตรเพราะพื้นที่ริมคลองดำเนินสะดวกบางช่วงมีการปลูกสร้างและใช้ประโยชน์อยู่ก่อนแล้ว อย่างไรก็ตามถนนเดิมที่เป็นคลองดำเนินสะดวกและคลองสายรองยังมีการขยายตัวอยู่บ้าง ในยุคนี้การทำการเกษตรเป็นไปเพื่อการค้าอย่างสมบูรณ์แบบรวมทั้งเทคโนโลยีทางการเกษตรที่มีการพัฒนามากขึ้น ทำให้จากเดิมครอบครัวขนาด 7-8 คน จะทำสวนบนพื้นที่เพียง 5-7 ไร่ แต่หลังจากมีเทคโนโลยีและแรงงาน พื้นที่ทำการเกษตรขยายเป็น 15-40 ไร่ต่อครอบครัว ชุมชนจึงขยายมากขึ้น¹²⁴ ส่วนตลาดนั้นมีการขยายตัวออกตามชุมชนไปโดยจะวางตัวเป็นจุดตามแนวถนนที่เข้าถึงได้สะดวกและมีผู้คนพลุกพล่าน ปัจจุบันตลาดดั้งเดิมไม่มีการขยายตัวเพิ่มและเริ่มซบเซาลงบ้าง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

¹²⁴ สมพงษ์ วงศ์รัตน์, วิถีชีวิตของชาวสวนในอำเภอดำเนินสะดวก[ออนไลน์], 29 ธันวาคม 2554. แหล่งที่มา http://www.kehakaset.com/index.php?option=com_content&view=article&id=627:2011-12-29-02-08-17&catid=38 [สืบค้นเมื่อ 8 พฤษภาคม 2555]

แผนที่ 5.6 แสดงการตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของชุมชนช่วงที่ 3 ยุคการเปลี่ยนแปลงชุมชน การเกษตร และการคมนาคม (พ.ศ. 2490-ปัจจุบัน)

5.4.1.3 โครงสร้างของชุมชน

ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 ในยุคนี้มีโครงสร้างของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปบ้าง จากเดิมที่เป็นบ้านเรือนตั้งริมคลองดำเนินสะดวกและคลองสายรอง วัดใหญ่ 3 วัดเป็นศูนย์กลางของแต่ละหลัก บริเวณจุดตัดคลองเป็นที่ตั้งของตลาด พื้นที่ด้านในถัดจากคลองเป็นพื้นที่เกษตรกรรมแบบสวนยกร่องแต่มีพื้นที่ธรรมชาติสลับไปนั้น เริ่มมาสู่การลดลงของพื้นที่ธรรมชาติ ถนนเข้ามาเป็นโครงสร้างเพิ่มเติมซึ่งมีแนวโน้มที่จะทวีความสำคัญ บ้านเรือนและตลาดบางส่วนเริ่มมาเกาะตัวแนวนอน นอกจากนี้มีสถานที่ราชการ โรงพยาบาล ธนาคาร

5.4.1.4 การใช้ประโยชน์ที่ดิน

การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อเกษตรกรรมนั้น รูปแบบการทำสวนยังคงเป็นสวนยกร่อง และมีขยายพื้นที่การเกษตรเพิ่มเรื่อยๆ แต่ผลจากการสร้างเขื่อนแม่กลองปี 2508 และคลองชลประทานในพื้นที่ช่วงหลักที่ 5 ของคลองดำเนินสะดวกในปี 2510 ทำให้ในฤดูน้ำหลากน้ำไม่ท่วมพื้นที่ศึกษาอันเป็นผลเสียต่อความสมบูรณ์ของดิน เนื่องจากน้ำท่วมจะทำการชะล้างมลพิษ แมลงศัตรูพืช และเพิ่มตะกอนแร่ธาตุสำคัญมาทับถมบนดิน ชาวบ้านต้องเสียเงินเพื่อซื้อปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง นอกจากนี้เทคโนโลยีการเพาะปลูกสมัยใหม่ส่งผลกระทบต่อความสมบูรณ์ของดินเช่นกัน เดิมทีในการสวน ยกร่องจะใช้แรงงานคนโดยใช้พลั่วแทงดินสร้างเป็นร่องสวนขึ้นมา ลักษณะดินจึงมีโพรงอากาศสูงทำให้น้ำ อากาศ และแร่ธาตุเข้าสู่รากพืชง่าย แต่ในยุคนี้เริ่มมีรถแทรกเตอร์ปรับพื้นที่ ส่งผลให้เกิดการอัดดินให้แน่นไม่มีช่องโพรงอากาศ ความอุดมสมบูรณ์จึงลดลงไป¹²⁵ ด้านการรดน้ำพืชที่จากเดิมจะตักน้ำจากลำประโดง เริ่มมีการใช้ระบบสปริงเกอร์แทน ส่วนพืชเศรษฐกิจเดิมที่มีชื่อเสียง พริก หอม กระเทียมบางช่วง มะม่วงอกร่อง ได้ถูกเปลี่ยนไปเป็นองุ่นเพื่อผลตอบแทนที่สูงขึ้น ทำให้พืชพรรณดั้งเดิมเริ่มสูญหายไป นอกจากนี้ในระยะต่อมาเริ่มมีการทำนาทุ่ง โดยเริ่มแรกมีการทดลองเลี้ยงที่ชุมชนโพหัก อ.บางแพ ทางตอนเหนือของพื้นที่ศึกษาจนผู้เลี้ยงประสบความสำเร็จประมาณปี 2527 เรื่อยมา จึงมีการทำนาทุ่งในชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก¹²⁶ บริเวณต.โรงเข้ และ ต.ยกกระบัตร อ.บ้านแพ้ว การสร้างโครงสร้างพื้นฐานเพื่อเอาชนะธรรมชาติหรืออำนวยความสะดวก การเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีการเกษตรและพืชพรรณที่เพาะปลูก ตลอดจนหันไปทำเกษตรกรรมด้านอื่น มีอิทธิพลต่อเปลี่ยนแปลงระบบสวนยกร่องซึ่งถือเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 ทั้งสิ้น

¹²⁵ สัมภาษณ์ ฐาปนพงศ์ จิตรสาคร, , 15 เมษายน 2556.

¹²⁶ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดราชบุรี, หน้า 225.

ส่วนการใช้ประโยชน์ที่ดินด้านอื่นนั้น มีลักษณะคล้ายยุคที่ผ่านมาคืออยู่ริมคลองดำเนินสะดวก แต่เริ่มมีการเปลี่ยนมาเกาะตามเส้นถนน เช่น การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัย การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่ออยู่อาศัยกึ่งพาณิชยกรรมจะแทรกอยู่ตามแหล่งชุมชนหนาแน่น อาทิ บริเวณวัดด้านหลังวัดปราสาทสิทธิ์ ส่วนพื้นที่ด้านในลึกเข้าไปเป็นการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยผสมกับพื้นที่เกษตรกรรม ด้านการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อสถาบันศาสนานั้นยังคงเดิมเพียงแต่มีการตัดถนนให้เข้าถึงวัดได้สะดวก

ที่มา : ผู้วิจัย, 2556

ภาพที่ 5.13 แสดงเทคโนโลยีการเกษตรและการเปลี่ยนรูปแบบเกษตรกรรมทำให้ภูมิทัศน์วัฒนธรรมริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 เปลี่ยนแปลง

5.4.1.5 โครงการสัญจร

ในช่วงต้นของยุคยังเป็นการสัญจรทางน้ำอยู่ แต่เริ่มมีรถยนต์เข้ามาในพื้นที่เมื่อประมาณหลังปี 2490¹²⁷ ส่งผลให้เกิดการหลุดตัวของคันสวนจากแรงคลื่นกระแทกจึงเริ่มมีการทำแนวเขื่อนคอนกรีตเพื่อลดแรงปะทะ ต่อมาเมื่อมีการตัดถนนเข้าสู่พื้นที่ศึกษา การสัญจรจึงเปลี่ยนมาเป็นการสัญจรทางบกเป็นหลักเนื่องจากสะดวก รวดเร็ว และบรรทุกได้มาก ความนิยมในการสัญจรทางบกจึงทำให้ต้องสร้างสะพานข้ามคลองเพื่อเชื่อมต่อสองฝั่งคลอง และสร้างทางเท้า-ทางจักรยานยนต์คอนกรีตเชื่อมหน้าบ้าน ถือเป็น การลดบทบาทคลองดำเนินสะดวกยิ่งขึ้น โดยจากการสัมภาษณ์และวิเคราะห์พบว่า ถนนที่มีอิทธิพลต่อการชบเซาของการสัญจรทางน้ำเส้นหนึ่งในพื้นที่ศึกษาคือ ถนนดำเนินสะดวก-หลักห้า เนื่องจากมีระยะห่างจากคลองดำเนินสะดวกเพียง

¹²⁷ พระครูสิริวรรณวิวัฒน์, ประวัติดำเนินสะดวก : ที่ระลึก งานทำบุญอายุครบ 5 รอบ 60 ปีบริบูรณ์ พระครูสิริวรรณวิวัฒน์ (วรรณฉวนโณ) วัดหลักหกรัตนาราม ต.ศรีสุราษฎร์ อ.ดำเนินสะดวก จ.ราชบุรี , หน้า 37และ58.

100 เมตร ทำให้คนริมคลองดำเนินสะดวกเปลี่ยนมาใช้ในการสัญจรทางถนนเส้นนี้แทน การเปลี่ยนผ่าน การสัญจรทางน้ำทำให้ทะเลสาบโคราชน้ำ สภาพโคราชน้ำหลังจากที่มีการตัดถนน คลองสายรอง และสายย่อยบางคลองกลายเป็นลำคลองที่ตื้นเขิน บางคลองถูกปิดทางเข้าออกกระบายออกไม่ได้ มีขยะและผักตบชวาเน่าเสียอยู่ภายใน สิ่งที่ปรากฏดังกล่าวอธิบายได้อย่างชัดเจนว่าการพัฒนา โคราชช่วยคมนาคมทางบกส่งผลต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ศึกษาอย่างมาก

ที่มา สมศักดิ์ อภิวันทนกุล, วิสาหกิจชุมชนฟื้นฟูตลาดน้ำดำเนินสะดวก ปากคลองลาดพลี, 14 กรกฎาคม 2555

ภาพที่ 5.14 แสดงการสัญจร พ.ศ.2510

การขนส่งผลผลิตด้วยรถยนต์

สะพานข้ามคลองและตลิ่งกันแรงกระแทกน้ำ

สร้างทางเดิน-จักรยานยนต์คอนกรีตริมคลอง

คลองย่อยถูกปิดทางเข้าออกและมีผักตบชวา

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555

ภาพที่ 5.15 แสดงผลจากการเปลี่ยนมาสัญจรทางบกเพิ่มขึ้นในพื้นที่ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วง หลัที่ 5 ถึงหลัที่ 6 ในช่วงที่ 3

5.4.2 ลักษณะทางเศรษฐกิจ

ความสามารถในการควบคุมน้ำของเขื่อน ทำให้เกษตรกรมีทางเลือกในการปลูกพืชเศรษฐกิจที่สร้างรายได้ โดยเกษตรกรชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกเริ่มเปลี่ยนมาปลูกองุ่นในปี 2503 พันธุ์แรกที่ทดลองปลูกคือ พันธุ์คาคินาล ต่อมาเปลี่ยนเป็นพันธุ์ไวท์มะละกาจนถึงปัจจุบัน¹²⁸ ลักษณะดังกล่าวส่งผลให้พืชพรรณเฉพาะถิ่นที่มีชื่อเสียงแต่เพาะปลูกยากเริ่มสูญหาย เช่น พริก หอม กระเทียมบางซ้าง มะม่วงอกร่อง เป็นต้น ในระยะต่อมานากุ้งเริ่มเข้ามาเพาะเลี้ยงในพื้นที่ศึกษา เนื่องจากพืชผลราคาไม่ดีเมื่อเทียบกับการเลี้ยงกุ้ง แต่เข้ามาของนากุ้งทำให้สวนยกร่องเดิมถูกเปลี่ยนแปลงไป

ด้านการค้าทางน้ำนั้นจากวรรณกรรมของชุดิกาญจน์ บุญจืออธิบายว่า การค้าทางน้ำในคลองดำเนินสะดวกเดิมที่มีความเจริญ เมื่อการตัดถนนตลาดน้ำเริ่มลดบทบาทลง ต่อมา พ.ศ. 2503 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เกิดองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว เริ่มที่ตลาดน้ำวัดไทร กรุงเทพมหานคร แต่ประมาณปี 2510 ตลาดน้ำวัดไทรซบเซาจึงค้นหาตลาดวิถีดั้งเดิมแห่งใหม่เพื่อรองรับการท่องเที่ยว ตลาดน้ำดำเนินสะดวกได้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวใหม่ที่ได้รับการส่งเสริมจนเป็นที่นิยมจากนักท่องเที่ยว ตลาดน้ำปากคลองโพธิ์กบบริเวณหลักที่ 5 ได้รับกระแสความเจริญนี้ด้วย วิธีการค้าทางน้ำเปลี่ยนไปจากการเอาพืชผักมาขายจากสวนเป็นเพื่อการท่องเที่ยว สินค้าเปลี่ยนมาเป็นของที่ระลึกตามความต้องการของนักท่องเที่ยว ตลาดน้ำในแถบคลองดำเนินสะดวกเจริญอยู่ช่วงปี 2510-2525 แต่เมื่อเกิดพองสบู่แตกปี 2540 ตลาดน้ำในคลองดำเนินสะดวกรวมถึงตลาดน้ำปากคลองโพธิ์ก็ได้ซบเซาลงอย่างมาก จนปัจจุบันตลาดน้ำปากคลองโพธิ์มีการเปลี่ยนมาเป็นตลาดบกแทนเนื่องจากการตัดถนนมาสู่ชุมชนเพิ่มและอิทธิพลของตลาดน้ำดำเนินสะดวกแห่งใหม่(คลองตันเข้ม) ตลาดปากคลองโพธิ์จึงมีการค้าขายแต่เฉพาะคนในชุมชนและนักท่องเที่ยวที่เข้ามาไว้พระที่วัดปราสาทสิทธิ์

¹²⁸ สัมภาษณ์ ฐานพวงค์ จิตรสาร, 15 เมษายน 2556.

สวนยกร่องที่เคยปลูกพริกบางข้างเปลี่ยนเป็นสวนองุ่น

เรือที่เคยขายในน้ำต้องยกขึ้นบก

ที่มา : ผู้วิจัย, 2556

ภาพที่ 5.16 แสดงลักษณะเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 ในช่วงที่ 3

5.4.3 ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม

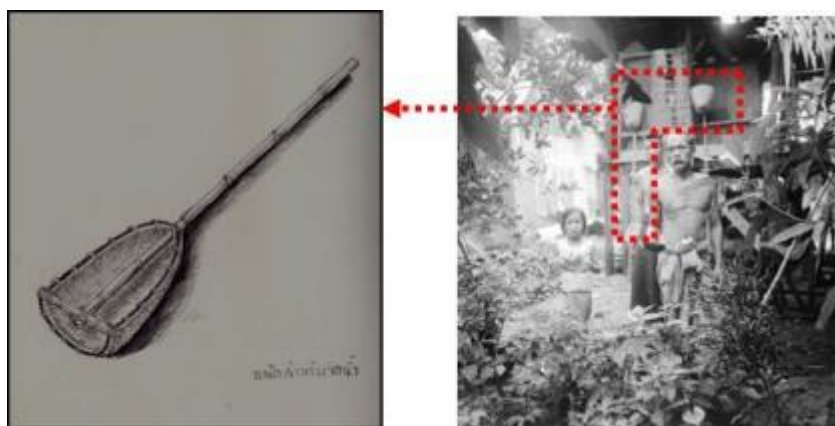
5.4.3.1 กลุ่มคนและวิถีชีวิต

การพัฒนาเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ทำให้ชุมชนไทยทรงดำบ้านโคกหลวง เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไป วัฒนธรรมบางอย่างมีการสูญหายไปไม่มีการสืบทอด เช่น หมอเสนเรื้อน ทำให้ต้องมีการเชิญหมอเสนจากที่อื่นเข้ามาทำการเสนเรื้อนให้ ปัจจุบันคร้วเรื้อนชาวไทยทรงดำบ้านโคกหลวง เหลือประมาณ 50-60 คร้วเรื้อน¹²⁹

นอกจากนี้ก่อนปี 2510 จะทำการเกษตรเป็นแบบทำ 8 เดือน พัก 4 เดือน เนื่องจากหลังเดือนกรกฎาคมน้ำจะหลากท่วมพื้นที่สองฝั่งคลองดำเนินสะดวกจนถึงเดือนตุลาคมน้ำลด จึงเริ่มทำการปลูกพืชต่อไป แต่หลังจากการสร้างเขื่อนแม่กลองในปัจจุบันน้ำจึงไม่ท่วมพื้นที่คลองดำเนินสะดวกอีก¹³⁰ ส่งผลให้วิถีชีวิตชาวสวนในช่วงหน้าน้ำของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกเปลี่ยนไป ไม่มีการพักสวน ส่งผลให้ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ และเกิดการสูญหายของภูมิปัญญาการสานเครื่องทางการเกษตร เช่น ขนาด เป็นต้น

¹²⁹ สัมภาษณ์ ฐานพวงค์ จิตรสาร, 15 เมษายน 2556.

¹³⁰ สมพงษ์ วงศ์รัตน์, วิถีชีวิตของชาวสวนในอำเภอดำเนินสะดวก[ออนไลน์], 29 ธันวาคม 2554. แหล่งที่มา http://www.kehakaset.com/index.php?option=com_content&view=article&id=627:2011-12-29-02-08-17&catid=38 [สืบค้นเมื่อ 8 พฤษภาคม 2555]

ที่มา : ผู้วิจัย, 2556 และ Robert Larimore Pendleton July 12, 1935.

ภาพที่ 5.17 แสดงภูมิปัญญาการจักสานเครื่องเกษตร “ขนาด” ที่หายไปจากคำบอกเล่าของผู้ใหญ่สุภาพนพงศ์ เปรียบเทียบกับภาพเก่าของสวนแถบธนบุรี พ.ศ.2478

5.4.3.2 ความสัมพันธ์ของชุมชนกับพื้นที่โดยรอบ

การคมนาคมทางถนนทำให้ความสัมพันธ์ของชุมชนกับพื้นที่โดยรอบติดต่อกันได้สะดวกมากขึ้น โดยเป็นความสัมพันธ์เชิงเศรษฐกิจ นอกจากนี้ยังมีความสัมพันธ์ในเชิงการศึกษา การรักษาพยาบาล การติดต่อราชการ และการท่องเที่ยว

5.4.4 การเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์วัฒนธรรมช่วงที่ 3

มนุษย์เข้าเปลี่ยนแปลงพื้นที่และสามารถควบคุมธรรมชาติได้ จากการสร้างเขื่อน คลองชลประทาน การตัดถนน และเทคโนโลยีต่างๆทางการเกษตรเพื่อแก้ไขปัญหาและตอบสนองความต้องการการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์วัฒนธรรมช่วงที่ 3 จึงมีลักษณะเป็น “วัฒนธรรมนำภูมิทัศน์”

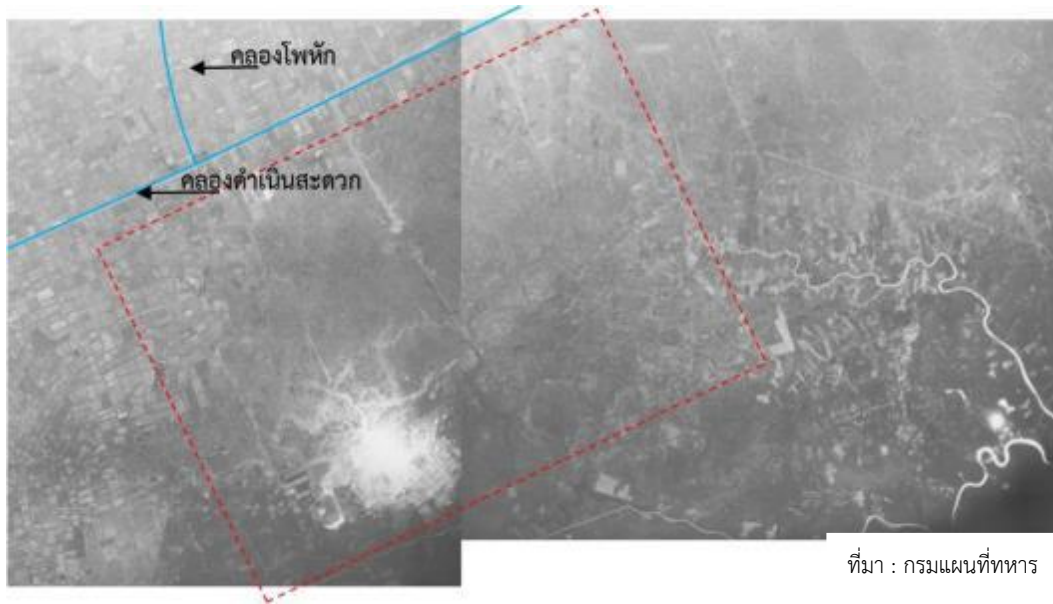
5.4.5 การเปรียบเทียบภาพถ่ายทางอากาศของกรมแผนที่ทหารพ.ศ. 2510 พ.ศ.2538 และ พ.ศ.2555

การวิเคราะห์พัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมในช่วงที่ 3 สามารถนำข้อมูลจากภาพถ่ายทางอากาศของพื้นที่ศึกษาจากกรมแผนที่ทหารพ.ศ.2510 พ.ศ.2538 และพ.ศ.2555 มาใช้ได้ จากที่กล่าวว่าไว้ข้างต้นว่าช่วงที่ 3 เป็นช่วงของการที่มนุษย์กระทำต่อธรรมชาติสูง หลักฐานคือ การเปรียบเทียบภาพถ่ายของพ.ศ.2510 กับพ.ศ.2555 ซึ่งพบว่าการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่เกษตรกรรมอย่างเห็นได้ชัดบริเวณทางด้านใต้ของคลองดำเนินสะดวก ในพื้นที่ต.โรงเข้ และ ต.ยกกระบัตร อ.บ้านแพ้ว โดยภาพถ่ายในพ.ศ.2510 ยังไม่ปรากฏแปลงสวนยางร่องมากนัก

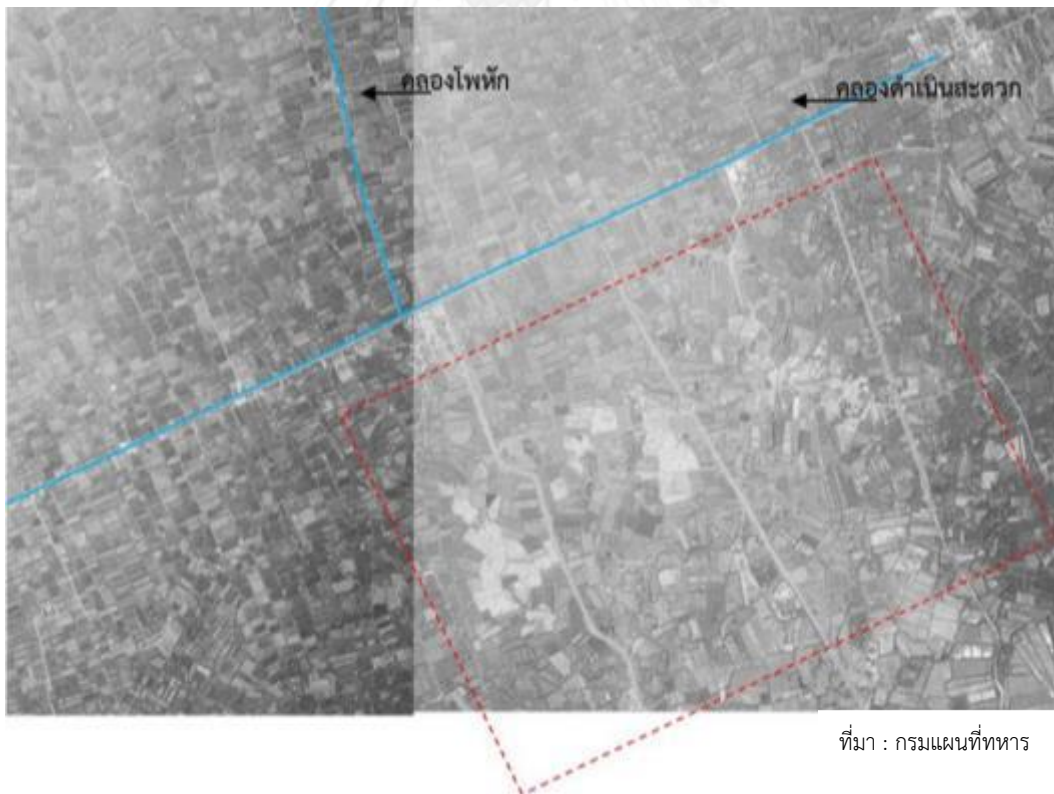

แต่ภาพถ่ายในพ.ศ.2538 ปรากฏพื้นที่สวนอย่างชัดเจน สาเหตุเนื่องจากเดิมพื้นที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่ป่าเต็ง ในพ.ศ.2510 กรมชลประทานได้เริ่มขุดคลองชลประทาน D2 D3และD4 เพื่อระบายน้ำสู่คลองสุนัขหอน ทำให้มีน้ำเข้าถึงชาวสวนดำเนินสะดวกจึงขยายพื้นที่ทางการเกษตรได้มากขึ้น (ภาพที่ 5.18 และ ภาพที่ 5.19)

ภาพที่ 5.18 แสดงภาพถ่ายทางอากาศของกรมแผนที่ทหารพ.ศ. 2510

ภาพที่ 5.19 แสดงภาพถ่ายทางอากาศของกรมแผนที่ทหารพ.ศ. 2538

5.5 สรุปพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรีและจังหวัดสมุทรสาคร

จากการศึกษาทางเอกสารต่างๆ แผนที่เก่า และการสัมภาษณ์ผู้รู้ในท้องถิ่นนั้น พัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 สามารถแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ **ส่วนที่ 1** ยุคก่อนการขุดคลองดำเนินสะดวก (สมัยอยุธยาถึงปลายรัชกาลที่ 4 : พ.ศ. 2000-2408) เป็นยุคที่พื้นที่ศึกษาถูกใช้ประโยชน์จากชุมชนโดยรอบ ได้แก่ ชุมชนบริเวณคลองสี่หมื่น ชุมชนบริเวณคลองแพงพวย และชุมชนคลองหมุทอด โดยใช้เป็นพื้นที่ล่าสัตว์ พื้นที่ทำนา หรือเส้นทางสัญจรผ่าน ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น **ส่วนที่ 2** ยุคหลังการขุดคลองดำเนินสะดวก(หลังรัชกาลที่ 4 : พ.ศ.2409 เป็นต้นไป) ซึ่งแบ่งพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมแต่ละช่วงในส่วนที่ 2 ดังนี้

ช่วงที่ 1 ยุคเริ่มการขุดคลองดำเนินสะดวกและการตั้งถิ่นฐาน (พ.ศ. 2409-2449) : การทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับประเทศอังกฤษ ส่งผลให้จำเป็นต้องมีเส้นทางคมนาคมที่สะดวกเพื่อขนส่งอ้อยและน้ำตาลจากหัวเมืองตะวันตกไปกรุงเทพฯ แต่เส้นทางเดิมที่ผ่านคลองสุนัขหอนใช้เวลานาน รัชกาลที่ 4 จึงโปรดให้ขุดคลองดำเนินสะดวกขึ้น เกิดการตั้งถิ่นฐานกลุ่มแรกคือแรงงานขุดคลองคนไทย จีน และมอญ กระจายห่างๆกันบริเวณตามแนวยาวริมคลองดำเนินสะดวก กลุ่มคนจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานเริ่มมีการเบิกสวนเพื่อปรับพื้นที่นาหรือป่าทำเป็นสวนระบบยกร่องตามแบบภูมิปัญญาคนจีน บ้านเรือนสร้างเป็นรูปแบบอย่างง่ายกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตที่ต้องสัญจรทางเรือเป็นหลัก เช่น บ้านโตเชื่อมต่อบ้านสู่คลอง เสาดูกจอตเรือ เป็นต้น นอกจากนี้มีการก่อตั้งวัดปราสาทสิทธิ์ บริเวณหลักที่ 5 เป็นศาสนสถานสำคัญ ชาวชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกมีความเรียบง่ายใกล้ชิดและพึ่งพิงระบบธรรมชาติเป็นหลัก แม้มีการปรับเปลี่ยนพื้นที่บ้างแต่ไม่มาก เพราะมีแรงงานและเทคโนโลยีน้อย ช่วงนี้จึงจัดเป็นช่วง **“ภูมิทัศน์นำวัฒนธรรม”**

ช่วงที่ 2 ยุคการขยายตัวของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก (พ.ศ. 2450-2489) : การเลิกทาส การอพยพของคนจีนจากนครไชยศรี และการขยายพื้นที่เกษตรกรรมเพิ่มของชาวริมคลองดำเนินสะดวกเอง จึงเกิดการขยายตัวของชุมชนมากขึ้น เกิดการเบิกสวนเข้าสู่พื้นที่ชั้นในถัดจากคลองนำไปสู่การขุดคลองย่อยจำนวนมากเพื่อชักน้ำเข้าพื้นที่เกษตรและการสัญจร เกิดจุดตัดคลองและแหล่งตลาดขึ้นคือนัดปากคลองโพหัก บริเวณวัดปราสาทสิทธิ์ บ้านเรือนเริ่มมีการปรับเปลี่ยนที่ถาวรขึ้นและแสดงเอกลักษณ์คนจีนคือ ประตู-หน้าต่างบานเพี้ยม ด้านอาชีพนั้น ระบบสวนยกร่องมีการถ่ายทอดสู่กลุ่มชาติพันธุ์อื่น และเริ่มมีการพัฒนาเพื่อควบคุมระดับน้ำ เช่น การทำคันสวนสูงเพื่อกันน้ำท่วมสวน แต่เป็นการวิธีควบคุมระดับที่อยู่ในบริบทของธรรมชาติและระบบนิเวศน์ของพื้นที่ ไม่ได้มีอิทธิพลเหนือธรรมชาติ เห็นได้ว่ามนุษย์มีการปรับสภาพแวดล้อมมากขึ้นเพื่อทำการ

เกษตรกรรมและที่อยู่อาศัย แต่ยังคงคุณค่าระบบธรรมชาติเดิมอยู่ ช่วงนี้จึงจัดเป็นช่วง “ภูมิทัศน์และวัฒนธรรมมีลักษณะเด่นร่วมกัน”

ช่วงที่ 3 ยุคการเปลี่ยนแปลงชุมชน การเกษตร และการคมนาคม (พ.ศ. 2490-ปัจจุบัน) : ปัจจัยทางด้านคมนาคม การสร้างโครงสร้างพื้นฐาน และการท่องเที่ยว เป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรม ในช่วงต้นยุคเมื่อมีการสร้างถนนสาย 325 ดำเนินสะดวก-บางแพ ประมาณพ.ศ.2493 ประกอบกับการท่องเที่ยวเริ่มเข้ามาในตลาดน้ำดำเนินสะดวกในช่วงพ.ศ. 2510 ทำให้เกิดการเฟื่องฟูของตลาดน้ำปากคลองโพหักที่เป็นทางผ่านของนักท่องเที่ยว แต่เมื่อมีการตัดถนนสายธนบุรี-ปากท่อ(ประมาณพ.ศ.2513-พ.ศ.2516)ทางด้านใต้ของคลองดำเนินสะดวก ส่งผลให้นักท่องเที่ยวเดินทางมาท่องเที่ยวตลาดดำเนินสะดวกผ่านทางถนนที่สะดวกกว่า ตลาดจึงซบเซาไป นอกจากนี้การสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ์(เขื่อนแม่กลอง) พ.ศ. 2510 ทำให้สามารถควบคุมระดับน้ำได้ การสร้างบ้านเรือนและการทำสวนจึงไม่คำนึงเรื่องน้ำท่วม รูปแบบการตั้งถิ่นฐานจึงเริ่มเปลี่ยนมาเกาะตามแนวถนน เห็นได้ว่ามนุษย์สามารถเอาชนะธรรมชาติได้ และปรับสภาพแวดล้อมให้เหมาะแก่การดำรงชีวิตของตนเองระดับสูง ด้วยการนำเทคโนโลยีต่างๆเข้ามาแก้ปัญหา เกิดการเปลี่ยนรูปแบบวิถีชีวิตที่มาตั้งแต่อดีตที่ผูกพันกับธรรมชาติ ช่วงนี้จึงเป็นช่วง “วัฒนธรรมนำภูมิทัศน์”

พัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมสามารถสรุปเป็นตารางได้ดังต่อไปนี้(ตารางที่ 5.1)

ตารางที่ 5.1 สรุปพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรีและจังหวัดสมุทรสาคร

ประเด็น	ช่วงที่ 1: ยุคเริ่มการขุดคลองดำเนินสะดวกและการตั้งถิ่นฐาน (พ.ศ.2409-2449)	ช่วงที่ 2 : ยุคการขยายตัวของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก (พ.ศ.2450-2487)	ช่วงที่ 3 : ยุคการเปลี่ยนแปลงชุมชน การเกษตรและการคมนาคม (พ.ศ.2488-ปัจจุบัน)
1. ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์วัฒนธรรม	<ul style="list-style-type: none"> -การทำสนธิสัญญาเบาว์ริง -การสัจจรพระนคร-หัวเมืองตะวันตกไม่สะดวก -ขยายการใช้ที่ดินใหม่ 	<ul style="list-style-type: none"> -มีการอพยพของคนจีนมาจากนครไชยศรี -ประชาชนดั้งเดิมขยายพื้นที่ทางการเกษตร 	<ul style="list-style-type: none"> -หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ความต้องการอาหารเพิ่มมากขึ้น จึงเกิดการพัฒนาระบบเกษตรกรรมที่มีประสิทธิภาพ -จากร่างทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่1 เกิดการสร้างถนนและเขื่อน -การพัฒนาการท่องเที่ยวลาดน้ำในช่วงปี 2510
2. พัฒนาการทางด้านกายภาพ	<ul style="list-style-type: none"> -การตั้งถิ่นฐานแบบชั่วคราวและแบบถาวร -การขยายตัวของชุมชนด้วยความหนาแน่นของประชากรน้อย การขยายตัวจะปรากฏแถบริมคลอง 2 ฝั่ง เพื่อที่อยู่อาศัยและการเกษตร -โครงสร้างของชุมชนไม่มีความหลากหลาย แต่มีความจำเพาะมากขึ้นจากภูมิปัญญาทางการเกษตรที่ติดตัวมาของคนจีน -การใช้ประโยชน์ที่ดิน เพื่อที่อยู่อาศัย เพื่อการอยู่อาศัยกึ่งพาณิชย์กรรม เพื่อสถาบันศาสนา และเพื่อเกษตรกรรม 	<ul style="list-style-type: none"> -มีการขุดคลองเชื่อมต่อเพื่อชักน้ำสู่พื้นที่ชั้นใน -มีการตั้งถิ่นฐานกระจุกตัวใกล้วัด 3 แห่ง มีการขุดคลองสายรอง เกิดจุดตัดคลองขึ้น ผู้คนสัญจรมากจนเกิดเป็นตลาด นอกจากนี้เกิดการขยายพื้นที่การเกษตรเพิ่มขึ้นโดยเบิกสวน -มีการกระจุกตัวมีองค์ประกอบ 3 องค์ประกอบ คือ วัด คลอง ที่มีจุดตัดกัน และพื้นที่ทำการเกษตร -มีการขยายตัวโครงสร้างชุมชนคือ ตลาดน้ำและกลุ่มเรือนแถวไม้ที่อยู่อาศัยกึ่งพาณิชย์กรรมพื้นที่ป่าถูกเบิกสวนเป็นพื้นที่เกษตรกรรม 	<ul style="list-style-type: none"> -มีการขยายพื้นที่การเกษตรชั้นในเพิ่มขึ้นเพื่อรองรับความต้องการอาหารจำนวนมากในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 -มีการสร้างเขื่อนแม่กลองทำให้น้ำไม่ท่วมพื้นที่รูปแบบและตำแหน่งการตั้งถิ่นฐานไม่ต้องคำนึงถึงฤดูน้ำหลาก -จากนโยบายพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับที่1 เริ่มมีการสร้างถนนเข้าสู่พื้นที่ การตั้งถิ่นฐานจะเกาะตามเส้นถนนคลองดำเนินสะดวกถูกลดบทบาทอย่างมาก ถูกปล่อยร้างหรือปรับเป็นอาคารสมัยใหม่

ตารางที่ 5.1 (ต่อ) สรุปพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรีและจังหวัดสมุทรสาคร

ประเด็นต่อ	ช่วงที่ 1: ยุคเริ่มการขุดคลองดำเนินสะดวกและการตั้งถิ่นฐาน (พ.ศ.2409-2449)	ช่วงที่ 2 : ยุคการขยายตัวของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก (พ.ศ.2450-2487)	ช่วงที่ 3 : ยุคการเปลี่ยนแปลงชุมชน การเกษตรและการคมนาคม (พ.ศ.2488-ปัจจุบัน)
	<p>-โครงการขุดการสัญจรทางน้ำเป็นเส้นทางหลวงในการสัญจรระหว่างเมืองตะวันตกกับพระนคร รวมถึงการสัญจรภายในและภายนอกชุมชน</p>	<p>-การใช้ประโยชน์ที่ดิน เพื่อการอยู่อาศัย การเกษตรและสัญจรทางน้ำ บริเวณจุดตัดคลองเป็นที่อยู่อาศัยกึ่งพาณิชย์กรรม ชาวสวนพัฒนาจากระบบสวนยกร่องมาเป็นสวนสูง แต่มีราคาแพง จึงปรากฏอยู่น้อย</p> <p>-โครงการขุดการสัญจรทางน้ำหนาแน่นมาก เป็นเส้นทางหลวงในการสัญจรระหว่างเมืองตะวันตกกับพระนคร ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นเส้นทางลำเลียงอาหารและอาวุธต่างๆของกองทัพญี่ปุ่น</p>	<p>ปรับเป็นอาคารแบบสมัยใหม่</p> <p>-มีการขยายตัวตามแนวถนนเข้าสู่พื้นที่ชั้นใน เพื่อขยายพื้นที่การเกษตร โดยเป็นการทำการเกษตรเพื่อการค้า แต่ละครอบครัวจึงใช้พื้นที่จำนวนมาก ชุมชนจึงขยายตัวมากขึ้น</p> <p>-ถนนเข้ามาเป็นโครงสร้างเพิ่มเติมที่ความสำคัญมากขึ้นตามลำดับ บ้านเรือนตลาด โรงพยาบาลสถานที่ราชการต่างๆ เกาะตัวตามแนวถนน</p> <p>-การใช้ประโยชน์ที่ดิน เพื่อการเกษตรในรูปแบบที่เปลี่ยนไป เพื่อที่อยู่อาศัยกึ่งพาณิชย์กรรม เพื่อสถาบันศาสนา โดยยึดตามแนวถนน</p> <p>-โครงการขุดการสัญจรเปลี่ยนจากทางน้ำเป็นทางบกเป็นหลัก เพราะสะดวกรวดเร็ว บรรทุกได้มาก คลองดำเนินสะดวกจึงถูกลดบทบาทลงไป ส่งผลต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรมอย่างมาก</p>
3. พัฒนาการทางด้านเศรษฐกิจ	<p>-ชาวสวนคนจีนจึงปรับตัวด้วยการเลือกชนิดพืชพรรณที่เหมาะสมในการเพาะปลูกแบบให้ผลผลิตเร็ว</p> <p>-ผลผลิตบางส่วนนำมาปลูกเปลี่ยนซื้อขาย เกิดเศรษฐกิจด้านพาณิชย์กรรมขนาดเล็ก</p>	<p>-ระบบเศรษฐกิจไทยเริ่มเข้าสู่เศรษฐกิจโลกแบบทุนนิยม ผลผลิตทางการเกษตรเพิ่มมากขึ้น จึงเปลี่ยนการผลิตเพื่อยังชีพมาเป็นผลิตเพื่อการค้า ซึ่งมีผลผลิตที่มีชื่อเสียงหลายอย่างส่งผลให้มีผู้ซื้อผลผลิตทางการเกษตรในชุมชนมีมากขึ้น</p>	<p>-เชื่อมทำให้สามารถควบคุมน้ำได้ เกษตรจึงเลือกปลูกเศรษฐกิจที่สร้างรายได้ คือการปลูกองุ่นและทำนาทุ้งแทนการปลูกพืชเฉพาะถิ่น ซึ่งราคาไม่ดี ส่งผลให้พืชเฉพาะถิ่นเริ่มสูญหายไปจากพื้นที่</p>

ตารางที่ 5.1 (ต่อ) สรุปพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรีและจังหวัดสมุทรสาคร

ประเด็นต่อ	ช่วงที่ 1: ยุคเริ่มการขุดคลองดำเนินสะดวกและการตั้งถิ่นฐาน (พ.ศ.2409-2449)	ช่วงที่ 2 : ยุคการขยายตัวของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก (พ.ศ.2450-2487)	ช่วงที่ 3 : ยุคการเปลี่ยนแปลงชุมชน การเกษตรและการคมนาคม (พ.ศ.2488-ปัจจุบัน)
4.พัฒนาการด้านสังคมและวัฒนธรรม	-ชาติพันธุ์มีวิถีความเชื่อเฉพาะของตนเองทั้ง 3 กลุ่ม คือ จีน ไทยทรงดำ และไทย เกิดการแลกเปลี่ยนภูมิความรู้ เรียนรู้ที่จะปรับตัวต่อสภาพธรรมชาติร่วมกัน	-กลุ่มคนจีน ไทย และไทยทรงดำเป็นกลุ่มคนดั้งเดิม แต่มีการอพยพของคนจีนจากนครไชยศรีเข้ามาในชุมชน เกิดการรวมกลุ่มระหว่างชุมชนใหม่และเก่า -มีการสร้างศาสนสถานเพื่อเป็นที่รวมใจคนในชุมชน -ในช่วงฤดูน้ำหลากไม่สามารถเพาะปลูกได้ บางคนไปรับจ้างในสวนสูง บางคนผลิตเครื่องใช้ใช้ในสวนและในบ้าน หรืออุปสมบท ยุคนี้มีการปรับเปลี่ยนพื้นที่ แต่ยังพึ่งพิงและเคารพพระบพธรรมชาติอยู่	-การพัฒนาของยุคสมัยทำให้ชุมชนไทยทรงดำมีการเปลี่ยนแปลงไป วัฒนธรรมบางอย่างมีการสูญหาย -หลังจากการสร้างเขื่อนวิถีชีวิตของชาวสวนก็เปลี่ยนไปทำการเกษตรต่อเนื่อง ไม่มีการพักสวนในช่วงฤดูน้ำหลาก เกิดการสูญหายของภูมิปัญญาการสานเครื่องมือทางการเกษตร
5.พัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรม	-ระบบธรรมชาติเป็นตัวกำหนดวิถีชีวิต จึงมีลักษณะเป็น “ภูมิทัศน์นำวัฒนธรรม”	-มีการเข้าไปจัดการพื้นที่ เพื่อตอบสนองความต้องการเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะพื้นที่การเกษตรและที่อยู่อาศัย เคารพและรักษาคุณค่าธรรมชาติอยู่ จึงมีลักษณะเป็น “ภูมิทัศน์และวัฒนธรรมมีลักษณะเด่นร่วมกัน”	-มนุษย์เข้าเปลี่ยนแปลงพื้นที่ และสามารถควบคุมธรรมชาติได้ จากการสร้างเขื่อน การตัดถนน เทคโนโลยีทางการเกษตรต่างๆ จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงลักษณะเป็น “วัฒนธรรมนำภูมิทัศน์”

จากการสรุปประเด็นหลักเห็นได้ว่า ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรีและจังหวัดสมุทรสาครมีพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมมายาวนาน เราสามารถเห็นการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ สังคม และเศรษฐกิจจนกลายเป็นองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกที่โดดเด่นและมีคุณค่าในปัจจุบัน ซึ่งองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมต่างๆที่ผ่านการสั่งสมจนเกิดคุณค่านี้อาจจะกล่าวในบทต่อไป

บทที่ 6

การวิเคราะห์องค์ประกอบและการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรีและจังหวัดสมุทรสาคร

การศึกษาพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกในบทที่ผ่านมา ทำให้ทราบถึงปัจจัยการเกิดและเปลี่ยนแปลงไปของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรีและจังหวัดสมุทรสาครตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนจีน ไทย และไทยทรงดำมีการประสานและปรับตัวระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติหล่อหลอมเป็นวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์ของตนเองซึ่งปรากฏออกมาในรูปแบบของการตั้งถิ่นฐานริมน้ำ สถาปัตยกรรมริมน้ำ ระบบเกษตรกรรม โครงข่ายน้ำ ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ตลาดน้ำ และหลักฐานทางประวัติศาสตร์ แม้ปัจจุบันภูมิทัศน์วัฒนธรรมริมคลองดำเนินสะดวกมีความเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา แต่ยังคงหลงเหลือร่องรอยเอกลักษณ์ที่ปรากฏอยู่

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่โดดเด่นดังกล่าวจึงนำมาสู่การวิเคราะห์องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมและประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ในบทนี้ โดยส่วนแรกคือการวิเคราะห์องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม ผู้วิจัยจะลงสำรวจเบื้องต้นและใช้แบบสอบถาม(แบบสอบถามบุคคลทั่วไป) เพื่อระบุองค์ประกอบที่มีในพื้นที่ศึกษา จากนั้นจึงเข้าไปเก็บข้อมูลด้วยแบบสำรวจภาคสนาม แล้วจำแนกประเภทลงในแต่ละองค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ประยุกต์มาจากแนวคิดของแนวคิดของอุทยานแห่งชาติของสหรัฐอเมริกา, Amanatidou, เจษฎ์ศิริ เกื้อนมูลละ, หลิง ฝโลปกรณ และ Mohammed Abdullah Eben Saleh สุดท้ายจะทำการซ้อนทับแต่ละองค์ประกอบเพื่อแสดงภาพกลุ่มขององค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมแล้วประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมต่อไป

ส่วนการประเมินภูมิทัศน์วัฒนธรรมนั้น ผู้วิจัยจะสร้างเกณฑ์การประเมินโดยประยุกต์ใช้แนวความคิดของการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมของอุทยานแห่งชาติแอลป์(Australian Alps national parks)ด้วยกฎบัตรเบอร์ร่าโดย Jane Lennon and Steve Mathews และการประเมินภูมิทัศน์วัฒนธรรมของเมืองThorold รัฐOntario ประเทศแคนาดา ด้วยเกณฑ์การจำแนกคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมและความแท้มรดกวัฒนธรรมของUNESCOโดย Sandra Neale ผู้วิจัยเป็นผู้ประเมินคุณค่าโดยมีผู้รู้ให้คำแนะนำ เมื่อสามารถระบุพื้นที่ที่มีคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้แล้ว จะทำให้วิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงและความเสี่ยงที่จะเปลี่ยนแปลงของคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมนั้นๆได้ต่อไป

6.1 องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6

จังหวัดราชบุรีและจังหวัดสมุทรสาคร

องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมแต่ละพื้นที่จะมีลักษณะเฉพาะในตนเอง ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร อยู่ในพื้นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมจึงข้องเกี่ยวกับสายน้ำเป็นหลัก ทั้งวิถีชีวิต สิ่งก่อสร้าง การประกอบอาชีพ ศาสนา ประเพณี และประวัติศาสตร์ การปฏิสัมพันธ์ของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติกับกลุ่มคนไทย จีน และไทยทรงดำที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานทำให้เกิดองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม 3 ประเภท คือ องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านกายภาพ ได้แก่ รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบอาคารและสถาปัตยกรรม พื้นที่เกษตรกรรมและโครงข่ายน้ำ และโครงข่ายการสัญจร องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านประวัติศาสตร์ ได้แก่ เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ และความเชื่อ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศาสนสถานที่สำคัญ และองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ ได้แก่ กลุ่มคน กิจกรรม และการใช้พื้นที่ ประเพณีและวัฒนธรรมชุมชน และเศรษฐกิจชุมชน

จากแบบสอบถามบุคคลทั่วไปประกอบกับการลงสำรวจภาคสนาม สามารถวิเคราะห์รายละเอียดองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมแต่ละด้านได้ดังนี้

6.1.1 องค์ประกอบที่ 1 องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านกายภาพ

องค์ประกอบนี้ถือเป็นองค์ประกอบที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ในการปรับตัวร่วมกันระหว่างคนและธรรมชาติให้เห็นเป็นรูปธรรมชัดเจนมากกว่าอีก 2 องค์ประกอบ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

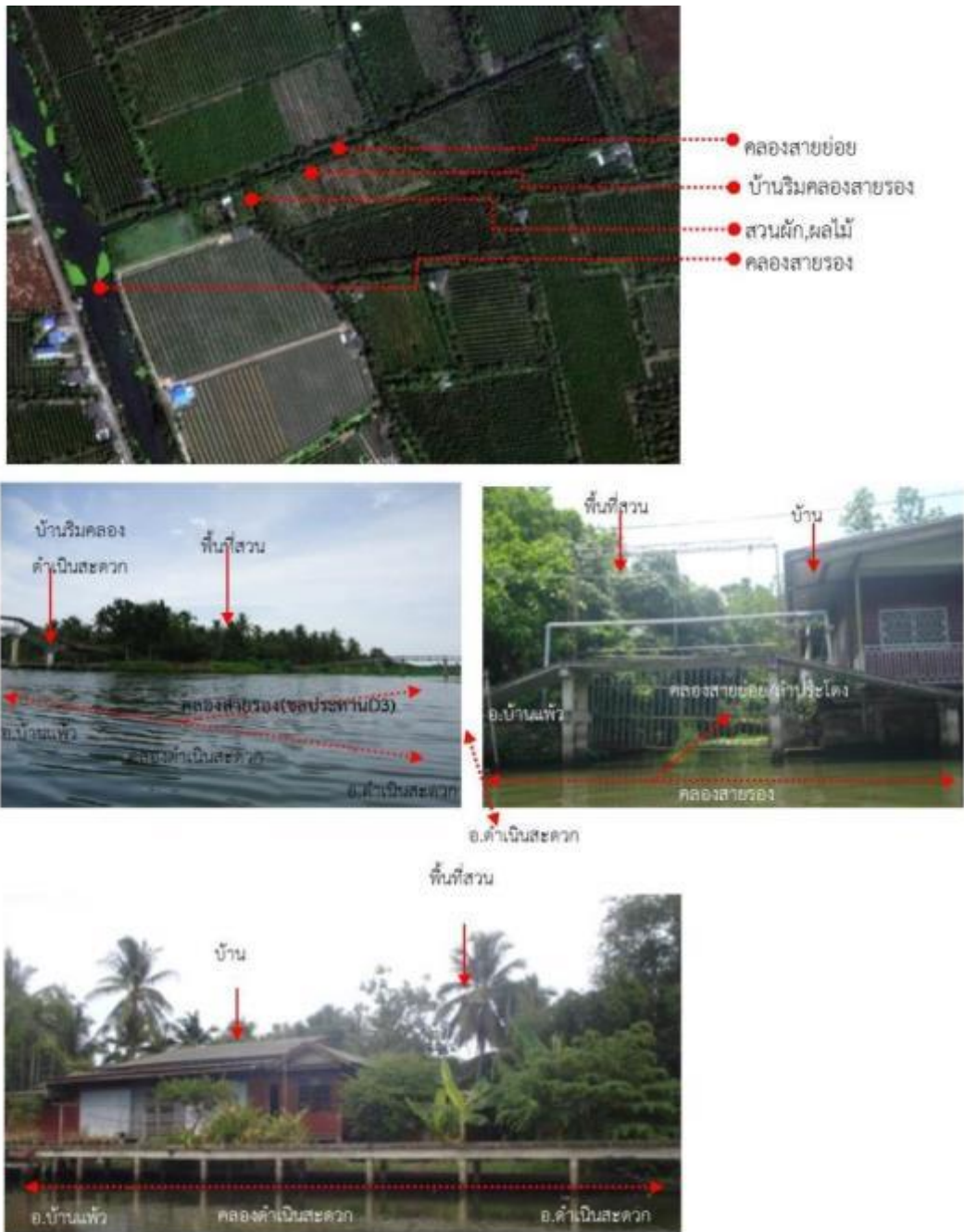
6.1.1.1 รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน

ยุคก่อนการตั้งถิ่นฐานชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก พบว่าพื้นที่โดยรอบมีการตั้งถิ่นฐานอยู่บ้างแล้วในบริเวณคลองแพงพวยและคลองสีหมื่นทางด้านทิศตะวันตก และคลองแพ้ว (คลองหมูทอด) ทางตะวันออกของคลองดำเนินสะดวกในปัจจุบัน จากการสืบค้นเอกสารทางประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาของกลุ่มน้ำแม่กลอง สามารถสันนิษฐานได้ว่ากลุ่มคนที่มาตั้งบริเวณคลองแพงพวยและคลองสีหมื่นอาจเป็นกลุ่มคนจากอิทธิพลในการเป็นเมืองท่าของเมืองราชบุรี และเมืองกาญจนบุรีช่วงสมัยพระบรมไตรโลกนาถเรื่อยมา โดยต่างชาติล่องเรือขนสินค้าผ่านมาทางแม่น้ำแม่กลองขึ้นไปถึงเมืองราชบุรีเพื่อตัดเข้าแม่น้ำท่าจีนผ่านแม่น้ำเจ้าพระยาสู่กรุงศรีอยุธยา คลองแพงพวยและคลองสีหมื่นเป็นทางผ่านของเรือสินค้าเข้าออกในลำน้ำแม่กลอง จึงเกิดการตั้งชุมชนบริเวณนี้ ส่วนกลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานบริเวณคลองแพ้วสันนิษฐานว่าเป็นกลุ่มล่าสัตว์ที่มาจากชุมชนบริเวณคลองสุนัขหอนทางด้านใต้ของคลองดำเนินสะดวกในปัจจุบัน ต่อมาเมื่อชุดคลอง

ดำเนินสะดวกเสร็จจึงเกิดการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนจีน ไทย และไทยทรงดำขึ้นภายใต้กรอบทางธรรมชาติ แล้วปรับเปลี่ยนรูปแบบมาจนถึงปัจจุบัน

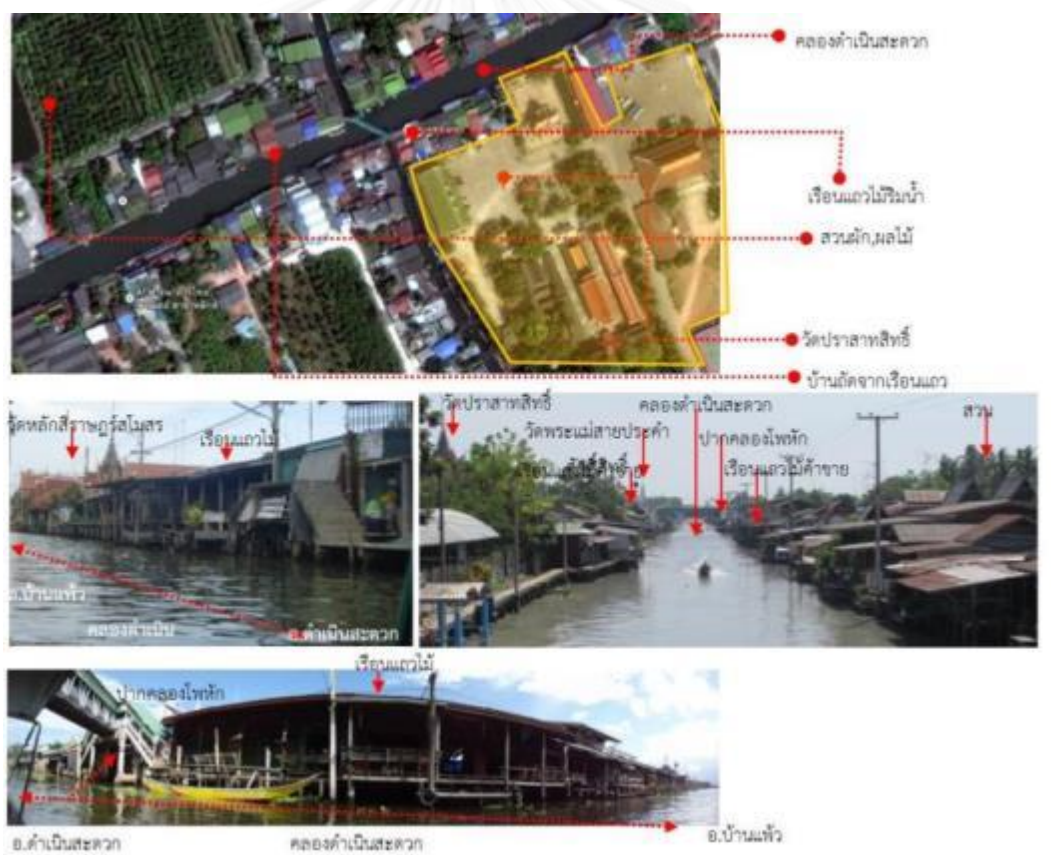
จากการสำรวจภาคสนาม และภาพจากแผนที่ ผู้วิจัยสามารถแบ่งรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 ที่พบออกเป็น 3 รูปแบบ คือ การตั้งถิ่นฐานริมคลองผสมพื้นที่เกษตร การตั้งถิ่นฐานริมคลองที่วัดเป็นศูนย์กลางและแหล่งตลาด และการตั้งถิ่นฐานริมถนน (แผนที่ 6.1)

(1) การตั้งถิ่นฐานแบบริมคลองผสมพื้นที่เกษตร เป็นรูปแบบการตั้งถิ่นฐานดั้งเดิมของพื้นที่ศึกษา คือ “บ้าน พื้นที่เกษตร และคลอง(สายหลัก/รอง/ย่อย)” จากพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมของบพที่ผ่านมาอธิบายแล้วว่า หลังจากการขุดคลองมีการตั้งถิ่นฐานโดยกลุ่มแรกคือแรงงานชาวจีน ชาวไทย ที่มาขุดคลอง และชาวไทยทรงดำที่อพยพเข้ามา ช่วงแรกการวางตัวชุมชนจะเป็นบ้านเดี่ยวกระจายห่างๆกันริมคลองดำเนินสะดวก ด้านหลังบ้านเป็นพื้นที่เกษตรกรรม ต่อมาเริ่มมีการสร้างวัดคนจึงเลือกตั้งถิ่นฐานในพื้นที่รัศมีใกล้วัดแต่ยังมีพื้นที่เกษตรอยู่ใกล้เคียง เมื่อคนเพิ่มขึ้นการวางตัวตามแนวคลองดำเนินสะดวกอันเป็นแนวแกนหลักของชุมชนจะแน่นขึ้น จึงมีการขยายพื้นที่เข้าสู่ชั้นในโดยการขุดคลองสายรอง การวางตัวบ้านในคลองสายรองและย่อยยังคงเป็นลักษณะเดิมคือ บ้านหันหน้าเข้าคลองและมีพื้นที่เกษตรอยู่ข้างเคียง ลักษณะการตั้งถิ่นฐานดังกล่าวถือเป็นแบบแนวยาว(Linear Pattern)ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์คนกับธรรมชาติในการปรับตัวร่วมกันมาอย่างยาวนาน อีกทั้งสะท้อนถึงความเป็นชุมชนเกษตรกรรมของพื้นที่ได้อย่างดี ในปัจจุบันสามารถพบได้ทั้งริมคลองสายหลักและสายรอง เช่น ชุมชนริมคลองโพหักด้านใน ชุมชนบ้านโคกหลวง

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555 และ 2556
 ภาพที่ 6.1 การตั้งถิ่นฐานแบบริมคลองผสมพื้นที่เกษตรของชุมชนริมคลองค้ำเงินสะควก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6

(2) การตั้งถิ่นฐานแบบริมคลองที่วัดเป็นศูนย์กลางและแหล่งตลาด การตั้งถิ่นฐานลักษณะนี้มักจะอยู่ในบริเวณที่มีวัดและจุดตัดคลองสายหลักกับสายรอง โดยมีองค์ประกอบคือ “วัด จุดตัดคลอง ตลาดหรือเรือนแถวไม้ริมน้ำ บ้าน และสวน” เนื่องจากวัดถือเป็นศูนย์รวมทางจิตใจ การเลือกที่ตั้งจึงกระจุกอยู่รวมกันใกล้วัด แต่เมื่อมีความหนาแน่นตามแนวคลองดำเนินสะดวกเพิ่มมากขึ้นจึงมีการขุดคลองสายรอง/ย่อย การขุดคลองสายรอง/ย่อยจะเกิดจุดตัดคลองที่มีการสัญจรผ่านของเรือมากขึ้น ส่งผลให้เกิดแหล่งตลาดที่มีการแลกเปลี่ยนสินค้ากัน โดยเริ่มแรกจะเป็นตลาดทางน้ำ มีเรือนแถวไม้ริมน้ำเป็นร้านค้า ด้านหลังอาจเป็นพื้นที่เกษตรหรือกลุ่มที่อยู่อาศัย ปัจจุบันไม่พบตลาดน้ำในพื้นที่ การตั้งถิ่นฐานดังกล่าวมีลักษณะแบบกลุ่ม(Cluster Pattern) บริเวณที่พบ เช่น ชุมชนบริเวณหน้าวัดปราสาทสิทธิ์(หรือปากคลองโพหัก) ชุมชนบริเวณวัดหลักสี่ ราษฎร์สโมสร ชุมชนบริเวณวัดปทุมทองรัตนาราม

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555

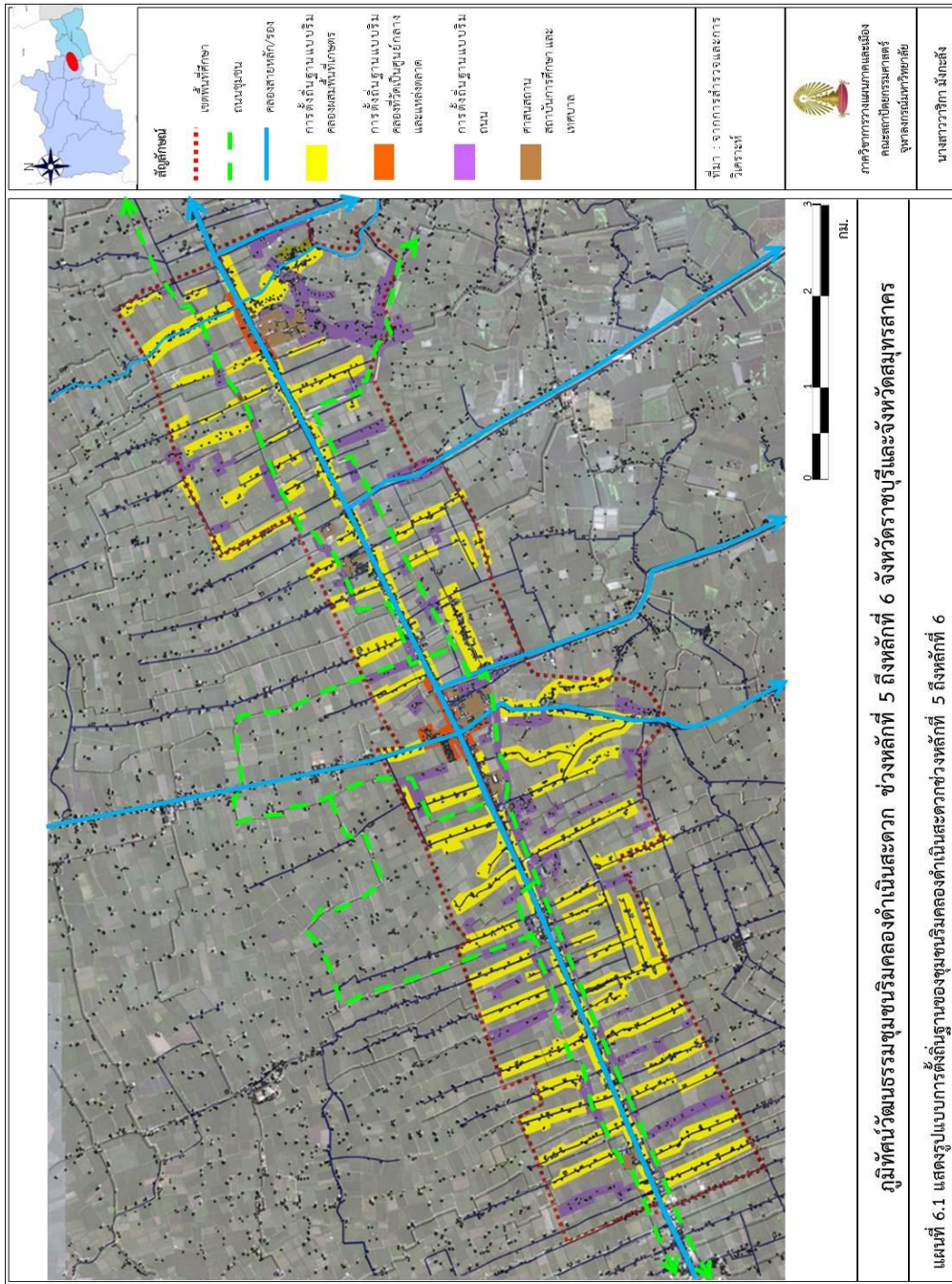
ภาพที่ 6.2 การตั้งถิ่นฐานแบบริมคลองที่วัดเป็นศูนย์กลางและแหล่งตลาดของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6

(3) การตั้งถิ่นฐานแบบริมถนน อิทธิพลของการพัฒนาโครงข่ายการคมนาคมทางถนนส่งผลให้เกิดการตั้งถิ่นฐานริมถนนเพื่อความสะดวกในการคมนาคมทางรถยนต์จากลักษณะดั้งเดิมของการตั้งบ้านเรือนที่อิงแนวริมน้ำเป็นหลักเปลี่ยนเป็นการตั้งถิ่นฐานรูปแบบ “บ้าน สวน และถนน” แม้ว่าครัวเรือนนั้นจะทำเกษตร แต่บ้านวางตัวหันหลังให้กับคลอง หรือครัวเรือนที่ทำการค้า จะเปลี่ยนเป็น “อาคารพาณิชย์ ถนน” จากเดิมที่เป็น “เรือนแถวไม้ริมน้ำ ตลาดน้ำ และคลอง” ทำให้ชุมชนเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง เกิดความไม่สอดคล้องกับลักษณะดั้งเดิม ในอนาคตการตั้งถิ่นฐานลักษณะนี้อาจส่งผลต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ได้

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555 และ 2556

ภาพที่ 6.3 แสดงการตั้งถิ่นฐานริมถนนของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6

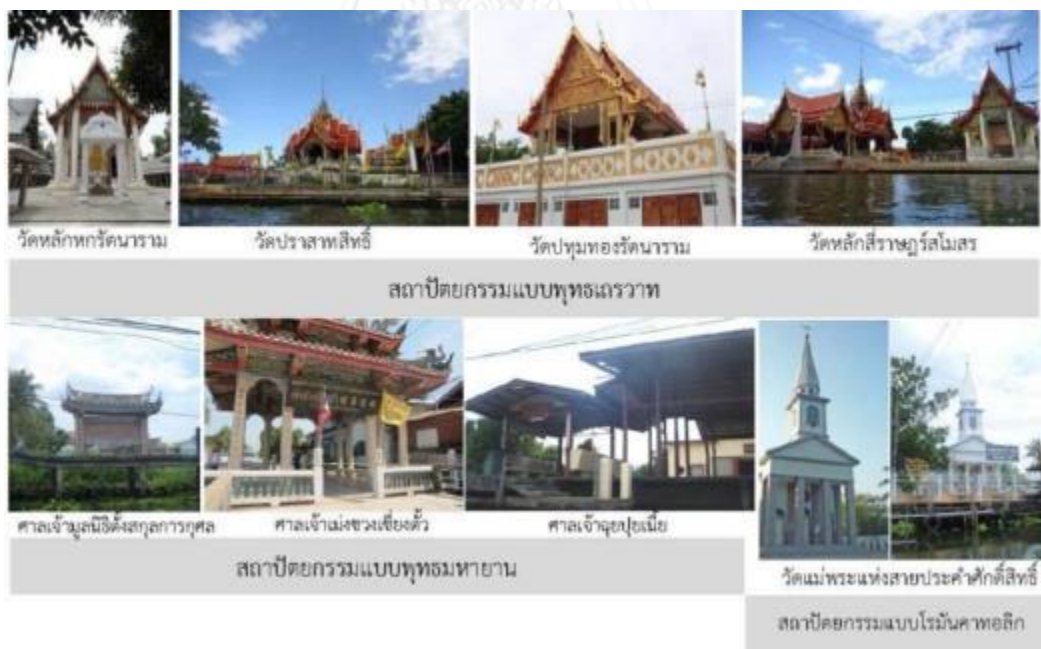
แผนที่ 6.1 แสดงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6

6.1.1.2 รูปแบบอาคารและสถาปัตยกรรม

กลุ่มชาวจีน ไทย และไทยทรงดำเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อรูปแบบอาคารและสถาปัตยกรรมของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 การปรับตัวภายใต้สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติตั้งแต่อดีตก่อให้เกิดสถาปัตยกรรมอันโดดเด่นที่สะท้อนถึงวิถีชีวิต ความเชื่อ วัฒนธรรม และการเป็นชุมชนค้าขายและเกษตรกรรมได้อย่างชัดเจน แม้ว่าในปัจจุบันรูปแบบอาคารเริ่มมีการเปลี่ยนตามยุคสมัย บางรูปแบบได้สูญหายไปแล้วก็ตาม จากการลงสำรวจภาคสนามและแบบสอบถามบุคคลทั่วไป สามารถจำแนกรูปแบบอาคารและสถาปัตยกรรมได้ดังนี้

(1) สถาปัตยกรรมประเภทศาสนา

ผลการสำรวจพื้นที่ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 มีสถาปัตยกรรมทางศาสนา 3 แบบ คือ แบบพุทธเถรวาท ได้แก่ วัดหลักทรัตนาราม วัดปราสาทสิทธิ์ วัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร วัดปทุมทองรัตนาราม โดยลักษณะสถาปัตยกรรมเป็นรูปแบบสมัยรัตนโกสินทร์เนื่องจากการตั้งถิ่นฐานชุมชนในพื้นที่ศึกษาเริ่มสมัยรัชกาลที่ 5 แบบพุทธมหายาน เป็นสถาปัตยกรรมแบบจีน ได้แก่ ศาลเจ้าฉือปุยเนี้ยะ ศาลเจ้าเม่งซวงเซียงตั้ว ศาลเจ้ามูลนิธิตั้งสกุลการกุศล และแบบคริสต์ ได้แก่ วัดแม่พระแห่งสายประคำศักดิ์สิทธิ์ เป็นโบสถ์นิกายโรมันคาทอลิก รูปแบบสถาปัตยกรรมแบบโกธิค

ที่มา: ผู้วิจัย, 2555 และ 2556

ภาพที่ 6.4 แสดงสถาปัตยกรรมประเภทศาสนา

(2) สถาปัตยกรรมประเภทบ้านเรือน

- เรือนแถวไม้ริมน้ำ

อาคารรูปแบบนี้ส่วนใหญ่จะปรากฏในการตั้งถิ่นฐานแบบริมคลองที่วัด เป็นศูนย์กลางและแหล่งตลาดซึ่งเป็นพื้นที่ที่ชุมชนหนาแน่น เรือนแถวไม้จะถูกแบ่งใช้ประโยชน์เป็นส่วนหน้าและหลัง โดยพื้นที่ส่วนหน้าจะเป็นร้านค้าขายริมน้ำ มีการเปิดหน้าร้านให้เห็นกิจกรรมการค้า ส่วนพื้นที่ด้านหลังจะเป็นที่อยู่อาศัย ด้านหน้าเรือนแถวมีทางเดินเชื่อมต่อกันกับเรือนอื่นเพื่อถ่ายต่อเข้าถึงของผู้ที่มาซื้อ ทางเดินนี้มีหลังคาจากร้านค้ายื่นมาคลุมป้องกันแดดฝนทำให้สามารถทำกิจกรรมการค้าได้ตลอดเวลา ถัดไปจากทางเดินเชื่อมนี้บางแห่งเป็นระเบียงนั่งเล่นหรืออาจเป็นบันไดทอดลงสู่คลองเพื่อเป็นทางขึ้นลงและซื้อขายสินค้าจากรือที่พายในสมัยก่อน จากลักษณะเรือนแถวที่กล่าวมาเห็นได้ว่าทางเดินเชื่อมนี้ถือเป็นผลจากการปรับตัวของมนุษย์ต่อสภาพแวดล้อมที่ปรากฏออกมาในรูปของสถาปัตยกรรมทำให้เกิดการทอดยาวของเรือนแถวไม้ริมน้ำอันเป็นเอกลักษณ์โดดเด่นของชุมชน

ที่มา: ผู้วิจัย, 2555 และ 2556

ภาพที่ 6.5 แสดงเรือนแถวไม้ริมน้ำ

- เรือนพื้นดิน

เรือนพื้นดินของพื้นที่ศึกษาปรากฏทั้งแบบริมน้ำและบนบก แต่ละเรือนมีรูปแบบแตกต่างกัน โดยลักษณะเรือนพื้นดินริมน้ำมีรูปแบบเรียบง่ายแต่ปรับให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติอย่างดี เรือนเป็นเรือนเดี่ยว ยกพื้นสูง ในอดีตส่วนใหญ่ประตูเป็นบานเพี้ยมเนื่องจากสภาพแวดล้อมของพื้นที่ศึกษาร้อนและฝนตกชุก เมื่อเปิดประตูบานเพี้ยมออกหมดจะทำให้แสงสว่างและอากาศเย็นที่พัดจากคลองเข้ามาในตัวบ้านมากขึ้น ในกรณีฝนตกประตูบานเพี้ยมจะช่วยป้องกันน้ำฝนที่สาดเข้ามา ส่วนด้านบนของบานเพี้ยมจะมีช่องระบายอากาศช่วยระบายความร้อนได้ดี ถือเป็นทางเลือกรูปแบบที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ ปัจจุบันบ้านที่มีประตูบานเพี้ยมไม้

เหลือน้อยลง บางส่วนเปลี่ยนเป็นลูกทรงเหล็กเพื่อความแข็งแรง ส่วนอีกรูปแบบหนึ่งด้านหน้ามีชานหรือระเบียงต่อยื่นจากตัวบ้าน นอกตัวบ้านมีพื้นที่เพื่อเข้า-ออกและจอดเรือ และบันไดทางขึ้นลงคลอง ปัจจุบันมีการทำทางเดินคอนกรีตเชื่อมต่อระหว่างบ้าน จากทางเทศบาลแต่ละแห่งทำให้บันไดขึ้นลงคลองถูกสร้างห่างออกมาจากตัวบ้าน สำหรับเรือนพื้นถิ่นที่ตั้งบนบกสันนิษฐานว่าเกิดขึ้นในช่วงหลังด้วยอิทธิพลของโครงการคมนาคมทางถนน จากการสำรวจมักเป็นบ้านที่อยู่พื้นที่ชั้นในหรือปลายคลองสายย่อยหรือใกล้ถนน ตัวบ้านยังคงยกพื้นสูง ใต้ถุนใช้เป็นพื้นที่เก็บอุปกรณ์ทางการเกษตรและพักผ่อน การวางตัวบ้านเข้าหาถนน และพื้นที่จอดเรือหายไป

ที่มา: ผู้วิจัย, 2555 และ 2556

ภาพที่ 6.6 แสดงเรือนพื้นถิ่นริมน้ำและบนบก

- เรือนไทยภาคกลาง

เรือนไทยภาคกลางริมน้ำมีปรากฏในพื้นที่ไม่มากนัก ลักษณะเป็นเรือนไทยหมู่ การกระจายตัวมีระยะห่างจากศูนย์กลางของชุมชน บริเวณรอบตัวเรือนมีการปลูกต้นไม้เพื่อกันอาณาเขตพื้นที่กับบ้านข้างเคียง การวางตัวเรือนจะหันหน้าจั่วออกสู่คลองเพื่อรับลมเย็นที่พัดจากคลองเข้าสู่ตัวเรือน หลังคาทรงสูงของเรือนช่วยถ่ายเทน้ำฝนได้เร็วขึ้นและระบายความร้อนในตัวเรือน มีศาลาทำน้ำลงสู่คลองเพื่อขึ้นลงเรือและนั่งพักผ่อน รูปแบบเรือนดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมอย่างชัดเจนในแง่ของการปรับตัวเพื่อการอยู่อาศัยที่เหมาะสมของมนุษย์ถือเป็นลักษณะของภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ปรากฏออกมา

ที่มา: ผู้วิจัย, 2555

ภาพที่ 6.7 แสดงเรือนไทยภาคกลาง

- อาคารสมัยใหม่

อาคารสมัยใหม่ปรากฏทั้งบริเวณริมน้ำและถนน ส่วนใหญ่แทรกตัวอยู่ระหว่างเรือนรูปแบบอื่น ลักษณะการสร้างเป็นการสร้างขึ้นใหม่บนพื้นที่สวน เช่น อาคารโรงพยาบาล บ้านแพ้ว(สาขาหลักห้า) และอาคารเทศบาลตำบลหลักห้าริมคลองดำเนินสะดวก เป็นต้น หรือการสร้างขยาย-ทดแทนบ้านเดิมที่ทรุดโทรมและต้องการเปลี่ยนการใช้ประโยชน์ใหม่ เช่น เรือนพื้นถิ่นเป็นห้องเช่า เป็นต้น รูปแบบอาคารเป็นสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก 1-2 ชั้น การออกแบบไม่มีความสัมพันธ์และความเชื่อมต่อกับสภาพแวดล้อมโดยรอบ

ที่มา: ผู้วิจัย, 2555 และ 2556

ภาพที่ 6.8 แสดงอาคารสมัยใหม่

(3) สถาปัตยกรรมอื่นๆ

- โรงเก็บมะพร้าว

โรงเรือนสำหรับการเก็บผลผลิตทางการเกษตรประเภทมะพร้าว ลักษณะที่ปรากฏคือ ตั้งอยู่ในอาณาเขตบริเวณบ้านใกล้ริมน้ำในขณะเดียวกันสามารถขนถ่ายสินค้าจากทางถนนได้ สร้างเป็นหลังคาต่อออกมาจากบ้านหรือแยกออกมาเฉพาะ มีรั้วไม้กั้นคล้ายเป็นคอกสัตว์

ที่มา: ผู้วิจัย, 2555 และ 2556

ภาพที่ 6.9 แสดงโรงเก็บมะพร้าว

- โรงเก็บเรือ

บ้านริมคลองดำเนินสะดวกและคลองสายรอง/ย่อยแต่ละหลังจะมีโรงเก็บเรือ ซึ่งเป็นยานพาหนะสำคัญในการสัญจรทางน้ำ รูปแบบโรงเก็บเรือมีความแตกต่างกันออกไป ปรากฏทั้งโรงเก็บเรือที่สร้างบริเวณลำคลองหน้าบ้าน และโรงเก็บเรือที่มีช่องเข้า-ออกเพื่อจอดเรือไว้ใต้ถุนบ้าน โดยทั้งสองแบบมีซักรอกหมุนยกขึ้นสูงจากพื้นน้ำเพื่อป้องกันการผุกร่อนจากน้ำ และมีหลังคากันฝน รูปแบบโรงเก็บเรือของพื้นที่ศึกษาเกิดจากการสังสมความรู้และประสบการณ์ตั้งแต่ในอดีตเพื่อออกแบบให้สะดวกต่อการใช้งานและรักษาสภาพยานพาหนะให้นานที่สุด

ที่มา: ผู้วิจัย, 2555

ภาพที่ 6.10 แสดงโรงเก็บเรือ

- สะพานข้ามคลองและทางเดินริมคลอง

ความนิยมการสัญจรทางบกเป็นสาเหตุหนึ่งในการเกิดสะพานข้ามคลองของพื้นที่ศึกษา การสร้างสะพานข้ามคลองทำให้สามารถเชื่อมต่อโครงข่ายการสัญจรทั้งสองฝั่งคลองได้ง่ายขึ้น ด้วยรถยนต์ จักรยานยนต์ การเดิน ฯลฯ รูปแบบสะพานข้ามคลองปรากฏทั้งแบบคอนกรีตและไม้ โดยสร้างเพื่อข้ามทั้งคลองสายหลักและสายรอง เช่น สะพานดำเนินสะดวก บริเวณเทศบาลศรีดอนไผ่ สะพานข้ามคลองวัดหลัก บริเวณข้างวัดหลักหกรัตนาราม เป็นต้น ลักษณะเฉพาะของโครงสร้างสะพานคือ ความโค้งและสูงเพื่อให้เรือสามารถลอดผ่านได้ นอกจากนี้ชาวสวนยังทำสะพานอย่างง่ายด้วยไม้ไผ่หรือต้นมะพร้าวเพื่อข้ามร่องในสวนของตนเอง โดยสะพานดังกล่าวเป็นโครงสร้างไม้ถาวรเนื่องจากการชาวสวนดำเนินสะดวกนิยมรดน้ำ และพ่นยาฆ่าแมลงด้วยเรือขนาดเล็ก ลอยไปตามร่อง หากสร้างสะพานเชื่อมถาวรอาจเป็นการกีดขวางได้

ส่วนทางเดินริมคลองถูกสร้างเพื่อการเชื่อมต่อระหว่างบ้านริมคลองแต่ละหลัง ลักษณะเดิมในอดีตทำจากไม้แต่ไม่มีความคงทน ต่อมาทางเทศบาลที่รับผิดชอบจึงเปลี่ยนมาเป็นทางเดินคอนกรีตแทน ทางเดินริมน้ำจะทอดยาวทั้งสองฝั่งคลอง แต่มีการยกโค้งบางตำแหน่งสำหรับบ้านที่ต้องใช้ช่องทางเข้า-ออกเรือจากโรงเก็บเรือใต้ถุนบ้าน อีกทั้งมีการเชื่อมทางเดินริมคลองกับสะพานข้ามคลองสายรองอีกด้วย แม้ว่าทางเดินริมคลองคอนกรีตจะสร้างความสะดวกแก่คนในชุมชน แต่ส่งผลให้เกิดความแปลกแยกในหลายมิติ อาทิ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ถูกแยกห่างกัน เพราะในอดีตคนสามารถออกจากบ้านลงคลองได้ทันที ปัจจุบันบันไดถูกขยับออกไปที่ริมทางเดินแทน หรือวัสดุที่เดิมเป็นไม้ซึ่งมีความกลมกลืนกับบ้านเรือนมากกว่าคอนกรีต เป็นต้น นอกจากนี้การสร้างทางเดินริมคลองเป็นหนึ่งในสาเหตุที่การสัญจรทางน้ำลดลง

ภาพที่ 6.11 แสดงสะพานข้ามคลองและทางเดินริมคลอง

6.1.1.3 พื้นที่เกษตรกรรม และโครงข่ายน้ำ

1) พื้นที่เกษตรกรรม

หลังจากชุดคลองดำเนินสะดวกคนจีนได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานร่วมกับคนไทยและไทยทรงดำ จากปัจจัยทางด้านความอุดมสมบูรณ์สูงของพื้นที่ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 ที่มีแหล่งน้ำบริบูรณ์ ดินมีแร่ธาตุสูง และสภาพอากาศเหมาะสมกับการเพาะปลูก จึงเป็นอาชีพหลักที่ถูกเลือก คนจีนได้นำระบบการเพาะปลูกที่เป็นเอกลักษณ์เข้ามาใช้ และถูกสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันคือ “ระบบสวนยกร่อง” ระบบสวนยกร่องชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 เป็นระบบการเพาะปลูกที่สะท้อนภูมิปัญญาในการปรับตัวต่อสภาพแวดล้อมเพื่อการประกอบอาชีพได้เป็นอย่างดี จากการสำรวจภาคสนาม การสัมภาษณ์ และเอกสาร สามารถอธิบายรูปแบบของสวนยกร่องของพื้นที่ศึกษาได้ดังนี้

- ระดับสวน

จากข้อจำกัดทางด้านพื้นที่ของบริเวณด้านในถัดจากคลองดำเนินสะดวกทั้งสองฝั่ง ซึ่งน้ำเข้าไม่ถึงนั้น ก่อให้เกิดการขุดคลองเชื่อมต่อขึ้น โดยชาวสวนดำเนินสะดวกจะขุด “คลองสายรอง/ย่อย” จากคลองดำเนินสะดวกเข้าสู่พื้นที่สวนชั้นใน ในสวนแต่ละบ้านมีการแบ่งเป็น “ชนิดสวน” หลายชนิดสวน ผู้ใหญ่ฐานปวงษ์กล่าวว่า การที่สวนแต่ละบ้านนั้นมีหลายชนิดสวน เพราะในสมัยก่อนยังเกิดน้ำท่วม การมีชนิดสวนหลายชนิดจะลดความเสี่ยงที่จะสูญเสียผลผลิตทั้งสวนได้ เสมือนเป็นแก้มลิงรับน้ำให้ช่วงเวลาหนึ่งอันจะเพียงพอต่อการวิเคราะห์สถานการณ์และหาวิธีป้องกันชนิดสวนส่วนที่เหลือ นอกจากนี้ดูแลรักษาง่ายและสามารถปลูกแยกชนิดพืชแต่ละชนิดได้¹³¹

ในแต่ละสวนมีการสร้าง “คันสวน” โดยเป็นคันดินแนวยาวล้อมรอบสวนและคันดินคั่นระหว่างชนิดสวนที่เรียกว่า ขวาง ช่วงแรกการสร้างคันสวนมีวัตถุประสงค์คือกั้นขอบเขตพื้นที่สวนของตนเองและกั้นน้ำจากคลอง ชาวสวนดำเนินสะดวกจะทำคันสวนจากดินในระดับความสูงเสมอกับร่องสวนที่ปลูกผักและผลไม้ ร่องสวนที่ปลูกผักและผลไม้มีระดับต่ำ ส่งผลให้ระดับของคันสวนจึงต่ำไปด้วยเรียกสวนลักษณะนี้ว่า สวนเตี้ย แต่ต่อมาเมื่อเกิดน้ำท่วมทำให้ชาวสวนดำเนินสะดวกปรับตัวเพื่อหาทางแก้ไข ชาวสวนดำเนินสะดวกจึงปรับความสูงของคันสวนให้สูงกว่าร่องสวนเพื่อให้มีหน้าที่เพิ่มขึ้นคือป้องกันน้ำท่วม สวนที่มีคันสวนระดับความสูงกว่าร่องสวนเรียกว่า สวนสูง สมัยก่อนการวัดความมั่งมีจะวัดจากระดับของคันสวน เนื่องจากสมัยก่อนเทคโนโลยีต่ำ การจะทำคันสวนให้สูงต้องใช้แรงงานคนและเงินมาก ซึ่งมีเฉพาะคนรวยที่สามารถทำได้ ดังนั้นสวนสูงในดำเนินสะดวก

¹³¹ สัมภาษณ์ ฐานปวงษ์ จิตรสาคร, ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 4 ตำบลโรงเข้ อ.บ้านแพ้ว และเจ้าของศูนย์เรียนรู้การพัฒนาที่ดินตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงปี 2554, 15 เมษายน 2556.

เมื่อก่อนมีจำนวนน้อย ส่วนใหญ่มักเป็นสวนเตี้ย¹³² คันสวนมีความสำคัญต่อสวนมาก หากไม่มีคันสวนหรือไม่แข็งแรงเพียงพอจะทำให้สวนล่มได้จากน้ำที่ทะลักเข้ามา จากการสัมภาษณ์ผู้ใหญ่ฐานปนพงษ์กล่าวว่า การปลูกพืชที่คันสวนนั้น เราไม่สามารถเลือกพืชชนิดใดก็ได้มาปลูกแต่ควรเป็นพืชที่มีลักษณะเหมาะสม¹³³ โดยสามารถสรุปคุณสมบัติได้ดังนี้

ประการที่ 1. เป็นพืชโตง่าย หรือไม่ต้องดูแลรักษามาก เช่น กล้วย มะรุม เป็นต้น

ประการที่ 2. เป็นพืชที่มีรากจำนวนมาก ทำให้ยึดเกาะดินของคันสวนได้ดี เช่น มะม่วง มะพร้าว มะรุม เป็นต้น

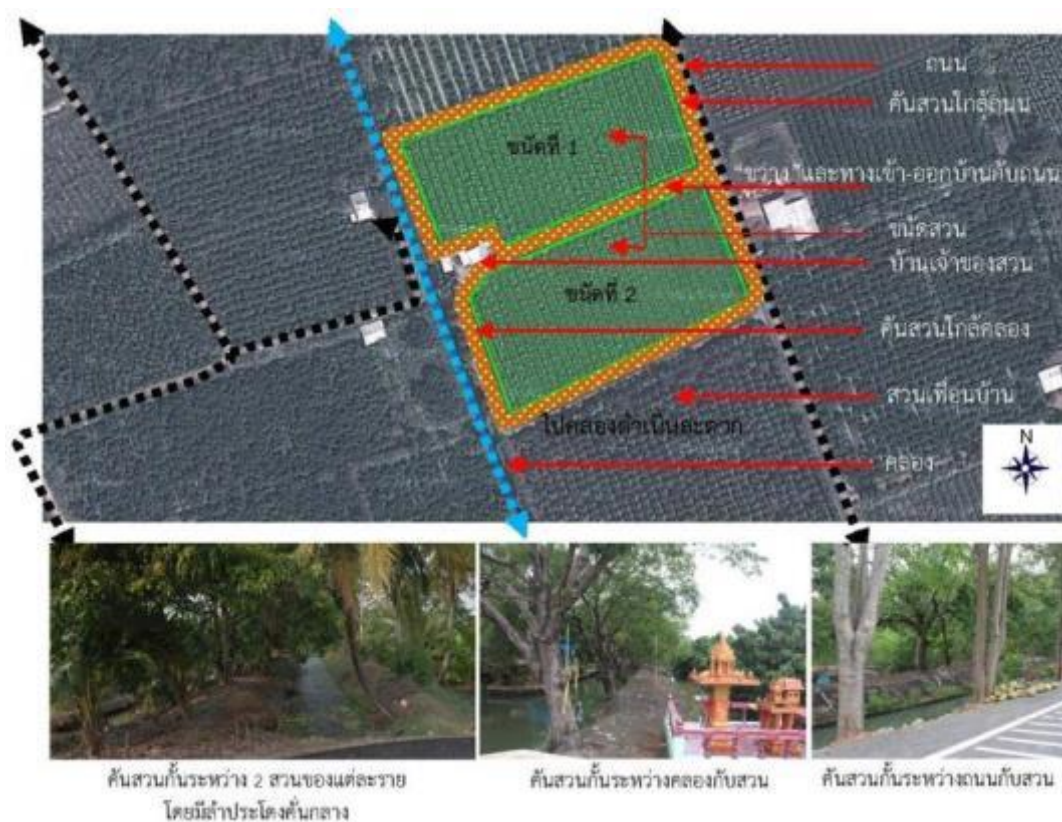
ประการที่ 3. เป็นพืชที่ใช้น้ำมากหรือทนต่อน้ำมากได้ดี เนื่องจากคันสวนมักอยู่ติดกับเส้นทางน้ำและคันสวนเป็นตัวกั้นน้ำเข้าสวน โดยเฉพาะสมัยก่อนคันสวนจะต้องป้องกันเมื่อเกิดน้ำท่วมได้ การใช้พืชที่ใช้น้ำมากหรือทนต่อน้ำมากได้ดีจะทำให้คันสวนแข็งแรงไม่หักง่ายเช่น มะม่วง มะพร้าว มะกอก เป็นต้น

จากการอธิบายรูปแบบสวนยกร่องในระดับสวนซึ่งเป็นภาพกว้างข้างต้นนั้น พบว่าลักษณะสวนที่ปรากฏให้เห็นมีเหตุมีผลในการเกิดขึ้น โดยเหตุและผลต่างๆอิงอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติเป็นหลักเช่น การแบ่งชนิดสวน หรือการสร้างคันสวน แสดงให้เห็นถึงการปรับตัวต่อธรรมชาติของชาวสวนดำเนินสะดวกได้อย่างดี

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

¹³² พระครูสิริวัชรวิวัฒน์, ประวัติดำเนินสะดวก : ที่ระลึก งานทำบุญอายุครบ 5 รอบ 60 ปีบริบูรณ์ พระครูสิริวัชรวิวัฒน์ (วรรณะ วัฒน) วัดหลักทนต์นาราม ต.ศรีสุราษฎร์ อ.ดำเนินสะดวก จ.ราชบุรี (ราชบุรี: เลียงเชียงจงเจริญ และรุ่งเรืองสารสินการพิมพ์, 2544), หน้า 31-33

¹³³ สัมภาษณ์ ฐานปนพงษ์ จิตรสาคร, ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 4 ตำบลโรงเข้ อ.บ้านแพ้ว และเจ้าของศูนย์เรียนรู้การพัฒนาที่ดินตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงปี 2554, 15 เมษายน 2556.

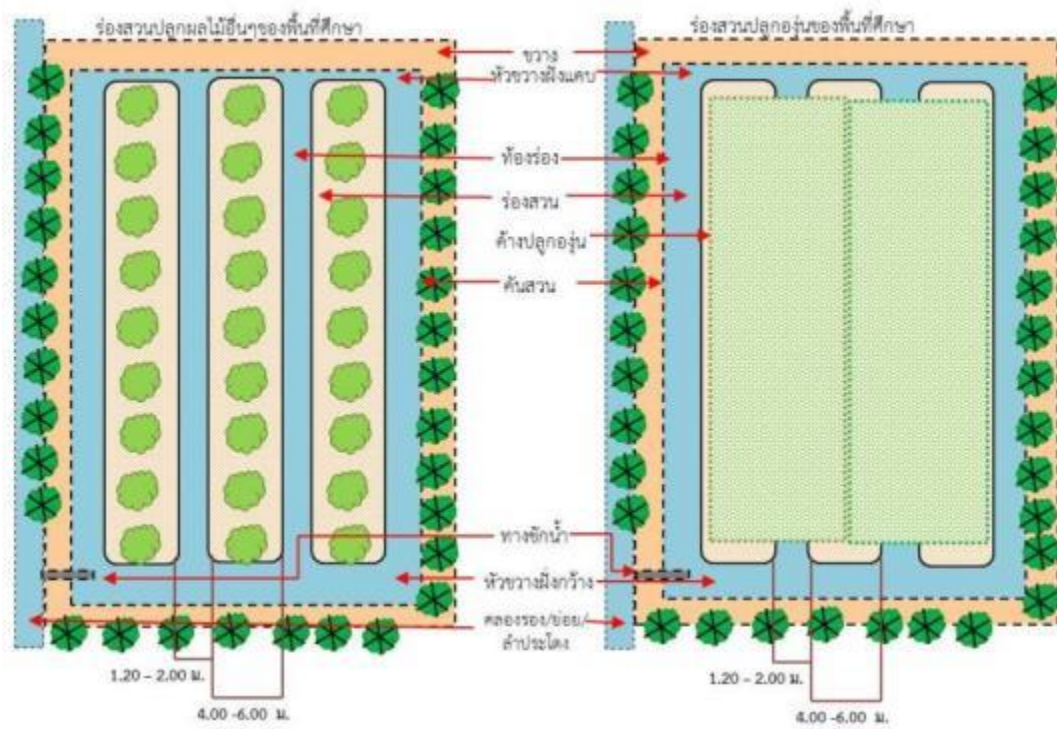

ที่มา: ปรับปรุงจาก www.google.com และผู้วิจัย, 2556
 ภาพที่ 6.12 แสดงตัวอย่างรูปแบบสวนยกระดับสวน

- ระดับชนิดสวน

เมื่อสร้างคันสวนชาวสวนดำเนินสะดวกขุดร่องน้ำเรียกว่า “ท้องร่อง” เพื่อนำน้ำเข้ามาหล่อเลี้ยงพืช และทำ “ร่องสวน” สำหรับปลูกพืชด้วยดินที่ขุดจากการทำร่องน้ำ โดยขนาดร่องสวนกว้างประมาณ 3-4 วา มีช่องระบายน้ำเข้าออกบริเวณหัวขวางฝั่งกว้างซึ่งเชื่อมต่อกับคลองสายรอง/ย่อย ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ระบบสวนยกระดับสามารถควบคุมและจัดการระดับน้ำในพื้นที่ได้ตามต้องการ

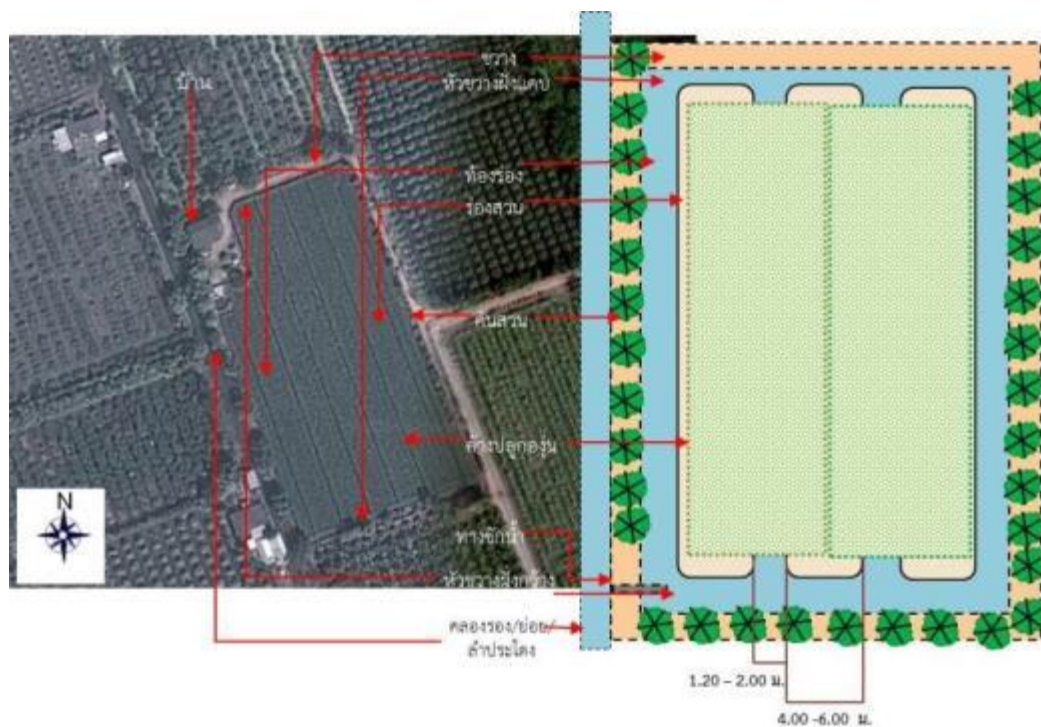
จากการสำรวจพื้นที่ศึกษาพบว่ารูปแบบชนิดสวนในสวนยกระดับนั้นมีเอกลักษณ์โดดเด่น โดยสามารถแบ่งเป็นชนิดสวนที่ปลูกผักและผลไม้ทั่วไป เช่น ชมพู่มะม่วง มะพร้าว แก้วมังกร มะนาว ฯลฯ และชนิดสวนที่ปลูกองุ่น ชนิดสวนแบบแรกจะมีลักษณะชนิดสวนคล้ายที่กล่าวมาข้างต้น แต่สำหรับชนิดสวนองุ่นนั้นมีความแตกต่าง โดยชาวสวนดำเนินสะดวกจะทำ “ค้ำ” ครอบท้องร่องเพื่อให้องุ่นเลื้อยขึ้น เสาที่ค้ำยันของค้ำจะปักริมร่องสวน บริเวณตรงกลางร่องสวนจะปลูกต้นองุ่น 2 แถวยาวตลอดร่องสวน (ภาพที่ 6.13 และ 6.14)

ที่มา: จากการวิเคราะห์และสำรวจ, 2556

ภาพที่ 6.13 แสดงตัวอย่างรูปแบบสวนยกร่องระดับชนิดสวน

ที่มา: ผู้วิจัย, 2556 และ Google map

ภาพที่ 6.14 แสดงการเปรียบเทียบสวนอุ่นปกติกับสวนอุ่นในพื้นที่ศึกษา

นอกจากนี้จากการสำรวจภาคสนามและเอกสารพบว่า หากเปรียบเทียบสวนยกร่องของพื้นที่ศึกษากับสวนฝั่งธนบุรีนั้น สวนยกร่องสำหรับปลูกผักของพื้นที่ศึกษามีลักษณะการปลูกเต็มร่องสวนต่างจากสวนยกร่องสำหรับปลูกผักของสวนฝั่งธนบุรีที่เว้นทางเดินไว้รอบร่องสวน (ภาพที่ 6.15)

ที่มา: google.co.th และผู้วิจัย, 2556

ภาพที่ 6.15 แสดงการเปรียบเทียบร่องสวนสำหรับปลูกผักของสวนฝั่งธนบุรี(เขตตลิ่งชัน)กับสวนดำเนินสะดวก

เอกลักษณ์โดดเด่นอีกประการของชนิดสวนในชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกที่สื่อให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกระทำต่อพื้นที่แล้วกลายเป็นวิถีทางการเกษตรสืบต่อมาจนถึงปัจจุบันคือ ขนาดของท้องร่อง เนื่องจากวิธีการสัญจรของชาวสวนตั้งแต่อดีตที่ใช้เรือเป็นหลัก โครงข่ายน้ำแต่ละสวนสามารถเชื่อมต่อสู่คลองสายหลักได้ ระบบสวนยกร่องจึงถูกปรับให้สอดคล้องกับวิถีการสัญจรนี้ โดยชาวสวนจะขุดท้องร่องสวนให้มีขนาดกว้างเพียงพอที่เรือสามารถพายเข้าไปได้ ชาวสวนจึงสามารถเก็บและขนส่งผลผลิต รวมถึงการดูแลรักษาพืชผักได้ง่ายและรวดเร็วขึ้น หลังจากเสร็จงานชาวสวนจะพายเรือมาเก็บที่ที่จอดเรือด้านข้างติดกับบ้าน (ภาพที่ 6.16)

ที่มา: ผู้วิจัย, 2556

ภาพที่ 6.16 แสดงการใช้เรือในระบบสวนยกร่องและที่จอดเรือ

(2) โครงข่ายน้ำ

เมื่อพิจารณาโครงข่ายน้ำในระดับกว้างจะเห็นว่าคลองดำเนินสะดวกมีการเชื่อมต่อกับโครงข่ายอื่นภายในลุ่มน้ำแม่กลองและลุ่มน้ำท่าจีนคือ แม่น้ำแม่กลองและแม่น้ำท่าจีน ตามลำดับไหลออกสู่อ่าวไทย เช่นเดียวกับคลองชลประทาน D2 D3 และ D4 ที่แยกออกจากคลองดำเนินสะดวก ถูกขุดเชื่อมต่อลงไปตามทิศใต้บรรจบกับคลองสุนัขหอน บริเวณส่วนกลางของพื้นที่ศึกษามีคลองโพหักเชื่อมกับคลองตาไผ่ไหลสู่คลองสุนัขหอนเช่นเดียวกัน คลองลุ่มน้ำแม่กลอง ถูกควบคุมจากเขื่อนแม่กลอง จ. กาญจนบุรี ซึ่งมีอิทธิพลต่อระดับน้ำในคลองดำเนินสะดวกค่อนข้างมาก(แผนที่ 6.2)

โครงข่ายน้ำส่วนโครงข่ายน้ำระดับพื้นที่ศึกษามีการเชื่อมต่อจากคลองดำเนินสะดวกไปคลองสายรองเพื่อชักน้ำทำการเกษตรและการสัญจรเข้าสู่พื้นที่ชั้นใน เช่น คลองโพหัก คลองเจริญสุข จากนั้นแตกแขนงไปตามคลองย่อยเพื่อเข้าไปในแต่ละสวน สุดท้ายสิ้นที่ลำประโดง และท้องร่อง ตามลำดับ (ภาพที่ 6.17)

ที่มา: ผู้วิจัย, 2555 และ 2556

ภาพที่ 6.17 แสดงลำดับศักยภาพโครงข่ายน้ำระดับพื้นที่ศึกษา

พื้นที่เกษตรกรรมและโครงข่ายน้ำมีความสัมพันธ์มาตั้งเริ่มขุดคลองดำเนินสะดวกจนถึงปัจจุบัน สามารถแบ่งความสัมพันธ์ได้ดังนี้

- ความสัมพันธ์โครงข่ายน้ำในเชิงการกำหนดรูปแบบการเพาะปลูก

เดิมพื้นที่นี้ก่อนมีการขุดคลองดำเนินสะดวกนั้น ในบริเวณที่มีการใช้ประโยชน์ที่ดินส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ทำนา ส่วนที่เหลือเป็นป่า แต่หลังจากการขุดคลองส่งผลพื้นที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์ชาวดำเนินสะดวกจึงเปลี่ยนมาทำสวนแทน เนื่องจากได้ผลคุ้มค่ามากกว่า¹³⁴ ส่งผลให้ยึดการทำสวนจนถึงปัจจุบันแต่มีการปรับชนิดของพืชพรรณไปบ้าง อาทิ สมัยก่อนนิยมปลูก พริก หอมแดง กระเทียม ในพ.ศ. 2503 เริ่มมีการปลูกองุ่น จากนั้นหลังปี 2519 จึงเริ่มนิยมปลูก ส้ม ชมพู่ แก้วมังกร มะนาว เป็นต้นเพิ่มขึ้นมา จากที่กล่าวมาแล้วว่าลักษณะสวนดำเนินสะดวกสามารถแบ่งเป็นสวนเตี้ยและสวนสูง โดยเริ่มแรกชาวสวนใช้การปลูกสวนเตี้ยก่อน แต่การปลูกสวนเตี้ยนั้นจะได้รับความเสียหายจากน้ำหลากได้จึงเริ่มมีการปลูกสวนสูง ซึ่งเก็บเกี่ยวได้ตลอดแต่ต้นทุนค่อนข้างสูง การเปลี่ยนรูปแบบเพาะปลูกด้วยปัจจัยเรื่องระดับน้ำ แสดงให้เห็นว่าโครงข่ายน้ำมีความสัมพันธ์กับการกำหนดรูปแบบการเพาะปลูกของพื้นที่

¹³⁴ กรมศิลปากร, ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรภาคกลาง(กรุงเทพฯ: ศุภสภาลาดพร้าว, 2543), หน้า 158

- ความสัมพันธ์โครงข่ายน้ำในเชิงกำหนดระยะเวลาการเพาะปลูก

พื้นที่ศึกษาช่วงก่อนพ.ศ. 2510 ยังไม่มีการสร้างเขื่อนแม่กลองที่จังหวัดกาญจนบุรี น้ำเหนือจะหลากมาในช่วงเดือนกรกฎาคมถึงตุลาคม ส่งผลให้ระยะเวลาการเพาะปลูกสามารถทำได้เพียง 8 เดือน แต่หลังจากการสร้างเขื่อนแล้วลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าวได้เปลี่ยนแปลงไป น้ำไม่ท่วมพื้นที่จึงสามารถปลูกพืชได้ตลอดปี นี่แสดงให้เห็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับระบบธรรมชาติในการทำการเกษตรได้ขาดหายไป

โครงข่ายน้ำและพื้นที่เกษตรกรรมเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในชุมชน แต่เนื่องจากโครงข่ายน้ำเริ่มเปลี่ยนแปลงเพราะชุมชนฐานน้ำกลายเป็นชุมชนฐานบกมากขึ้น มีการถมลำประโดงเพื่อเพิ่มพื้นที่การใช้ประโยชน์ด้านอื่น การระบายน้ำซึ่งมีความจำเป็นต่อระบบสวนยกร่องจึงลดประสิทธิภาพลง ผู้ใหญ่ฐานบงศ์กล่าวว่า การระบายน้ำที่ลดลงทำให้คุณภาพน้ำของชุมชนลดลงตามไปด้วย พืชพรรณจึงเจริญเติบโตได้ไม่ดีเหมือนในอดีต ชาวสวนจำเป็นต้องใช้ปุ๋ยและยาเร่งการเจริญเติบโตมากขึ้น สารเหล่านี้เมื่อฝนตกจะชะล้างลงคลองทำให้คุณภาพน้ำต่ำลงอีก กลายเป็นวัฏจักรปัญหาน้ำของชุมชนไปเรื่อยๆ¹³⁵

6.1.1.4 โครงข่ายการสัญจร

ตั้งแต่อดีตการสัญจรทางน้ำเป็นการสัญจรหลักของพื้นที่ทั้งการขนส่งผลผลิต ค่าขายและติดต่อระหว่างกลุ่ม ต่อมาเมื่อเกิดถนน การสัญจรทางน้ำในชุมชนเริ่มลดบทบาทลง แต่ยังปรากฏการใช้อยู่ โดยเป็นเรือส่วนบุคคล เรือพ่อค้าแม่ค้าที่ค้าขายเร่ไปตามคลอง และเรือรับจ้าง (ดำเนินสะตวก-บ้านแพ้ว) จากการสอบถามผู้ขับเรือจ้างในคลองดำเนินสะตวกบริเวณ หน้าวัดปราสาทสิทธิ์ กล่าวว่าอาชีพนี้เมื่อก่อนพออยู่ได้ แต่ปัจจุบันชาวบ้านที่ใช้บริการมีน้อยหันไปใช้รถกันหมด ต้องพยายามปรับตัวโดยรับจ้างส่งนักเรียนหลังเลิกเรียนและรอรับนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยววัดปราสาทสิทธิ์แล้วต้องการไปตลาดน้ำดำเนินสะตวกหรือไหว้พระที่วัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร เส้นทางสัญจรหลักทางน้ำคือ คลองดำเนินสะตวก สำหรับคลองสายรอง เช่น คลองโพหัก ซึ่งเดิมเคยเป็นนัดปากคลองที่รุ่งเรืองของชุมชน

¹³⁵ สัมภาษณ์ ฐานบงศ์ จิตรสาคร, ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 4 ตำบลโรงเข้ อ.บ้านแพ้ว และเจ้าของศูนย์เรียนรู้การพัฒนาที่ดินตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงปี 2554, 15 เมษายน 2556.

สำหรับโครงการสัญจรทางบกนั้นถนนสายสำคัญของชุมชนคือ ถนนสายดำเนิน สะดวก-หลักห้าตัดเชื่อมจากทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 325 เลียบคลองดำเนินสะดวกด้านทิศใต้ จนถึงบริเวณถนนริมคลองชลประทานD2 มีสะพานข้ามคลองนี้ไปเชื่อมกับถนน สค. 4012 ฝั่งต.โรงเข้ อ.บ้านแพ้ว เมื่อพิจารณาลักษณะของการตัดถนนเส้นนี้ซึ่งมีระยะใกล้คลองดำเนินสะดวกมาก ประมาณ 100 เมตร ชุมชนริมคลองเข้าถึงได้ง่ายทางด้านหลังบ้าน จึงสามารถวิเคราะห์ได้ว่าอาจเป็น ปัจจัยหนึ่งที่ทำให้คนหันมาใช้ถนนสัญจรกันมากขึ้น นอกจากนี้ทางเดินเท้าริมคลองดำเนินสะดวกซึ่งเป็น สะพานคอนกรีตเชื่อมหน้าบ้านของแต่ละบ้านริมน้ำ มีความแข็งแรง บางช่วงของสะพานสามารถ ขี่จักรยานหรือจักรยานยนต์ได้อาจเป็นอีกปัจจัยเสริมให้มีการสัญจรทางน้ำลดลง

ที่มา: ผู้วิจัย, 2555

ภาพที่ 6.18 ตัวอย่างการสัญจรทางน้ำ

6.1.2 องค์ประกอบที่ 2 องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านประวัติศาสตร์

6.1.2.1 เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์

- การเสด็จประพาสต้น ร.ศ. 123 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากพระราชนิพนธ์จดหมายเหตุประพาสต้นของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เรียกว่าจดหมายนายทรงอานูภาพ ในฉบับที่ 2 กล่าวถึง การประพาสต้นของรัชกาลที่ 5 ที่วัดโชติทายการาม คลองดำเนินสะดวก เมื่อ 16 กรกฎาคม พ.ศ. 2447 (ร.ศ.123) บรรยายการเดินทางส่วนพระองค์กับเหล่าประยูรญาติ จากพระราชวังบางปะอิน ผ่านนนทบุรี กรุงเทพมหานคร ธนบุรี เข้ามาถึงคลองดำเนินสะดวก โดยกรมพระยาดำรงราชานุภาพ บรรยายว่า “..ครั้นรุ่งเช้าวันที่ 16 ออกเรือล่องหน้ามาคอยเสด็จอยู่ที่ปากคลองดำเนินสะดวก พอประมาณ 4 โมงเช้า กระบวนเสด็จมาถึงเลยเข้าคลองต่อมา น้ำกำลังท่วมทุ่ง ท่วมคันคลองแจ้งทั้งสองข้างแล่นเรือได้สะดวก พอบ่าย 3 โมง ก็มาถึงหลักหก หยุดพักที่วัดโชติทายการาม...”¹³⁶ ในจดหมายเหตุนี้แสดงร่องรอยหลักฐานความสัมพันธ์ของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกกับ พระมหากษัตริย์บุคคลสำคัญระดับประเทศอันถือว่ามีคุณค่าต่อชุมชน นอกจากนี้ยังทำให้สามารถจินตนาการถึงภาพชุมชนในยุคสมัยนั้นได้อย่างดี

¹³⁶ พระครูสิริวรรณวิวัฒน์, ประวัติดำเนินสะดวก : ที่ระลึก งานทำบุญอายุครบ 5 รอบ 60 ปีบริบูรณ์ พระครูสิริวรรณวิวัฒน์ (วรรณะ วัฒน) วัดหลักห้ารัตนาราม ต.ศรีสุราษฎร์ อ.ดำเนินสะดวก จ.ราชบุรี, หน้า 45.

- คลองดำเนินสะดวกถูกทิ้งระเบิดในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2

คลองดำเนินสะดวกเป็นเส้นทางคมนาคมหลักระหว่างเมืองหลวงและเมืองทางตะวันตก ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ทหารญี่ปุ่นต้องการสร้างทางรถไฟสายมรณะในจังหวัดกาญจนบุรีเพื่อเคลื่อนพลไปยังพม่า จึงจำเป็นต้องล่าเหยียดเครื่องมือ น้ำมัน อาหาร และอาวุธต่างๆ ผ่านคลองดำเนินสะดวกนี้ไปยังแม่น้ำแม่กลองสู่เมืองกาญจนบุรี คลองดำเนินสะดวกจึงกลายเป็นเป้าหมายการโจมตีของฝ่ายพันธมิตรที่ต้องการขัดขวางการสร้างทางรถไฟสายนี้ ในวันที่ 18 เมษายน พ.ศ. 2488 ฝ่ายพันธมิตรทิ้งระเบิดที่คลองดำเนินสะดวกและกราดยิงบ้านริมคลองทั้งสองฝั่งตลอดแนวคลอง เหตุการณ์ครั้งนั้นทำให้น้ำในคลองดำเนินสะดวกแห้งขอดเนื่องจากประตูน้ำบางยางและประตูน้ำบางนกแขวกถูกทำลาย ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 ได้รับความเสียหายอย่างมากทั้งด้านอุปโภค บริโภค การทำเกษตรกรรม และการสัญจรทางน้ำ ร่องรอยหลักฐานของเหตุการณ์ครั้งนี้คือ การพบลูกระเบิดสมัยสงครามโลกทั้ง 3 ลูกที่ประตูน้ำบางนกแขวก เมื่อครั้งทำการซ่อมในพ.ศ. 2489 ปัจจุบันตั้งอยู่ที่วัดเจริญสุขาราม จังหวัดสมุทรสงคราม¹³⁷ เหตุการณ์การระเบิดครั้งนั้นสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าความสำคัญของคลองดำเนินสะดวกที่มีต่อชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 และพื้นที่ข้างเคียงในแนวคลองอย่างมาก กล่าวได้ว่า หากขาดความสัมพันธ์ระหว่างฝ่ายหนึ่งไปสามารถสูญเสียความเป็นเอกลักษณ์และการดำรงอยู่ของอีกฝ่ายได้

6.1.2.2 ความเชื่อ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศาสนสถานที่สำคัญ

ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 มีกลุ่มคนทั้งจีน ไทย ไทยทรงดำ ส่งผลให้ความเชื่อของแต่ละกลุ่มคนปรากฏออกมาดังนี้

- วัดปราสาทสิทธิ์ เป็นวัดแรกในชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 สร้างขึ้นพร้อมการขุดคลองดำเนินสะดวก เนื่องจากเมื่อเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์(ช่วง บุนนาค) ผู้เป็นแม่กองขุดคลองดำเนินสะดวกได้ควบคุมการขุดมาถึงหลักที่ 5 พบพื้นที่ดอนใน ต.ดอนไผ่ จึงเกิดความระลึกถึงเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ผู้เป็นบิดาที่เคยกล่าวต้องการสร้างวัดขึ้น ณ คลองดำเนินสะดวก เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงสร้างวัดขึ้นแล้วตั้งชื่อว่า วัดสมเด็จพระปราสาทสิทธิ์-ดาราม ต่อมาเปลี่ยนเป็นชื่อ วัดปราสาทสิทธิ์ มีหลวงพ่อดำโรจนฤทธิ์

- วัดหลักหกรัตนาราม ตั้งขึ้นจากการชาวมุสลิมริมคลองดำเนินสะดวกต้องการมีวัดใกล้ชุมชนของตนเอง พระยาจางตรงสงครามจึงได้ยกที่ดินให้ พระอาจารย์สิงห์ สิริปัญโญ สร้างเป็นสำนักสงฆ์ ในปี พ.ศ. 2430 เดิมชื่อ “วัดราษฎร์ปริดดาราม” และได้รับอนุญาตให้สร้างวัดเมื่อ พ.ศ. 2434 ต่อมาเปลี่ยนเป็นวัดหลักหกรัตนาราม ตามเสาหลักหินที่ตั้งอีกฝั่งคลองใกล้วัด

¹³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 89.

- วัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร เป็นวัดที่เกิดจากความศรัทธาในพระพุทธศาสนาของ นางแจ่ม เดิมเป็นชาวอำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม ได้ยกที่ดินให้เป็นที่ตั้งสร้างวัด ชาวบ้าน ได้ช่วยกันสร้างวัดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2470 ในตอนแรกสร้างเป็นหลังคามุงจาก ต่อมาชาวบ้านได้ถวายเป็น ฝากระดานและบ้านฝาขัดแตะ แล้วมีการพัฒนาตามมา จนหลงตาแฝงจากวัดดอนมโนราห์มาเป็น เจ้าอาวาสได้อัญเชิญหลวงพ่โตมาประดิษฐานจนปัจจุบัน หลวงพ่โตวัดหลักสี่ราษฎร์สโมสรเป็น พระพุทธรูปหินทรายแดงปางมารวิชัย สันนิษฐานว่าอยู่ในสมัยอุทอง ประดิษฐานในวิหารหน้าวัด ติดกับคลองดำเนินสะดวก

- วัดแม่พระสายประคำศักดิ์สิทธิ์ เป็นศาสนสถานประกอบพิธีกรรมที่ชาวคริสต์ ซึ่งอาศัยอยู่ในเขต ต.ประสาทสิทธิ์ อ.ดำเนินสะดวก และพื้นที่ใกล้เคียง ได้ใช้คุณพ่อริตราโน ได้รับ เงินทุนมาจากต่างประเทศและชาวประสาทสิทธิ์(เดิมเรียกว่าชาวหลักห้า) ได้ร่วมก่อสร้างและได้ยก ถวายแต่แม่พระสายประคำ และทำพิธีเสก เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม พ.ศ.2497 ทั้งนี้โบสถ์ที่สร้างได้สร้าง จากกระจกประเทศอิตาลี

- เสาหลักหินที่ 4 5 และ 6 สร้างขึ้นเป็นเสาหินบอกระยะคลอง มีขนาด 10 x 10 นิ้ว สูงจากพื้นดินประมาณ 1 วา ปักริมคลองดำเนินสะดวกทั้งหมดจำนวน 8 หลัก ตั้งแต่ เสาหินหลักที่ 0 เริ่มจากประตูน้ำบางยาง ถึงหลักที่ 8 ประตูน้ำบางนกแขวก เสาหลักหินห่างกัน หลักละ 100 เส้น หรือ 4 กิโลเมตร มีการสลักตัวอักษรแสดงตัวเลขทั้งสามภาษาคือ ตัวเลขไทย จีน และโรมัน อิฐ หินที่ผ่านระยะเวลา มีการสร้างคุณค่าให้แก่สิ่งบอกตำแหน่งนี้จนกลายเป็นที่ สักการะของชุมชน

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555

ภาพที่ 6.19 แสดงสภาพเสาหลักหินที่ 4 5 และ 6 ตามลำดับ ในพื้นที่ศึกษา

6.1.3 องค์ประกอบที่ 3 องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านสังคม วัฒนธรรม และ เศรษฐกิจ

6.1.3.1 กลุ่มคน กิจกรรม และ การใช้พื้นที่

สามารถอธิบายกลุ่มคน กิจกรรม และ การใช้พื้นที่ได้จากการสังเกตการณ์และพูดคุย สอบถามคนในพื้นที่ศึกษา ดังนี้

(1) กลุ่มวัยเด็กและวัยรุ่น อายุต่ำกว่า 20 ปี การใช้พื้นที่ทำกิจกรรมมุ่งเน้นที่ การอยู่อาศัย การเรียน และนันทนาการ เดิมบ้าน โรงเรียน วัด และพื้นที่ริมคลองเป็นพื้นที่กิจกรรมหลักของกลุ่มนี้ แต่เมื่อเทคโนโลยีเข้ามา วิถีชีวิตกลุ่มวัยนี้จึงเริ่มไปร้านคอมพิวเตอร์มากขึ้น ปฏิสัมพันธ์กลุ่มวัยนี้ต่อพื้นที่คลองรวมถึงพื้นที่สวนลดน้อยลง แต่ยังสามารถพบเห็นได้บ้าง

(2) กลุ่มวัยทำงาน ช่วงอายุ 20-60 ปี พื้นที่ทำกิจกรรมคือ บ้าน สวน ตลาด สถาบันราชการ พื้นที่ริมคลอง และวัด เนื่องจากกลุ่มวัยทำงานมีอาชีพที่หลากหลาย ทำให้กิจกรรม และ การใช้พื้นที่จึงมีความหลากหลายตามไปด้วยเช่น เกษตรกร/ชาวสวน พ่อค้าแม่ค้า รับจ้าง ข้าราชการ เป็นต้น

(3) กลุ่มผู้สูงอายุ เกิน 60 ปี พื้นที่ทำกิจกรรมคือ บ้าน วัด และริมคลอง เพราะไม่มีภาระในการประกอบอาชีพจึงมีกิจกรรมน้อย แต่กลุ่มนี้เคยเป็นกลุ่มที่เปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมเพื่อ ดำรงชีพจนกลายเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมในปัจจุบัน ถือได้ว่ามีปฏิสัมพันธ์สูงต่อพื้นที่เช่นกัน

ที่มา: ผู้วิจัย, 2555

6.1.3.2 ประเพณี และวัฒนธรรมของชุมชน

ชาวชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 ส่วนใหญ่สืบเชื้อสายจากบรรพบุรุษคนจีน ไทย และไทยทรงดำ ซึ่งมีความเหนียวแน่นทางด้านศาสนาและความเชื่อ ประกอบกับลักษณะภูมิศาสตร์ในการตั้งถิ่นฐานและการดำรงชีวิตที่สัมพันธ์กับสายน้ำ ส่งผลให้ ประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนมีความเชื่อมโยงทั้งศาสนาและสายน้ำ โดยประเพณีและวัฒนธรรมที่สำคัญที่ปรากฏในชุมชนมีดังนี้

1) การแห่หลวงพ่โตวัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร เริ่มปรากฏเมื่อ พ.ศ.2520 เป็นการแห่หลวงพ่โตไปตามคลองดำเนินสะดวก ตั้งแต่เสาหลักที่ 1 ถึงหลักที่ 8 ระหว่างทางของขบวนแห่ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ริมคลองและที่อื่นๆจะตั้งโต๊ะบูชาเพื่อสักการะ ประเพณีนี้จัดขึ้นประมาณแรม 3 ค่ำ เดือน 4(ช่วงเดือนมีนาคม-เมษายนของทุกปี) โดยเป็นประเพณีที่มีชื่อเสียงในแถบนี้ ประเพณีการแห่นี้แสดงความไหว้ถึงวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับสายน้ำของชาวชุมชนได้เป็นอย่างดี

2) การแห่หลวงพ่โตปราสาทสิทธิ์ (หลวงพ่โตรัตนโรจน์ฤทธิ์) มีความคล้ายคลึงกับประเพณีการแห่หลวงพ่โตวัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร คือ อัญเชิญองค์จำลองหลวงพ่โตรัตนโรจน์ฤทธิ์ประดิษฐานบนเรือแห่ไปตามคลองดำเนินสะดวกตั้งแต่เสาหลักที่ห้า วัดปราสาทสิทธิ์ถึงประตูน้ำบางยาง จังหวัดสมุทรสาคร ย้อนมาจนถึงประตูน้ำบางนกแขวก จังหวัดสมุทรสงคราม จัดขึ้นในช่วงเทศกาลตรุษจีน ประมาณวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 (เรียกว่าวันชีวชา) เริ่มครั้งแรกเมื่อพ.ศ.2539¹³⁸

าที่มา : ผู้วิจัย,2555 และยุทธนา ชโยพงษ์, 2556

ภาพที่ 6.21 แสดงประเพณีการแห่หลวงพ่โตปราสาทสิทธิ์

3) การบวงสรวงอนุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ผู้สำเร็จราชการแทนรัชกาลที่ 5 เพื่อดำเนินการขุดคลองดำเนินสะดวกและผู้สร้างวัดปราสาทสิทธิ์ ชุมชนบริเวณวัดปราสาทสิทธิ์จึงจัดพิธีบวงสรวงดวงวิญญาณในวันคล้ายวันเกิดวันที่ 23 ธันวาคมทุกปี ที่อนุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ริมหน้าน้ำวัดปราสาทสิทธิ์

¹³⁸ สัมภาษณ์ ยุทธนา ชโยพงษ์, 15 เมษายน 2556.

ที่มา : ผู้วิจัย,2555 และยุทธนา ชโยพงษ์, 2556

ภาพที่ 6.22 แสดงประเพณีการบวงสรวงอนุสาวรีย์สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)

4) การเสนเรือนบ้านโคกหลวง เป็นการเซ่นไหว้ผีเรือน(ผีบรรพบุรุษ) เนื่องจากมีความเชื่อว่าผีเรือนจะคุ้มครองครอบครัวให้แข็งแรงและทำมาหากินรุ่งเรือง หากบ้านใดไม่มีการเสนเรือน พิธีจะจัดที่บ้านต้นตระกูล(ผู้สืบทอดผี)คือลูกชายคนโต หมอเสนเป็นผู้ทำพิธีจะป้อนเครื่องเซ่นแก่ผีเรือนโดยเรียกชื่อที่บ้านทึกในปีผีเฮือน(สมุดรายชื่อบรรพบุรุษ) ในช่วง 10 ปีหลังนี้ การเสนเรือนบ้านโคกหลวงได้เริ่มสูญหายเนื่องจากหมอเสนเสียชีวิตและย้ายออกไป¹³⁹

5) งานประเพณีและฟ้อนแคน อื่นคอนชาวไทยทรงดำบ้านโคกหลวง ต.โรงเข้ อ.บ้านแพ้ว จัดขึ้นวันที่ 3 เมษายนทุกปี การอื่นคอนคือการเย็บเยียนกันของชาวไทยทรงดำ กิจกรรมมีการเลี้ยงอาหาร การแสดง การฟ้อนแคน และพบปะพูดคุย โดยชาวไทยทรงดำจะสวมชุดพิธีการแบบธรรมดาเรียกว่า เสื้อก้อม แต่หากเป็นพิธีเฉพาะเช่น การเสนเรือน จะใช้เสื้อฮี พื้นที่ทำกิจกรรมคือลานกว้างวัดปราสาทสิทธิ์ ต.ปราสาทสิทธิ์ อ.ดำเนินสะดวก

ที่มา : ผู้วิจัย,2556

ภาพที่ 6.23 แสดงงานประเพณีและฟ้อนแคน อื่นคอนชาวไทยทรงดำบ้านโคกหลวง

6) ฉลองวัดแม่พระแห่งสายประจำศักดิ์สิทธิ์ สังกัดสังฆมณฑลราชบุรี เป็นงานประเพณีของคนจีนที่นับถือศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก จัดขึ้นประมาณเดือนตุลาคม ที่โบสถ์

¹³⁹ สัมภาษณ์ ฐาปนพงศ์ จิตรสาคร, ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 4 ตำบลโรงเข้ อ.บ้านแพ้ว และเจ้าของศูนย์เรียนรู้การพัฒนาที่ดินตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงปี 2554, 15 เมษายน 2556.

วัดแม่พระแห่งสายประคำศักดิ์สิทธิ์ภายในโรงเรียนวันทามารีอา ต.ประสาธลสิทธิ์ ผู้เข้าร่วมพิธีเป็นสัตบุรุษผู้นับถือศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกทั้งในพื้นที่ศึกษาและนอกพื้นที่

7) ประเพณีทั่วไป เช่น ประเพณีไหว้บรรพบุรุษ(เทศกาลตรุษจีน-สารทจีน) ในตอนต้นปี ประเพณีสงกรานต์เดือนเมษายนของทุกปี ประเพณีแห่เทียนเข้าพรรษาประมาณเดือนกรกฎาคมของทุกปี ประเพณีตักบาตรวันออกพรรษาประมาณเดือนตุลาคมของทุกปี ประมาณเดือนพฤศจิกายนของทุกปีมีประเพณีกินเจและประเพณีลอยกระทง เป็นต้น

วัฒนธรรมและประเพณีของชุมชนมีความหลากหลาย แสดงออกถึงอัตลักษณ์ของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ไทย จีน และไทยทรงดำ อย่างไรก็ตามแม้ว่าประเพณีมีความแตกต่างกัน แต่ชาวชุมชนมีการผสมผสานและเข้าร่วมวัฒนธรรมโดยไม่แบ่งแยก เช่น การแห่หลวงพ่อดำปราสาทสิทธิ์ นอกจากนี้สังเกตได้ว่าพื้นที่แสดงออกทางกิจกรรมจะปรากฏอยู่ที่ศาสนสถานอันเป็นศูนย์รวมทางจิตใจและความเชื่อ ทั้งศาสนาพุทธ คริสต์ หรือไทยทรงดำ

ตารางที่ 6.1 สรุปช่วงเวลาและพื้นที่ในการจัดประเพณีและวัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6

ประเพณี	ช่วงเวลา	พื้นที่
การแห่หลวงพ่อดำวัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร	ประมาณแรม 3 ค่ำ เดือน 4 (ช่วงเดือนมีนาคม-เมษายนของทุกปี)	วัดหลักสี่ราษฎร์สโมสรและคลองดำเนินสะดวก
การแห่หลวงพ่อดำปราสาทสิทธิ์ (หลวงพ่อดำไตรรัตน์โรจน์ฤทธิ์)	ในช่วงเทศกาลตรุษจีน ประมาณวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3	วัดปราสาทสิทธิ์และคลองดำเนินสะดวก
งานประเพณีและฟ้อนแคน อันคอนชาวไทยทรงดำบ้านโคกหลวง	จัดขึ้นวันที่ 3 เมษายนทุกปี	วัดปราสาทสิทธิ์
ฉลองวัดแม่พระแห่งสายประคำศักดิ์สิทธิ์	ประมาณเดือนตุลาคม	วัดแม่พระแห่งสายประคำศักดิ์สิทธิ์
การบวงสรวงอนุสาวรีย์สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)	วันที่ 23 ธันวาคมทุกปี	วัดปราสาทสิทธิ์
การเสนาเรือนบ้านโคกหลวง	**ไม่มีผู้สืบทอด	ชุมชนบ้านโคกหลวง

6.1.3.3 เศรษฐกิจชุมชน

การเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลักของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 ภูมิปัญญาระบบสวนยกร่องของชาวสวนจีนที่มีระบบน้ำหล่อเลี้ยงตลอดเวลาผสานกับทรัพยากรดินและสภาพอากาศที่เหมาะสม ผลผลิตทางการเกษตรของชาวสวนดำเนินสะดวกจึงมีคุณภาพ พืชพรรณมีการปลูกที่หลากหลายแต่ที่นิยมปลูกกัน เช่น ชมพู่ มะม่วง แก้วมังกร มะนาว มะพร้าว องุ่น แหล่งตลาดที่รับผลผลิตจากชาวสวนดำเนินสะดวก คือ ตลาดนครปฐม ตลาดศรีเมือง

จ.ราชบุรี ตลาดไทและตลาดสี่มุมเมือง จ.ปทุมธานี¹⁴⁰ อย่างไรก็ตามยังมีเกษตรกรชนิดอื่นนอกเหนือจากการทำสวนผักและผลไม้ คือการทำนากุ้ง ซึ่งจะพบฝังใต้คลองดำเนินสะดวกใกล้กับคลองชลประทาน เช่น คลองชลประทานD3 เนื่องจากต้องใช้น้ำมาก โดยในเขตพื้นที่ศึกษาพบอยู่ 1-2 แห่ง

ทางการค้าขายการค้าริมน้ำเป็นเรือนแถวไม้ ขายสินค้าประเภทของชำ อาหาร เสื้อผ้า และร้านขายยา บริเวณวัดปราสาทสิทธิ์รองรับเฉพาะคนในชุมชน เนื่องจากมีขนาดเล็กสำหรับการพายเรือค้าขายในคลองดำเนินสะดวกนั้นยังเหลืออยู่ ผู้ค้ามักเป็นคนสูงอายุขายอาหารและขนม แต่มีจำนวนน้อยลงเพราะผู้ค้าย้ายไปขายที่ตลาดน้ำดำเนินสะดวก และการเปลี่ยนจากการพายเรือขายไปเป็นการขายประจำที่ โดยแม่ค้าจะพายเรือมาตั้งแต่เช้ามาเทียบเรือท่าที่สร้างไว้ แล้วใช้รอกยกเรือขึ้นให้เสมอกับพื้นร้านค้า เมื่อขายเสร็จก็ยกเรือลงพายเรือกลับบ้าน

ที่มา : ผู้วิจัย, 2556

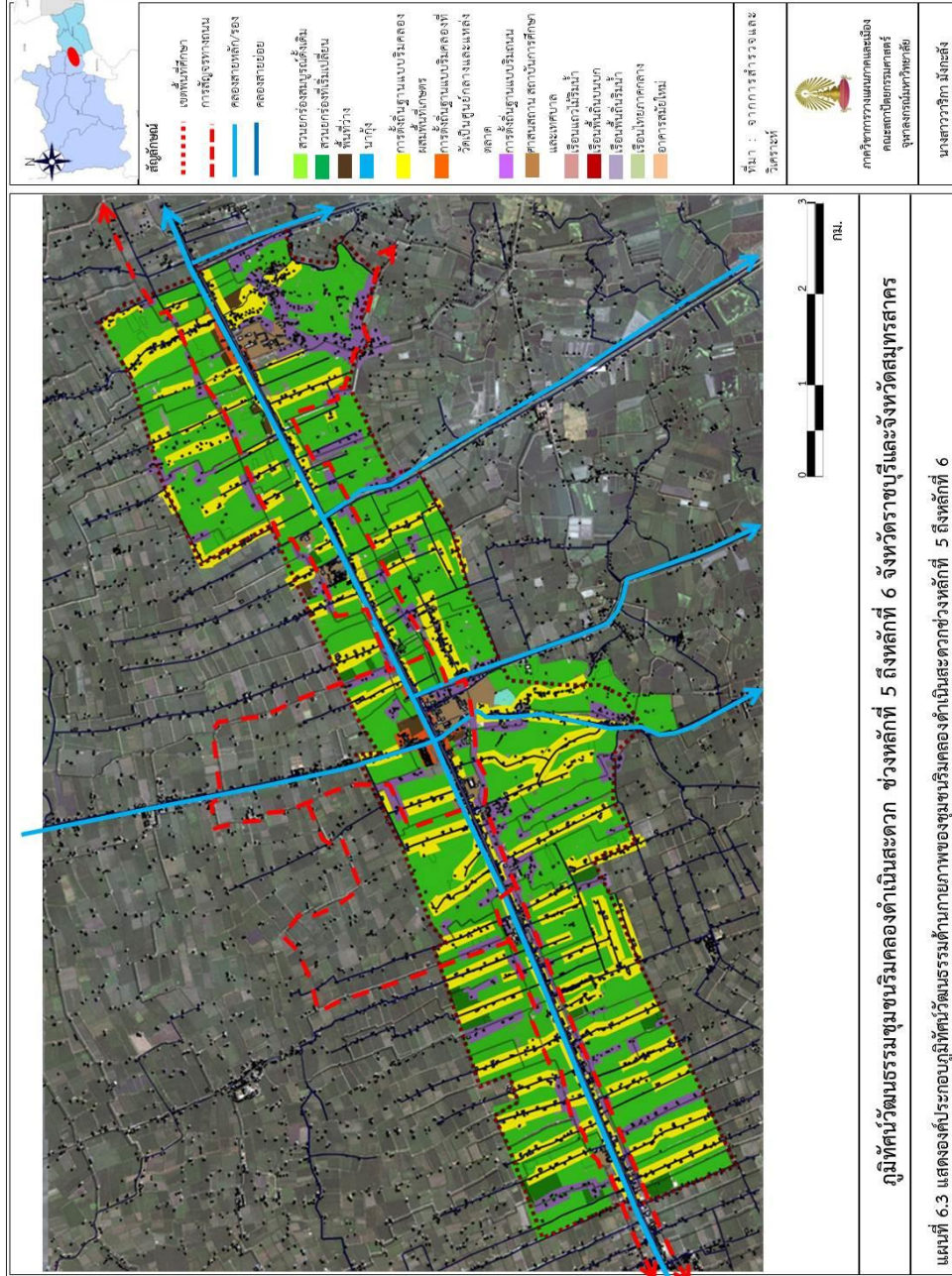
ภาพที่ 6.24 แสดงลักษณะเศรษฐกิจชุมชนด้านการค้าขาย

จากการวิเคราะห์องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ทั้ง 3 องค์ประกอบนั้น พบว่า มีความเกี่ยวโยงสัมพันธ์กัน โดยเริ่มจากการที่คนจีน และไทยเข้ามาจับจองพื้นที่เพื่อการตั้งถิ่นฐาน กลุ่มคนเลือกพื้นที่ที่ริมน้ำจึงเกิดรูปแบบการตั้งถิ่นฐานริมน้ำขึ้น ส่งผลให้เกิดการสร้างรูปแบบสถาปัตยกรรมที่สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ ชาวชุมชนยึดอาชีพทางการเกษตรด้วยภูมิปัญญาด้านระบบสวนยกร่องที่มีความสัมพันธ์กับโครงข่ายน้ำของคนจีนรวมถึงความชำนาญในการค้าขายของคนจีน เกิดระบบเศรษฐกิจในชุมชน เมื่อเวลาผ่านไปชุมชนเติบโตขึ้นมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ต่างๆ อีกทั้งกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลายแตกต่างกันในระบบความเชื่อแต่มีสภาพแวดล้อมการอยู่อาศัยเดียวกัน ก่อให้เกิดวัฒนธรรมประเพณีความเป็นอยู่กิจกรรมที่เชื่อมโยงกับสายน้ำ ทุกองค์ประกอบหล่อหลอมเป็นลักษณะภูมิทัศน์วัฒนธรรมเฉพาะตัวของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกอันมีคุณค่า

¹⁴⁰ สัมภาษณ์ ฐาปนพงศ์ จิตรสาคร, ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 4 ตำบลโรงเข้ อ.บ้านแพ้ว และเจ้าของศูนย์เรียนรู้การพัฒนาที่ดินตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงปี 2554, 15 เมษายน 2556.

เมื่อได้นำข้อมูลองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมทั้ง 3 องค์ประกอบที่วิเคราะห์แล้วมาระบุ
ลงแผนที่จะได้แผนที่สรุปแต่ละองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมคือ แผนที่ 6.3 6.4 และ 6.5 โดยจะ
นำไปประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมต่อไป

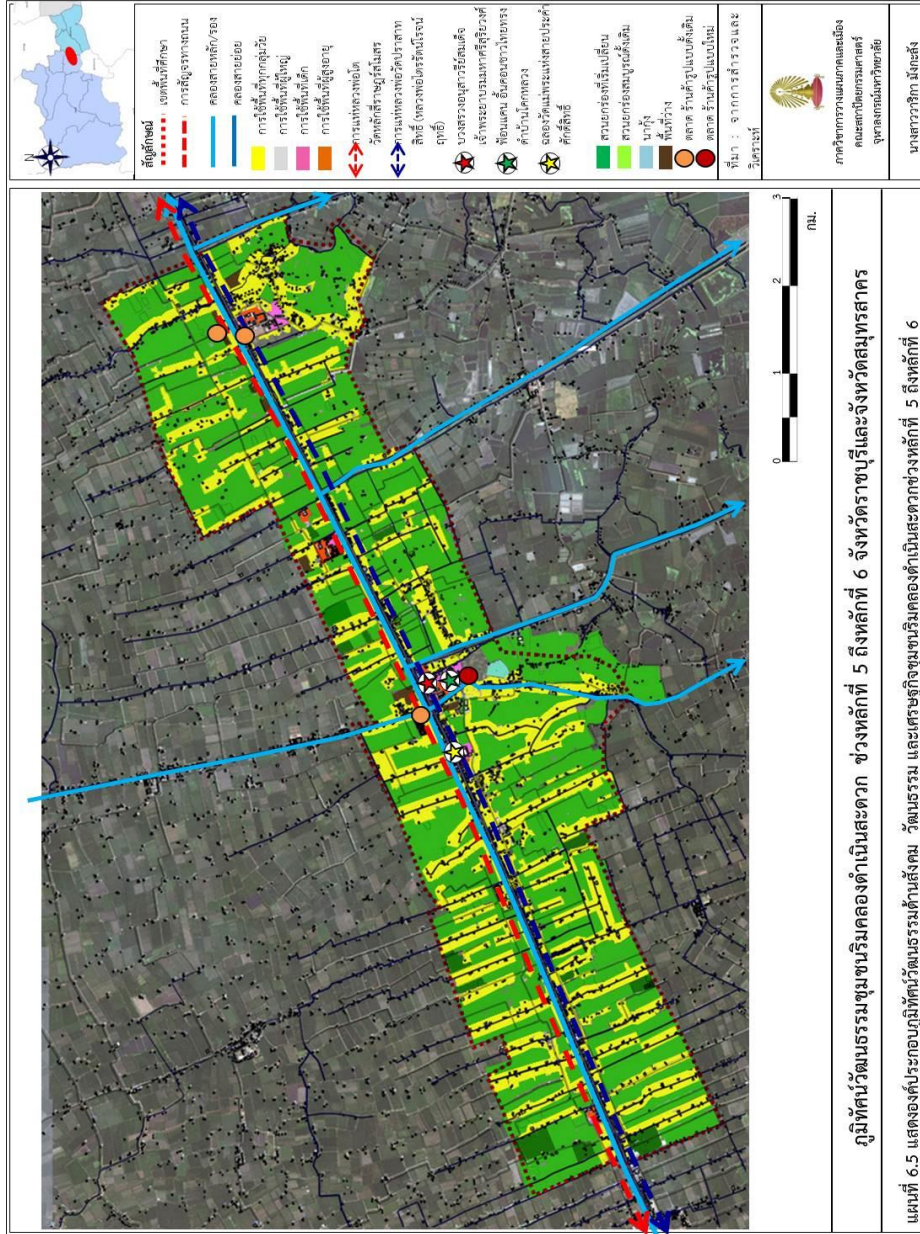
แผนที่ 6.3 แสดงองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านกายภาพของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6

แผนที่ 6.3 แสดงองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านกายภาพของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6

แผนที่ 6.3 แสดงองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านกายภาพของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6

แผนที่ 6.5 แสดงองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจของชุมชนริมคลองดำเป็นสะพาน ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6

6.2 การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร

เมื่อได้แผนที่แสดงภาพรวมขององค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านกายภาพ(แผนที่ 6.3) แผนที่แสดงภาพรวมขององค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านประวัติศาสตร์(แผนที่ 6.4) และแผนที่แสดงภาพรวมขององค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ(แผนที่ 6.5) ผู้วิจัยจะนำแผนที่เหล่านั้นมาทำการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม โดยเกณฑ์การประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 ได้ประยุกต์ใช้แนวความคิดของการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมของอุทยานแห่งชาติแอลป์(Australian Alps national parks)ด้วยกฎบัตรเบอร์ร่าโดย Jane Lennon and Steve Mathews และการประเมินภูมิทัศน์วัฒนธรรมของเมืองThorold รัฐOntario ประเทศแคนาดา ด้วยเกณฑ์การจำแนกคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมและความแท้มรดกวัฒนธรรมของUNESCOโดย Saundra Neale ผสานเข้ากับวิธีการของระบบเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม (Cultural Environment Conservation System) ที่มีการประเมินจากสภาพปัจจุบัน ระบุที่ตั้ง ข้อมูลคุณลักษณะ และวิเคราะห์คุณค่าขององค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมว่าพื้นที่ใดมีคุณค่าด้วยการแบ่งเป็นระดับสูง ปานกลาง และน้อย แล้วทำการซ้อนทับ(Overlay)คุณค่าความสำคัญแต่ละด้านเพื่อแสดงคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมโดยรวม ทั้งนี้เกณฑ์การประเมินมีการปรับให้ให้เหมาะสมเข้ากับบริบทของพื้นที่ศึกษาดังตารางที่ 3.2 และ3.3 โดยการประเมินคุณค่ามีรายละเอียดดังนี้

6.2.1 พื้นที่มีคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านกายภาพ

เมื่อประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมแล้ว พื้นที่ที่แสดงออกถึงคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมทางด้านกายภาพ จะปรากฏมาในลักษณะกลุ่มบ้านเรือนริมน้ำที่ทอดยาวตามแนวคลองดำเนินสะดวก สถาปัตยกรรมที่พบสะท้อนถึงการเป็นชุมชนริมน้ำได้อย่างดี ทั้งบ้านเดี่ยวริมน้ำเรียงต่อกัน หรือเรือนแถวไม่ริมน้ำที่มีบานเฟี้ยมตามอัตลักษณ์ของคนจีน ตลอดจนเรือนทรงไทยเป็นฉากรหน้า แทรกด้วยศาสนสถานอันเป็นที่เคารพของแต่ละศาสนาทั้งพุทธ คริสต์ และศาลเจ้าจีน ในพื้นที่แต่ละช่วงหลัก โดยมีวัดหลักสี่ราษฎร์สโมสรประจำเสาหลักที่ 4 วัดปราสาทสิทธิ์ประจำเสาหลักที่ 5 และวัดหลักหกรัตนารามประจำเสาหลักที่ 6 ด้านศาลเจ้าจีนมีตั้งกระจายห่างๆกันตามแนวคลอง ศาสนสถานเหล่านี้ทวีคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมทางด้านกายภาพมากขึ้น พื้นที่ด้านหลังบ้านเรือนเป็นสวนผักหรือสวนผลไม้ในรูปแบบระบบสวนยกร่องที่สืบทอดภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษจีน รวมถึงโครงข่ายน้ำที่เชื่อมโยงกันทั่วทั้งพื้นที่อันเป็นประโยชน์ต่อระบบสวนยกร่องและการสัญจรทางน้ำของชุมชนสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติที่ปรับตัวร่วมกันมาเป็นเวลายาวนาน โดยพื้นที่ปรากฏคุณค่าในลักษณะดังกล่าวในระดับสูงคือ กลุ่มบ้านเรือนตามแนวคลองดำเนินสะดวก โดยเฉพาะบริเวณวัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร วัดปราสาทสิทธิ์ และวัดหลักหกรัตนาราม รวมถึงชุมชนไทย

ทรงดำบ้านโคกหลวง ที่มีรูปแบบการตั้งบ้านเรือนอันเป็นเอกลักษณ์ สถาปัตยกรรมที่สวยงาม สอดคล้องกับพื้นที่ มีพื้นที่เกษตรกรรมระบบสวนยกร่องที่สัมพันธ์กับโครงข่ายน้ำ ส่วนรองลงมาคือ กลุ่มบ้านที่กระจายอยู่ในพื้นที่ชั้นใน มีการตั้งถิ่นฐานริมคลองสายรอง บางส่วนตั้งริมถนน แต่บ้านเรือนยังเป็นบ้านพื้นถิ่นแบบปริ่มน้ำหรือแบบบนบก และมีพื้นที่เกษตรกรรมที่ยังสมบูรณ์ (แผนที่ 6.6)

6.2.2 พื้นที่ที่มีคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านประวัติศาสตร์

พื้นที่ที่แสดงออกถึงคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมทางด้านประวัติศาสตร์ จะปรากฏมาในลักษณะ พื้นที่ที่มีความเกี่ยวพันทางประวัติศาสตร์ รวมถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์เก่าแก่ โดยมีเอกสารบันทึกหรือร่องรอย หลักฐานเหลืออยู่ พื้นที่ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 เป็นชุมชนเก่าแก่ที่ถูก จับจองหลังการขุดคลอง การใช้ประโยชน์เพื่อการสัญจรผ่านคลองดำเนินสะดวกจึงมีมาตั้งแต่อดีต ทำให้เกี่ยวพันกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ระดับชาติและระดับโลก คือ การเสด็จประพาสต้นของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพ.ศ. 2447 และพ.ศ. 2452 ซึ่งปรากฏเอกสารบันทึก พระราชหัตถเลขา จากบันทึกการเสด็จประพาสต้น ทำให้สามารถจินตนาการ และลักษณะของชุมชน ในสมัยนั้นได้อย่างดี และการเป็นเส้นทางลำเลียงของกองทัพญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 เพราะ คลองดำเนินสะดวกเป็นคลองเชื่อมต่อที่สำคัญในการเดินทางจากพระนครไปหัวเมืองทางตะวันตก จากการเป็นเส้นทางลำเลียงทำให้ถูกระเบิดจากฝ่ายพันธมิตร ซึ่งปรากฏหลักฐานคือลูกระเบิดที่เก็บกู้ได้ จากประตูน้ำบางนกแขวก ซึ่งตั้งอยู่ที่วัดเจริญสุขาราม ในช่วงหลักที่ 8 นอกจากนี้ ศาสนสถานเก่าแก่ และความเชื่อที่ปรากฏอยู่ริมคลอง ช่วยเพิ่มคุณค่าภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมทางด้านประวัติศาสตร์ของ ชุมชน คือ วัด ศาลเจ้า โบสถ์คริสต์ และเสาหลักหินที่มีตั้งแต่ขุดคลองเพื่อบอกระยะทาง แต่ปัจจุบัน กลายเป็นสิ่งเคารพบูชาของชาวคลอง สำหรับพื้นที่ปรากฏคุณค่าในลักษณะดังกล่าวในระดับสูงคือ บริเวณวัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร วัดปราสาทสิทธิ์ วัดหลักหกรัตนาราม และวัดปทุมทองรัตนาราม รวมถึงเสาหลักหิน เพราะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เก่าแก่ และยังเป็นพื้นที่เกี่ยวเนื่องกับการเสด็จประพาสต้น และการลำเลียงผ่านคลองดำเนินสะดวกของกองทัพญี่ปุ่นอีกด้วย (แผนที่ 6.7)

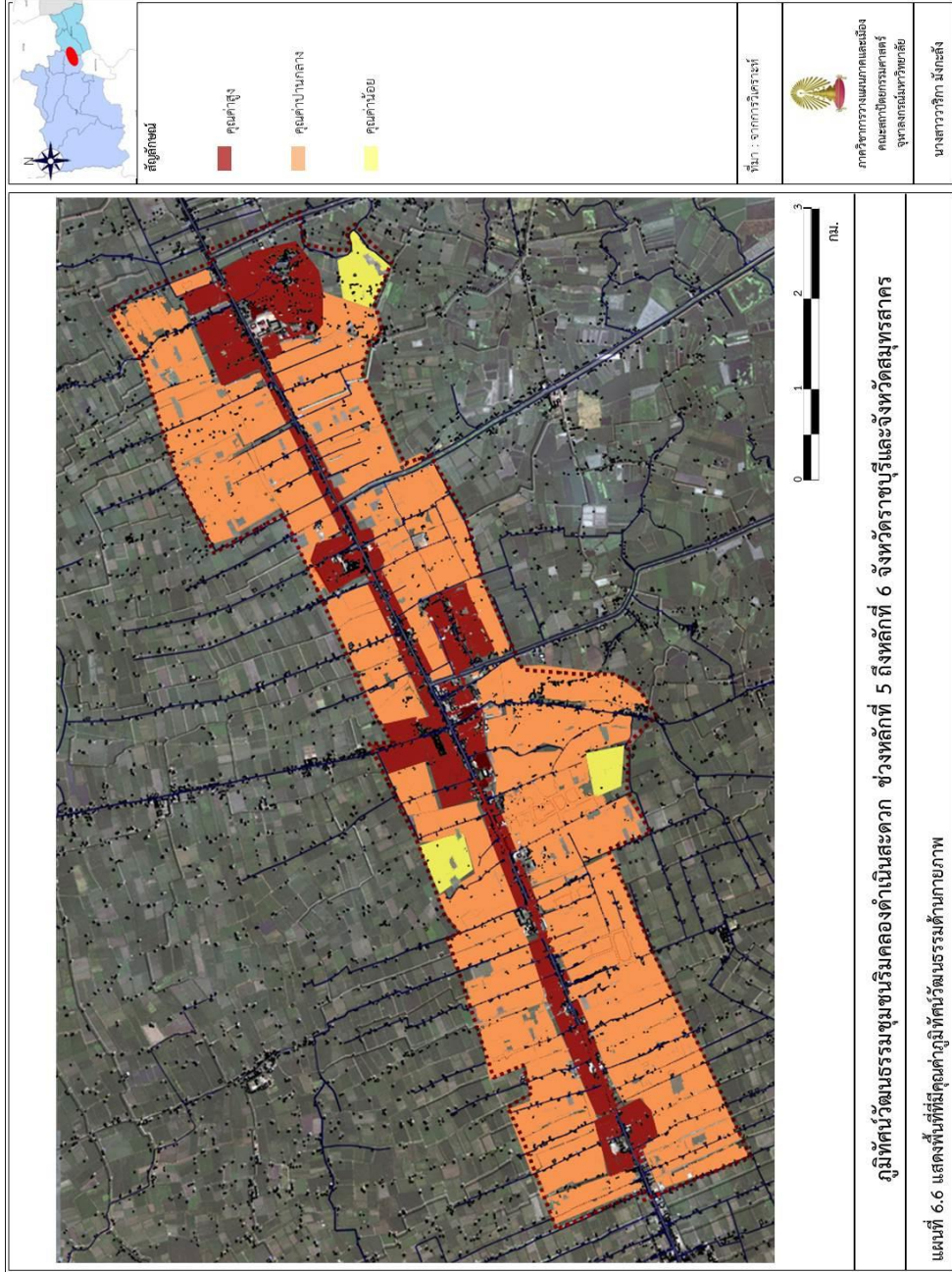
6.2.3 พื้นที่ที่มีคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านสังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจ

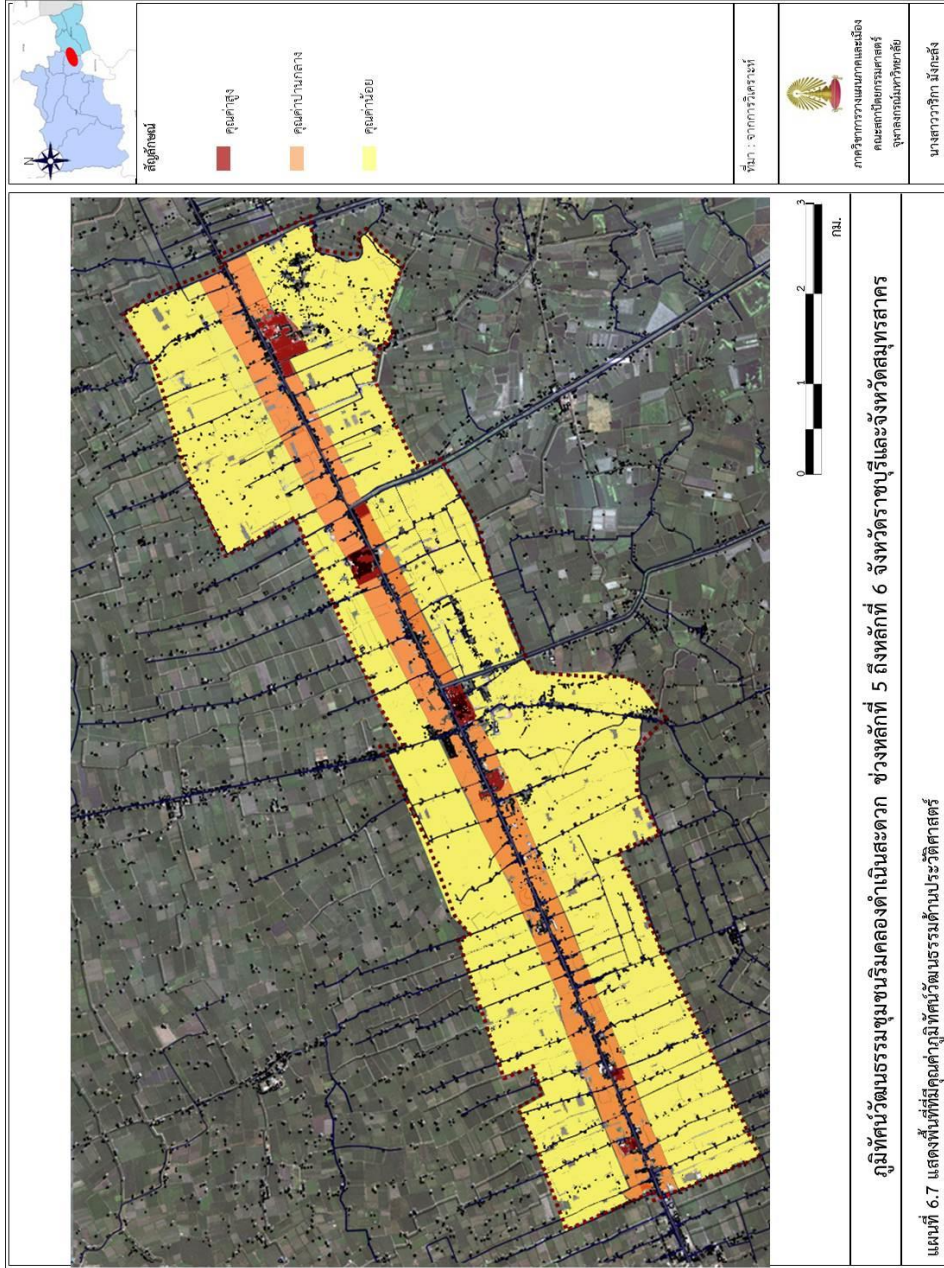
พื้นที่ที่แสดงออกถึงคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมทางด้านสังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจ จะปรากฏมาในลักษณะชุมชนปริ่มน้ำแบบสังคมเกษตรกรรมและค้าขาย รูปแบบประเพณีวัฒนธรรม ในท้องถิ่นมีการผสมผสานระหว่างคนจีน ไทย และไทยทรงดำ โดยมีการใช้พื้นที่ประกอบประเพณีคือ ในและริมคลองดำเนินสะดวก ตลอดจนพื้นที่วัดปราสาทสิทธิ์และวัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร ด้านเศรษฐกิจชุมชนมีรายได้หลักจากการทำการทำเกษตรกรรมระบบสวนยกร่อง ซึ่งเป็นภูมิปัญญา บรรพบุรุษคนจีนที่สั่งสมจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม และรายได้การค้าขายที่เคยรุ่งเรือง

ในอดีต เห็นได้จากเรือนค้าขายริมคลองและการพายเรือค้าขายไปตามคลองที่ยังคงหลงเหลืออยู่ สำหรับพื้นที่ปรากฏคุณค่าในลักษณะดังกล่าวในระดับสูงจะกระจายอยู่เกือบทั่วทั้งพื้นที่ศึกษา เนื่องจากคุณค่านี้เกี่ยวข้องกับมนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสภาพแวดล้อมได้ปรากฏออกมาให้เห็นในรูปแบบการใช้พื้นที่ริมน้ำทั้งริมคลองดำเนินสะดวกและคลองสายรองต่างๆ (แผนที่ 6.8)

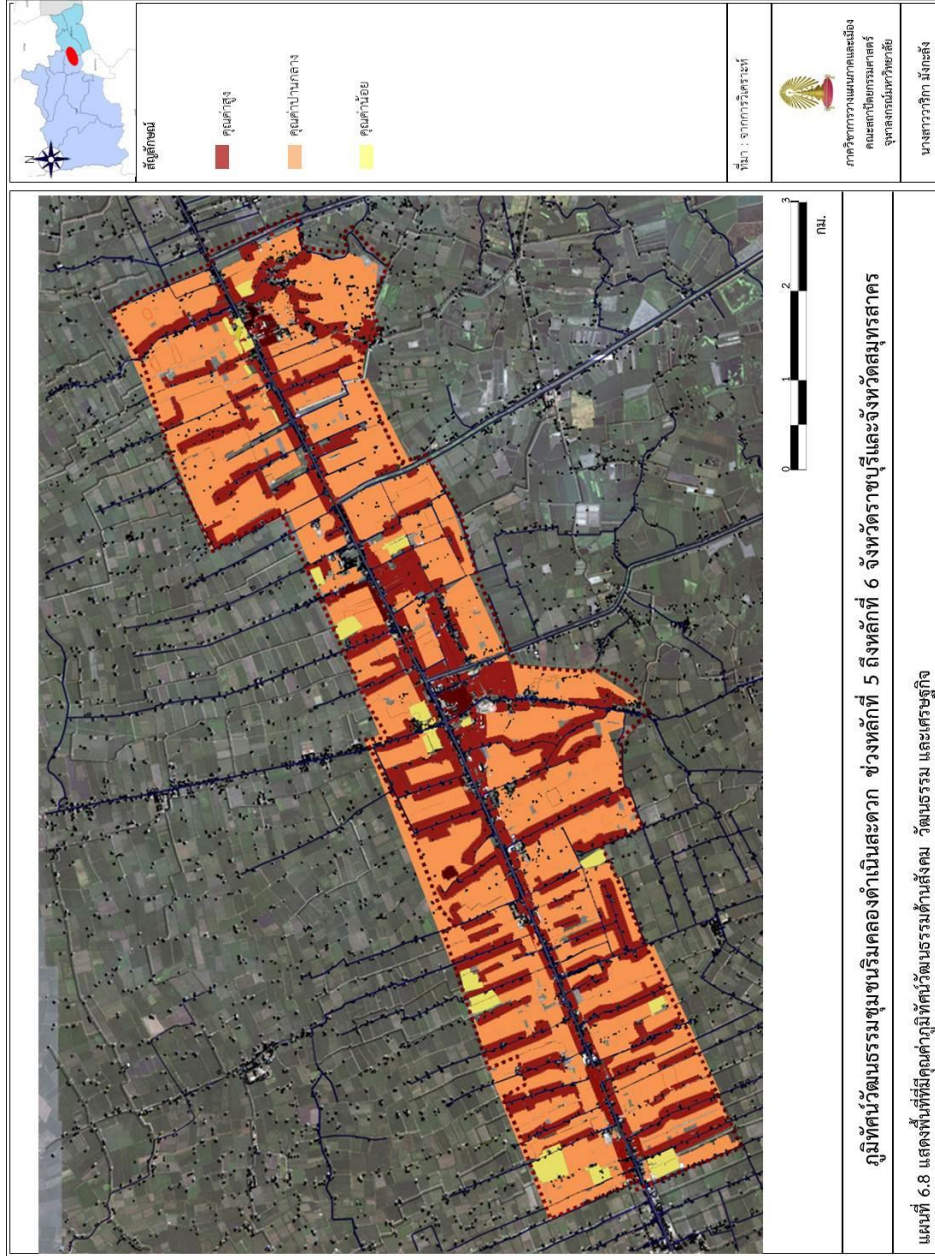
6.2.4 พื้นที่มีคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมโดยรวม

เมื่อประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้วยเกณฑ์ที่กำหนดไว้ตามบทที่ 3 จะทราบถึงคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านกายภาพ ประวัติศาสตร์ และสังคมวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ ซึ่งคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมโดยรวมของพื้นที่จะมาจากการซ้อนทับคุณค่าทั้ง 3 ด้านเหล่านั้น แบ่งเป็นค่าระดับสูง ปานกลาง และน้อย ปรากฏคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมสูงบริเวณคลองดำเนินสะดวก เพราะเป็นองค์ประกอบทางกายภาพหลักของพื้นที่ที่มีเกี่ยวโยงในทุกด้านของชุมชนทั้งด้านที่ก่อให้เกิดรูปแบบเฉพาะในการตั้งถิ่นฐาน สถาปัตยกรรมริมน้ำ วัฒนธรรมประเพณี ประวัติศาสตร์ การดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพต่างๆด้วย บริเวณที่มีคุณค่าสูงยังรวมถึงพื้นที่วัดปราสาทสิทธิ์ วัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร และวัดหลักหกรัตนาราม อันเป็นศูนย์กลางของชุมชนในแต่ละช่วงหลัก ส่วนพื้นที่ที่คุณค่ารองลงมาคือ พื้นที่กลุ่มบ้านริมคลองดำเนินสะดวก และกลุ่มชุมชนบ้านโคกหลวง เนื่องจากมีพื้นที่ตั้งถิ่นฐานและสถาปัตยกรรมที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ สื่อให้เห็นถึงความเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นอย่างดี มีระบบเกษตรกรรมสวนยกร่องที่ยังสมบูรณ์ อีกทั้งวัฒนธรรมและประเพณีที่น่าสนใจปรากฏอยู่ มีพื้นที่การค้าเก่าแก่ส่งเสริมให้มียุคคุณค่าเพิ่มขึ้น ส่วนพื้นที่ที่มีค่าน้อย คือ พื้นที่ถัดจากคลองเข้าไปชั้นใน ส่วนใหญ่เป็นที่อยู่อาศัยริมคลองสายรองหรือริมถนน และพื้นที่เกษตรกรรม ซึ่งมีความเกี่ยวโยงประวัติศาสตร์ ประเพณีวัฒนธรรมน้อย(แผนที่ 6.9)

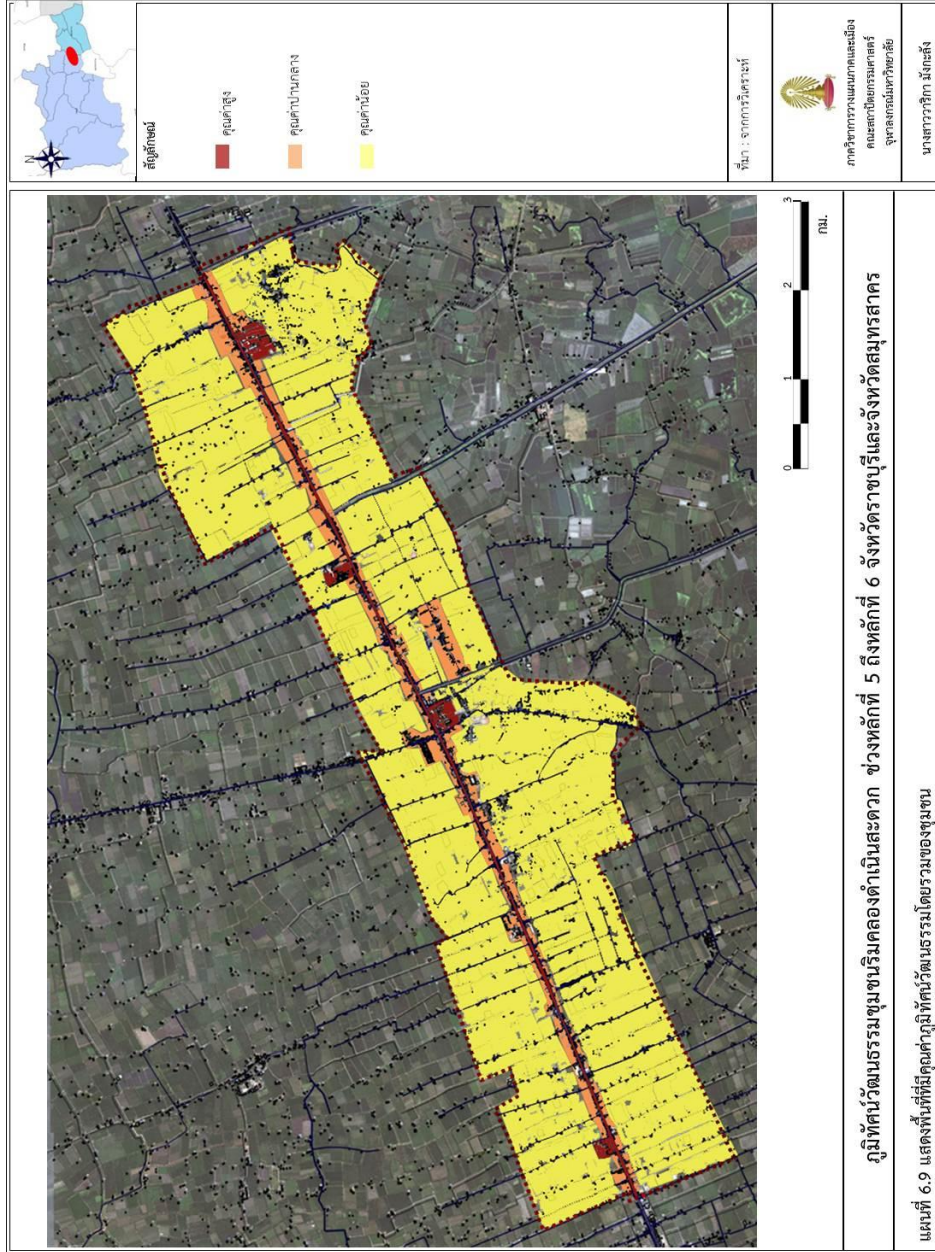

แผนที่ 6.7 แสดงพื้นที่ที่มีคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านประวัติศาสตร์

แผนที่ 6.8 แสดงพื้นที่ที่มีคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ

แผนที่ 6.9 แสดงพื้นที่ที่มีคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมโดยรวม

6.3 สภาพปัญหาและแนวโน้มของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่ศึกษา

6.3.1 ลักษณะปัญหาที่เกี่ยวกับคุณค่าภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม

6.3.1.1 ปัญหาทางด้านกายภาพ

- การสูญเสียคุณค่าด้านอัตลักษณ์เฉพาะตัวของชุมชนริมน้ำ

จากการสำรวจภาคสนาม ปัจจัยที่ทำให้เกิดการสูญเสียคุณค่าด้านอัตลักษณ์เฉพาะตัวของชุมชนริมน้ำ คือ การคมนาคมทางถนน ส่งผลให้ปัจจุบันเกิดการเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานจากริมน้ำมาสู่ริมถนน อาคารริมน้ำเดิมจึงถูกปล่อยร้าง หรือบางหลังเปิดให้คนงานที่เข้ามารับจ้างทำสวนเช่าอาศัย โดยผู้เช่าเหล่านั้นขาดความตระหนักถึงความเป็นเจ้าของ บ้านเรือนที่สวยงามและมีคุณค่าจึงมีความทรุดโทรมไม่ได้รับการดูแล หรือบางหลังมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบอาคารเป็นแบบสมัยใหม่ไม่สอดคล้องกลมกลืนกับบริบทข้างเคียง การเปลี่ยนรูปแบบอาคารองค์ประกอบของอาคารที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนริมน้ำหายไป คือ บันไดและทำนน้ำหายไป แสดงถึงการลดปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติที่เป็นลักษณะสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรม ส่งผลให้อัตลักษณ์ของชุมชนริมน้ำเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต โดยพื้นที่ที่พบปัญหาดังกล่าว เช่น บริเวณด้านหลังวัดปราสาทสิทธิ์ ริมนอนดำเนินสะดวก-หลักห้า ที่มีการตั้งถิ่นฐานริมถนนในแบบอาคารสมัยใหม่

ภาพที่ 6.25 แสดงอาคารริมน้ำที่ไม่กลมกลืนกับพื้นที่โดยรอบ

ที่มา : ผู้วิจัย, 2556

- ระบบน้ำที่เสื่อมโทรมและถูกกีดขวาง

จากการสำรวจภาคสนามและสัมภาษณ์ การขยายตัวของชุมชนในพื้นที่ชั้นใน ก่อให้เกิดความต้องการพื้นที่อยู่อาศัย อีกทั้งความต้องการคมนาคมที่สะดวกและรวดเร็วจึงตัดถนน เชื่อมเข้าออกแทนเส้นทางคลอง “ขวาง” หรือถนนที่เสมือนคันดินในชนัดสวนที่มีอยู่เดิมไม่สามารถ ตอบสนองเพียงพอ ชาวสวนจึงต้องถมที่ดินเพื่อสร้างถนน หรือความต้องการขยายพื้นที่ทางการ เกษตรกรรม ชาวสวนจึงถมที่ดินเพิ่ม ปัจจัยเหล่านี้ทำให้โครงข่ายระบบน้ำเดิมจึงถูกปิดกั้นไม่มีทาง ระบายออก เกิดปัญหาสภาพน้ำเน่าเสีย อย่างไรก็ตามสภาพปัญหาน้ำเน่าเสียนั้นมีสาเหตุจากปัจจัย อื่นอีก เช่น การชะล้างยาฆ่าแมลงของน้ำฝนที่ไหลลงสู่ระบบน้ำในชุมชน หรือการปล่อยน้ำเสีย จากต้นน้ำในพื้นที่ช่วงหลักที่ 8

ที่มา : ผู้วิจัย, 2556

ภาพที่ 6.26 แสดงสภาพน้ำที่สกปรกในพื้นที่ศึกษา

- การสัญจรทางน้ำที่ลดลง

ปัจจัยที่ทำให้ระบบการสัญจรทางน้ำของชุมชนที่มีมาตั้งแต่สมัยอดีตถูกลดบทบาทลง คือ การสัญจรทางบกที่สะดวกและรวดเร็ว ทั้งการสัญจรทางบกในพื้นที่ริมคลองและพื้นที่ถัดจาก คลองเข้ามาด้านใน ชาวชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกจะสัญจรริมคลองด้วยทางเดินริมน้ำ ซึ่งเป็น คอนกรีตสร้างทอดยาวไปสองฝั่งคลอง มีการเชื่อมต่อกันด้วยสะพานข้ามคลองสายรอง ส่วนการ สัญจรทางบกพื้นที่ชั้นในใช้ถนน โดยถนนที่มีผลต่อการลดบทบาทของการสัญจรทางน้ำ คือ การตัดถนนดำเนินสะดวก-หลักห้าขนานคลองดำเนินสะดวก ถนนนี้ห่างจากคลองดำเนินสะดวกมา ทางทิศใต้ประมาณ 100 เมตร ทำให้ชาวริมคลองเลือกที่จะเชื่อมการสัญจรออกทางด้านหลังบ้าน สู่ถนนเส้นนี้ ทำให้เกิดการสัญจรที่สะดวกมากขึ้นในทางบก ผู้ทำอาชีพเรือจ้างจำเป็นต้องมีการ ปรับตัวโดยเปลี่ยนเป็นรับส่งนักท่องเที่ยวแทน

6.3.1.2 ปัญหาทางด้านสังคม

- การสูญสลายของภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเฉพาะไทยทรงดำบ้านโคกหลวง เดิมมีความเป็นเอกลักษณ์และรักษาความเชื่อของตนเองสูง แต่เมื่อเวลาผ่านไปเกิดการสูญหายทางวัฒนธรรมและไม่มีผู้สืบทอด เช่น การเสนเรื่อน ปัจจุบันมีการพยายามสืบสานโดยจัดงานพบปะของชาวไทยทรงดำทุกปี ในเดือนเมษายน

6.3.1.3 ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ

- ตลาดเก่าแก่ชบเซาและการลดลงของการค้าขายทางน้ำ

กลุ่มการค้าเก่าแก่ในบริเวณพื้นที่ตลาดปากคลองโพธิ์ก็มีภาวะชบเซาอย่างมาก เนื่องจากการตัดถนนดำเนินสะดวก-หลักห้าด้านหลังวัดปราสาทสิทธิ์ ทำให้เกิดย่านพาณิชย์กรรมใหม่ เกาะตามเส้นถนนด้านหลังวัดปราสาทสิทธิ์ มีการตั้งร้านสะดวกซื้อที่ตอบสนองต่อความต้องการของคนรุ่นใหม่มากกว่า กลุ่มการค้าเก่าแก่จึงลดบทบาทลงแต่ยังหลงเหลืออยู่จำนวนหนึ่ง ประเภทสินค้าจะเป็นของชำ เสื้อผ้า และอาหาร รองรับการค้าขายเฉพาะคนในชุมชนเท่านั้น ส่วนทางด้านการค้าขายทางน้ำที่เคยมีมาตั้งแต่สมัยอดีตนั้น มีจำนวนลดลงมาก พบเพียงกลุ่มแม่ค้าพ่อค้าสูงอายุพายเรือขายอาหารไปตามคลอง และพบลักษณะการค้าขายกึ่งทางน้ำเข้ามาแทน คือ การยกเรือขึ้นเทียบด้วยรอกเพื่อทำการค้าขายประจำที่แทนการล่องเรือขายตามคลอง อนาคตการค้าขายทางน้ำของชุมชนเสี่ยงต่อการสูญสลายอย่างมาก หากเป็นเช่นนั้นลักษณะการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับน้ำซึ่งถือเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมสำคัญของชุมชนจะไม่หลงเหลืออยู่

6.3.2 แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรม

6.3.2.1 แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพ

- เทคโนโลยีทางการเกษตรที่เปลี่ยนแปลงไป ส่งผลต่อระบบสวนยกร่องมีความเสี่ยงที่จะสูญหายได้ในอนาคต

จากการสัมภาษณ์ผู้ใหญ่ธำปนพงศ์ ระบบสวนยกร่องในอดีตจะใช้พลั่วแทงทำเป็นร่องสวน แต่เมื่อมีรถแทรกเตอร์เข้ามา ชาวสวนดำเนินสะดวกเปลี่ยนจากระบบเดิมมาใช้เทคโนโลยีนี้ ส่งผลให้เกิดการอัดแน่นของดินในร่องสวนจากน้ำหนักที่กดทับของรถ ซึ่งไม่เป็นผลดีต่อการเติบโตของพืชที่ต้องการรุกรูพุนในดิน ในอนาคตอาจเกิดความเสี่ยงที่ระบบสวนยกร่องจะเกิดปัญหาได้ในอนาคต

- รูปแบบสถาปัตยกรรมเรือนไม้พื้นถิ่นริมน้ำและบนบกมีแนวโน้มลดลงและมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบ

เมื่อเปรียบเทียบความคงทนของสถาปัตยกรรมเรือนไม้พื้นถิ่นริมน้ำและบนบกกับอาคารสมัยใหม่แล้ว อาคารสมัยใหม่มีความคงทนและอายุการใช้งานมากกว่า วัสดุในการซ่อมแซมหาได้ง่ายกว่า ในอนาคตจึงมีแนวโน้มที่จะมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบอาคารมากขึ้น

6.3.2.2 แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม

- การย้ายถิ่นออกสู่พื้นที่เพิ่มขึ้น

ปัจจุบันคนในชุมชนเปลี่ยนความคิดปลูกฝังลูกหลานมุ่งเน้นการศึกษา เพื่อให้ทำงานที่ไม่ใช้แรงงานซึ่งมีรายได้สูง ต่างจากในอดีตที่เน้นการทำมาหากิน ใช้แรงงานครัวเรือนเพื่อการเกษตร จึงเกิดแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมของชุมชนในอนาคตเป็นครอบครัวเดี่ยวขนาดใหญ่ มีเพียงผู้สูงอายุและกลุ่มวัย ผู้ใหญ่ที่ประกอบอาชีพการเกษตรอยู่บ้าน การพึ่งพาอาศัยเพื่อนบ้านด้วยการแลกเปลี่ยนผลผลิตเปลี่ยนเป็นการซื้อขายและการจ้างแรงงานเพื่อการเกษตร ทำให้การพึ่งพาแบบระบบเครือญาติเริ่มสูญสลายไป

6.3.2.3 แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ

- การสูญสลายของกลุ่มร้านค้าเก่าแก่และการค้าขายทางน้ำ

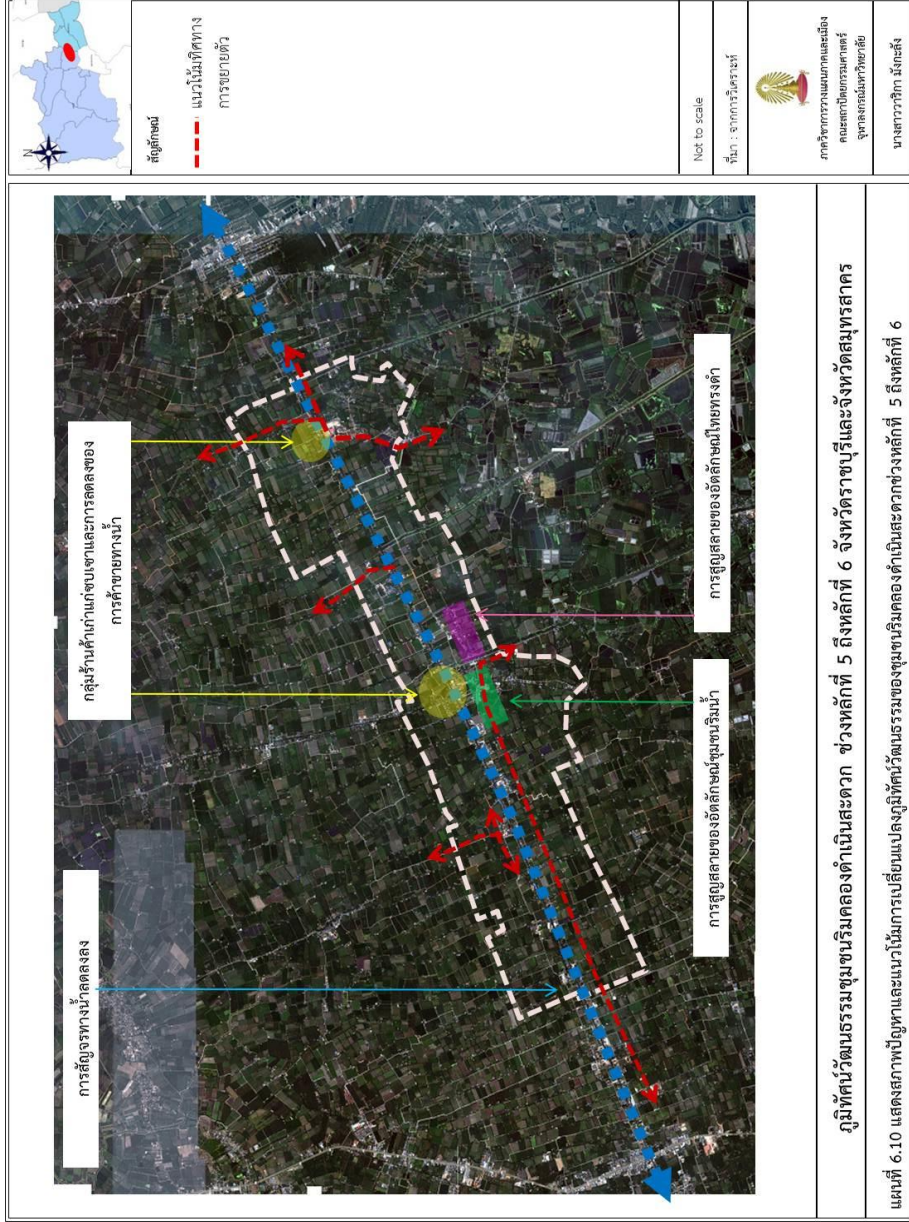
จากการสำรวจภาคสนาม พบว่ากลุ่มร้านค้าเก่าแก่และการค้าขายทางน้ำหลงเหลืออยู่น้อย เนื่องจากการเปลี่ยนวิถีชีวิตของชาวชุมชนรุ่นใหม่ที่นิยมซื้อตามร้านค้าสะดวกซื้อหรือห้างสรรพสินค้าขนาดเล็กที่มีอยู่ในพื้นที่แทนการซื้อขายในตลาดและเรือที่พายมาขายในชุมชนเหมือนชาวชุมชนครั้งอดีต ส่งผลให้กลุ่มร้านค้าเก่าแก่และการค้าขายทางน้ำมีแนวโน้มลดลงจนสูญหายได้

ที่มา : ผู้วิจัย, 2557

ภาพที่ 6.27 แสดงกลุ่มร้านค้าที่ซบเซาและปิดตัวลง

จากการสรุปปัญหาและแนวโน้มของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 ที่เกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมทำให้ทราบสถานการณ์อันจะเป็นผลดีต่อการเสนอแนะเชิงนโยบายในการดำรงรักษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมต่อไป

แผนที่ 6.10 แสดงสภาพปัญหาและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6

บทที่ 7

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

บทนี้จะกล่าวบทสรุปเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลัก 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาครที่ได้ทำการศึกษา มา ประกอบด้วยการพัฒนาการภูมิทัศน์วัฒนธรรมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การวิเคราะห์องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมและการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรม สภาพปัญหาและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม และข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

7.1 สรุปผลการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรม

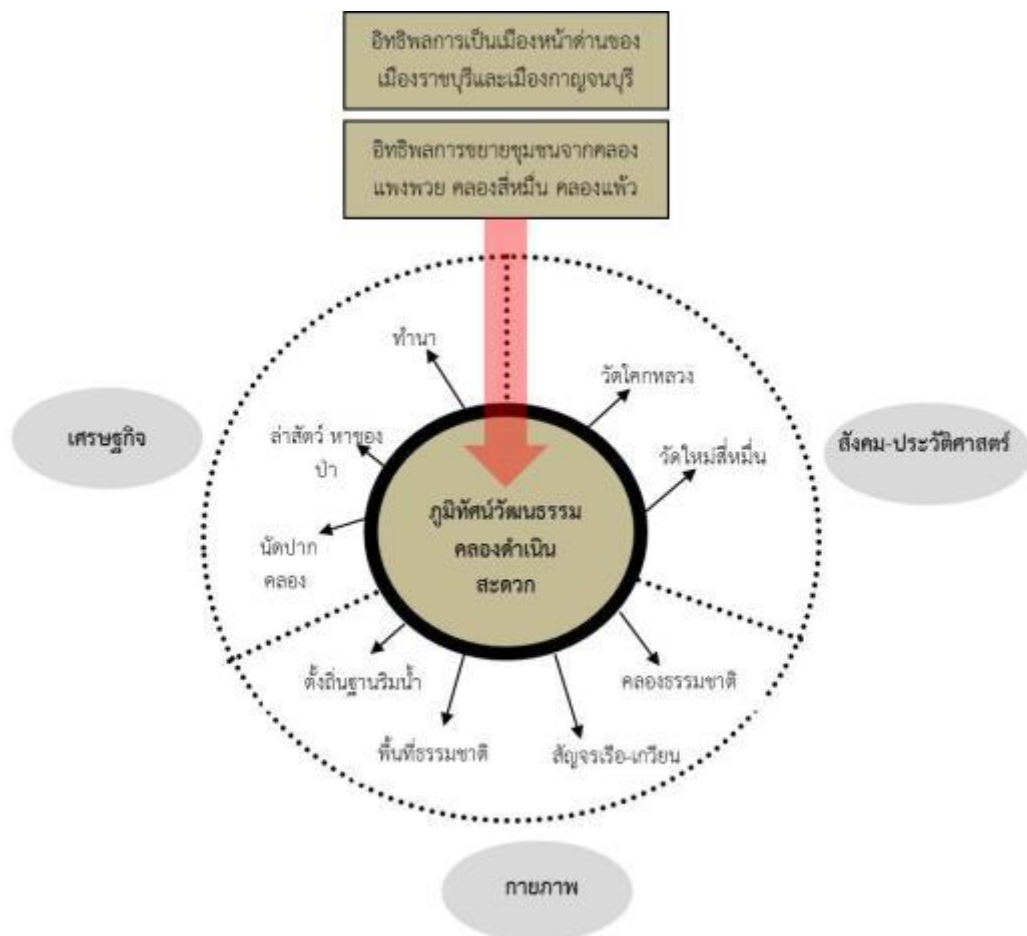
จากคำถามการวิจัย

“พัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมตั้งแต่อดีตมาถึงปัจจุบันของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 เป็นอย่างไร ภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่มีองค์ประกอบใดบ้าง และมีคุณค่าอย่างไร “

7.1.1 สรุปพัฒนาการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในชุมชน

ส่วนที่ 1 ยุคก่อนการขุดคลองดำเนินสะดวก(พ.ศ. 2000-2408)

ยุคก่อนการขุดคลองดำเนินสะดวก เป็นยุคที่พื้นที่ศึกษาถูกใช้ประโยชน์จากชุมชนโดยรอบ ได้แก่ ชุมชนบริเวณคลองสี่หมื่น ชุมชนบริเวณคลองแพงพวย และชุมชนคลองหมุทอด ชุมชนเหล่านี้เกิดจากอิทธิพลการเป็นเมืองหน้าด่านของเมืองราชบุรีและกาญจนบุรี โดยชาวชุมชนทั้ง 3 แห่ง จะเข้ามาในพื้นที่ศึกษาพื้นที่ลำสัตว์ ขยายพื้นที่ทำนา หรือเส้นทางสัญจรผ่าน ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น (แผนภูมิที่ 7.1)

แผนภูมิที่ 7.1 แสดงการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์วัฒนธรรมยุคก่อนการขุดคลองดำเนินสะดวก

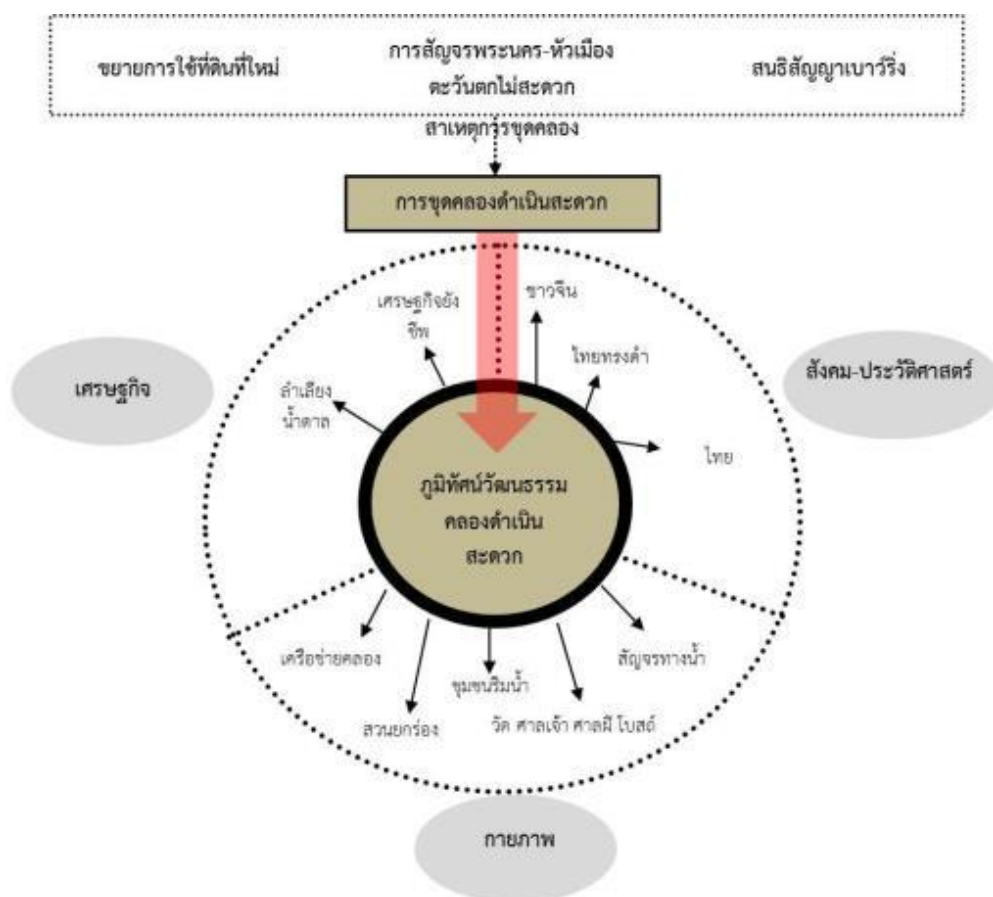
(พ.ศ. 2000-2408)

ส่วนที่ 2 ยุคหลังการขุดคลองดำเนินสะดวก(พ.ศ. 2000-2408)

- ช่วงที่ 1: ยุคเริ่มการขุดคลองดำเนินสะดวกและการตั้งถิ่นฐาน (พ.ศ.2409-2449)

การทำสนธิสัญญาเบาว์ริง และการสัญญาพระนคร-หัวเมืองตะวันตกไม่สะดวก เป็นปัจจัยหนึ่งในการขุดคลองดำเนินสะดวก เกิดการตั้งถิ่นฐานของคนจีน และไทยที่เป็นแรงงานขุดคลอง ภายในพื้นที่ศึกษา คนจีนและไทยการประกอบอาชีพทางเกษตรกรรมด้วยระบบสวนยกร่อง การขยายตัวจะปรากฏแถบริมคลอง 2 ฝั่ง เพื่อที่อยู่อาศัยและการเกษตร แต่กระจายห่างๆกัน ระบบธรรมชาติเป็นตัวกำหนดวิถีชีวิต จึงมีลักษณะเป็น “ภูมิทัศน์นำวัฒนธรรม” (แผนภูมิที่ 7.2)

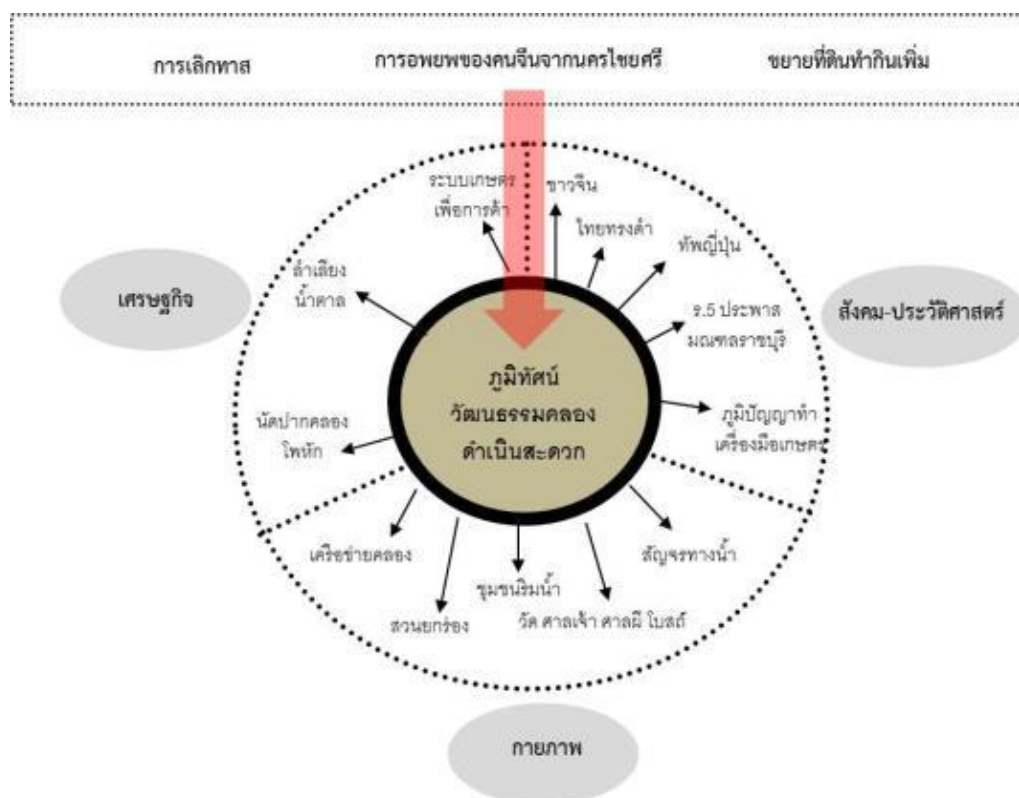

แผนภูมิที่ 7.2 แสดงการเปลี่ยนแปลงของกฎหมายที่ดินวัฒนธรรมช่วงที่ 1

- ช่วงที่ 2 : ยุคการขยายตัวของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก(พ.ศ.2409 เป็นต้นไป)

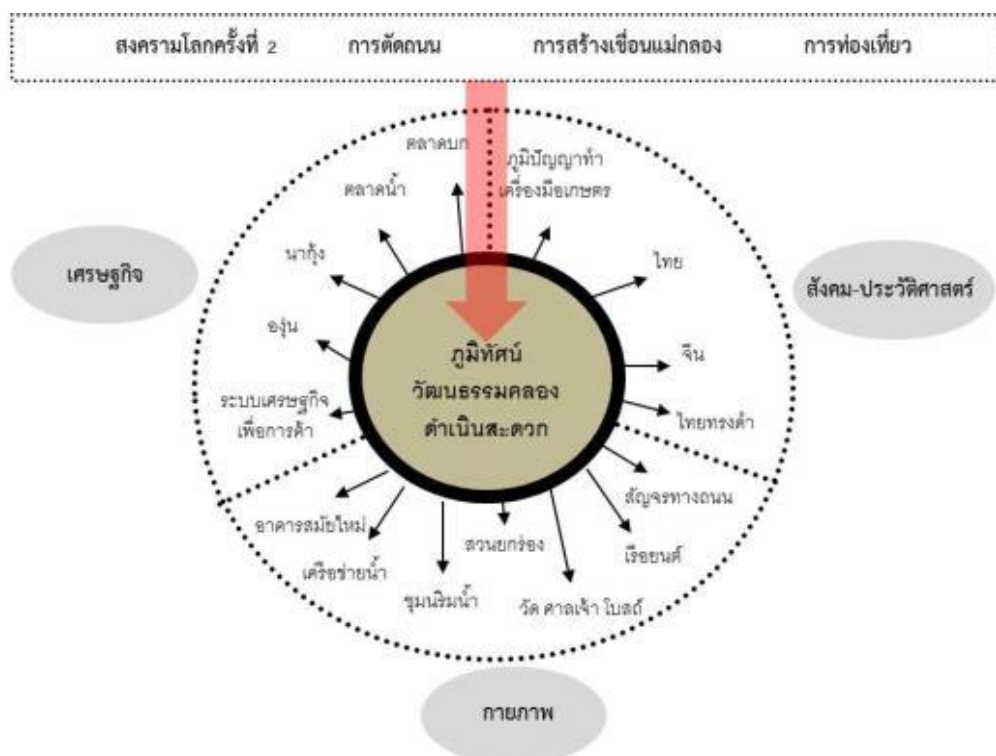
การอพยพของคนจีนมาจากนครไชยศรีและประชาชนดั้งเดิมขยายพื้นที่ทางการเกษตร เกิดประชากรมากขึ้น จึงมีการเบิกสวนและการขุดคลองเชื่อมต่อเพื่อชักน้ำสู่พื้นที่ชั้นใน เกิดจุดตัดคลองที่มีการสัญจรมาก ทำให้เกิดตลาด ชาวสวนพัฒนาจากระบบสวนกร่องมาเป็นสวนสูง แต่มีราคาแพง จึงปรากฏอยู่น้อย วิธีชีวิตในช่วงฤดูน้ำหลากไม่สามารถเพาะปลูกได้ บางคนรับจ้างในสวนสูง บางคนผลิตเครื่องไว้ใช้ในสวนและในบ้าน หรืออุปสมบท ยุคนี้มีการเข้าไปจัดการพื้นที่ เพื่อตอบสนองความต้องการเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะพื้นที่ทางการเกษตรและที่อยู่อาศัย เคารพและรักษาคุณค่าธรรมชาติอยู่ จึงมีลักษณะเป็น”กฎหมายและวัฒนธรรมมีลักษณะเด่นร่วมกัน” (แผนภูมิที่ 7.3)

แผนภูมิที่ 7.3 แสดงการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์วัฒนธรรมช่วงที่ 2

- ช่วงที่ 3 : ยุคการเปลี่ยนแปลงชุมชน การเกษตรและการคมนาคม (พ.ศ.2490-ปัจจุบัน)

ในช่วงต้นยุคเมื่อมีการสร้างถนนสาย 325 ดำเนินสะดวก-บางแพ ประมาณพ.ศ.2493 ประกอบกับการท่องเที่ยวเริ่มเข้ามาในตลาดน้ำดำเนินสะดวกในช่วงพ.ศ. 2510ทำให้เกิดการเฟื่องฟูของตลาดน้ำปากคลองโพหักที่เป็นทางผ่านของนักท่องเที่ยว แต่เมื่อมีการตัดถนนสายธนบุรี-ปากท่อ (ประมาณพ.ศ.2513-พ.ศ.2516)ทางด้านใต้ของคลองดำเนินสะดวก ส่งผลให้นักท่องเที่ยวเดินทางมาท่องเที่ยวตลาดดำเนินสะดวกผ่านทางถนนที่สะดวกกว่า ตลาดจึงซบเซาไป นอกจากนี้การสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ์(เขื่อนแม่กลอง) พ.ศ. 2510 ทำให้สามารถควบคุมระดับน้ำได้ การสร้างบ้านเรือนและการทำสวนจึงไม่คำนึงเรื่องน้ำท่วม รูปแบบการตั้งถิ่นฐานจึงเริ่มเปลี่ยนมาเกาะตามแนวถนน เห็นได้ว่ามนุษย์สามารถเอาชนะธรรมชาติได้ และปรับสภาพแวดล้อมให้เหมาะแก่การดำรงชีวิตของตนเอง ระดับสูง ด้วยการนำเทคโนโลยีต่างๆเข้ามาแก้ปัญหา เกิดการเปลี่ยนรูปแบบวิถีชีวิตที่มาตั้งแต่อดีตที่ผูกพันกับธรรมชาติ ช่วงนี้จึงเป็นช่วง “วัฒนธรรมนำภูมิทัศน์” (แผนภูมิที่ 7.4)

แผนภูมิที่ 7.4 แสดงการเปลี่ยนแปลงของกัมพูห์ศัณวัฒนธรรมช่วงที่ 3

7.1.2 สรุปองค์ประกอบกัมพูห์ศัณทางวัฒนธรรมในชุมชน

องค์ประกอบกัมพูห์ศัณวัฒนธรรมจึงข้องเกี่ยวกับสายน้ำเป็นหลัก ทั้งวิถีชีวิต สิ่งก่อสร้าง การประกอบอาชีพ ศาสนา ประเพณี และประวัติศาสตร์ การปฏิสัมพันธ์ของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติกับกลุ่มคนไทย จีน และไทยทรงดำที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานทำให้เกิดองค์ประกอบกัมพูห์ศัณวัฒนธรรม 3 ประเภท คือ

องค์ประกอบที่ 1 องค์ประกอบกัมพูห์ศัณวัฒนธรรมด้านกายภาพ ได้แก่ รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบอาคารและสถาปัตยกรรม พื้นที่เกษตรกรรมและโครงข่ายน้ำ และโครงข่ายการสัญจร โดยเริ่มจากรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจำแนกเป็น การตั้งถิ่นฐานแบบบริมคลองผสมพื้นที่เกษตร การตั้งถิ่นฐานแบบบริมคลองที่วัดเป็นศูนย์กลางและแหล่งตลาด และการตั้งถิ่นฐานริมถนน ส่วนพื้นที่เกษตรกรรมและโครงข่ายน้ำ ในพื้นที่ปรากฏรูปแบบพื้นที่เกษตรกรรมแบบสวนยกร่องที่มี 2 ลักษณะคือ สวนยกร่องแบบธรรม และสวนยกร่องแบบมีค้ำสำหรับปลูกอู่จุ่น ส่วนรูปแบบสถาปัตยกรรมประกอบด้วยสถาปัตยกรรมประเภทศาสนา ได้แก่ วัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร วัดปราสาทสิทธิ์ วัดหลักหรัตนาราม วัดปทุมทองรัตนาราม วัดแม่พระประจำศักดิ์สิทธิ์ และศาลเจ้า 3 แห่ง สถาปัตยกรรมประเภทบ้านเรือน ปรากฏบ้านเรือนพื้นถิ่นริมน้ำ เรือนพื้นถิ่นบนบก เรือนทรงไทยริมน้ำ เรือแถวไม้ริมน้ำ และ

อาคารสมัยใหม่ ด้านโครงข่ายการสัญจรในพื้นที่ประกอบด้วยโครงข่ายการสัญจรทางน้ำ โครงข่ายการสัญจรทางถนน และโครงข่ายการสัญจรทางเดินเท้าริมคลอง

องค์ประกอบที่ 2 องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านประวัติศาสตร์ ได้แก่ เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ คือ การเสด็จประพาสต้นของรัชกาลที่ 5 และการถูกระเบิดสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ของคลองดำเนินสะดวกจนแห้งขอด ส่วนองค์ประกอบด้านความเชื่อ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศาสนสถานที่สำคัญ ได้แก่ วัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร วัดปราสาทสิทธิ์ วัดหลักหกรัตนาราม วัดปทุมทองรัตนาราม และเสาหลักหินบอกระยะทั้ง 3 หลัก

องค์ประกอบที่ 3 องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ ได้แก่ กลุ่มคน กิจกรรม และการใช้พื้นที่ มีการใช้พื้นที่ทุกกลุ่มวัยบริเวณริมคลอง บ้านเรือน ด้านประเพณี และวัฒนธรรมชุมชน ชุมชนในประเพณีสำคัญ 5 ประเพณี คือการแห่หลวงพ่อโตวัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร การแห่หลวงพ่อวัดปราสาทสิทธิ์ (หลวงพ่อไตรรัตนโรจน์ฤทธิ์) งานประเพณีและพ็อนแคนอันคอนชาวไทยทรงดำบ้านโคกหลวง ฉลองวัดแม่พระแห่งสายประจำศักดิ์สิทธิ์ และการบวงสรวงอนุสาวรีย์สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ส่วนเศรษฐกิจชุมชน ที่สร้างรายได้และใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในพื้นที่คือการทำการเกษตรระบบส่วยยกร่อง โดยพืชที่สำคัญ เช่น องุ่น มะม่วง ชมพู่ แก้วมังกร มะนาว เป็นต้น และการค้าขายโดยมีกลุ่มร้านค้าเก่าแก่ 2 แห่ง คือ ตลาดปากคลองโพหัก และตลาดบริเวณวัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร

7.1.3 สรุปคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน

- พื้นที่มีคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านกายภาพ

พื้นที่มีคุณค่าทางกายภาพสูงจะกระจายตัวอยู่ที่หัวพื้นที่โดยเฉพาะแนวคลองดำเนินสะดวก มีลักษณะพิเศษเฉพาะตัวคือ บ้านริมน้ำเรียงต่อกันยาวตามแนวคลอง สถาปัตยกรรมบ้านเรือนที่สะท้อนการปรับตัวของบรรพบุรุษมาตั้งแต่อดีต เช่น เรือนแถวไม่มีน้ำที่มีบานเพี้ยมเอกลักษณ์ของคนจีน มีวัด 3 วัดใหญ่ คือวัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร วัดปราสาทสิทธิ์ และวัดหลักหกรัตนาราม เป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนแต่ละช่วงหลัก มีพื้นที่สวนระบบยกร่องอยู่ใกล้กันที่มีความสัมพันธ์กับโครงข่ายน้ำ

- พื้นที่มีคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านประวัติศาสตร์

พื้นที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์สูงจะเกาะกลุ่มอยู่ที่แนวคลองดำเนินสะดวก เนื่องจากคลองดำเนินสะดวกเป็นคลองขุด ทำให้พื้นที่ริมคลองเป็นบริเวณที่เกิดการตั้งถิ่นฐานครั้งแรกเมื่อขุดคลองเสร็จ การสัญจรผ่านที่มากเพราะเป็นคลองเชื่อมต่อที่สำคัญในการเดินทางจากพระนครไปหัวเมืองทางตะวันตก ทำให้เกิดเรื่องราวประวัติศาสตร์แก่พื้นที่ นั่นคือ การเสด็จประพาสต้นและการแห้งขอดของคลองดำเนินสะดวกในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 จากบันทึกการเสด็จประพาสต้น ทำให้สามารถ

จินตนาการ และลักษณะของชุมชนในสมัยนั้นได้อย่างดี นอกจากนี้ศาสนสถานเก่าแก่และความเชื่อที่ปรากฏอยู่ริมคลอง ช่วยเพิ่มคุณค่าภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมทางด้านประวัติศาสตร์ของชุมชน

- พื้นที่มีคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านสังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจ

พื้นที่ที่มีคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านสังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจ กระจายอยู่ทั่วทั้งพื้นที่ศึกษา เนื่องจากคุณค่านี้เกี่ยวข้องกับมนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสภาพแวดล้อมได้ปรากฏออกมาให้เห็นในรูปแบบการใช้พื้นที่ริมน้ำ ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับสายน้ำ ตลอดจนการประกอบอาชีพที่ใช้ทรัพยากรทางน้ำเป็นหลัก เหล่านี้ก่อให้เกิดคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมด้านสังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจไปตามแนวคลองดำเนินสะดวกและคลองย่อย

- พื้นที่มีคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมโดยรวม

พื้นที่ที่มีคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมโดยรวมสูงอยู่ตามแนวคลองดำเนินสะดวกซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชนตั้งแต่เริ่มตั้งถิ่นฐาน จึงมีความเกี่ยวโยงในทุกด้าน ตั้งแต่ด้านประวัติศาสตร์ ด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และด้านกายภาพ แสดงออกให้เห็นในรูปแบบเฉพาะของการตั้งถิ่นฐาน สถาปัตยกรรมริมน้ำ การดำรงชีวิต การประกอบอาชีพต่างๆ วัฒนธรรมประเพณี นอกจากนี้พื้นที่บริเวณวัดปราสาทสิทธิ์ วัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร และวัดหลักทรัตนาราม ยังเป็นบริเวณที่มีคุณค่าสูงอีกด้วย ส่วนพื้นที่ที่คุณค่ารองลงมาคือ พื้นที่กลุ่มบ้านริมคลองดำเนินสะดวก และกลุ่มชุมชนบ้านโคกหลวง เนื่องจากมีพื้นที่ตั้งถิ่นฐานและสถาปัตยกรรมที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ สื่อให้เห็นถึงความเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นอย่างดี มีระบบเกษตรกรรมสวนยกร่องที่ยังสมบูรณ์ อีกทั้งวัฒนธรรมและประเพณีที่น่าสนใจปรากฏอยู่ มีพื้นที่การค้าเก่าแก่ส่งเสริมให้มีคุณค่าเพิ่มขึ้น

7.2 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

นโยบายของรัฐที่พัฒนาระดับเมือง เช่น การพัฒนาคมนาคม หรือโครงการระดับชาติ เช่น เขื่อน ที่อาจส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบและโครงสร้างภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลัก 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร อันมีคุณค่าและต้องเก็บรักษาไว้ ผู้วิจัยได้เสนอแนวทางในการอนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลัก 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร ดังนี้

7.2.1 การจัดทำมาตรการเพื่อการอนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรม

การจัดทำมาตรการส่งเสริมการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนพร้อมกับการบังคับใช้กฎหมายที่เป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างการมีส่วนร่วมให้กับทุกฝ่าย ซึ่งประกอบด้วยมาตรการจูงใจ มาตรการสนับสนุน และมาตรการควบคุม ที่นำกฎหมายที่เกี่ยวข้องมาควบคุมจัดการและส่งเสริมการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมอย่างตรงตามทิศทางความต้องการของคนในชุมชนและสภาพแวดล้อม

ของพื้นที่ชุมชน ซึ่งโครงการหรือแผนปฏิบัติการในระดับเบื้องต้นของการอนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลัก 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร สามารถ จำแนกเป็นแนวทางต่างๆ ได้ดังนี้

- แนวทางการอนุรักษ์รูปแบบสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมอื่นๆ ในชุมชน
  - แนวทางการรักษาและดูแลสภาพแวดล้อมของชุมชน
  - แนวทางการจัดการและส่งเสริมทางด้านการท่องเที่ยวในชุมชนมาตรการเชิงควบคุม
  - การควบคุมรูปแบบอาคารสิ่งปลูกสร้าง
  - มาตรการเชิงจูงใจ เป็นลักษณะการให้รางวัล ชมเชย ยกย่องจากประชาชนในพื้นที่ด้วยกัน เพื่อสร้างแรงจูงใจในการอนุรักษ์เช่น การประกวดบ้านอนุรักษ์ดีเด่น
  - มาตรการเชิงสนับสนุน การสนับสนุนส่งเสริมให้ความรู้แก่ประชาชนเรื่องการอนุรักษ์ ชุมชน เริ่มจากการให้เด็กได้เข้าใจและสำนึกรักชุมชน เช่น การเข้ากลุ่มอาสาในชุมชน การจัดอบรม ให้ความรู้โดยแทรกกิจกรรมเพื่อดึงดูดความสนใจ การส่งเสริมมีวิชาเกี่ยวกับเอกลักษณ์ชุมชน เป็นต้น
- เยาวชนเหล่านี้จะเป็นกำลังหลักในการอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนต่อไป

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กรมแผนที่ทหาร. "แผนที่อ.บ้านแพ้ว จ.สมุทรสาคร พ.ศ.2457". กองแผนที่โบราณ: กรมแผนที่ทหาร, 2457.
- กรมศิลปากร. ตลาดน้ำ : วิถีชีวิตของเกษตรกรภาคกลาง. กรุงเทพฯ: ศูรสภาลาดพร้าว, 2543.
- เกรียงไกร เกิดศิริ. ชุมชนกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อุษาคเนย์, 2551.
- ไกรฤกษ์ นานา. "เบื้องหลังสนธิสัญญาเบาริง ความล้มเหลวเชิงนโยบายของอังกฤษ." ศิลปวัฒนธรรม 32, no. 5 (มีนาคม 2554): 106-27.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดราชบุรี. กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภา, 2542.
- เจษฎ์ศิริ เกื้อนมูลละ. "การศึกษาองค์ประกอบทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม: กรณีศึกษา : ชุมชนภูไทบ้านโคกโกง จังหวัดกาฬสินธุ์." (2553).
<http://mis.graduate.su.ac.th/newgrad/admc/2553/philosophy/d02.pdf>.
- ชุตติกาญจน์ บุญจือ. "การดำรงอยู่ของวิถีการค้าทางน้ำภายใต้กระแสทุนนิยม :กรณีศึกษาชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี." วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการวิจัยและพัฒนาเมือง บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม, 2550.
- ฐาปนา บุญประวีตร และ ปัทม ญาติมาก. "ความหมายและแนวความคิดของภูมิทัศน์วัฒนธรรม."
<http://asiamuseum.co.th/paper/6>
- ฐิติวัฒน์ นงนุช. "สัญญาแห่งสถานที่ กรณีศึกษา: ชุมชนชาวจีนย่านตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร." In การประชุมวิชาการมหาวิทยาลัยศรีปทุม ปีการศึกษา 2550. มหาวิทยาลัยศรีปทุม 2550.
- ณัชชา สกุลงาม. "ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนชาวแพ กรณีศึกษาชุมชนชาวแพบริเวณสะพานรัตนี หมู่ 2 ต.ไสโว่ อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี." In การประชุมวิชาการ บัณฑิตศึกษาศิลปกรรมระดับชาติ ครั้งที่ 1 เรื่องการศึกษาเชิงสร้างสรรค์. คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร, 2554.
- เทศบาลตำบลศรีดอนไผ่ อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี. "การเมืองการปกครอง."
<http://www.sridonpai.com/about/about104.php>.
- เทิดศักดิ์ เตชะกิจจจร. "งานศึกษากการเปลี่ยนแปลงและแนวโน้มของการพัฒนาสภาพสังคมชุมชนริมน้ำบริเวณเครือข่ายลำน้ำคลองบางกอกน้อย. สภาพแวดล้อมกลุ่มที่อยู่อาศัยริมน้ำในเครือข่ายลำน้ำคลองบางกอกน้อยตอนบน." In รายงานโครงการวิจัย. ภาควิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.
- ธิดา สาระยา. อาณาจักรเจนนละ: ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2538.
- บริษัท SANFAH television. "คลองดำเนินสะดวก คลองใหญ่สายประวัติศาสตร์แห่งราชธานี ชลวิถีโบราณของชาวน้ำเมืองลำธาร ": รายการวิทยุโทรทัศน์ออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส, 13 เมษายน 2553.

- . "เมื่อเมืองดำเนินสะดวก เครื่องช่้ายสายน้ำร้อยลำธาร ตลาดการค้า สนวนผลาผล ชุมชนจีน": ราชการ
วิทยุโทรทัศน์ออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส, 20 เมษายน 2553.
- พระครูสิริวรรณวิวัฒน์. ประวัติดำเนินสะดวก : ที่ระลึก งานทำบุญอายุครบ 5 รอบ 60 ปีบริบูรณ์ พระครู
สิริวรรณวิวัฒน์ (วรรณะ วรรณโณ) วัดหลักทนต์นาราม ต.ศรีสุราษฎร์ อ.ดำเนินสะดวก จ.ราชบุรี.
ราชบุรี: เลียงเชียงจงเจริญ และรุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, 2544.
- พัชรี อาจสาลี. "ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมคลองอ้อมนนท์ อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี."
วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาการวางผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2552.
- มหาวิทยาลัยศิลปากร, สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม และคณะ
สถาปัตยกรรมศาสตร์. แนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร: อัมรินทร์พริ้นติ้ง
แอนด์พับลิชชิ่ง, 2549.
- มูลนิธิไทยทรงดำประเทศไทย. หนังสือมูลนิธิไทยทรงดำประเทศไทย. นครปฐม: มูลนิธิไทยทรงดำ
ประเทศไทย, 2548.
- วรุณช จำปานิล. "ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำบ้านหนองบัว บ้านวังหลุมพอง และบ้านปทุมทอง
จังหวัดสุพรรณบุรี." วิทยานิพนธ์การวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต สาขาการวางผังชุมชน คณะ
สถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. ลุ่มน้ำแม่กลอง : ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ "เครื่องญาติ" มอญ. ลุ่มน้ำแม่กลองมีคนยุค
หินเป็นบรรพชนคนยุคปัจจุบัน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2547.
- สิริวรรณ ศิลภาพรพันธ์. "อัตลักษณ์ชุมชนริมน้ำ: แม่น้ำแม่กลอง." In การสัมมนาวิชาการเรื่อง "การวิจัย
ทางวัฒนธรรมเพื่อเข้าสู่ประชาคมอาเซียน : การพัฒนาการอุตสาหกรรมวัฒนธรรมสองฝั่งโขง".
โรงแรมนครพนมริเวอร์วิว อ.เมือง จ.นครพนม 2557.
- ส.พลายน้อย. "ชื่อเสียงเรียงนาม ความรู้เรื่อง แม่น้ำลำคลอง ". นนทบุรี: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด, 2555.
- สมหมาย เรื่องทิบ (แอนิหล). "ประวัติไทยตำบลโคกหลวง." In เอกสารบันทึกของชมรมไทยทรงดำบ้าน
โคกหลวง (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่).
- สราวุฒิ ศรีธนานันท์. "บางนกแขวกตลาดน้ำแห่งแรกของแม่กลอง." ไทยโพสต์, 6 มิถุนายน 2554, 20
สำนักโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดสมุทรสาคร. "ร่างผังเมืองรวมชุมชนบ้านแพ้ว-หลักห้า-เกษตรพัฒนา
อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร." ภาคผนวก-2., 2555.
- สุนทร ชูตินธรานนท์ และคณะ. เรือ : วัฒนธรรมชาวลุ่มน้ำเจ้าพระยา. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้ง
แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2545.
- หญิง ฝโลปกรณ์. "โครงสร้างของระบบนิเวศภูมิทัศน์ และการบริการเชิงนิเวศของภูมิทัศน์ กรณีศึกษา คู
น้ำ ลำประโดง ในโครงข่ายเส้นทางน้ำ คลองอ้อมนนท์/บางใหญ่, นนทบุรี." In การประชุมวิชาการ
สารศาสตร์ : การประชุมวิชาการประจำปี สถาปัตยกรรมและศาสตร์เกี่ยวเนื่อง ครั้งที่ 14 คณะ
สถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร, 2552.
- หทัยา สิริพัฒนานุกุล. "ภูมิทัศน์วัฒนธรรม?". จุลสารอีคอมสไทย 10 (เมษายน-กรกฎาคม 2550).
- อัษฎา โปราณนนท์. "การพัฒนากระบวนการถ่ายภาพภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่การท่องเที่ยวแห่ง
ประเทศไทย." (2554). <http://thailandscapes.wordpress.com/>

ไอโคมอสไทย. "ร่างกฎบัตรประเทศไทยว่าด้วยการบริหารจัดการแหล่งมรดกวัฒนธรรม(Thailand Charter on Culture Heritage Management)." (2554).

http://www.icomosthai.org/THcharter/THcharter_main.htm

———. "ร่างกฎบัตรไอโคมอสไทยว่าด้วยการอนุรักษ์และบริหารจัดการโบราณสถานและมรดกทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง." (2550).

http://www.icomosthai.org/charters/icomosth%20charter_Draft09-2007.pdf.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ภาษาอังกฤษ

Alice E. Ingerson. "The Invisible Politics of Visible Landscapes."

<http://www.home.comcast.net/~jay.paul/landscapes.doc>.

Amos Rapoport. "On Cultural Landscapes." (1992). <http://iaste.berkeley.edu/pdfs/03.2e-Spr92rapoport-sml.pdf>

André Scheinman. "Criteria for the Identification of Cultural Heritage Landscapes : Town of Caledon." (2003). http://www.caledon.ca/en/live/resources/Criteria_for_the_ID-of_Cultural_Heritage_Landscapes.pdf.

Despoina Amanatidou. "Analysis and Evaluation of a Traditional Cultural Landscape as a Basis for Its Conservation Management a Case Study in Vikos-Aoos National Park – Greece,." Dissertation, Faculty of Forestry and Environment Sciences ALBERT-LUDWIGS University, 2005.

Heritage Resources Center and The Region of Waterloo. "Cultural Heritage Resource Document." (2004). https://uwaterloo.ca/heritage-resources-centre/sites/ca.heritage-resources-centre/files/uploads/files/12%20Region%20CHL%20-%20with%20title%20page_0.pdf

Jane Lennon and Steve Mathews. "Cultural Landscape Management Guidelines for Identifying, Assessing and Managing Cultural Landscapes in the Australian Alps National Parks." (1996).

<http://www.australialps.environment.gov.au/publications/research-reports/pubs/cultural-landscape-management-guidelines.pdf>

New South Wales Heritage office. "Cultural Landscapes Charette Background Paper." (2003). www.heritage.nsw.gov.au/docs/CLBackground9-03.pdf

Robert Larimore Pendleton. "Rat Buri Changwat (Thailand), Boat with Load of Dried Red Peppers." Milwaukee, Wisconsin, United States: University of Wisconsin-Milwaukee Libraries, 1936.

———. "Rat Buri Changwat (Thailand), Boat with Load of Onions." Milwaukee, Wisconsin, United States: University of Wisconsin-Milwaukee Libraries, 1936.

———. "Rat Buri Changwat (Thailand), Boats at Canal Locks." Milwaukee, Wisconsin, United States: University of Wisconsin-Milwaukee Libraries, 1936.

———. "Rat Buri Changwat (Thailand), Canal between Suphan Buri and Mae Nam Mae Klong Rivers." Milwaukee, Wisconsin, United States: University of Wisconsin-Milwaukee Libraries, 1936.

———. "Rat Buri Changwat (Thailand), Chinese House on the River Front." Milwaukee, Wisconsin, United States: University of Wisconsin-Milwaukee Libraries, 1936.

- . "Rat Buri Changwat (Thailand), Vegetable and Fruit Peddler's Boat." Milwaukee, Wisconsin, United States: University of Wisconsin-Milwaukee Libraries, 1936.
- . "Rat Buri Changwat (Thailand), Village Along Damnoen Saduak Canal ". Milwaukee, Wisconsin, United States: University of Wisconsin-Milwaukee Libraries, 1936.
- . "Rat Buri Changwat (Thailand), Village from Mae Nam Mae Klong River." Milwaukee, Wisconsin, United States: University of Wisconsin-Milwaukee Libraries, 1936.
- . "Rat Buri Changwat (Thailand), Wood Poles on Boats Headed for Bangkok." Wisconsin, United States: University of Wisconsin-Milwaukee Libraries, 1936.
- Sandra Neale "Guidelines for Identifying, Researching, and Evaluating Cultural Heritage Landscapes in Thorold, Ontario " (2011).
<http://www.heritagethorold.com/Guidelines%20for%20Identifying%20Nov%20Jan%2013.pdf>.
- The Cultural Landscape Foundation. "What Are Cultural Landscapes?"
<http://www.tclf.org/landscapes/what-are-cultural-landscapes>.
- UNESCO World Heritage Centre. "Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention." (2012). <http://whc.unesco.org/archive/opguide12-en.pdf>.
- Vogeler, Ingolf. "Critical Cultural Landscapes of North America." (2010).
<http://www.uwec.edu/geography/ivogeler/CCL-bookchapters-pdf/index.htm>.

สัมภาษณ์

ฐาปนพงศ์ จิตรสาคร ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 4 ตำบลโรงเข้ อ.บ้านแพ้ว และเจ้าของศูนย์เรียนรู้การพัฒนาที่ดิน
ตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงปี 2554. "สัมภาษณ์." (15 เมษายน 2556).

ดุสิต เจริญศิลป์. "สัมภาษณ์." (14 กรกฎาคม 2555).

ทศพล นุชดอนไผ่. "สัมภาษณ์." (15 เมษายน พ.ศ. 2556).

ธนายุทธ ยิ้มแย้ม ตัวแทนวิสาหกิจชุมชนฟื้นฟูตลาดน้ำดำเนินสะดวก ปากคลองลัดพลี. "สัมภาษณ์." (14
กรกฎาคม 2555.).

ยุทธนา ชโยพงษ์ เจ้าของกิจการ และเจ้าหน้าที่วิทยุชุมชนคนดำเนินสะดวก. "สัมภาษณ์." (15 เมษายน
2556).

สมศักดิ์ อภิวันทนกุล ตัวแทนวิสาหกิจชุมชนฟื้นฟูตลาดน้ำดำเนินสะดวก ปากคลองลัดพลี. "สัมภาษณ์."
(14 กรกฎาคม 2555.).

ภาคผนวก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ชุดที่.....บริเวณ.....

วันที่...../...../..... เวลา.....

แบบสอบถามประกอบการทำวิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต(สำหรับคนทั่วไป)เรื่อง **ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร**

โดย นางสาว วาริกา มั่งกะลิ่ง รหัส 5374131425

ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คำชี้แจง แบบสอบถามฉบับนี้สำหรับคนทั่วไปในพื้นที่ศึกษา
วัตถุประสงค์ เพื่อสอบถามสถานที่ และวัฒนธรรมประเพณีสำคัญที่เป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรม เพื่อนำไประบุ จำแนก และอธิบายองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมในวิทยานิพนธ์เรื่อง ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร

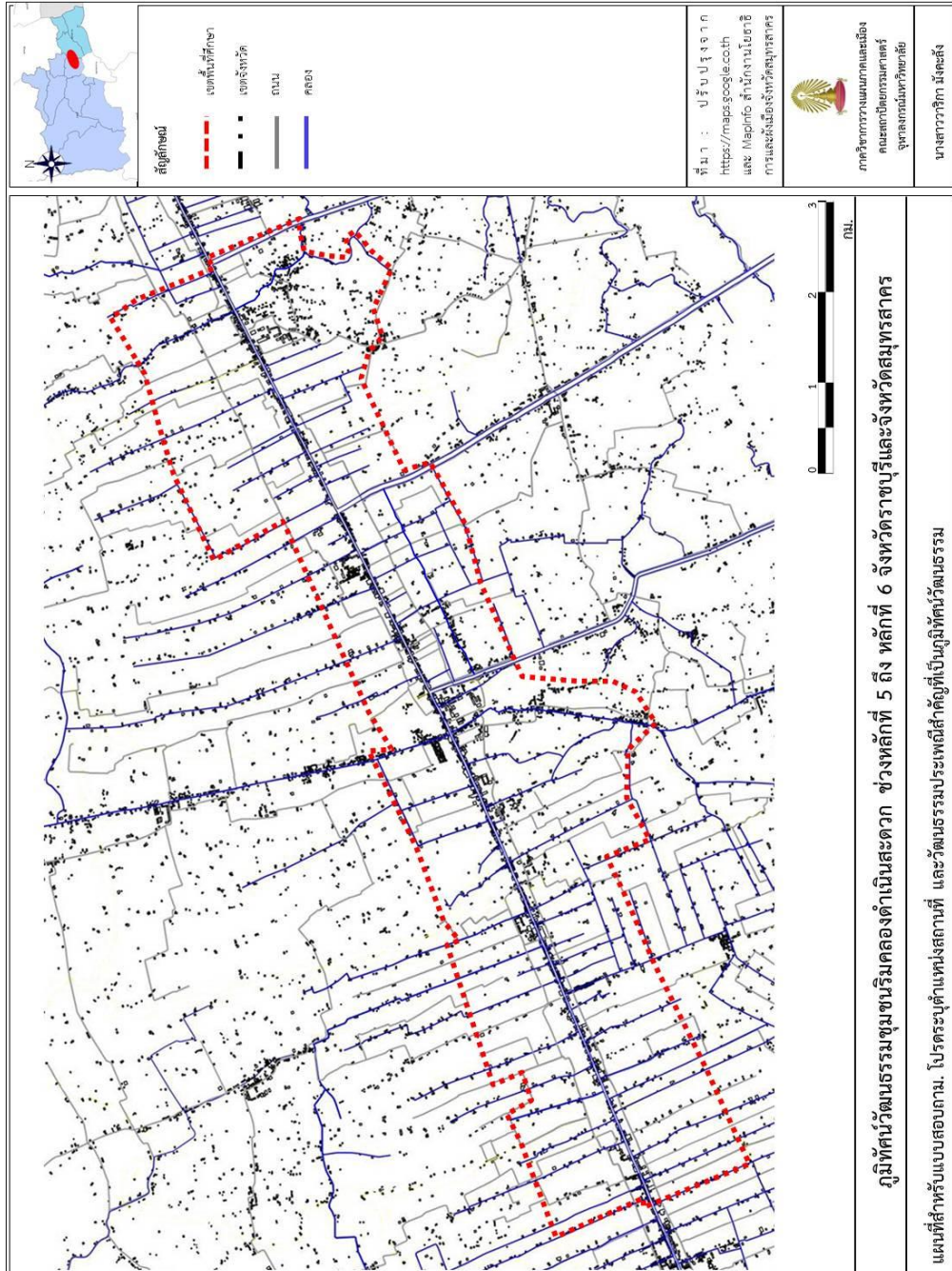
ส่วนที่ 1 ข้อมูลส่วนตัว

- 1.1 อายุ .....ปี
- 1.2 ระดับการศึกษา
 (1) ต่ำกว่าประถมศึกษา (2) ประถมศึกษา (3) มัธยมศึกษาหรือเทียบเท่า/ ปวช.
 (4) อนุปริญญา / ปวส . (5) ปริญญาตรีขึ้นไป
- 1.3 อาชีพ
 (1) นักเรียน/นักศึกษา (2) เกษตรกร (.....)
 (3) ธุรกิจส่วนตัว/ค้าขาย(.....) (4) ราชการ/รัฐวิสาหกิจ (.....)
 (5) อื่นๆ (.....)
- 1.4 ศาสนา (1) พุทธ (2) คริสต์ (3) อิสลาม (4) อื่นๆ.....
- 1.5 ระยะเวลาที่ท่านอาศัยอยู่ในพื้นที่ชุมชน.....ปี

ส่วนที่ 1 การระบุสถานที่และวัฒนธรรมประเพณีสำคัญที่เป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรม

“ภูมิทัศน์วัฒนธรรม” คือ สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะอันเป็นผลลัพธ์จากการกระทำต่อกันระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ ผ่านกาลเวลาระยะหนึ่ง แล้วสื่อออกมาให้รับรู้ทั้งแบบรูปธรรมและนามธรรม รูปธรรมแสดงออกถึงพัฒนาการของพื้นที่ ทั้งด้านประวัติศาสตร์ การใช้ประโยชน์ที่ดิน เช่น การทำสวนยกทรง การตั้งถิ่นฐานของสังคมมนุษย์ที่มีการปรับตัวเพื่อให้เกิดความอยู่รอดจากข้อจำกัดจากทางธรรมชาติ เช่น การตั้งบ้านเรือนริมน้ำ รวมถึงอิทธิพลจากวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และสังคม หรือแสดงออกเชิงนามธรรม เช่น วิถีชีวิต ศาสนา ความเชื่อ เป็นต้น เอกลักษณ์เฉพาะเหล่านี้ส่งผลให้พื้นที่มีคุณค่าและความโดดเด่นขึ้นมา อีกทั้งท้ายที่สุดจะเกิดกระบวนการผลิตซ้ำจนเป็นรูปแบบและมีการสืบทอดไปยังคนรุ่นหลัง”

ชุดที่.....บริเวณ.....

วันที่...../...../..... เวลา.....

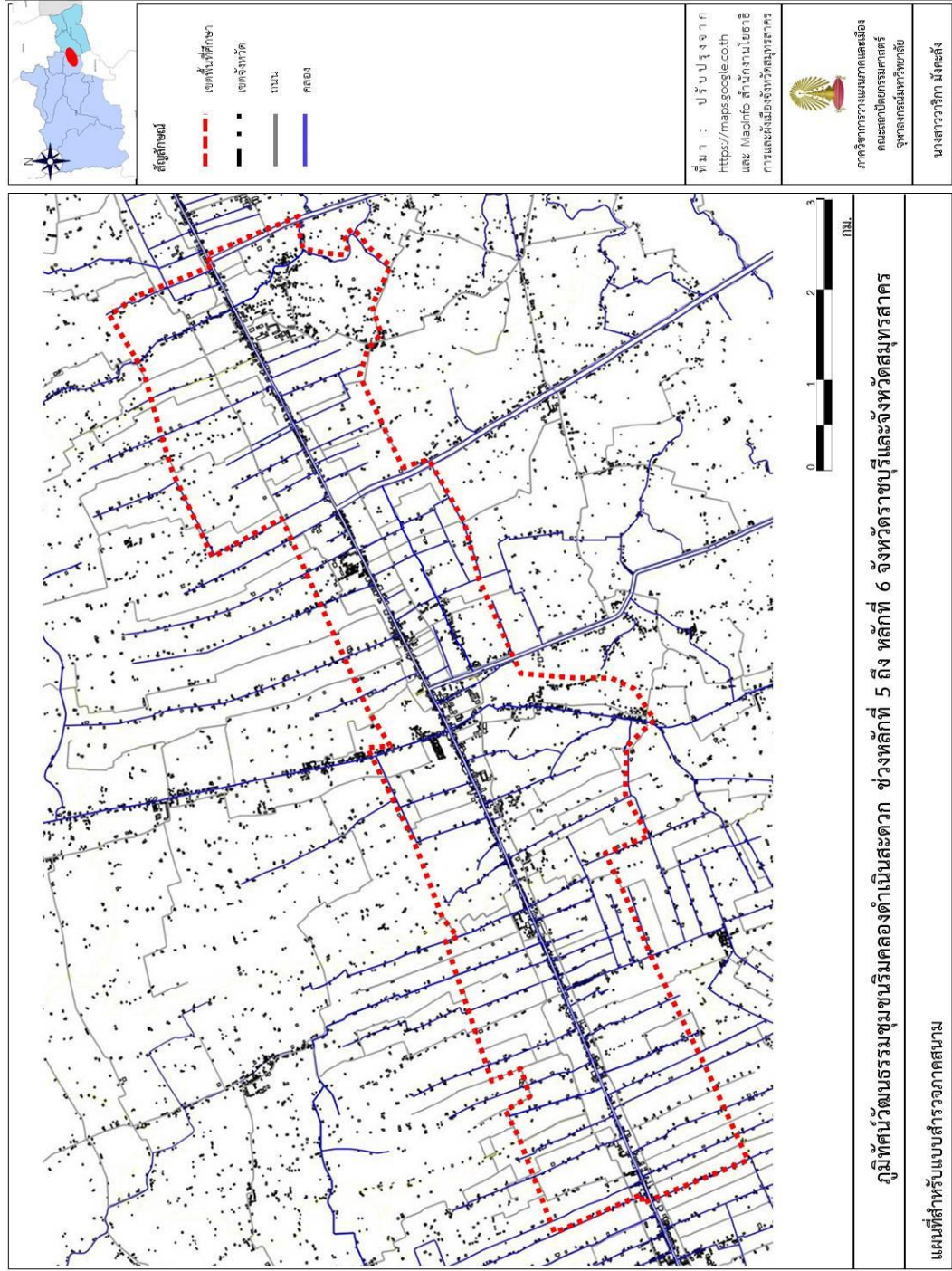
แบบสำรวจสำหรับการทำวิทยานิพนธ์มหาบัณฑิตเรื่อง **ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร**

โดย นางสาว วาริกา มั่งกะลิ่ง รหัส 5374131425

ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วัตถุประสงค์ เพื่อเก็บข้อมูลในสถานที่จริงที่ได้จากแบบสอบถามผู้รู้ ก. และสำรวจเองเพิ่มเติม อันจะนำไประบุ จำแนก และอธิบายองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมในวิทยานิพนธ์เรื่อง ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร

สิ่งที่สำรวจ	ตำแหน่ง	ผลการสำรวจ
องค์ประกอบทางด้านกายภาพ		
รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน		คุณลักษณะ.....การเปลี่ยนแปลง.....
รูปแบบสถาปัตยกรรม		คุณลักษณะ.....การเปลี่ยนแปลง.....
พื้นที่เกษตรกรรม		คุณลักษณะ.....การเปลี่ยนแปลง.....
โครงข่ายน้ำ		คุณลักษณะ.....การเปลี่ยนแปลง.....
โครงข่ายการสัญจร		คุณลักษณะ.....การเปลี่ยนแปลง.....
องค์ประกอบทางด้านสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ		
ประเพณี วัฒนธรรมชุมชน		คุณลักษณะ.....การเปลี่ยนแปลง.....
เศรษฐกิจชุมชน		คุณลักษณะ.....การเปลี่ยนแปลง.....
กลุ่มคน กิจกรรม การใช้พื้นที่		คุณลักษณะ.....การเปลี่ยนแปลง.....
องค์ประกอบทางด้านประวัติศาสตร์		
เหตุการณ์ หรือ หลักฐาน ประวัติศาสตร์		คุณลักษณะ.....การเปลี่ยนแปลง.....
ความเชื่อ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศาสนสถาน		คุณลักษณะ.....การเปลี่ยนแปลง.....

แบบสัมภาษณ์ผู้รู้สำหรับการทำวิทยานิพนธ์มหาบัณฑิตเรื่อง **ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรี และจังหวัดสมุทรสาคร**

โดย นางสาว วาริกา มั่งกะลิ่ง รหัส 5374131425

ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประเด็นในการสัมภาษณ์

ผู้ใหญ่บ้าน ต.โรงเข้ อ.บ้านแพ้ว
ระบบการทำเกษตรสวนยกร่องแถบคลองดำเนินสะดวกตั้งแต่อดีตเป็นอย่างไร ปัจจุบันเป็นอย่างไร ผลผลิตทางการเกษตร เรื่องราวที่เกี่ยวข้องอื่นๆ รวมถึงประวัติไทยทรงดำบ้านโคกหลวง และประวัติความเป็นมาของพื้นที่ศึกษา
ผู้ใหญ่บ้านต.ประสาทสิทธิ์ อ.ดำเนินสะดวก
การเปลี่ยนแปลงชุมชน การคมนาคม และทางเศรษฐกิจ รวมถึงด้านอื่นเป็นอย่างไร
พระสมุห์สุชาติ อภิชาตโต พระครูสอนพระปริยัติธรรม วัดปราสาทสิทธิ์
ประวัติเกี่ยวกับวัดปราสาทสิทธิ์และพื้นที่โดยรอบ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงชุมชน การคมนาคม และทางเศรษฐกิจ รวมถึงด้านอื่นเป็นอย่างไร
กลุ่มวิสาหกิจชุมชนตลาดน้ำปากคลองลัดพลี
ประวัติเกี่ยวกับคลองดำเนินสะดวก การตั้งถิ่นฐานของชาวชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกและชุมชนใกล้เคียง มีลักษณะอย่างไร
เจ้าหน้าที่เทศบาลตำบลศรีดอนไผ่
สภาพทั่วไปของพื้นที่ช่วงหลักที่ 6 อ.ดำเนินสะดวก รวมถึงการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่อดีต ปัจจุบัน และแนวโน้มอนาคต
เจ้าหน้าที่เทศบาลตำบลหลักห้า
สภาพทั่วไปของพื้นที่ช่วงหลักที่ 5 อ.บ้านแพ้ว รวมถึงการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่อดีต ปัจจุบัน และแนวโน้มอนาคต
เจ้าของกิจการ และเจ้าหน้าที่วิฑูรย์ชุมชนคนดำเนินสะดวก ต.ประสาทสิทธิ์
ประเพณีและวัฒนธรรมต่างๆในชุมชน

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาววาริกา มั่งกะลัง เกิดเมื่อวันที่ 18 กันยายน พ.ศ.2530 ภูมิลำเนาที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จบการศึกษาจากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง สาขาวิชาการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต เมื่อปีการศึกษา 2552 และเข้าศึกษาต่อระดับปริญญาโท ในหลักสูตรการวางแผนภาคและเมือง สาขาวิชาการวางแผนภาคและเมือง ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปีการศึกษา 2553

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY